

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav českých dějin

Diplomová práce

Eva Palivodová

Ochrana hranic a vytváření vnějšího nepřítele v Československu v letech 1948 – 1956

Border protection and generating of the image of the extraneous enemy in Czechoslovakia 1948 - 1956

Praha 2010

vedoucí práce: PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych na tomto místě poděkovat především svému vedoucímu diplomové práce PhDr. Janu Randákovi, Ph.D. za odbornou radu a trpělivé vedení při psaní diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala Mgr. Ing. Pavlu Vaňkovi, Ph.D. z Archivu bezpečnostních složek a Mgr. Václavu Rutarovi z Muzea Policie ČR za dohledání a zpřístupnění archivních materiálů z provenience Pohraniční stráže. Mé poděkování patří také panu Jiřímu Minaříkovi za poskytnutí rozhovoru i písemných materiálů a sdílení vzpomínek na Pohraniční stráž. Děkuji.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 19. července 2010

Anotace, klíčová slova

Diplomová práce se zabývá systémem ochrany hranic a utvářením obrazu ochránce hranic a obrazu vnějších nepřátel v komunistické propagandě mezi lety 1948-1956. V systému ochrany hranic je zdůrazněna jeho kontinuita s předchozím vývojem střežení státních hranic, proto je podán i celkový přehled vývoje systému ochrany a ostrahy hranice v českých zemích. Práce se věnuje organizačnímu vývoji orgánů ochrany hranice, nástrojům ostrahy hranice, problematice hraničního a zakázaného pásma i některým prvkům každodenního života pohraničnicků v 50. letech 20. století. Druhá část práce se zabývá vytvářením propagandistického obrazu pohraničnicka a vnějších nepřátel, proti kterým má bojovat. Tento obraz vytvořený komunistickou propagandou rovněž významně působil v systému ochrany hranice, utvářel pohled a názory obyvatel na střežení hranic, Pohraniční stráž a tzv. vnější nepřátele.

Klíčová slova

ochrana hranic, Československo 1948-1956, Pohraniční stráž, propaganda, obraz nepřítele

The topic of the graduation thesis is border protection and the generating of the image of the extraneous enemy in Czechoslovakia between the years 1948 and 1956. The thesis emphasizes the continuity of the system of border protection with the previous development. On this account the thesis makes a survey of the development of the system of border protection in Bohemia and Czechoslovakia. The thesis describes the development of establishment of border protection authorities, the instruments of border protection, then deals with the questions of so-called border zone and forbidden zone and describes some components of everyday life of the border guards in the fifties. Second part of the thesis deals with the questions of generating of the propaganda image of the border guard and the extraneous enemies, who the border guard fought against. This image made by communist propaganda affected the inhabitants significantly and upheld the system of border protection. It formed the opinions of the inhabitants about the frontier-guard and the extraneous enemies.

Key words

border protection, Czechoslovakia 1948-1956, frontier-guard, propaganda, image of the enemy

Obsah

Anotace, klíčová slova	4
Obsah	5
Použité zkratky	7
Úvod.....	8
1. Ochrana hranic českých zemí v minulosti	12
1.1 Ochrana hranic od středověku do vzniku finanční stráže	12
1.2 Ochrana hranic v 19. století	21
1.3 Ochrana hranic v letech 1918-1938	29
1.4 Ochrana hranic v letech 1938-1945	39
2. Ochrana hranic Československa v poválečném období 1945-1951	41
2.1 Organizace ochrany hranic a její problémy v období tzv. třetí republiky	41
2.2 Únor 1948 a ochrana hranic	45
3. Vojsková ochrana státních hranic v letech 1951-1956.....	53
3.1 Postavení a úkoly Pohraniční stráže.....	53
3.2 Struktura Pohraniční stráže	55
3.3 Zaujetí nové sestavy Pohraniční stráže	58
3.4 Příslušníci Pohraniční stráže a jejich výcvik.....	60
3.5 Legislativní úprava ochrany hranic.....	62
3.6 Spolupráce s civilním obyvatelstvem a zpravodajská činnost.....	66
3.7 Pohraniční služba a taktika ostrahy hranice	71
3.8 Služební psi	74
3.9 Ženijně-technické zabezpečení státní hranice.....	74
3.10 Nedostatky ve službě Pohraniční stráže a další nasazení.....	80
4. Železná opona a pohraničí	82
4.1 Hraniční a zakázané pásmo.....	82
4.2 Důsledky pro pohraničí.....	92
5. Život pohraničnicků v poválečném období – 9. brigáda Pohraniční stráže v Poběžovicích	100
5.1 Devátá brigáda Pohraniční stráže v Poběžovicích	100
5.2 Životní podmínky pohraničnicků.....	104
5.3 Politická a ideologická výchova.....	110
5.4 Komunistická strana Československa a Československý svaz mládeže u PS	115
5.5 Vztahy s okolním obyvatelstvem	118
5.6 Jiný pohled	121
6. Propaganda a obraz nepřítele	124
6.1 Teoretický rámec - obraz nepřítele.....	124
6.2 Propaganda a její nástroje	134
6.3 Organizace propagandy.....	144
7. Obránce hranic a jeho obraz	146
7.1 Obraz pohraničnicků v různých typech médií	146
7.2 Hlavní prvky obrazu pohraničnicka	154
8. Typologie „nepřátel“ a jejich obrazy v propagandě.....	165
8.1 Imperialismus a Spojené státy americké	168
8.2 Německo	178
8.3 Emigranti a agenti	182
8.4 Vatikán a církve	186
8.5 Vnitřní nepřátelé - nástin.....	189

Závěr	191
Seznam pramenů a literatury	193
Prameny.....	193
Literatura	196
Seznam příloh	202

Použité zkratky

ABS – Archiv bezpečnostních složek

bps – brigáda Pohraniční stráže

CIC – Counter intelligence corps

ČSLA – Československá lidová armáda

ČSM – Československý svaz mládeže

ČSR – Československá republika

FS – Finanční stráž

HP – hraniční pásma

JZD – Jednotné zemědělské družstvo

KSČ – Komunistická strana Československa

MNV – Místní národní výbor

NA – Národní archiv

NATO – Severoatlantická aliance

NDR – Německá demokratická republika

ONV – Okresní národní výbor

OPS – orgán preventivní služby

OSN – Organizace spojených národů

PS – Pohraniční stráž

SNB – Sbor národní bezpečnosti

SOS – Stráž obrany státu

SRN – Spolková republika Německo

SS – Schutzstaffel

SSSR – Sovětský svaz

StB – Státní bezpečnost

STS – Strojní a traktorová stanice

USA – Spojené státy americké

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ZP – zakázané pásma

Úvod

Tématem diplomové práce je Ochrana hranic a vytváření vnějšího nepřítele v Československu v letech 1948 – 1956.

Střežení hranic pomocí tzv. železné opony patřilo mezi významné nástroje komunistické moci. Zavedení trestného činu opuštění území republiky spolu se zavedením ženižně-technických zabezpečení a ostrahy hranice Pohraniční stráží představovalo uzavření Československa a jeho obyvatel před okolním světem a pomáhalo upevňovat vládu Komunistické strany Československa. Přestože tento systém využíval někdy radikální prostředky – drátěné a především elektrifikované zátarasy, samotná problematika hranice a její ostrahy neměla své počátky v 2. polovině 20. století, ale navazovala na předchozí vývoj.

Hranice byla jedním z hlavních znaků suverénního státu již od počátku státní existence. Proto i v českých zemích kořeny ochrany hranice sahají až do raného středověku. V každé době měl český stát své hranice, jimž připisoval velký význam, a vytvářel různé systémy celní i vojenské ochrany hranice. Tento vývoj systému ochrany hranic v kontextu českého státu a národa jsem se pokusila popsat v první části práci, aby následné pojednání o ochraně hranice a Pohraniční stráží v letech 1948-1956 bylo zasazeno do historických souvislostí. Tzv. železná opona nebyla vybudována z ničeho, ale navazovala na dlouhou tradici ochrany hranic, dosavadní systém ochrany hranice jen zostřila, protože jejím cílem bylo úplné uzavření hranice.

Dále se diplomová práce věnuje problematice ostrahy hranice od roku 1948 do roku 1951, kdy došlo k významné reorganizaci systému a dále po reorganizaci od roku 1951 do roku 1956. Práce se zabývá samotným systémem ochrany hranice a jeho prostředky, mezi něž patřilo také zřízení zakázaného a hraničního pásma, jež se neblaze odrazilo na stavu pohraničních oblastí. Cílem práce je ale také přiblížit každodenní život příslušníků Pohraniční stráže a jejich ovlivňování propagandou – na příkladu 9. brigády Pohraniční stráže v Poběžovicích.

Komunistická moc využívala k obraně hranic Československa kromě ozbrojených sil Pohraniční stráže také myšlenkové propagandistické nástroje – vytváření pozitivního obrazu pohraničnicků a negativního obrazu „vnějších nepřátel“, proti nimž má být vlast bráněna. Práce se snaží pomocí analýzy textů i vizuálních pramenů zodpovědět na otázku, jaký obraz pohraničnicků i vnějších nepřátel vytvářela komunistická propaganda, jaké jsou hlavní rysy tohoto obrazu a jak měly působit na příjemce propagandy.

V poslední části se práce věnuje typologii „vnějších nepřátel“, jsou popsány hlavní typy obrazu „vnějších nepřátel“ a způsoby jejich prezentace. Nedílnou součástí propagandistického obrazu „hrdinů a nepřátel“ byli také tzv. „vnitřní nepřátelé“. Tato problematika je v závěru práce stručně nastíněna, ale není předmětem diplomové práce, zaslouží si samostatné zpracování.

V práci bylo využito několik typů pramenů. V části věnované historii ostrahy hranic byl kromě dostupné literatury využit také fond Zemské finanční ředitelství Praha 1918-1952 v Národním archivu a časopis *Zájmy finanční stráže*. Pro problematiku Pohraniční stráže a jejího fungování byly využity především materiály z fondů Pohraniční stráže a ministerstva vnitra v Archivu bezpečnostních složek, v kapitole věnované spolužití Pohraniční stráže s místním obyvatelstvem byl využit také fond Místní národní výbor Poběžovice, který je uložen v Státním oblastním archivu Domažlice. Pro otázku obrazu pohraničnicka byl využit především dobový tisk, který se přímo věnoval ozbrojeným složkám – časopisy *Československý voják* a *Pohraniční stráž*, dále dobové propagační brožury a plakáty. Byl přitom využit fond Dokumentace v Národním archivu. Pro obraz nepřátel je hlavním pramenem satirický časopis *Dikobraz*, doplněný dobovými brožurami, plakáty, teoretickým časopisem *Propagandista*.

Pro definování některých pojmů využívaných propagandou (např. imperialismus, propaganda) byl využit „Příruční slovník naučný“. Jsem si vědoma úskalí, které představuje využití encyklopedie vycházející v letech 1962-1967 pro propagandu 50. let. Problémem však je, že pro období 50. let chybí encyklopedický pramen, který by shrnoval dobové chápání pojmů a stav věděni. Oficiální výklad některých skutečností z pohledu ideologie marxismu-leninismu teprve vznikal, definice se teprve specifikovaly. Přestože definice z „Příručního slovníku naučného“ nepochází přímo ze sledovaného období, pomohou přiblížit základy chápání některých pojmů z pohledu komunistické moci, přestože dílčí interpretace se proměňovaly (např. pohled na Stalina, kult osobnosti).

Hlavní literaturou k historii ochrany hranic českých zemí je publikace Jana Jiráka „Na stezkách krále Šumavy“, která přináší přehled celé historie ochrany státních hranic do roku 1948.¹ Další práce se zabývají dílčími tématy, finanční stráž se zabývá Jaroslav Beneš², jednotkami SOS Radan Lášek.³ Kapitola k historii ochrany hranic je také v publikaci

1 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005.

2 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Dvůr Králové 2005.

3 LÁŠEK, R. *Jednotka určení SOS*. 1. díl. Praha 2006.

„Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989.“ Tomáše Jílka a Aleny Jílkové s kolektivem.⁴

Základní literaturu k tématu Pohraniční stráže představuje publikace Martina Pulce „Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek“, která je spojena se „Seznamy osob usmrcených na hranicích 1945-1989“.⁵ Dále publikace Pavla Vaňka „Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955“⁶, která se zabývá situací u 5. chebské pohraniční brigády a 4. znojenské pohraniční brigády ministerstva vnitra. Oba autoři se problematikou Pohraniční stráže zabývají dlouhodobě a vydali ještě řadu studií. K problematice Pohraniční stráže vzniklo také několik diplomových prací. Působením Pohraniční stráže v Novohradských horách se zabývá diplomová práce Petra Poláka „Stůj, ruce vzhůru! Tady Pohraniční stráž. Kdo tam?“, která využívá také svědectví pamětníků.⁷ Z pozice bývalého pohraničníka, který ve své diplomové práci hlavně hájí existenci tzv. železné opony, je psána diplomová práce Stanislava Kvasničky „Železná opona: Zvůle komunistického režimu, či historická nutnost?“⁸

Další publikace k dějinám Pohraniční stráže pocházejí z 80. let 20. století. Přehled historie Pohraniční stráže přináší publikace Františka Weise a kolektivu „Stručný přehled dějin Pohraniční stráže“.⁹ Edici dokumentů k dějinám Pohraniční stráže představuje kniha Stanislava Šefraného „Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže.“¹⁰

Faktografické přehledy a především memoáry pohraničníků vydává Klub českého pohraničí.¹¹ K tématu působení Pohraniční stráže a ostrahy hranic existuje také řada beletristických a vzpomínkových knih založených na životních příbězích osob.¹²

Hlavní literaturou ke komunistické propagandě jsou publikace a články slovenské historičky Maríny Zavacké.¹³ Pro teorii propagandy je důležitá také kniha komunistického

4 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989.* Praha 2006.

5 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945-1989.* Praha 2006.

6 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955.* Praha 2008.

7 POLÁK, P. *Stůj, ruce vzhůru! Tady Pohraniční stráž. Kdo tam?.* České Budějovice, 2009. Diplomová práce. Jihočeská univerzita.

8 KVASNIČKA, S. „Železná opona“: Zvůle komunistického režimu, či historická nutnost? Plzeň, 2008. Diplomová práce. Západočeská univerzita.

9 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže.* Praha 1986.

10 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže.* Praha 1989.

11 *Kronika ochrany československých státních hranic v letech 1945-1990: V datech a heslech.* Praha 2004.

12 Např. PEK, J. (ed.) *Kronika šumavských hvozdů: Výprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let.* Vimperk 1998.; NAVARA, L. *Příběhy železné opony.* Brno 2004.

13 ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostatným drotom? Oficialna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-*

teoretika propagandy Miloslava Chlupáče „Propaganda jako společenský jev.“¹⁴ Konkrétními propagandistickými kampaněmi se zabývá také Pavlína Formánková.¹⁵ Pro problematiku vytváření obrazu nepřítele i hrdiny v komunistických státech jsou důležité sborníky německých autorů Silke Satjukow a Rainera Griese „Unsere Feinde“ a „Sozialistische Helden“.¹⁶ Problematika vytváření obrazu nepřítele souvisí s vnímáním cizího, s koncepcí my a oni, kterou se zabývá např. Bedřich Loewenstein ve své knize „My a ti druzí.“¹⁷

1962: *teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava 2005.; ZAVACKÁ, M. K problematike výskumu totalitnej komunistickej propagandy: Vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. *Historický časopis*. roč. 50, 2002, č. 3, s. 439-456.; ZAVACKÁ, M. Čo človek mal a musel vedieť. K problematike výskumu komunistickej propagandy. *Ústav soubných dějin AV ČR* [online]. 22. 10. 2003 [cit. 2010-04-21]. Dostupné z WWW: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/sem_zavacka.pdf>.

14 CHLUPÁČ, M. *Propaganda jako společenský jev*. Praha 1982.

15 FORMÁNKOVÁ, P. Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*. 2008, roč. 2, č. 1, s. 22-38.; FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistických idejí. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 1, s. 17-20.; FORMÁNKOVÁ, P.; KOURA, P. *Žádáme trest smrti!: Propagandistická kampaň provázající proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008.

16 SATJUKOW, S., GRIES, R. (ed.) *Unsere Feinde: Konstruktionen des Anderen in Sozialismus*. Leipzig 2004.; SATJUKOW, S., GRIES, R. (ed.) *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Berlin 2002.

17 LOEWENSTEIN, B. W. *My a ti druzí: Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno 1997.

1. Ochrana hranic českých zemí v minulosti

1.1 Ochrana hranic od středověku do vzniku finanční stráže

Jedním z hlavních znaků suverénního státu je jeho území, jasně vymezené a neměnné území ohraničené hranicí. České země měly proti jiným státům vždy velkou výhodu v tom, že jejich hranice jsou z velké části vymezeny i geograficky. Čechy jsou obklopeny věncem hor, které tvoří již přes tisíc let jejich přirozenou hranici, trochu složitější je situace jen na jihu Moravy a v případě hranic Československa na jihu Slovenska. Tato skutečnost je jednou z příčin velké stálosti českých hranic. V průběhu dějin nedocházelo často k výraznějším změnám zemské hranice, největším zásahem do průběhu české hranice bylo odstoupení území Kladska Prusku roku 1742.¹⁸

Další významnější změny představovalo ve středověku připojení a ztráta Pirny (u Drážd'an), ztráta Žitavska, připojení a postupné zmenšování Chebska. Mnohem častější byly lokální změny průběhu hranice, které obvykle provázely spory a někdy i ozbrojené konflikty. Česká hranice totiž nebyla dlouho přesně určena a právě snahy o její pevné vymezení v terénu vedly ke sporům. Předmětem těchto sporů byly někdy dokonce hraniční hrady – ve 12. století došlo ke sporu o hrad Přimda, ve 14. století pak o hrady Schellenberg a Ahornburg u Tachova, ke sporným hradům patřil také Starý Herštejn u Poběžovic.¹⁹

Ve středověku rozlišujeme dva typy hranice – tzv. pásová hranice a lineární hranice. Pásovou hranici tvoří různě široký pás obtížně průchozího terénu (pralesy, hory, bažiny, široké řeky, jezera). Lineární hranice je přesněji stanovená linie – někdy i vzdušná čára, spojující dva body. Tyto body mohou být přírodní (prameny, soutoky řek, skály, hory, stromy), umělé (označování stromů záseky, mohyly z kamení, hraniční kameny), nebo mohou být k označení hranice využity prvky kulturní krajiny (cesty, křižovatky, mosty, pohřební mohyly). Původně byla v Čechách pásová hranice, která nebyla přesně určená a procházela středem hraničního lesa. Teprve od konce 12. století se v souvislosti s postupující kolonizací setkáváme s přesnějším vymezením hranice, přecházelo se na lineární typ ohraničení země i pozemků.²⁰

18 Čechy. Nezhledňujeme vedlejší země Koruny české, kde byl vývoj složitější.

19 MAUR, E. A země horami obležena a nad jinými výše položena...: Vize pohraničních hor jako obranného valu Čech v české historiografii od Kosmy k Palackému. IN: *Ve znamení země Koruny české: Sborník k 60. narozeninám prof. Lenky Bobkové*. Praha 2006, s. 623-636. K lokálním proměnám hranice viz: KADLEC, Č. M. *Hry o hranice*. 2001.

20 MARKOVÁ, M. Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku. IN: ŠIMŮNEK, R. (ed.) *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha 2008. s. 98-105.

Tento přechod často provázely sousedské spory. Na západní hranici, na kterou se zaměříme, to byly hlavně střety českého státu se Svatou říší římskou.

Kolonizaci oblasti západního pohraničí provádělo nejprve domácí obyvatelstvo, později také přistěhovalci z Bavorska a Horní Falci. Ve 13. století byla v oblasti Českého lesa založena první královská města Domažlice a Tachov, která sloužila jako pohraniční pevnosti a také střediska kolonizace.²¹

Po vymezení hranice je dalším důležitým problémem otázka zajištění dodržování hranice, její ochrana a střežení. Díky hradbě hor, které pokrývaly husté lesy, nebyla dlouhou dobu žádná zvláštní ochrana české hranice potřeba. František Roubík popisuje tuto situaci velmi poeticky: „Přirozenou hranicí Čech byl od nejstarších dob hustý, neprostupný pohraniční les, obklopující zemi na všech stranách. Hvozd tento, oživený medvědy, vlky, kanci a jinou divokou zvěří a prostoupený na mnoha místech močály a nebezpečnými bažinami, budil vždy děsem své pusté samoty obavy a strach těch, kteří byli nuceni procházeti jím do země za obchodem a jinými účely.“²²

K lepší ochraně zemských hranic zde mohl také přispívat mentální obraz lesa ve středověku, kdy les, a zvláště nekultivovaný pohraniční prales, představoval ve středověké imaginaci pustinu, místo nejrůznějších nebezpečí (vlci, divoká zvěř, loupežníci) a legendárních hrozeb (např. duchové, draci), do kterého se odhodlali vstoupit jen stateční lidé, les se stal útočištěm poustevníků, toužících po samotě.²³ S legendami o poustevnících se setkáváme také v oblasti Šumavy. Legenda vypráví o poustevníkovi Vintířovi, který si založil poustevnu v Dobré vodě u Hartmanic.²⁴ U kláštera Pivoň na Domažlicku měl působit poustevník Koloman.²⁵

V období raného středověku tvořil pohraniční les asi 20 km široké pásmo podél zemských hranic a patřil českému knížeti. Les měl důležitou strategickou úlohu, v případě války měl co nejvíce ztížit nepříteli vstup do Čech. Proto byly k jeho ochraně vydávány zákazy kácení. Tento prales ale nebyl zcela nepropustný, skrze průsmyky v horských

21 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Česko-bavorská hranice 1948-1989*. Plzeň 2002, s. 12.

22 ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931, s. 19-20.

23 Viz LE GOFF, J. *Kultura středověké Evropy*. Praha 2005, 184-186. S pojetím J. Le Goffa a F. Roubíka polemizuje ve svém článku T. Klimek. KLIMEK, T. K dobovým náhledům na les českého středověku: Literární klišé nepřátelského prostředí. *Český časopis historický*. roč. 2009, č. 4, s. 733-768.

24 Viz MAUR, E. *Paměť hor*: Přednáška Učené společnosti České republiky, říjen 2009. Dostupné z WWW: <http://www.learned.cz/files/prednasky/eduard.maur_1009.pdf>. MAUR, E. *Paměť hor*. Praha 2006, s. 114-130.

25 Viz DICHTL, J. Koloman šumavský, jeho Pivoň a Ždánov. Projekt *Kohoutí kříž: Šumavské ozvěny*. 2009. Dostupné z WWW: <http://www.kohoutikriz.org/data/w_dicht.php>.

hřebenech vedly zemské stezky, po kterých se obchodníci dostávali k trhovým střediskům uvnitř země. Stezky byly většinou jen úzké, prošli tudy nanejvýš dva soumaři, byly zpevněné tesanými břevny (moštěnicemi) a hatěmi a ústily v tzv. zemských branách. Zemské brány byly celní stanice, kde se platilo clo a mýto, většinou zde byl také umístěn trh. Přes zemské brány procházeli kupci z pohraničního lesa do Čech.²⁶ Známa zemská stezka byla tzv. Zlatá stezka, která vedla z Pasova přes Volary a Prachatice do vnitrozemí. Přes západní hranici vedla také stezka z Horní Falce přes Planou u Stříbra do Plzně a dvě stezky z Regensburku do Plzně.²⁷

Již v této době mělo střežení hranic dvě hlavní funkce – 1. fiskální politika státu (výběr cel), 2. bezpečnostní opatření (ochrana hranic před nepřáteli).

S mezinárodním obchodem a s ním spojeným výběrem cel se setkáváme od začátku našich dějin. První kontakt s celní politikou měli staří Keltové, kteří často obchodovali s římskou říší, výběr cel byl běžný také později ve franské říši, se kterou obchodovali Slované. Tento obchod byl hlavně směnný, Slované vyváželi do franské říše otroky, kožešiny, med a naopak předmětem dovozu byl luxusní textil, franské šperky, koření. Předmětem obchodu neměly být franské zbraně, na které Karel Veliký roku 805 uvalil embargo. Dokonce i vojenský střet Sámovy říše a franckého krále Dagoberta roku 631 vznikl kvůli povraždění franckých kupců na slovanském území. Velkomoravská říše již měla vlastní celní politiku a vybírala od kupců cla, jak svědčí tzv. raffelstettenská statuta z let 903-904. Po rozpadu Velkomoravské říše roste význam Čech v mezinárodním obchodu, o něm nás informuje zpráva kupce Ibrahíma ibn Jákoba z let 965-966.²⁸

V raném středověku tvořila cla a mýta významný finanční zdroj knížete. Vybírali je celníci (thelonearii, custodes stratarum) ve zmíněných zemských branách. Účelem cla bylo zajistit knížecí ochranu kupci a jeho průvodu. Zvláštním druhem cla byl ungelt, který se vybíral v Praze v týnském dvoře, kde se museli cizí kupci ubytovat a vyložit své zboží.²⁹

Kromě výběru cla měly zemské brány také obranný význam. Jejich oporou byly královské hrady (např. Domažlice, Tachov), pod které spadaly sousední vesnice, jejich obyvatelé měli v době války povinnost bránit nepříteli ve vstupu do země a v době míru provázeli (glejtovali) cizí kupce od zemské hranice k českým celním stanicím a kontrolovali,

26 ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931, s. 20.

27 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 8.

28 Tamtéž, s. 8.

29 HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 38.

aby se obchodníci nevyhýbali platbě cla.³⁰ Instituce strážných, kteří kontrolovali provoz na zemských stezkách, zanikla ve 13. století.³¹ V této době také zanikl celní regál, podle kterého veškerá cla patřila panovníkovi. Celnice a právo vybírat cla a mýta bylo udělováno světským i církevním hodnostářům a institucím, některá města a kláštery byla osvobozena od placení cel. Význam zemských bran tedy poklesl.³² I nadále ale přetrvávala potřeba vojenské ochrany hranice.

Kdo byli strážci hranic? Nejznámější a nejvýraznější skupinou pověřenou hraniční službou byli Chodové³³. Tímto jménem byli označováni královští poddaní, kteří příslušeli k hradům Domažlice, Přimda a Tachov. Jejich úkolem bylo střežit zemskou hranici v oblasti Českého lesa. V této oblasti totiž neprobíhala hranice středem lesa jako na jiných úsecích, ale po západním okraji lesa, proto byla zranitelnější a potřebovala více ochrany. Chodští sedláci měli obcházet zemskou hranici a kontrolovat, jestli není posouvána. Také měli upozornit na případné nebezpečí nepřátelského útoku. V době války zasekávali les a odráželi menší nepřátelské vpády.

První písemné zmínky o Chodech pocházejí ze začátku 14. století. Některé chodské vesnice ale pravděpodobně existovaly již v raném středověku, kdy jejich obyvatelé vykonávali službu strážní, které doprovázely kupce. Tato strážní služba zanikla ve 13. století a chodská hraniční služba na ni navazovala. Za svou službu byli Chodové odměněni královskými privilegii, která je osvobozovala od jiných poddanských povinností. Nejvýhodnější postavení měli Chodové domažličtí, kteří si také uchovali český jazyk a českou etnicitu, a proto se stali předmětem řady literárních zpracování a národní idealizace v 19. století. Oproti tomu Chodové na panství Přimda a Tachov se postupně poněmčili.³⁴

Postavení domažlických Chodů bylo mimořádné. Základem jejich privilegovaného postavení byla listina Jana Lucemburského z roku 1325, podle které mohli Chodové užívat na soudech práva královského města Domažlice, a dále výkup chodské rychty roku 1456. Díky tomuto aktu získali Chodové vlastní samosprávu. V Domažlicích sídlil chodský soud, který se skládal ze zástupců chodských vsí a měl soudní i správní pravomoci, které jinde příslušely jen

30 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 13.

31 VAŘEKA, J.; MAUR, E. *Národopisné oblasti v Čechách*. IN: WOITSCH, J.; BAHENSKÝ, F. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV*. Praha 2004. s. 8-30.; *Paměť hor*: Praha 2006, s. 177.

32 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 8.; HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 63.

33 K historii Chodů viz ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931.; MAUR, E. *Chodové: Historie a historická tradice*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1984. 126 s.

34 MAUR, E. *Paměť hor*. Praha 2006, s. 177.

vrchnostem – mohl propouštět z poddanství, přijímat nové usedlíky do chodských vesnic. K dalším privilegiím patřilo právo Chodů svobodně vykonávat řemesla, dávat děti do učení, osvobození od cel a mýt, a dokonce lov v příhraničním lese. Chodové sice odváděli vrchnostenské platy i berně, ale měli jen nepatrnou robotní povinnost – dovoz dříví na hrad v Domažlicích.

Jedenáct chodských vesnic tvořilo jednotnou obec s vlastní pečeti, praporem, privilegií i samosprávou.³⁵ Jednalo se o vesnice: Stráž, Tlumačov, Mrákov, Kyčov, Lhota, Pocinovice, Klenčí, Chodov, Újezd, Draženov, Postřekov. Vesnice byly rozmístěny podél dvou zemských stezek – první vedla z Regensburku přes Waldmünchen a Klenčí do Domažlic a dále do Plzně, druhá vedla z Regensburku přes Fürth in Wald, Všuruby a Kdyni do Domažlic.³⁶

Význam Chodů jako stráže hranic od 16. století postupně upadal, a tak se zhoršilo také jejich postavení. Důvodů bylo několik: stabilizace zemské hranice, zklidnění situace na česko-bavorské hranici, rozvoj vojenské techniky, německá kolonizace pohraničí a změny v postavení poddaných. Chodsko navíc již nespadlo přímo pod krále, ale kvůli finančním problémům koruny bylo dáno do zástavy. V letech 1547-1572 bylo Chodsko v zástavě Petra ze Švamberka, v letech 1579-1621 v zástavě města Domažlic.

Úplný konec chodských svobod a privilegií znamenala bitva na Bílé hoře. Za věrnou službu císaři v době stavovského povstání dostal pan Wolf Vilém z Lamingenu a z Albenreuthu Chodsko roku 1621 do zástavy a roku 1630 do dědičného držení. Chodové se stali dědičnými poddanými šlechtické vrchnosti, museli slíbit dědičné človecenství a veškeré jejich svobody, včetně samosprávy, byly zrušeny. S touto situací se chodští sedláci odmítali smířit a opakovaně protestovali proti postupu vrchnosti. Nejznámější příklad jejich odporu je povstání v letech 1692-1695, které je spojeno se jménem popraveného vůdce Jana Sladkého Koziny. Vrácení svých svobod se Chodové nedomohli, ale jejich rezistence později získala velký symbolický význam, stala se symbolem boje českého lidu proti cizí šlechtě, základem významného mýtu českého národa.³⁷ Po chodských sedlácích zajišťovala ochranu hranice jejich vrchnost prostřednictvím svých hajných a zaměstnanců.³⁸

Chodové zajišťovali bezpečnost země, ale mezi jejich úkoly nepatřilo celnictví. Již od konce 13. století měly právo vybírat cla a mýta většinou pronajaty od krále světské i církevní

35 Tamtéž, s. 178.

36 ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931, s. 22.

37 MAUR, E. *Paměť hor*. Praha 2006, s. 178-182.

38 ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931, s. 531.

vrchnosti. Velkou ranou pro mezinárodní obchod v Čechách a tedy i pro celnictví byly husitské války. Čechy se staly neklidnou zemí, kde se po skončení válek rozmohlo lapkovství. Proto se cizí kupci zemi vyhýbali, změnily se trasy kupeckých cest, nevedly přes Prahu, ale přes Vratislav, Linec a Vídeň. Nový řád zavedl do ostražiny hranic a celnictví až Ferdinand I. svými mandáty z let 1528 a 1547. Obnovil celní regál, jehož vybírání měly zajistit nové královské celnice. Kromě dovozního cla bylo zavedeno také vývozní clo. V Čechách držel nadále právo vybírat cla pouze král a nikomu je neuděloval ani nepronajímal. Tato opatření se však týkala jen Čech, na Moravě byla cla nadále doménou stavů. Přes několik pokusů se v 16. století nepodařilo docílit celního sjednocení zemí Koruny české.³⁹

Dalším zdrojem komorních příjmů byl nový solní regál, což byl královský monopol na dovoz soli. Pro lepší motivaci celních úředníků a jako prevenci korupce zavedl Ferdinand I. systém odměn. Když úředník odhalil neproclené zboží, bylo pašované zboží zabaveno a úředník z něj dostal třetinu jako odměnu. Systém celních stanic byl dále zdokonalován za vlády Maxmiliána II. a Rudolfa II. V systému celnictví působili královští celní úředníci, výběřčí pomezího cla, účetní, hlídači, jízdní dohlížitelé. Poprvé se projevila také ochranná funkce cla, když bylo císařským celním patentem roku 1575 sníženo clo na vývoz peří a dobytka, ale zvýšeno clo na obilí. Císař Rudolf II. vydal celní řád a instrukce celních výběřčí a kontrolorů, které upravovaly např. evidenci procleného zboží. Součástí systému celnictví byla také kontrola, kterou prováděl celní hraniční komisař. Matyáš vydal roku 1612 nový celní tarif a řád, jímž pod přísnými tresty zakazoval vývoz zlata, stříbra, střelného prachu a munice ze země.⁴⁰

Významný přelom znamenala pro systém ochrany hranic třicetiletá válka. Mimo jiné změnila etnické složení západních Čech. V době třicetileté války byla totiž oblast západního pohraničí v důsledku bojů značně vylidněna. Ve snaze znovu osídlit pohraničí sem přicházeli kolonisté z Bavorska a Rakouska, což dosti změnilo národnostní strukturu pohraničí.⁴¹ Pohraničí se stalo z velké části německým, proto bylo po odsunu Němců v letech 1945-1946 znovu vylidněno.

Kromě úbytku obyvatel měla třicetiletá válka v oblasti celnictví a ochrany hranic ještě další negativní důsledky. Celá celní soustava se rozpadla, zahraniční obchod stagnoval, v zemi

39 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 9.; HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 107-108.

40 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 9-10.

41 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 14.

byl zmatek, který ještě zvyšovaly průchody cizích vojsk. Obnovit systém celnictví se pokusil císař Ferdinand III. již nařízením z roku 1637. Hlavním orgánem pro výběr cel měla být česká komora, pod kterou spadali krajští celní komisaři a celní výběrčí. Dlouho ale systém nefungoval, protože mezinárodní obchod vázl a obchodníci se často vyhýbali hlavními cestami, po kterých táhla vojska a kde hrozilo nebezpečí loupežného přepadení. V oblasti obchodu se také negativně projevil úbytek obyvatelstva v důsledku válečných ztrát i odchodu řady evangelíků ze země po bitvě na Bílé hoře. Důležitým příjmem dvorské komory, hlavní složkou tzv. bancale se proto stal solní regál, který dával monopol na výrobu a dovoz soli královským solivarům v Gmündu.⁴² Na ochranu solního regálu byl také vytvořen sbor portášů, který působil na Moravě a ve Slezsku. Portáši byli ustanoveni roku 1667 císařským celním patentem a jejich úkolem bylo potlačovat pašeráctví soli z Polska. Postupně se jejich pravomoci rozšiřovaly a působili jako policejní orgán, který se staral i o potírání zločinnosti.⁴³

Státem organizovaná ostraha hranic se v habsburské monarchii objevila až po sedmileté válce. Výjimkou byla tzv. Vojenská hranice, která probíhala na jižní hranici uherského království a sloužila jako ochrana proti expanzi Turků a Osmanské říše. Zde působila tzv. hraničářská vojska, která zajišťovala kromě ochrany hranice i udržování bezpečnosti, vykonávala policejní činnosti, ale také např. realizovala protimorová opatření.⁴⁴

Velkým problémem byly na přelomu 17. a 18. století soukromé mýtnice, které ochuzovaly příjmy státní pokladny. Situaci částečně zlepšil císař Karel VI., který se pokusil zavést jednotnou celní politiku v rámci českého království. Podle celních řádů z let 1731-1739 byly zřízeny tzv. hlavní celnice se skladištěm. Byly stanoveny obchodní silnice, kde byly celní závory, všichni obchodníci i formani se museli pohybovat pouze po nich a při přechodu hranice se hlásit na pohraniční celnici. Kdo se nepřihlásil, mohl být zadržen a bylo mu zabaveno zboží i koně. Přimo na hranicích se proclívало jen zboží k rychlé spotřebě (např. potraviny), ostatní zboží bylo zapečetěno a procleno až na hlavní celnici ve vnitrozemí.

V době válek Marie Terezie s Pruskem byla cla použita také jako nástroj hospodářské války. Po ztrátě Slezska bylo clo na slezské zboží zvýšeno osmáctkrát. V novém celním sazebníku z roku 1752 byla pak cla vůči Slezsku ještě navýšena. Tato politika měla za cíl hospodářsky oslabit nepřítele Prusko. Důsledkem tohoto kroku byl také růst pašování zboží

42 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 10-11.

43 Tamtéž, s. 11.; MACEK, P. Rakouský policejní systém na přelomu 18. a 19. století. IN: *Evropa 1805*. Brno 2006. s. 411-428.

44 MACEK, P. Rakouský policejní systém na přelomu 18. a 19. století. IN: *Evropa 1805*. Brno 2006. s. 411-428.; MACEK, P.; UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva*. I. díl. Praha 1997, s. 87.

do Slezska. Zvláště výrobci v roztroušených manufakturách v severních Čechách byli totiž na odbytu svých výrobků do Slezska existenčně závislí. Proti pašerákům zde muselo zasáhnout vojsko.⁴⁵

Na hranicích s Bavorskem byla situace klidnější, obchodní vztahy zde nebyly narušeny válkou. Naopak díky sepsání habsbursko-wittelsbašské smlouvy roku 1764 ustaly místní spory o hranice. Hranice se začala značit hraničními kameny, které vystřídaly záseky na stromech. Postupně také docházelo k přesnějšimu určení průběhu hranice a k menším úpravám hraniční čáry. Hranice již nevedla po hřebenech hor, ale spíše se řídila vodními toky.⁴⁶

Významnou událostí v oblasti celnictví byl císařský výnos Marie Terezie z 15. července 1775, kterým se staly Čechy, Morava, rakouské Slezsko, Rakousy, Štýrsko, Korutany, Krajina, Gorice a dalmatské území jednotným celním územím. Byla zrušena vnitřní cla, což podporovalo rozvoj obchodu a omezilo pašeráctví, které se nadále ve větší míře vyskytovalo jen na hranici s pruským Slezskem. Dalším cílem výnosu byla ochrana domácího trhu před zahraniční konkurencí. Podobnou protektivní celní politiku – tzv. prohibitivní systém - zastával i Josef II, který rovněž provedl změny v organizaci celní správy. Celní systém měl několik stupňů – na úrovni země byl úřad celní administrativy, v jehož čele stála tzv. gubernální rada. Pod ní působili tzv. asesoři, kteří měli k dispozici aktuáry a na úřadech v Praze a Brně ještě celní praktikanty. Dalším stupněm celního systému byly celní inspektoráty v krajích, pod něž spadaly jednotlivé celnice s filiálkami.⁴⁷

V pohraničních oblastech českého království dlouho neexistovaly žádné zvláštní jednotky určené pro ostrahu hranic. Až po sedmileté válce byly zavedeny speciální armádní jednotky – tzv. vojenské kordony. První dva kordony byly zavedeny na hranicích s Bavorskem, Saskem a Pruskem roku 1765. Jejich prvotním účelem byly zákroky proti vojenským zběhům. Velký problém armád v 18. století představovala dezerce, na území státu zajišťovaly stíhání zběhů armádní jednotky, z nichž zběhové dezertovali, bylo ovšem nutné zabránit zběhům v přechodu hranice do cizího státu. Toto byl úkol vojenských kordonů. Kordon tvořili hlavně vojenští vysloužilci a částeční invalidé.

Kromě něho existoval také bankální kordon, což byl fiskální sbor, jehož úkolem byla

45 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 12-13.

46 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 14.

47 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 14.

kontrola dovozu a vývozu, jednalo se o předchůdce finanční stráže. Roku 1779 byla provedena reforma v kordonové službě, byl zaveden jednotný vojenský hraniční kordon, který měl spolupracovat s bankálním kordonem. Jeho úkoly byly povahy vojenské (stíhání dezertérů), policejní (omezení pohybu nežádoucích osob přes hranice), a celní (dohled nad dodržováním celních předpisů). Ještě téhož roku byly vojenský a bankální kordon spojeny a roku 1784 opět rozděleny. Kordonisté byli rozděleni do skupin po 10 mužích, velitelem skupiny byl kaprál. Pět skupin tvořilo jednotku, jíž velel důstojník. Příslušníci kordonu strážili hranice mezi celníci a zadržovali pašeráky a ilegální uprchlíky. Potom je eskortovali na celnici, kde je předali. V případě potřeby mohli požádat o pomoc celníky nebo vojáky z posádky. Kordonisté měli raportní knížky, do kterých zapisovali vše, co se odehrálo během pochůzky. Podle instrukcí byl kladen důraz na jejich občanskou bezúhonnost, nesměli pít alkohol, hrát hazardní hry. Často byli překládáni na různá působiště, aby se příliš nesblížili s okolím a lépe se zabránilo korupci. Systém vojenské ochrany hranic přetrval až do let 1830-1835.⁴⁸

48 Tamtéž, s. 15.; MACEK, P. Rakouský policejní systém na přelomu 18. a 19. století. IN: *Evropa 1805*. Brno 2006. s. 411-428.; MACEK, P.; UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva*. I. díl. Praha 1997, s. 87-88.

1.2 Ochrana hranic v 19. století

Kordony ale nedokázaly účinně zabránit pašeráctví, které se v době napoleonských válek ještě více rozšířilo. Kordonisté totiž byli většinou vojenští vysloužilci, starší muži, kteří měli s náročnou službou v horském terénu problémy, také jejich výzbroj nebyla příliš kvalitní. Války s Francií velmi vyčerpávaly státní pokladnu, proto byla zvýšena cla, což vedlo k rozkvětu pašeráctví. Rozšířený výskyt pašeráctví a podloudnictví přiměl v první polovině 19. století státní orgány k zformování speciálních uniformovaných jednotek určených pro ostrahu hranic a roku 1830 byla zřízena pohraniční stráž (Grenzwache).

Jednalo se o nevojenský ozbrojený sbor, který se v Čechách skládal z 10 praporů, sloužilo u něj 2412 mužů, v jejich čele byli pohraniční komisaři. Její příslušníci - pohraniční myslivci, byli uniformovaní a cvičení v zacházení se střelnou i sečnou zbraní. Sloužili na tzv. vysunutých stanovištích u státní hranice, hlídky tvořilo nejvýše pět mužů a velitel. Větší jednotky byly rozmístěny v kasárnách. Dále měla každá země rezervní skupinu myslivců, která mohla být dle potřeby nasazena na hranicích. Služba na vysunutých stanovištích byla nepřetržitá, během dvanáctihodinové směny musel myslivec několikrát projít určený úsek a kontroloval doklady i zboží všech zadržovaných.

Na příslušníky pohraniční stráže byly kladeny vyšší nároky než na kordonisty. Přijímali se jen svobodní bezdětní muži ve věku 22-30 let (maximálně 35 let, pokud muž předtím sloužil v armádě). Museli projít zdravotními testy, být gramotní – skládali zkoušky ze čtení, psaní a počtů. Dalším požadavkem byla jazyková znalost němčiny a jazyka země, kde sloužili. Skládali také zkoušky ze zacházení se zbraněmi. Služba pohraničního myslivce trvala pět let, a pokud sloužil dobře, byla prodloužena na dalších pět let. Kvůli prevenci korupce byli myslivci přemísťováni na různá působiště.⁴⁹

V roce 1835 byla zřízena tzv. důchodková stráž, která byla určená ke kontrole mostů a vjezdů do měst, ke kontrole proclení zboží. Roku 1842 došlo ke sloučení důchodkové a pohraniční stráže a vznikla tzv. finanční stráž. Jejím úkolem byla strážní služba na hranicích a celnicích. Finanční stráž po reorganizacích v 50. letech zajišťovala ochranu hranic až do konce Rakousko-Uherska. Její prioritou byly zásahy proti pašování zboží a potravin. Kromě toho byla pověřena výběrem spotřebních poplatků (z vína, masa), důchodkové daně a

49 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 16-17.; JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 14.; MACEK, P.; UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva*. I. díl. Praha 1997, s. 88.

kontrolou podomního obchodu.⁵⁰ Sbor finanční stráže byl podřízen finančním úřadům, v nejvyšší instanci dvorní komoře a po roce 1848 ministerstvu obchodu a financí. V obvodu zemského finančního úřadu vystupovala finanční stráž jako celek. Dále byla rozdělena do kontrolních okresů, které se dělily na oddělení finanční stráže. Zemské finanční úřady vykonávaly nad finanční stráží dozor pomocí vrchních inspektorů finanční stráže a okresní finanční ředitelství měla pro výkon dohledu inspektory finanční stráže.⁵¹

Kromě finanční stráže působila v pohraničí ještě instituce celních úřadů, jejichž úkolem bylo proclívání zboží při dovozu, vývozu a průvozu a vyměřování a vybírání cla. Celní úřady byly přímo na hraniční čáře, v pohraničním okrese, ale také na cizím území – smíšené, mezinárodní celní úřady. Podléhaly okresním finančním ředitelstvím nebo finančním inspektorům.⁵²

Významná celní opatření byla v Rakousku provedena v 50. letech, kdy v souvislosti s hospodářskou liberalizací byla roku 1850 zrušena celní linie mezi Uhrami a západními zeměmi monarchie a byl vytvořen jednotný rakouský vnitřní trh. Patent z roku 1851 zrušil prohibitivní celní systém a zákaz dovozu a vývozu většiny dosud zakázaného zboží, byly také sníženy celní tarify. Tato opatření vedla k mírnému poklesu pašování. Další opatření z 50. let osvobozovala od cla další druhy zboží, mj. mechanické tkalcovské stavy. Tato opatření umožnila rozvoj a zlevnění výroby a pronikání českého textilního průmyslu na zahraniční trhy.⁵³ V roce 1858 byla provedena reorganizace systému ochrany hranic, reforma sjednotila pod jedno vedení celní a finanční stráž a ostrahu hranic. V každém hraničním okrese byl ustanoven úřad hraničního inspektora, který řídil všechny složky ochrany hranic a podléhal přímo zemskému finančnímu ředitelství.⁵⁴

Pro ochranu hranic byla důležitá také jednání o připojení Rakouska k německému celnímu spolku, která ale neměla úspěch. Roku 1865 byla podepsána obchodní smlouva s Pruskem, ale napětí mezi oběma zeměmi smlouva nezmírnila. V době válečného konfliktu v roce 1866 byl vydán zákaz vývozu zbraní a střeliva, také jatečního dobytka a obilí. Tím opět vznikl prostor pro pašování především dobytka přes hranice. Důsledkem prohrané války s Pruskem bylo také rakousko-uherské vyrovnání. I když byla správa země rozdělena, celní

50 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 17.

51 HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 314.

52 Tamtéž, s. 314.

53 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 18.

54 Tamtéž, s. 19.

unie byla zachována a každých 10 let uzavíralo Rakousko a Uhersko celní a obchodní smlouvu o společném celním území a společné obchodní politice vůči třetím státům.⁵⁵

Roku 1876 byla provedena další reforma státní správy, která převedla dohled nad finanční stráží pod jednotlivá okresní finanční ředitelství, kde byla ustanovena funkce pomezního dozorce. V letech 1877-1879 zavedlo Prusko ochranná cla na své zemědělské produkty. Na tuto politiku doplatilo Rakousko-Uhersko, které exportovalo hlavně zemědělské plodiny. Odpovědělo zvýšením cla na dovoz zemědělských plodin. Mezi zeměmi se rozpoutala hospodářská válka. Další celní válku vedlo Rakousko-Uhersko až do 90. let i s Rumunskem. Tato situace vedla k velkému vzrůstu pašeráctví na východní i západní hranici monarchie. Roku 1883 došlo k další změně v systému ochrany hranic, byly zrušeny funkce pomezních dozorců, řízení celní správy přešlo na okresní finanční ředitelství, naproti tomu kontrola a správa ostrahy hranice přešla na vrchní komisaře finanční správy, kteří podléhali okresnímu finančnímu ředitelství.⁵⁶

Pro celní politiku byly důležité mezinárodní smlouvy mezi Německem, Rakousko-Uherskem a Itálií z roku 1891. Tyto smlouvy se kromě politického spojení týkaly i hospodářské spolupráce, podporovaly vzájemný obchod a snižovaly hodnotu cla u zemědělských produktů jen na 30 % původního tarifu, u průmyslového zboží ještě více. K smlouvě přistoupily i další státy (Švýcarsko, Belgie). Další smlouvy uzavřelo Rakousko-Uhersko se Srbskem, Ruskem a Bulharskem. Ani tento krok a další opatření ze začátku 20. století však nezabránilo pašování.

Naopak vrcholem pašování se stalo období první světové války. Již v době válečných příprav v červenci a srpnu 1914 vydalo Rakousko-Uhersko zákazy vývozu i dovozu řady komodit do Srbska – jednalo se např. o koně, muly, brašny na ně, základní potraviny, důležité suroviny jako uhlí, benzín. S pokračující válkou se zákazy vývozu rozšiřovaly na další komodity a další země (Rusko, Belgie, Francie, Velká Británie, Japonsko). Když nemohl fungovat řádný mezinárodní obchod, nahradilo ho pašování a černý trh. Za války se proměnila i sociální struktura pašeráků. Protože muži odcházeli na frontu, nahradily je stejně jako v jiných odvětvích ženy a děti. Ke konci války se důležitým pašovaným sortimentem staly hlavně potraviny, kterých byl v monarchii nedostatek, ilegálně dovezené potraviny alespoň částečně zabránily hladomoru. Stav hospodářství Rakousko-Uherska byl totiž v roce 1918 katastrofální a zásobování vážlo, jediné zboží, které tak bylo v obchodech a tržnicích k

55 Tamtéž, s. 19-20.

56 Tamtéž, s. 21.

dostání, bylo pašované.⁵⁷

O životě příslušníků finanční stráže a jejich službě na přelomu století se můžeme více dozvědět z jejich časopisu, který vycházel mezi lety 1897 a 1919. Jeho název zněl „Zájmy finanční stráže: Časopis věnovaný hmotnému i sociálnímu povznesení finanční stráže.“ Vydával jej Bohdan Kadlec v Libochovicích. V časopisu vycházely odborné články, zákonná ustanovení týkající se finanční stráže, celní nařízení⁵⁸ i kritika obtížných podmínek služby finančníků, také zábavné články a anotace nových knih, inzerce. Od roku 1909 měli finančníci vlastní spolek – Spolek c. k. finanční stráže v království českém. Tento spolek byl organizován prostřednictvím okresních žup a zveřejňoval v časopise Zájmy finanční stráže v rubrikách Spolkové zprávy a Obzor organizační zápisy ze svých schůzí, přehledy činnosti. Spolek měl dva hlavní cíle – vytváření podpůrné instituce tzv. Fondu Černého, který měl zaopatřovat vdovy a sirotky po zemřelých finančnících, a lobbování za zlepšení hmotných podmínek finanční stráže. Dále časopis obsahoval hlavně kratší zprávy a vyjádření příslušníků finanční stráže.

V časopisu najdeme i odborné články týkající se ostrahy hranic. Například finanční stráž v Rakousku-Uhersku ani později v meziválečném Československu neuzívala k ostraze hranic psy. Myšlenky na zavedení pohraničních psů ale existovaly, jak svědčí článek z roku 1901.⁵⁹ Důležitým a opakujícím se tématem časopisu bylo volání po reformě finanční stráže a zlepšení finanční a sociální situace finančníků.⁶⁰ Předmětem jejich kritiky se stával také zákaz ženitby.⁶¹

Zajímavé jsou některé články z roku 1918, které se týkají národnostní problematiky. V článku „Z našeho života“ se autor zamýšlí nad složitou situací českého finančníka v německém pohraničí. „Český finančník na hranicích! - Jak vděčné, ale při tom smutné, drastické a přímo nevyčerpatelné byly by to náměty nejen pro spisovatele, básníka, sociologa, politika atd.! Je-li na hranicích finančník již jako takový nenáviděnou osobou, je tomu u finančníka Čecha dvojnásobně. (...) Mnohý z nás zažil tu slast a zažívá stále ovoce tohoto ráje, v němž považování jsme za jakési vetřelce, vyslané finanční správou kvůli týrání obyvatelstva, znešvařování ryzosti jeho domoviny a propagaci – češství.“ Tento názor měl

57 Tamtéž, s. 22-23.

58 Např. Pravidla o vybírání dodatečné daně z kořalky. *Zájmy finanční stráže*. 8. srpna 1901, roč. 5, č. 15-16, s. 236-238.

59 Pes ve službě finanční stráže. *Zájmy finanční stráže*. 16. dubna 1901, roč. 5, č. 8, s. 117-118.

60 Např. Do nového století. *Zájmy finanční stráže*. 16. dubna 1901, roč. 5, č. 2, s. 17-20; Vzrůst podloudnictví a prostředky proti němu. *Zájmy finanční stráže*. 16. května 1901, roč. 5, č. 10, s. 145-148.

61 Např. Kapitola ze zdravotní vědy. *Zájmy finanční stráže*. 16. dubna 1901, roč. 5, č. 8, s. 122.

zastávat německý tisk, politikové i prostý lid. Autor vyjadřuje přání českých finančníků moci opustit německé pohraničí a vrátit se do vnitrozemí, což jim ale služba nedovoluje. Českému finančníkovi nepomůže v jednání s místními Němci ani, když se ožení s Němkou a nehlásí se k české národnosti, stejně je obyvateli nenáviděn. Služba na hranicích není chápána jako poslání, ale jako nemilá povinnost. „Jak málo je těch, kteří, když po dlouhých letech strádání, útrap a sebezapírání poštěstilo se dostat se do vnitrozemí, neměli hořkých vzpomínek a různých národnostních afér! Každý skorem přinášel si sebou nějaké to Kainovo znamení...“ Za války je dle pisatele článku situace finančníků ještě horší, trpí nedostatkem, hladem, starostí o budoucnost, a navíc nenajdou nikde zastání, jsou nenáviděni pro svou národnost. Jejich snem je žít mezi svými.⁶²

I když *Zájmy finanční stráže* byl časopisem českých finančníků, kteří se hlásili k českému vlastenectví, vznik samostatného Československa v nich spíše než nadšení vyvolal strach z budoucnosti. Přestože z časopisu vyplývá, že ostraha hranic byla pro většinu finančníků spíše prací, způsobem obživy, než posláním, byli si vědomi, že sloužili a přispívali k udržení Rakousko-Uherska, které právě zaniklo. Ve sboru byl proto říjen 1918 spojen hlavně s existenčními obavami. Na ně odpovídá redakce v článku „Co bude s námi?“ Zdůrazňuje, že došlo k významné dějinné změně, která se finanční stráže musí dotknout, ale tento dotyk nemusí být nutně ničivý. „Nám však není na ten čas nutno měnit plánů, ani taktiky. Dosud jsme vše, co hrálo v životě našem roli, odsunovali a podřizovali jediné myšlence, práci. Tak bude i příště, v nových poměrech, jež budou této práce vyžadovat mnohem více. Bude naší snahou, abychom při jich budování nestáli stranou, nýbrž aby v ocenění více než dvacíletých zkušeností bylo dbáno našich rad a využitkována naše dobrá vůle, i četnými výsledky korunovaná práce.“ Dále redakce vyzývá pohraničníky k soucitu s lidem, který si nemají znepřátelit, mají si počínat s taktem.⁶³

Oproti těmto opatrným radám článek „Konečně ve svém!“ je oslavným zpěvem na novou republiku. Setkáváme se zde s motivem utiskovaného českého národa, který se za cenu mnoha obětí dočkal samostatnosti. Sbor finanční stráže se zde otevřeně hlásí k českému vlastenectví. Služba na hranicích, která pro ně dosud byla jen neradostnou povinností a sebezapřením, se pro ně má v novém státu státi vznešeným posláním. „Také našemu sboru přinesla svoboda národa pevné přesvědčení, že se mu od nynějška bude dařiti lépe než ve starém Rakousku. Naším úkolem bylo sháněti mízu pro cizí, nám nepřátelský, bortící se stát.

62 Z našeho života. *Zájmy finanční stráže*. 16. května 1918, roč. 22, č. 10, s. 130-131.

63 Co bude s námi? *Zájmy finanční stráže*. 1. listopadu 1918, roč. 22, č. 21, s. 265-266.

S jakou chutí jsme tuto nenáviděnou službu konali, ví každý. Na každém kroku viděli jsme básníková slova: Sic vos – non vobis, což znamená šíře rozvedeno: Tak vy se dřeťe – ale nikoliv pro sebe! Zlaté výsledky úmorné naší práce obráceny byly k dobru našich úhlavních nepřátel, a ani pro nás, kteří jsme je opatrovali, ničeho z nich nezbylo. Nyní bude nám radostí a potěchou shromažďovati úrodu finančního hospodářství do stodol milované české říše, která bude zajisté také pamatovati na ty, kdož při bohaté sklizni nejzáslužněji spolupůsobili.⁶⁴

Po vzniku ČSR existoval dále i spolek finančníků pod novým jménem Spolek finanční stráže v zemi České.⁶⁵

Otázka hranice je v 19. století úzce spojena s formováním novodobého českého národa a jeho požadavky na vlastní prostor. Jak vidíme z ukázek z časopisu *Zájmy finanční stráže*, národní identitu přijali i příslušníci finanční stráže, kteří byli úředníky a představiteli rakousko-uherského státu a hájili jeho hranice.

Myšlenka národa postupně pronikala do myšlenkového světa širokých vrstev společnosti a stávala se sociální realitou, využívala přitom různých symbolů, rituálů, národních mýtů, utváření stereotypů a také obrazů nepřátel.⁶⁶ Lidé postupně přijímali národní identitu, která jim dávala pocit bezpečí a sounáležitosti v období rychlých společenských změn, modernizace a rozkladu tradičních struktur rodu, obce, řemeslnického cechu, farnosti, panství. Nová národní identita poskytovala pocit sounáležitosti a jasnou orientaci ve světě. Z těchto důvodů bylo šíření ideje národa úspěšné.⁶⁷

Důležitým nástrojem vytváření národní identity se stalo využití historických tradic a utváření historických mýtů. Tyto příběhy měly upevňovat integritu národního společenství, utvářet vědomí společného původu a slavné minulosti. Např. český národ byl prezentován jako výjimečné „osudové“ společenství. Pro formování nové identity však bylo nutné vymezit se vůči okolí, vytvořit obraz „nepřítele.“ Tímto „odvěkým nepřítelem“ se stali Němci. Dobové potýkání se s formujícím se konkurenčním německým národem bylo přeneseno také do historických příběhů a mýtů – protivník středověkého přemyslovského státu Svatá říše římská byl ztotožněn se soudobým německým národem. Proti hrdinným českým husitům stáli němečtí křižáci, pobělohorská šlechta, která utiskovala český lid, byla ztotožněna s Němci.

64 KADLEC, B. Konečně ve svém! *Zájmy finanční stráže*. 16. listopadu 1918, roč. 22, č. 22, s. 268-270.

65 *Zájmy finanční stráže*. 1918.

66 PETRBOK, V.; RANDÁK, J. Město jako reálný a symbolický prostor vymezování národní identity: Praha na přelomu 19. a 20. století. - Text přednášky přednesené dne 25. března 2009 na konferenci Praha-Prag 1900-1945.

67 MAUR, E. *Paměť hor*. Praha 2006, s. 17-18.

Historici, zvláště František Palacký, spolu s žurnalisty, učiteli a umělci formovali obraz minulosti, který měli lidé přijmout, a byli úspěšní. V 19. století byl velmi rozšířený historismus, ve společenském diskurzu hrála historie důležitou roli, proto se také obraz národní minulosti stal důležitým argumentem pro současnost.⁶⁸ Např. v druhé polovině 19. století česká politická reprezentace často pracovala s tzv. historickým právem, které vycházelo z představy původního osídlení českých zemí Slovy – Čechy, Němci měli být na tomto území pouhými hosty, kteří sem přišli až v období německé kolonizace ve 12. století a v průběhu staletí usilovali o ovládnutí země. Jako politický argument byl použit historický výklad, který pocházel od F. Palackého.⁶⁹

Důležitým znakem národa se kromě jazyka stalo také národní území. Národní území – vlast, otčina – bylo zviditelněním abstraktní ideje národa. Tento prostor si národ nárokoval, byl odhodlán za něj bojovat a v případě potřeby také podstupovat oběti, včetně nejvyšší oběti života.⁷⁰ V českém případě je toto lpění na „vlasti“ zvláště významné, dokonce i v národní a později státní hymně je hlavní myšlenkou óda na národní území, opěvování krásy krajiny vlasti.⁷¹

Toto území bylo spojeno s národními mýty, byla zde místa paměti národa. Takovýmto místem paměti se stalo např. Domažlicko, které představovalo symbol ryze české krajiny, kde žili staří strážci hranice Chodové. Domažlicko bylo prezentováno jako česká heroická krajina, byly zdůrazňovány boje proti Němcům, které se zde odehrály – jednalo se o bitvu u Brůdku, kde kníže Břetislav I. roku 1040 porazil říšského císaře Jindřicha III., a o bitvu u Domažlic, kde roku 1431 zvítězili husité nad křižáky. Tyto střety byly interpretovány jako vítězství českého národa nad nepřáteli Němci. Při utváření Chodska jako místa paměti byla také využita tradice chodských sedláků, kteří hlídali hranice před nepřátelskými vpády z Německa.

Proč bylo ale oslavováno jako česká hrdinská krajina zrovna Domažlicko, když k slavným bitvám českých knížat proti Svaté říši římské a k vítězství husitů nad křižáky došlo i v jiných částech země – např. v okolí Ústí nad Labem? Při utváření místa paměti totiž nebyla hlavním cílem oslava dávných vítězství předků, ale především aktualizace tehdejších vítězství pro potřeby současnosti. Domažlice byly na začátku 19. století, kdy došlo k popularizaci

68 Tamtéž, s. 17.

69 PETRBOK, V.; RANDÁK, J. Město jako reálný a symbolický prostor vymezování národní identity: Praha na přelomu 19. a 20. století. - Text přednášky přednesené dne 25. března 2009 na konferenci Praha–Prag 1900-1945.

70 Tamtéž.

71 Viz MACURA, V. *Český sen*. Praha 1998.

chodské tradice, jediným ryze českým pohraničním městem, navíc se zde překrývala hranice státu s etnickou a jazykovou hranicí. Oproti tomu Ústí nad Labem bylo v centru německé jazykové oblasti, proto by připomínky vítězství husitů v této oblasti nesplnily národně mobilizační roli. Svoji roli při utváření tradice sehrál také národopisný svéráz Domažlicka, kde existovala rozvinutá česká lidová slovesnost, kroje apod. Chodsko tedy mohlo sloužit jako doklad národního mýtu o českém lidu, který si uchoval český jazyk a kulturu, když se vrchnost poněmčila⁷²

Součástí vymezování se vůči nepříteli bylo také utváření symbolické hranice mezi vlastní a cizí skupinou. V Čechách se touto symbolickou hranicí staly pohraniční hory Šumava a Český les, které byly prezentovány jako hráz proti německému přílivu.⁷³

Protože byl český národ formován na základě etnickém a jazykovém, musel se vymezovat nejen vůči Němcům za státními hranicemi, ale také vůči českým Němcům, kteří žili na jeho národním území. K výrazným konfliktům došlo od 80. let 19. století v severních a západních Čechách, kde začal tzv. Grenzlandkampf – boj o jazykovou hranici. V převážně německém pohraničí vznikaly různé české národní organizace, Slovanské besedy, odbory Národní jednoty pošumavské, obranné jednoty a matice, jejichž cílem bylo osvětovou činností, podporou českého školství, české turistiky apod. postupně počesťovat pohraničí, navrátit je údajným původním obyvatelům – Čechům.⁷⁴ Tyto snahy přetrvaly až do období tzv. první republiky: příslušníci české menšiny v pohraničí se nazývali hraničáři a byli prezentováni jako strážci hranic, kteří bojují v pohraničí proti nebezpečí germanizace a pokládají svou oběť na oltář národa.⁷⁵ Toto pojetí nacházíme i u českých příslušníků finanční stráže.⁷⁶

72 MAUR, E. Poznámky k tradici a mýtu boje s odvěkým nepřítelem. IN: FREIMANOVÁ, M. (ed.) *Povědomí tradice v novodobé české kultuře. Doba Bedřicha Smetany*. Praha 1988. s. 334-345.

73 Tamtéž, s. 341.

74 PETRBOK, V.; RANDÁK, J. Město jako reálný a symbolický prostor vymezování národní identity: Praha na přelomu 19. a 20. století. - Text přednášky přednesené dne 25. března 2009 na konferenci Praha–Prag 1900-1945.

75 ČECHUROVÁ, J. Hraničáři a jejich mobilizační síla nejen při přijímání ústavy. - Přednáška přednesená dne 25. února 2010 na konferenci Ústava 1920 – vyvrcholení konstituování československého státu.

76 *Z našeho života. Zájmy finanční stráže*. 16. května 1918, roč. 22, č. 10, s. 130-131.

1.3 Ochrana hranic v letech 1918-1938

Po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 se nový stát musel okamžitě potýkat s národnostními problémy a musel hájit své hranice. Vzájemné postoje Čechů a Němců se totiž nezměnily, Němci byli pojmáni jako národní nepřátelé, kteří byli Čechy poraženi a nyní jsou trpěni jen díky velkorysosti vítězů. Ocitli se z pozice vládnoucí skupiny v roli menšiny, stojící na okraji. Němečtí obyvatelé v pohraničí proto neschvalovali vznik nového státu a vytvořili si čtyři župy, které měly své zástupce v parlamentu ve Vídni a usilovaly o připojení k Rakousku. Podobně na jihu Slovenska se snažili Maďaři obnovit velký uherský stát. Poté, co Němci odmítli dohodu s Národním výborem, musela zasáhnout armáda. V listopadu a prosinci 1918 obsadilo československé vojsko oblast německého pohraničí (tzv. Sudet) a jižní Slovensko a stabilizovalo situaci. Hranice státu pak potvrdila pařížská mírová konference v letech 1919-1920. Od samého začátku byla tedy otázka hranic a jejich ochrany pro samostatnou republiku zásadní.⁷⁷

K dalšímu národnostnímu střetu došlo v pohraničí 4. března 1919. Tento den mělo ve Vídni poprvé zasedat ústavodárné Národní shromáždění německého Rakouska. Českým Němcům bylo vládou ČSR zakázáno do tohoto orgánu volit. Na protest proti zákazu se v německém pohraničí konaly 4. března stávky a manifestace za právo na sebeurčení, které organizovala hlavně německá sociálně demokratická strana. Dalším důvodem protestu byla probíhající měnová reforma, kdy část peněz občanů byla zadržena ve formě nucené státní půjčky. Němečtí občané ČSR tak přišli o své finanční prostředky ve prospěch státu, s nímž se neztotožňovali. Manifestace měly být pokojným protestem, ale na některých místech se proměnily ve střety protestujících s československou armádou. V těchto násilných střetech bylo zabito 57 lidí, včetně žen a mladistvých. Tito mrtví se stali důležitým prvkem sudetoněmeckého vzpomínání a německé nacionalistické propagandy. Stali se „mučedníky boje za sebeurčení“, oběťmi československého státu a měli sloužit jako symbol útlaku českých Němců.⁷⁸

V této době již hlídala československé hranice kromě armády také pohraniční finanční stráž, která navázala na rakouskou finanční stráž. Pohraniční finanční stráž tvořili po návratu do vlasti v roce 1920 hlavně bývalí českoslovenští legionáři. Jejím působištěm byla hranice,

77 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 15.

78 RANDÁK, J.; PETRBOK, V. „Z krvácejících rakví teče naše vůle.“ Sudetští Němci také jako muži října? – Text přednášky přednesené dne 24. října 2008 na konferenci „Muži října 1918“.

ale také tzv. celní pohraniční pásmo, v němž měli finančníci provádět kontroly osob a firem s úkolem odhalovat neproclené zboží. Jejich situace v pohraničí nebyla jednoduchá, protože se dostali do krajiny, kterou neznali, a navíc narazili na odpor místního obyvatelstva, pro které představovalo pašování často hlavní zdroj obživy celých rodin. „Financové“ se museli naučit perfektní znalosti krajiny a terénu, dále museli zvládnout odbornou terminologii a místní dialekty němčiny, jimiž mluvila většina obyvatelstva v pohraničí. Nutností bylo naučit se jezdit na lyžích, protože v zimě to byl v některých oblastech jediný možný způsob dopravy. K problémům nové stráže patřila také nevyhovující výzbroj a výstroj.⁷⁹

V letech 1919 a 1920 byla provedena reforma finanční stráže a sbor byl rozdělen na dvě složky – pro službu ve vnitrozemí byla určena důchodková kontrola a pro hraniční službu finanční stráž pohraniční. Důchodková kontrola měla na starosti kontrolu průmyslových závodů v oblasti nepřímých daní, proto byl u jejích úředníků kladen důraz na vyšší vzdělání a odbornou přípravu. Oproti tomu úkolem finanční stráže pohraniční bylo střežení celních hranic proti celní cizině, ochrana hranic proti podloudnictví a nebezpečným osobám. U příslušníků byl kladen důraz na fyzickou zdatnost a odolnost, oproti důchodkové kontrole byly nižší nároky na vzdělání. Pohraniční stráž měla být vojensky organizovaným sborem, podobným četnictvu, se kterým často spolupracovala. Její úkoly byly ochrana hranic a celní exekutiva.⁸⁰

Jaké byly nároky na příslušníky finanční stráže pohraniční? Žadatel o službu u finanční stráže musel být starší 20 let, svobodný, dále musel prokázat, že absolvoval trojtřídní měšťanskou školu a je tělesně i duševně způsobilý pro službu ve sboru. Přednost měli bývalí legionáři.

Sbor finanční stráže se skládal ze zřízenců (podúředníků) a úředníků. Kariérní postup byl následující: nejprve byl člověk rok čekatelem – dozorce pohraniční finanční stráže, po roce finanční úřad rozhodl, jestli bude ponechán ve službě – potom se stal strážmistrem. Pokud byl výkon a kvalifikace strážmistra uspokojivá, byl po 9 letech služby jmenován vrchním strážmistrem. Dozorce, strážmistr a vrchní strážmistr byly hodnosti podúředníků finanční stráže pohraniční. Další hodnosti již byly určeny pro úředníky finanční stráže pohraniční: obvodní inspektor pohraniční finanční stráže, okresní inspektor pohraniční finanční stráže a vrchní inspektor pohraniční finanční stráže. Úředníci byli jmenováni pouze z podúředníků. Postup do stavu úředníků byl podmíněn složením odborné zkoušky, dobrou

79 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 24-25.

80 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 12-13.

kvalifikací a nejméně 16 odslouženými lety. Mezi hodnotami byly platové rozdíly, podúředníci měli nárok na příspěvky na stejnokroj, stravné a tzv. přenocné. Úředníci dostávali navíc paušální náhradu a tzv. cestovný paušál.⁸¹

Základní organizační jednotkou pohraniční finanční stráže byla oddělení finanční stráže, která podléhala inspektorátu. Několik inspektorátů podléhalo vrchnímu inspektorátu. Nejvyšším orgánem, pod který spadala finanční stráž, byl zemský finanční úřad, po roce 1927 ministerstvo financí a zemské finanční ředitelství (v Praze, Brně, Bratislavě a Užhorodě).⁸²

Finančníci se sdružovali v odborové organizaci „Svaz pohraniční finanční stráže“, která patřila do „Československé obce úřednické“ a byla pod vlivem národně socialistické strany. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi se finančníci organizovali ve „Svazu státních, župních a městských zaměstnanců“, kde uplatňovala svůj vliv sociálně demokratická strana. Finančníci německé národnosti se sdružovali ve „Fachgewerkschaft der Gefällskontrolle und Grenzfinanzwache“.⁸³ Finančníci si také vydávali vlastní časopis Naše pohraničí.

Po počátečních národnostních nepokojích se situace v pohraničí relativně zklidnila a ve 20. letech a na začátku 30. let se finanční stráž zabývala skutečně hlavně celní kontrolou a zásahy proti pašování. Mezi nejčastěji pašované komodity patřil margarín, líh, cukr, dobytek, maso a tabák, na začátku 30. let ale finanční stráž zasahovala také proti pašerákům kokainu.⁸⁴

Existovaly čtyři typy pašeráků: 1. příležitostní pašeráci, kteří využívali rozdílného pohybu cen různého sortimentu zboží na obou stranách hranice. Pašovali zboží hlavně pro vlastní potřebu a blízké příbuzné, využívali přitom možnosti tzv. malého pohraničního styku, kdy mohli obyvatelé pohraničí přecházet hranice na libovolném místě. 2. skupinu tvořili tzv. řemeslní pašeráci, což byli místní obyvatelé, které si najímali obchodníci z vnitrozemí na přenesení objednaného zboží. Další dvě skupiny pašeráků vznikaly z napjaté národnostní situace v pohraničí, jednalo se o obyvatele německé národnosti, kteří se snažili pašováním poškodit československý stát. Mezi ně patřili tzv. průmysloví pašeráci, němečtí továrníci, kteří se snažili pašováním průmyslových výrobků a celními podvody oslabit hospodářský růst ČSR ve prospěch vlastních zisků. Poslední skupina byli tzv. političtí pašeráci, kteří se více vyskytovali na začátku republiky a v třicátých letech a pašovali politické letáky, koncem

81 Tamtéž, s. 14.

82 Tamtéž, s. 14, 32.

83 Tamtéž, s. 18.

84 MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. Cheb 2000, s. 54-59.

třicátých let také zbraně pro jednotky ordnerů.⁸⁵

Zásady ochrany hranic byly upraveny několika zákony, důležitý byl zákon č. 245/1921 Sb. o státních hranicích. Tento zákon vymezoval např. povinnosti vlastníků pozemků u státní hranice. Vlastníci pozemků měli povinnost ponechat jeden metr od hranice nezastavěný a vymýcený pruh, aby mohla finanční stráž provádět obchůzku hranice.⁸⁶ Pro srovnání v roce 1950 bylo zřízeno hraniční pásmo o šířce dva až šest kilometrů od hranice.

Platové a služební poměry finanční stráže upravovalo také vládní nařízení 201/1923 Sb. Kromě celních povinností měla finanční stráž za úkol také kontrolu vstupu a výstupu z území republiky, ochranu veřejné bezpečnosti na daném území a pomoc při vojenské ochraně hranic, která ale nebyla až do roku 1936 ve větší míře realizována. Dále byly tímto nařízením stanoveny nové hodnosti příslušníků pohraniční finanční stráže. Podúředníci měli tituly dozorce pohraniční finanční stráže, naddozorce, respicient a vrchní respicient pohraniční finanční stráže. Úřednické hodnosti byly: kontrolor, inspektor, vrchní inspektor pohraniční finanční stráže. Další vládní nařízení upravovala postupně se zvyšující platové ohodnocení a organizační záležitosti. Roku 1927 byly zavedeny nové úřednické tituly, které byly zařazeny do služebních tříd – inspektor II. třídy, inspektor I. třídy, vrchní inspektor II. třídy, vrchní inspektor I. třídy.⁸⁷

V této době se poslanci v parlamentu v rámci diskusí o připravovaném novém celním zákoně zabývali také těžkými životními podmínkami finančníků a jejich vysokou úmrtností, která byla asi třikrát vyšší než u srovnatelného sboru četnictva. V letech 1918-1926 bylo při výkonu služby usmrceno 47 příslušníků finanční stráže a 98 zemřelo na následky namáhavé služby, celkem čítal sbor 5000 příslušníků. Časté byly také případy sebevražd – např. v roce 1927 spáchalo sebevraždu 8 finančníků.⁸⁸

Sebevraždy se vyskytovaly hojněji na Slovensku a Podkarpatské Rusi a jejich příčinou byly nejčastěji neutěšené rodinné a osobní poměry, rozvrat v rodině. K tomuto rodinnému rozvratu mohla přispět také časově náročná služba u finanční stráže a horší finanční ohodnocení. K sebevraždám docházelo více na Slovensku, kde byla společenská i hospodářská situace finanční stráže horší než v českých zemích, což mohlo sehrát roli v případě rozhodnutí pro sebevraždu. Také ubytovací podmínky finančníků byly nevyhovující.

85 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 28-29.

86 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 6.

87 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 23-29.

88 Tamtéž, s. 29.; MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. Cheb 2000, s. 23.

Všechny tyto faktory mohly způsobit menší psychickou odolnost finančníků, která mohla vyústit až v sebevraždu.⁸⁹ Docházelo i k případům, že byl finančník zavražděn podloudníkem.⁹⁰

Důležitými dokumenty upravujícími fungování finanční stráže byly celní zákon č. 114/1927 Sb. a vládní nařízení č. 202/1930 Sb. Nejvyšším úřadem celní správy se stalo ministerstvo financí, kterému podléhaly okrskové celní správy, celní úřady a finanční stráž.⁹¹ Území republiky bylo rozděleno na čtyři celní okrsky – Čechy, Morava a Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus. Okrskovými celními správami byla ustanovena zemská finanční ředitelství v Praze, Brně, Bratislavě a Užhorodě, která se stala nadřízeným orgánem pro celní úřady i finanční stráž.

Služební poměry a organizaci finanční stráže upravovalo vládní nařízení č. 202/1930. V tomto nařízení byla stanovena práva, povinnosti a organizace finanční stráže. Práva sboru byla: ochrana stráže dle trestního zákona, právo privilegovaného svědectví, právo vstupovat na cizí pozemky, zatýkat a pozastavovat osoby, zabavovat věci. Povinnosti byly stanoveny takto: 1. střežení celní hranice, dohled nad přechodem osob a zboží přes celní hranici, zabraňování celním a finančním trestním činům, služba u celních úřadů, 2. střežení státní hranice, dohled nad pohraničním osobním stykem a oběhem zboží, zabránění vstupu do republiky osobám, které se nemohou prokázat, 3. pomoc při provádění opatření k ochraně veřejné bezpečnosti, 4. spoluúčast při vojenské ochraně státních hranic, 5. strážní, kontrolní a pátrací služba např. ve finančním sektoru uložená nadřízenými orgány, 6. další úkoly určené nadřízenými orgány. Byla také změněna organizace finanční stráže, zrušeny byly vrchní inspektoráty. Sbor finanční stráže se nově skládal z úředníků, zřízenců a pomocných zřízenců.⁹²

Základem služby finanční stráže byla pochůzková strážní služba, která se prováděla nepřetržitě, v každou roční dobu, bez ohledu na počasí, ve dne i v noci. Hraniční pochůzkovou strážní službu vykonávali finančníci v jedno nebo dvoučlenných hlídkách (v

89 Více k možným příčinám sebevražd finančníků: Tisk 564/7 – Interpelace senátora Rudolfa Pánka a spol. na pana ministra financí týkající se sebevražd u finanční stráže. 15. prosince 1927. Senát Parlamentu České republiky. Dostupné z WWW: <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/2vo/tisky/T0564_02.htm>; Tisk 728/5 – Odpověď ministra financí na interpelaci senátora Rudolfa Pánka a spol. týkající se sebevražd u finanční stráže (tisk čís. 564/1). 9. července 1928. Senát Parlamentu České republiky. Dostupné z WWW: <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/2vo/tisky/T0728_00.htm>.

90 Např. inspektor finanční stráže Čeněk Rus zavražděný podloudníkem v roce 1923 - MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. Cheb 2000, s. 131.

91 Byl zrušen název pohraniční finanční stráž, znovu se používalo označení finanční stráž.

92 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 36.

noci i vícečlenné hlídky) dle plánu správce oddělení finanční strážce, který strážní služby rozepisoval služebními rozkazy ve zvláštním deníku. Hraniční služba byla buď bodová, nebo úseková (rajónová). Každé oddělení mělo vymezený výsek celního pohraničního pásma, který střežilo, a řídilo se vlastním operačním plánem, ve kterém byly zakresleny hranice, komunikace, obce, samoty... Tyto prvky byly označeny číselnými a písemnými kódy - tzv. operačními body, které museli finančníci ovládat.

V případě bodové služby se musela hlídka pohybovat přesně po bodech vytyčené pochůzkové trasy a ve stanovenou dobu se zdržovat na tzv. operačních bodech na číhané. Tento způsob byl převzat od rakouské finanční stráže a byl již zastaralý. Jeho nevýhodou bylo, že pohyb hlídky bylo možné vypožorovat, a finančníci se tak stávali pro pašeráky předvídatelnými. Druhým typem služby byla služba úseková, kdy měli finančníci větší volnost pohybu v daném úseku a dosažitelní byli pouze v tzv. kontrolních bodech. Při hlídce byla důležitá dokonalá znalost terénu a velká opatrnost a obezřetnost. Hlavní zásadou finančníků mělo být „vidět vše, ale nebýt viděn“.⁹³

Při setkání s podezřelými osobami, měla hlídka zvolat: „Stůj, finanční stráž!“ Pokud měla zajištěná osoba nějaké předměty, kterými by mohla hlídku ohrozit, byla vyzvána, aby je odložila. Potom byla provedena identifikace podezřelého. Pokud osoby nereagovaly na výzvu finančníků a nezastavily se, mohli finančníci použít služební zbraň a přinutit osobu k zastavení např. varovným výstřelem, nesmělo ale dojít k ohrožení jiných osob. Finančníci směli použít zbraně jen v případě sebeobrany nebo k překonání odporu osoby, která se snažila mařit jejich služební výkon. Potom byla provedena tělesná prohlídka podezřelé osoby. Pokud osoba unikla do zamčeného domu nebo bytu, měl finančník právo bez dalších povolení vstoupit a osobu zadržet. Zadržené zboží vzal finančník do dočasné úschovy a s pozastavenou osobou sepsal popis činu, čímž s ní zahájil důchodkové trestní řízení, popř. byla osoba vzata do vazby. Strážní služba ale zadržením podezřelé osoby nekončila, naopak byli finančníci vyzýváni k ještě větší obezřetnosti, protože pašeráci často používali tzv. volavky, osoby, které u sebe měly předměty, jež nepodléhaly clu, a měly na sebe upozornit finanční stráž, aby mohla mezitím projít hlavní skupina pašeráků.⁹⁴

Protože pašeráctví nebylo podle československého trestního zákoníku považováno za trestný čin, ale pouze přestupek a trestem byla jen pokuta, docházelo při potyčkách finanční

93 Tamtéž, s. 60.

94 Tamtéž, s. 61-62.

stráže s pašeráky k násilí jen zřídka.⁹⁵

Do obtížnějších situací se finanční stráž dostala s postupující hospodářskou krizí. Životní úroveň německého obyvatelstva se snížila, lehký průmysl, který měl v pohraničních německých oblastech tradiční základnu, byl krizí postižen nejhůře. Situaci navíc zkomplikoval nástup nacismu k moci v sousedním Německu. Roku 1933 přechali do Československa němečtí antifašisté, kteří byli ve své vlasti pronásledováni. Tyto osoby měla finanční stráž vracet zpět do Německa, což někdy důsledně neplnila. Po nástupu A. Hitlera k moci skončila také spolupráce a dobré vztahy s německou finanční stráží, protože do jejích řad byli přijímáni dobrovolníci z nacistických organizací, NSDAP a SS, kteří se vůči československým finančníkům chovali velmi arogantně a agresivně. Při pronásledování německých uprchlíků často porušovali státní hranici a nevyhýbali se ani střelbě, docházelo k únosům německých antifašistů z československého území, a dokonce k vraždám – známý je případ vraždy profesora Lessinga a ing. Formise v roce 1935.⁹⁶ Ilegální přechody antifašistů do Československa ale většinou skončily na jaře 1934, kdy nový nacistický režim potlačil opozici a zesílil střežení hranic.⁹⁷

Dalším problémem bylo vzrůstající nepřátelství německé menšiny v pohraničí. Nacistická propaganda našla v československém pohraničí úrodnou půdu a sílily protičeské nálady. První, kdo musel čelit nacistům a také sudetoněmeckému hnutí, byla právě finanční stráž. Napětí v pohraničí stoupalo, finanční stráž se ocitla v nepřátelském prostředí, což se projevilo i existenčními problémy finančníků. Finančníci často bydleli v podnájmu u obyvatel pohraničí, s rostoucími protičeskými náladami ale němečtí majitelé bytů odmítali ubytovat finančníky, kteří tak nemohli najít ubytování. K takovýmto případům docházelo často zejména na Chebsku.⁹⁸

V této době začínala finanční stráž využívat služební psy, kteří se stávali velkou oporou finančníků a zvláště na neklidné německé hranici několikrát zachránili finančníkům život.⁹⁹ Např. v roce 1938 na celnici Dolní Lipka na Kralicku upozornil služební pes finančníky na chystaný útok henleinovců na celnici, takže se mohli lépe připravit a útok odrazili.¹⁰⁰ Ve 30. letech byl také kladen větší důraz na vzdělání a praxi finančníků. Za účelem

95 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 37.

96 Tamtéž, s. 35.

97 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 65.

98 Tamtéž, s. 68.

99 Tamtéž, s. 73.

100 MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. Cheb 2000,

zlepšení kvalifikace finančníků na Podkarpatské Rusi byla v roce 1936 provedena výměna finančníků z Podkarpatské Rusi a Čech. Dvacet svobodných zřízeneckých čekatelů finanční stráže z Podkarpatské Rusi bylo na rok přeloženo k oddělením finanční stráže v Čechách, kde měli získat zkušenosti a zlepšit si jazykové znalosti. Místo nich nastoupilo dvacet zřízeneckých čekatelů z Čech do služby v celním okrsku Užhorodu. Tyto výměny se měly stát běžnou praxí určenou pro rozšíření kvalifikace finančníků, ale vzhledem k napjatým poměrům v pohraničí se tak nestalo.¹⁰¹

Nacionální napětí se projevilo i ve služebních povinnostech finančníků. Příslušníci finanční stráže museli zakročovat proti pašování nacistické literatury do Československa a stále častěji také proti pašování zbraní. Došlo také ke střetům s ozbrojenými sudetoněmeckými skupinami, které navazovaly na dlouhé pašerácké tradice. Mezi práci finanční stráže přibýly úkoly československé zpravodajské služby. J. Marek popisuje ve své knize „Smrt v celním pásmu“ příběhy inspektora finanční správy V. Šťastného a respicienta Josefa Holavy, kteří aktivně spolupracovali s československou zpravodajskou službou, získávali informace o situaci v Německu a aktivitě henleinovců a za tyto své aktivity byli po březnu 1939 zatčeni a vyslýcháni gestapem.¹⁰² S finanční stráží se počítalo jako s prvním sledem obrany hranic, který bude plnit roli stráží, hlídek a pozorovatelů a včas upozorní na blížící se nebezpečí.¹⁰³

V reakci na obtížnou mezinárodní situaci Československa a nebezpečí německého vpádu byl od roku 1935 budován systém opevnění podél ohrožené hranice. Dalším opatřením bylo vydání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu, jehož cílem bylo mimo jiné posílení státní moci v německém pohraničí, větší kontrola loajality státních zaměstnanců. Zákon podřizoval pohraničí vojenské kontrole, umožňoval vyvlastnění půdy v pohraničním území pro potřeby obrany státu, důraz byl kladen na posilování loajality obyvatel pohraničí. Stát se připravoval na přepadovou válku. Podrobnosti rozpracovávalo vládní nařízení č. 155/1936 o pohraničním pásmu a obvodu opevněných a jiných pro obranu státu důležitých míst.¹⁰⁴

V říjnu 1936 byly vládním nařízením č. 270 ustanoveny tzv. SOS jednotky (Stráž

s. 47.

101 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952, ka 13, sign. 15/3848.

102 MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. Cheb 2000, s. 89-91.

Vztahovala se ale na ně amnestie určená československým státním zaměstnancům, kteří vykonávali špionáž proti Německu do 29. září 1938, takže nebyli za tyto činy uvězněni.

103 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 16.

104 BERDYCH, F. *Obrana státu a naše politické strany*. Praha 1937, s. 209-315.

obranu státu)¹⁰⁵, v nichž získala finanční stráž novou důležitou úlohu. Oddíly finanční stráže, četnictva, policie a vojska měly v případě ohrožení provádět trvalé střežení státních hranic a tvořit první sled hájící státní hranice při nepřátelských nájezdech a přepadech, jejich úkolem bylo vykonávat zpravodajskou hláskou službu a střežit vojenské a další objekty. Kromě toho nadále zakročovaly proti pašeráctví a vykonávaly celní službu.¹⁰⁶ Jednotky SOS také zajišťovaly klid, pořádek a bezpečnost v pohraničí.

Význam Stráže obrany státu byl především v možnosti čelit nebezpečí v pohraničí již v době míru mocenskými prostředky, které byly okamžitě k dispozici. K obraně státu byla určena především československá armáda, úkolem jednotek SOS bylo rychlé obsazení hranice v případě vyhlášení pohotovosti a udržení hranice do příchodu řádné armády.¹⁰⁷

Území republiky bylo rozděleno na 38 politickosprávních obvodů a v každém měl působit jeden prapor SOS, vnitrozemské prapory se ale do roku 1938 nepodařilo vytvořit. Stráž obrany státu spadala pod velení ministerstva vnitra, dalšími organizačními jednotkami byla zemská a okresní velitelství SOS, kterým podléhaly jednotlivé prapory. Okresní velitelství SOS bylo tvořeno představiteli politické (okresní hejtman) a vojenské správy a odbornými poradci (úředník finanční stráže, důstojník četnictva). Prapor se dělil na roty, čtyři a družstva. Základní jednotkou mělo být družstvo o 13 mužích. Družstva tvořila tři sledy: 1. sled pozorovací, který působil v bezprostřední blízkosti hranice; 2. sled odporu, obranný, jehož cílem bylo zpomalit nepřítele a donutit ho k útoku a opíral se o pohraniční opevnění; 3. družstva záloh.

V době míru fungovala SOS jen rámcově, jednotliví příslušníci vykonávali svou běžnou činnost v rámci resortu – např. finanční stráže, účastnili se jen cvičení, jejichž cílem bylo dosáhnout souhry jednotlivých složek SOS. V době zářijové mobilizace 1938 čítaly jednotky SOS přes 30 000 mužů, z toho bylo přes 6 000 příslušníků finanční stráže.¹⁰⁸

K prvnímu nasazení jednotek SOS došlo za květnové mobilizace 20. května 1938. Tato mobilizace byla reakcí na pohyb německých vojsk. 8. června byly propuštěny domů vojenské posily, nadále ale trvala pohotovost oddílů SOS, které zůstaly na svých bojových stanovištích až do září. Hlavně finanční stráž z tohoto důvodu nemohla plnit své celní povinnosti. Neustálá pohotovost a nepřátelství okolního obyvatelstva činilo službu SOS velmi

105 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 10.

106 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 16.

107 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 74.

108 Tamtéž, s. 75-77.; LÁŠEK, R. *Jednotka určení SOS*. 1. díl. Praha 2006, s. 16.

náročnou. V září 1938 napětí vyvrcholilo, 12. září po projevu A. Hitlera v Norimberku vypuklo v pohraničí povstání, došlo k četným pohraničním střetům jednotek SOS s henleinovci a jednotkami teroristické organizace Sudetendeutscher Freikorps. Henleinovci napadaly celnice, četnické stanice a oddělení finanční stráže nejprve v západním pohraničí – na Ašsku, Chebsku, Tachovsku. Povstání se ale šířilo do celého pohraničí. Situaci se nepodařilo stabilizovat ani po vyhlášení všeobecné mobilizace 23. září.¹⁰⁹ Konec pohraničním bojům neučinila ani mnichovská dohoda a odstoupení pohraničí ve prospěch Německa a následně dalších zemí, bojůvky pokračovaly až do úplného rozbití republiky v březnu 1939.¹¹⁰

Tyto potyčky si vyžádaly oběti na životech, padlo při nich 24 příslušníků jednotek SOS a 412 mužů bylo zraněno.¹¹¹ Po uzavření mnichovské dohody byli finančníci mezi posledními, kteří opouštěli obsazené oblasti. Po druhé světové válce byla jejich činnost často oceněna jako hrdinná a byla jim udělena státní vyznamenání.¹¹²

109 Konkrétní střety jsou popsány v literatuře. Např. BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005.; JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 43-44.; MAREK, J. *Hraničářská kalvárie*. Cheb 2004.

110 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 108.

111 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 16.; Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952 (ZFŘ 1918-1952), ka 277. Přehled příslušníků finanční stráže, kteří byli v době henleinovského povstání usmrceni při výkonu hraniční služby v roce 1938. - Jmenovitě uvedeno jen 16 příslušníků. Naopak v knize J. Marka *Hraničářská kalvárie* je uvedeno jen 24 padlých příslušníků finanční stráže a další padlí z řad armády, policie a četnictva - MAREK, J. *Hraničářská kalvárie*. Cheb 2004.

112 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952 (ZFŘ 1918-1952), ka 277, sign. R20. Návrhy na vyznamenání.

1.4 Ochrana hranic v letech 1938-1945

I tzv. druhá republika měla na svých hranicích, umístěných hluboko v československém vnitrozemí, celnice a oddělení finanční stráže. Celnice byly velmi vytíženy, protože stát musel dovážet řadu surovin z bývalého československého pohraničí, např. textilní výrobky z pohraničních továren, ale i uhlí, jehož naleziště v severních Čechách se také ocitla na novém území Říše.¹¹³ Nové hranice nebyly tvořeny přírodními útvary, byly v porovnání s předcházející dobou nepřirozené a z vojenského strategického pohledu prakticky neudržitelné. I nadále pokračovaly přepady a boje mezi finanční stráží a německými teroristy.

Po obsazení zbytku republiky Němci 15. března 1939 a vzniku Protektorátu Čechy a Morava finanční stráž ještě nějakou dobu fungovala. Čeští finančníci, kteří byli staženi ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, vytvořili kontingent, jenž měl hlídat česko-slovenskou hranici a bránit pašování, ale hlavně ilegálním přechodům hranice. Právě přes Slovensko totiž vedla hlavní cesta českých vlastenců do zahraničního odboje. Němci však finančníkům nedůvěřovali, zabavili jim zbraně a pohraničníci sloužili jen s holí. Teprve po protestech vedení kontingentu byla hlídkám dovolena osobní zbraň – pistole.¹¹⁴

Po vojenských úspěších v Polsku a v západní Evropě v letech 1939-1940 kontrolovalo Německo většinu mezinárodního obchodu v kontinentální Evropě. 1. října 1940 byla zřízena celní unie mezi Německem a Protektorátem Čechy a Morava.¹¹⁵ Celní kontrola na hranicích proto již nebyla odůvodněná. Druhým úkolem finanční stráže bylo zadržovat ilegální uprchlíky z protektorátu, v tom však nebyla úspěšná, naopak finančníci často pomáhali uprchlíkům přejít hranice na Slovensko. Další existence finanční stráže proto byla z hlediska německé moci zbytečná a činnost české finanční stráže byla ke dni 30. září 1940 ukončena. Ochranu hranice protektorátu převzala německá pořádková policie.¹¹⁶

Mnoho příslušníků finanční stráže se za okupace zapojilo do odboje. Zpočátku spolupracovali hlavně s Obranou národa, ale po jejím rozbití v roce 1941 se zapojili do ostatních ilegálních organizací. Kromě přímého boje nacházíme mezi odbojovými činnostmi, na kterých bývalí finančníci participovali, také podloudnictví, četbu a šíření ilegálních letáků (např. V boj). Kromě trestného řízení byli za tuto činnost suspendováni, proto nacházíme

113 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 50.

114 Tamtéž, s. 50.

115 HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 413-414.

116 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 50.

záznamy o jejich činnosti také v archivu Zemského finančního ředitelství. Hojnou účast finančníků v odboji dokládají např. v letech 1941-1942 časté suspenze z důvodu zatčení gestapem.¹¹⁷

Podplukovník František Bürger, který před okupací působil jako náčelník štábu Hraniční oblasti 31 na jihu Čech, dokonce na podzim 1944 připravil plán na vytvoření ilegálního revolučního praporu finanční stráže. Prapor měl být připraven na povstání, ve kterém měl vystoupit jako organizovaná složka. Protože ale Pražské povstání vzniklo rychle a nečekaně, nepodařilo se tento plán zrealizovat. Někteří bývalí příslušníci finanční stráže se ale stejně zúčastnili květnového povstání 1945.¹¹⁸

Řada příslušníků finanční stráže zaplatila za svoji odbojovou činnost životem: 14 příslušníků finanční stráže bylo za války nacistickou mocí popraveno, 24 finančníků zemřelo v koncentračních táborech a 18 padlo při bojích za Pražského povstání.¹¹⁹ Podle poválečného výkazu Zemského finančního ředitelství v Praze se 39 příslušníků finanční stráže zúčastnilo československého zahraničního odboje a 1944 finančníků mělo podíl na odboji domácím.¹²⁰

117 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952 (ZFŘ 1918-1952), ka 32, sign. 1/177-1/300.

118 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 51.; Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952 (ZFŘ 1918-1952), ka 277. Návrhy na udělení vyznamenání.

119 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952 (ZFŘ 1918-1952), ka 277, Přehled příslušníků finanční stráže, kteří byli za německé okupace popraveni; Přehled zaměstnanců finanční stráže, kteří po zatčení resp. odsouzení zemřeli v koncentračních táborech; Přehled zaměstnanců finanční stráže, kteří padli v revolučních dnech 1945 za osvobození Československé republiky.

120 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 118.

2. Ochrana hranic Československa v poválečném období 1945-1951

2.1 Organizace ochrany hranic a její problémy v období tzv. třetí republiky

Organizace ochrany hranic se po válce změnila. Nejprve vládlo provizorium: s ostrahou hranic pomáhali revoluční gardisté i bývalí váleční zajatci, kteří byli v pohraničí nasazeni na práci na německých statcích. V létě 1945 přebíral službu v bývalých Sudetech Sbor národní bezpečnosti – konkrétně Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti. Na ochraně hranic se od prvních chvil nové republiky podílela také armáda.

V srpnu 1945 byla ostraha hranic rozdělena na čtyři sledy: 1. Finanční stráž (FS), která zabezpečovala chod hraničních přechodů, vykonávala pochůzkovou strážní službu a odhalovala trestnou činnost hospodářského charakteru (pašeráctví). 2. sled tvořily jednotky Sboru národní bezpečnosti a roty Pohotovostního pluku 1 NB. 3. sled tvořily asistenční oddíly 1. sledu vojenských divizí, které spolupracovaly s jednotkami FS, SNB a NB. 4. sled - rychlé divize jako záloha oblastí a motorizované divize.¹²¹ Finanční stráž začala v pohraničí oficiálně působit od 1. září 1945.

Síť příhraničních stanic SNB byla na konci roku 1945 řidší než síť četnických stanic roku 1938. Příslušníci SNB byli velmi vytíženi, museli zvládnout situaci rozsáhlé výměny obyvatel v pohraničí, v této době probíhal odsun německého obyvatelstva a také docházelo k novému osídlení lidmi, kteří přicházeli z vnitrozemí. Proto ještě nebyla SNB schopná zajistit účinnou ochranu hranic. Rovněž jednotky Pohotovostního pluku 1 NB zajišťovaly především ostrahu objektů, poskytovaly ozbrojenou asistenci správním úřadům, doprovázely transporty při odsunu Němců a řešily kriminalitu spojenou s odsunem a osídlováním.¹²² Teprve postupně byla přivedena pod kontrolu také ochrana hranice.

Po odchodu amerických jednotek ze západních Čech se na podzim 1945 objevily výpady bývalých příslušníků SS do Čech, které ale byly úspěšně potlačeny. Dalším nepřítelem, se kterým se strážci hranic museli střetávat zvláště v roce 1945, byli tzv. werwolfové. Werwolf byla záškodnická nacistická organizace, která byla založena na podzim roku 1944. Jejím cílem bylo v případě porážky nacistického Německa bojovat i po válce proti

121 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 15.

122 Tamtéž, s. 15.

spojeneckým vojskům a německým antifašistům a bránit poválečné demokratizaci společnosti.¹²³ Werwolf se snažila partyzánským způsobem boje vytvářet napětí a bránit zklidnění situace v osvobozených zemích. Proti těmto banditům byly nasazeny vojenské jednotky. Nicméně jako jejich průvodci v horském pohraničním terénu působili příslušníci finanční stráže, kteří hory dobře znali. Mezi další úkoly finanční stráže patřilo i odhalování úkrytů zbraní werwolfů v pohraničních lesích. Takto byla odhalena skupina organizace Werwolf na Tachovsku, která připravovala útok na oddělení finanční stráže v Schönwaldu. Organizace Werwolf byla rozprášena v průběhu roku 1945.¹²⁴

Nebezpečím byly pro finančníky také nevybuchlé miny a granáty, které byly pohozené v pohraničních lesích, jak se jich zbavovali utíkající němečtí vojáci. Nevybuchlým granátem byl zabit např. respicient FS František Kabrle z oddělení finanční stráže v Českých Petrovicích.¹²⁵

Protože Němci si při odsunu mohli s sebou vzít jen věci základní potřeby (šatstvo, obuv, peřiny, nádobí, potraviny) o maximální váze 50 kg, byly časté případy, že se snažili přecházet hranice zpět do Československa a propašovat do Německa svůj další majetek. Vrcholem této činnosti byl rok 1946, kdy finanční stráž provedla v Čechách 44.099 pozastávek a zabavila 406 tun pašovaného zboží. O zostření situace na hranici svědčí, že musela častěji využít střelnou zbraň a v roce 1946 bylo sedm „narušitelů“ hranice zabito.¹²⁶

Nejčastěji byl pašován dobytek, jak dokládá např. ocenění činnosti celního úřadu v Markhausenu Okresním národním výborem v Kraslicích, kde se uvádí, že finančníci zajistili pár koní i s vozem, jednoho jízdního koně, dva voly a jednu krávu, které byly zcizeny. Při navrácení dobytka finančníci spolupracovali s ruskou posádkou v ruské okupační zóně Německa.¹²⁷

Krádeže a pašování dobytka přes hranice často prováděly dobře organizované a ozbrojené tlupy, které většinou tvořilo šest mužů, již neváhali použít zbraně. O. Holub v knize „Stůj! Finanční stráž!“ uvádí případ z července 1946, kdy respicienti finanční stráže Cheníček a Kluc hlídkovali v okolí vesnice Silverbach (dnes Stříbrná) u Kraslic. Náhle viděli muže oblečeného jen v trenýrkách, který vyběhl z nedalekého domu. I když čtyřikrát vystřelili z pušky, nezastavili ho. Později zjistili, že se jednalo o zloděje dobytka ze Silverbachu Hanse

123 KOČÍ, A., et al. *Universum: Všeobecná encyklopedie*. 10. díl. Praha 2001, s. 419.

124 JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy*. Domažlice 2005, s. 52-53.

125 Tamtéž, s. 53.

126 Tamtéž, s. 55.

127 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952, ka 267, sign. F3.

Losse. V domě, kde se skrýval, měl připravenou ostře nabitou pistoli a k přestřelce nedošlo jen proto, že byl nečekaně vyrušen.¹²⁸

Další příklad pašování, které prováděli odsunutí Němci, pochází z Domažlicka z roku 1947: odsunuté Němky Jaroslava Schinzlová, Marie Gillová a Lidie Gillová přešly hranice do Čech, zde jim jejich příbuzné obstaraly zboží, které pašovaly do Německa, kde byla v té době špatná zásobovací situace.¹²⁹ V Maxově měli také případy nelegální těžby dřeva v pohraničním lese – např. 14. června 1947 byl při této činnosti zadržen odsunutý Němec August Loritz.¹³⁰

Časté byly případy použití střelné zbraně hlídkou i „narušiteli“ - oběti na životech byly na obou stranách. Například 8. října 1947 použil vrchní respicient Jan Říha z oddělení Luby u Chebu v sebeobraně služební zbraň proti zadrženému pašerákovi. Říha byl zraněn a zraněný pašerák Bernard Zohn spáchal sebevraždu.¹³¹

Medializován byl případ zabití dvou finančníků v obci Tři Sekery, ke kterému došlo na Silvestra roku 1947. Vrchní respicient Václav Mareš a respicient Josef Dlesk se k večeru vraceli z denní hlídky. V Schönthalu (dnes Krásné) u Mariánských Lázní zajistili tři podezřelé mladíky a odvedli je na oddělení FS ve Třech Sekerách. Zatímco finančníci prohlíželi dva mladší muže, třetího nechali bez dozoru. Ten vytáhl automatickou pistoli, kterou si při osobní prohlídce schoval za lyže a kterou finančníci nenašli, a střílel. Respicienta Dleska zabil okamžitě výstřely do hlavy, Mareš se chtěl bránit, ale byl lehce zraněn. Zatímco utíkal z kanceláře, vrah ho zasáhl služební puškou finančníků, které se zmocnil, a utekl. Prchajícího zahlédl přicházející inspektor Josef Vaněk a vystřelil po něm, ale netrefil. Podle nalezených dokladů a výslechem druhých mladíků bylo zjištěno, že vrahem byl mladý nacist Němec Werner Milián z Rýmařova. Chtěl utéci do Bavorska, kam s ním měli namířeno i oba mladíci – bývalí příslušníci Hitlerjugend, kteří ovšem nevěděli, že je ozbrojený a připravený se přes hranici prostřílet. Vrah byl později v Bavorsku dopaden.¹³² Případ byl popisován v komunistickém deníku Pravda a byl využit k obraně zostřujícího systému hranic a služby pohraničníků. Ukazoval na přetrvávající nebezpečí ze strany Němců, bývalých nacistů, a tak podporoval protiněmecké nálady a pocit ohrožení ve společnosti.¹³³

128 HOLUB, O. *Stůj! Finanční stráž!* Praha 1987, s. 238.

129 Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952, ka 267, sign. F3.

130 Tamtéž.

131 Tamtéž.

132 HOLUB, O. *Stůj! Finanční stráž!* Praha 1987, s. 243-246.

133 Dva finančníci zastřeleni Němcem. *Pravda*. 3. ledna 1948, č. 2, s. 1.; Podrobnosti silvestrovské pohraniční

V létě roku 1946 pokračovaly reorganizace systému ochrany hranic, byl zrušen Pohotovostní pluk 1 NB a místo něj byly zřízeny tři pohotovostní pluky – v Liberci, Plzni a Brně. Pluky podléhaly VI. oddělení ministerstva vnitra – Hlavnímu velitelství SNB – a skládaly se z velitelství, pomocného družstva a různého počtu praporů. Nesly název útvar 9600. Z hlediska organizační struktury spadaly pod pluk v Liberci prapory v Litoměřicích (pět rot), v Liberci (tři roty) a v Hradci Králové (šest rot). Pluk v Plzni se skládal z praporů v Českých Budějovicích (pět rot), v Plzni (pět rot) a v Karlových Varech (pět rot). Pluk v Brně obsahoval prapory ve Znojmě (čtyři roty), v Olomouci (tři roty) a v Místku (tři roty). Každý prapor se skládal z velitelství, pomocného družstva a výcvikového střediska a velel podřízeným rotám. Každá rota velela třem až pěti četám. Četa tvořila základní organizační jednotku, která zajišťovala vlastní pohraniční strážní službu. Skládala se z velitele, zástupce velitele, řidiče, spojky a tři družstev. Družstvo mělo velitele a devět mužů. Útvar 9600 měl také vlastní jezdeckvo.¹³⁴

Po zrušení Pohotovostního pluku 1 NB bylo střežení hranic prováděno jen ve třech sledech: 1. Finanční stráž, která prováděla pochůzkovou strážní službu, se zaměřením na odhalování hospodářské trestné činnosti a podléhala zemskému finančnímu ředitelství a ministerstvu financí. 2. stálé útvary SNB – tzv. stanice SNB a okresní, oblastní a zemská velitelství SNB. 3. vojenské jednotky. Organizace vzájemně spolupracovaly, jejich činnost se často prolínala. Vojenské jednotky měly hlavně vypomáhat SNB a FS. Hlavním koordinátorem ochrany hranic v daném úseku hranice byl vždy velitel pohotovostního praporu.¹³⁵

V září 1946 byly pohotovostní pluky přejmenovány na pohraniční pluky SNB – útvar 9600.

V červnu 1947 byl zformován nový pohraniční pluk SNB Slovensko. Děлил se na prapory Javor, Osika a Dub. Jejich nejdůležitějším úkolem bylo pronásledování tzv. banderovců – příslušníků Ukrajinské povstalecké armády, kteří přešli z Polska na československé území. Při této akci pohraničníci pomáhali armádě a sloužili pod vojenským velením.¹³⁶ Banderovci byli obtížní soupeři, při bojích s nimi padlo 31 příslušníků SNB a 81

tragedie. *Pravda*. 8. ledna 1948, č. 4, s. 2.; Rozhodující předehra tragedie ve Třech Sekerách. *Pravda*. 8. ledna 1948, č. 4, s. 9.

134 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 15-16.

135 Tamtéž, s. 16.

136 Tamtéž, s. 16-17.

jich bylo zraněno. Ztráty banderovců ale byly vyšší – 59 mrtvých, 39 zraněných, 217 banderovců bylo zajato a 29 se jich samo vzdalo.¹³⁷ Od října 1947 pak tyto prapory plnily strážní službu na slovensko-polských hranicích.¹³⁸

2.2 Únor 1948 a ochrana hranic

Sbor národní bezpečnosti sehrál důležitou roli při komunistickém převratu v únoru 1948. Již 20. února vyhlásil komunistický ministr vnitra Václav Nosek pohotovost SNB, tato pohotovost se týkala také pohraničních útvarů SNB. Jejich pohotovostní jednotky byly přesunuty do Prahy, kde od 22. února střežily pošty, telefonní centrálu, rozhlas a ústřední úřady. Jejich úkolem bylo rovněž zasahovat proti „reakčním národně socialistickým a lidoveckým studentům, kteří se snažili vyvolávat nepokoje a incidenty a vytvářet nátlakové situace na lidové masy.“¹³⁹ Příslušníci pohraničních útvarů SNB se také podíleli na formování Lidových milicí. Za tuto podporu KSČ a Klementa Gottwalda v době únorového převratu dostal SNB útvar 9600 vyznamenání Stříbrnou hvězdou Řádu 25. února 1948.¹⁴⁰

Únorový převrat a roli SNB v něm zhodnotil velitel SNB – útvaru 9600 plk. František Jíříkovský ve svém rozkazu ze dne 18. května 1948, který se týkal obnovení mravně-politické výchovy a působení osvětových důstojníků. Píše v něm: „Události před únorem 1948 byly důkazem soustředování reakčních sil a jejich promyšleného útoku, jehož cílem bylo zastavit lidově-demokratický vývoj v Československu, přivodit zvrát třeba násilným a velezrádným pučem, odejmouti vládu z rukou lidu a nastolit vládu úřednickou, která by byla poslušná jak domácí kapitalistické a velkostatkářské reakci, tak i reakci zahraničí.“¹⁴¹ Tomu ale zabránilo vystoupení pracujícího lidu a „národní jednota“ Čechů a Slováků, která byla vyjádřena ve vládě Klementa Gottwalda. „Únorové události kladly mimořádné požadavky na Sbor národní bezpečnosti, na jeho mravní politickou uvědomělost a jeho státní spolehlivost. Stejně rozhodně jako pracující lid postavil se i Sbor národní bezpečnosti na obranu výsledků naší národní a demokratické revoluce a lidově demokratického řádu – na obranu naší cesty k socialismu.“¹⁴²

137 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 34.

138 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 17.

139 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 36.

140 Tamtéž, s. 38.

141 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 45.

142 Tamtéž, s. 45.

Dále je zmíněna údajná snaha nekomunistických ministrů a odpůrců komunismu ovládnout Sbor národní bezpečnosti a udělat z něj vlastní nevědomý nástroj, která byla neúspěšná. Jako obranu proti podobným pokusům se má posílit ideologická výchova. Celkově je ale SNB chválen, že v únorových událostech obstál.¹⁴³

V souvislosti s únorovým převratem jsou v komunistických pramenech zmiňovány jen pohraniční jednotky SNB, které podpořily „pracující lid“. Postoje a jednání sboru finanční stráže není zmiňováno. Důvodem je, že komunistická strana vnímala finanční stráž jako přežitek předchozí „buržoazní“ republiky, který se chystala v blízké době zrušit. Svoji roli také sehrálo, že tradičně velký vliv u finanční stráže měla národně socialistická strana, která se stala v únoru 1948 hlavním nepřítelem KSČ. Po sloučení se SNB byla většina finančníků postupně propouštěna, protože neměli dobré kádrové posudky nebo jim KSČ nedůvěřovala.¹⁴⁴ Z těchto důvodů byla finanční stráž v dobové propagandě spíše přehlížena, z hlediska KSČ se perspektivním bezpečnostním sborem stal Sbor národní bezpečnosti, který byl prezentován jako partner pracujícího lidu, který jej chrání před nebezpečím.¹⁴⁵

Po únoru 1948 význam pohraničních jednotek SNB pro komunistický režim ještě stoupl. Od 24. února 1948 byla zrušena platnost cestovních pasů, pokud neměly výjezdní doložku. Všichni protivníci nového režimu, kteří chtěli opustit stát, tak museli učinit ilegálně. Podle knihy *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže* takto od února do června 1948 opustilo Československo asi 3000 osob, 1100 osob bylo zadrženo.¹⁴⁶

V této době začala být budována tzv. železná opona, byly stavěny různé zátarasy bránící v přechodu hranic. Hranice se postupně uzavírala. V prvních chvílích po komunistickém převratu nebyla ještě zařízení bránící v přechodu hranic příliš účinná.

Pro ilustraci lze uvést vzpomínku Jiřího Světlíka, který byl v době únorového převratu na vojně v Chebu: „Já jsem byl na vojně dokonce v únoru 1948! V únoru 1948 jsem byl v Chebu na vojně – u 33. pěšího pluku Doss Alto. A my jsme tenkrát začali právě bránit ten svět toho tábora míru. A to tím způsobem, že u Chebu je hraniční přechod Svätý Kříž. A tam jsme vozili ty protitankový ježky a ty jsme tam rozhazovali přes silnici. Tam je potok, který, když jedete tam, tak po levé straně tvoří vedle silnice státní hranici. A potom zatáčí přes tu silnici na druhou stranu, za celní budovu. Tak tam všude jsme házeli ty ježky, a dokonce přímo na

143 Tamtéž, s. 45-46.

144 BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. Mladá Boleslav 2005, s. 123.

145 SNB dokázal věrnost k lidu a státu. *Pravda*. 29. února 1948, č. 51, s. 1.

146 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 40-41.

ten most, polovinu toho mostu, jsme dávali ty ježky. A na druhé straně mostu stáli američtí vojáci a smáli se nám. (...) To ono vlastně začínalo, jak tam udělali potom ty zátaras, tak to ještě nebylo. (...) To ještě ne. To jsme tam právě začali dělat. Protože ta hranice byla běžně až do toho února 1948 otevřená. Tam se běžně pašovalo, tam se chodilo přes hranice. Já jsem to nepotřeboval, tak jsem tam nechodil, ale znal jsem to tam, věděl jsem, jak to tam vypadalo předtím. Tak tam jsme na tom místě dávali ty tankový překážky. A to byla pohotovost tenkrát, to že jsme několik dnů spali obutí a oblečení. A nic se nedělo. Byl jsem na vojně do 1. dubna.¹⁴⁷

Mezi první opatření proti emigraci patřilo zmíněné zrušení platnosti cestovních pasů 24. února 1948, čímž zmizela možnost legálně vycestovat z Československa. Výnosem ministerstva vnitra z 30. března bylo nařízeno použití zbraně proti řidičům aut ujíždějících přes hranice. Výnos z 3. dubna nařizoval vykopat na všech polních cestách 120 cm hluboké a 150 cm široké příkopy ve vzdálenosti 15-20 m od státní hranice.¹⁴⁸

Reflexi uzavírání hranic najdeme v místním tisku. Plzeňský komunistický deník *Pravda* např. referuje o situaci v Mariánských Lázních v březnu a dubnu 1948. Již 10. března zde najdeme článek „Zrádci a rozvratníci z Mariánských Lázní utekli do Německa“, který přináší informaci o množství ilegálních přechodů hranice v okolí Mariánských Lázní. Podle článku bylo ve dnech po únorovém převratu zadrženo několik desítek rodin z Mariánských Lázní, které se pokoušely o emigraci. V reakci na tuto situaci schválil okresní akční výbor návrh na zřízení pětakilometrového pohraničního pásma, do kterého by byl možný vstup jen na základě povolení okresního národního výboru.¹⁴⁹ ONV Mariánské Lázně tak předběhl o dva roky výnos ministerstva vnitra, kterým se zřizovalo speciální hraniční pásmo, kde se mohli zdržovat jen prověřeni lidé, a pro krátký pobyt bylo potřeba povolení Pohraniční stráže. Další zpráva v deníku *Pravda* informuje, že porušení zákazu vstupu do pohraničního pásma u Mariánských Lázní bude trestáno pokutou do 5000 Kčs nebo vězením do 14 dnů. V tomto pásmu bylo také zakázáno provozování zimních sportů.¹⁵⁰

V březnu se také začínají objevovat zprávy o zatčení převaděčů. Zajímavou ukázkou dobové komunistické propagandy je článek „Dva příslušníci finanční stráže zatčeni pro

147 Rozhovor s Jiřím Světlíkem, 9. března 2009. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena ve Sbírci Paměti národa. Dostupné z WWW: <<http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/1137>>.

148 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“: Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951-1952). *Soudobé dějiny*. 2005, č. 3-4, s. 686-707.

149 Zrádci a rozvratníci z Mariánských Lázní utekli do Německa. *Pravda*. 10. března 1948, č. 59, s. 1.

150 Bezpečnostní opatření na Mariánskolázeňsku. *Pravda*. 13. března 1948, s. 2.

podporování ilegálních přechodů hranic.“ Článek vytváří obraz hned několika nepřátel. Nejprve informuje o postupu Okresního akčního výboru NF Mariánské lázně, který vyhostil několik rodin nespolehlivých osídlenců do vnitrozemí, tito osídlenci dostávají nálepku „nekalé živly“. Nutná reakce čtenářů je proto odsouzení těchto osob a schválení postupu akčního výboru, který chrání pohraničí před nebezpečím, které tyto osoby představují. Dále článek informuje o zatčení dvou příslušníků finanční stráže z Vysoké, kteří podporovali ilegální přechody do německé Bizonie. Jejich nepřipustné jednání je vysvětleno příslušností ke sboru finanční stráže a hlavně špatným vlivem, který na sbor měla národně socialistická strana – v této době hlavní nepřítel KSČ.¹⁵¹

V plzeňském deníku Pravda je jasně vidět změna pohledu na finanční stráž po únoru 1948. Zatímco ještě v lednu byli finančníci ukazováni jako hrdinové, kteří v těžkých podmínkách slouží vlasti a chrání ji před nepřátelskými Němci-nacisty, nyní se stávají podezřelými osobami, které napomáhají „nekalým živlům“ k útěku do zahraničí a úniku před spravedlivým trestem a jsou pod vlivem národně socialistické strany, která je prezentována jako zrádce vlasti, jádro „reakčních sil“.

Posun v pohledu na finanční stráž je patrný i z nových motivů v příběhu vraždy pohraničnicků Dleska a Mareše ve Třech Sekerách. Zatímco v lednu byla v člancích zdůrazňována podlost a nebezpečnost německého vraha, nyní přináší tisk informace o odsouzeníhodném jednání ostatních finančníků, kteří se po vraždě namísto stíhání vraha účastnili jako hudební doprovod silvestrovské zábavy ve Velké Hleděsebi, kterou organizovala národně socialistická strana. K tomu jim dal rozkaz jejich velitel vrchní inspektor finanční stráže Kosina, který byl zároveň předsedou národně socialistické strany ve Velké Hleděsebi „a dal tedy zábavě svých straníků přednost před služebními povinnostmi.“ Článek informuje, že velitel byl za své jednání již potrestán, čímž je ukázána spravedlnost nového vládnoucího režimu.¹⁵² Kromě Němců-nacistů se dalším nepřítelem stává národně socialistická strana a také finanční stráž přestává být vzorem pro občany.

V březnu 1948 byla zrušena velitelství pohraničních pluků a v srpnu bylo zřízeno dvanáct pohraničních praporů SNB se sídly v Českých Budějovicích, Písku, Plzni, Karlových Varech, Litoměřicích, Liberci, Hradci Králové, Brně, Znojmě, Olomouci, Frýdku a v

151 Dva příslušníci finanční stráže zatčeni pro podporování ilegálních přechodů hranic. *Pravda*. 16. března 1948, s. 2.

152 Tamtéž. Tyto informace se nachází i v knize z 80. let věnované finanční stráži: HOLUB, O. *Stůj! Finanční stráž!* Praha 1987.

Bratislavě. Hlavní velitelství zůstalo i nadále v Praze. Velitelství a štáb útvaru 9600 tvořil velitel, jeho zástupce, pobočnická kancelář, pomocný úřad, pomocná rota a pět oddělení: organizační, výkonné, osobní, věcné a hospodářské.¹⁵³

V dubnu 1948 byl rozpuštěn pohraniční pluk Slovensko a jeho příslušníci posílili pohraniční prapory v západních Čechách, aby bránili v útěku emigrantům, kteří po únorovém komunistickém převratu hromadně opouštěli republiku. Pluk byl nahrazen praporem SNB Tygr, který však byl již v srpnu zrušen, a nahradily jej stanice FS a SNB.¹⁵⁴

Po únoru 1948 se pozornost pohraničních bezpečnostních složek nesoustředila na pašeráky, ale především na lidi pokoušející se o emigraci a převaděče. Převaděčství bylo v západních Čechách velmi rozšířené, i když převaděči netvořili žádnou organizovanou síť, ve většině případů se jednalo o jednotlivce, kteří bydleli u hranice a znali dobře prostředí. Obrátili se na ně známí, kteří měli po únoru 1948 potíže, hrozilo jim zatčení apod. A tyto lidé se jim rozhodli pomoci a převedli je do Německa. Někdy se pak utvořila malá skupina, která převáděla lidi na základě doporučení známých, popř. se zapojila i do další protikomunistické činnosti. Takto se k převádění dostala také rodina Toušů z Pocinovic.

Toušovi bydleli a stále bydlí na samotě u lesa ve vesnici Pocinovice na Domažlicku, nedaleko hranice. Podmínky k převádění měli tedy velmi příznivé. Do převádění se zapojil hlavně otec Václav Touš a syn Josef. Toušovi převáděli jen své známé a lidi, které jejich známý doporučil. Takto převedli také Aloise Sutyho, který byl snoubencem dívky z Pocinovic a který se v Německu stal agentem chodcem. Tento člověk potom převáděl agenty do Československa i emigranty do Německa. Skrýší a přestupním bodem byla právě Toušova usedlost. Suty spolupracoval také s klatovskou skupinou Jiřího Krbce a Františka Wiendla, která rovněž převáděla přes hranice a prováděla další činnosti proti komunistické moci (letáky).

Pan Touš vzpomíná, že s finanční stráží ani SNB neměli při přechodech větší problémy, byla potřeba jen velká opatrnost a dobrá znalost terénu. Žádné ženíjní zabezpečení ani překážky na hranici v letech 1948-1950 ještě nebyly, proto byla možná činnost převaděčů. Také Toušovi nebyli odhaleni při převádění. Skupina byla odhalena v dubnu 1950 kvůli prozrazené misi agenta majora Rachače, který přišel do republiky právě přes Pocinovice. Ze skupiny doktora Krbce a Toušových byla vytvořena jedna protistátní skupina a v Klatovech se

153 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 17.

154 Tamtéž, s. 17.

konal velký proces, ve kterém byl Alois Suttý odsouzen k trestu smrti, další tresty byly od deseti let vězení po doživotí. Václav Touš byl odsouzen k odnětí svobody na 14 let a Josef Touš na 10 let.¹⁵⁵ Pro pana Touše bylo převádění přes hranice hlavně formou pomoci lidem v nouzi.

Obraz převaděčů vytvářený komunistickou propagandou byl odlišný. Typickým převaděčem měl být neodsunutý Němec, který místo práce pro dobro Československa pomáhá zrádcům uniknout spravedlnosti a koná zločiny. „Jsou to většinou Němci, pod jejich ochranu se dávají ustrašení zrádci a velkošmelináři, kterým již hoří půda pod nohama.“¹⁵⁶ Obraz nepřítelů – převaděče navazuje na protiněmecké nálady, ukazuje převaděče, který se vyhýbá poctivé práci, ale věnuje se převádění, špionáži a pašování potravin.¹⁵⁷ K této činnosti zneužívá i své děti. Kromě toho šíří poplašné zprávy, které vymýšlejí vnější nepřátelé za hranicí, a tak straší některé obyvatele Československa, kteří potom chtějí utéci do ciziny. Jediným řešením pro tuto situaci je podle článku v Rudém právu odsunout zbylé Němce z pohraničí a pohraničí co nejvíce uzavřít.¹⁵⁸

Informace o špatných poměrech v Československu a pronásledování odpůrců komunistické moci byly propagandou označovány za falešné poplašné zprávy, které šíří domácí a zahraniční reakce. Článek „Němci se smějí Čechům, utíkajícím do Německa“ měl odrazovat hlavně mladé lidi od emigrace. Tito lidé si podle článku představují život v zahraničí velmi naivně a romanticky. Realita je, že po překročení hranic budou zavřeni do sběrného tábora, který je v článku přirovnáván ke koncentračnímu táboru, tam odpykají půlroční trest za překročení hranice. Po propuštění budou pracovat v nejtěžších podmínkách, nebo budou muset vstoupit na pět let do cizinecké legie. Článek popisoval případ skupiny mladíků ve věku 16-19 let z Plzně, kteří se pokusili ilegálně přejít hranice v touze po dobrodružství. Byli zatčeni bezpečnostními složkami a údajně se ve vězení setkali s Němci, kteří přeběhli přes hranice do Československa, protože v československém vězení budou mít zajištěny lepší podmínky než v Německu na svobodě.¹⁵⁹

Trestný čin emigrace a pokusu o přechod hranic byl právně upraven zákonem č.

155 Rozhovor s Josefem Toušem, 26. dubna 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové.; TIKAL, O. *Třetí odboj na Domažlicku*. Domažlice 2002, s. 385-397.

Příběh Toušových je popsán i ve sborníku J. Peka *Kronika šumavských hvozdů - PEK, J. (ed.) Kronika šumavských hvozdů: Výprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let*. Vimperk 1998, s. 143-144.

156 Na západní hranici klid. *Rudé právo*. 17. března 1948, s. 3.

157 V této době byly ještě potravinové lístky a potravin byl nedostatek.

158 Na západní hranici klid. *Rudé právo*. 17. března 1948, s. 3.

159 Němci se smějí Čechům, utíkajícím do Německa. *Pravda*. 21. března 1948, s. 2.

231/1948 Sb. z října 1948. Jednalo se o § 40 zákona Neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu: „Československý občan, který v úmyslu poškodit zájem republiky opustí neoprávněně území republiky nebo ve stejném úmyslu neuposlechne výzvy úřadu, aby se v přiměřené lhůtě, kterou mu úřad určí, na území republiky vrátil, bude potrestán pro zločin těžkým žalářem od jednoho do pěti let.“¹⁶⁰

Protože se stále nedařilo zabránit hromadné emigraci do zahraničí, došlo v lednu 1949 k další reorganizaci systému ochrany hranic. Zákonem č. 275/1948 Sb. byla zrušena Finanční stráž a její úkoly přešly na Sbor národní bezpečnosti.¹⁶¹

Byl utvořen nový útvar – Pohraniční stráž SNB, která spadala pod ministerstvo vnitra.¹⁶² Tento útvar měl střežit všechny československé hranice, což se mu však nejprve nedařilo naplňovat. V systému střežení hranic byly zavedeny dva systémy. Protože komunistický režim měl zvláštní zájem hlavně na střežení západní hranice republiky, byl v západním úseku hranic zaveden spíše vojenský systém, jednotky zde byly lépe vyzbrojeny a vybaveny a zaměřili se na osoby prchající za hranice a na kurýry západních zpravodajských služeb. Podléhaly Velitelství PS. Patřily sem prapory v Liberci, Litoměřicích, Karlových Varech, Plzni, Písku, Českých Budějovicích, Znojmě a Bratislavě. Od roku 1950 byly prapory dislokovány jen v Karlových Varech, Plzni, Sušici, Českých Budějovicích, Znojmě a Bratislavě, západní úsek hranice byl tedy výrazně zúžen.¹⁶³

Oproti tomu ve východních oblastech se pohraničníci zaměřili hlavně na boj s pašeráky a podléhali krajským velitelstvím Národní bezpečnosti. Systém ochrany hranic zde byl spíše policejní, odpovídal tradiční náplni práce finanční stráže. Patřily sem prapory v Hradci Králové, Opavě, Lučenci, Košicích, Prešově a Liptovském Svatém Mikuláši.

Protože ani tato reforma nezlepšila výrazně systém ochrany hranic, bylo rozhodnuto o přechodu na tzv. vojskový způsob ochrany hranic, který byl používán v Sovětském svazu. Reforma probíhala od roku 1950, kdy Pohraniční stráž přešla do působnosti nového ministerstva národní bezpečnosti. Byla zavedena velitelství brigád PS, kterým byly podřízeny stávající prapory. Nově měli být příslušníky Pohraniční stráže vojáci v základní službě. Oficiálně začala nová sestava brigád fungovat k 1. lednu 1951.¹⁶⁴

160 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 48.

161 Tamtéž, s. 49-50.

162 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 44.

163 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 17-18.

164 Tamtéž, s. 18.

Jak vypadalo vlastní střežení hranice v poválečném období? Těžiště ochrany státních hranic spočívalo mezi lety 1945-1950 především v pochůzkovém hlídkování. Používaly se dva typy hlídek – hlídky s pevným stanovištěm a pohyblivé hlídky. Hlídku tvořili dva muži ozbrojení puškami, samopaly, případně pistolemi a služebním psem, jehož využití bylo po válce již standardem. Pohyblivé hlídky byly vysílány nepravidelně, jejich složení bylo ovlivněno momentální situací a možnostmi – někdy sloužili společně příslušníci pohraničních útvarů SNB s příslušníky FS nebo armády. Hlídky prováděly občůzku, při které kontrolovaly vytypovaná místa. Často byla jejich úkolem tzv. čekaná, hlídkování na možných přechodových trasách a u příhraničních samot, které mohly sloužit jako úkryt pro převaděče a pašeráky. V noci hlídaly komunikace vedoucí k hranicím. Další formou střežení hranice byly kontrolní občůzky velitelů, kteří kontrolovali výkon služby svých podřízených a přitom hlídali neobsazené území. Dále konali příslušníci SNB strážní a dozorčí službu v kasárnách a sloužili jako operativní zálohy, které mohly být použity v případě mimořádných událostí.

Při ochraně hranic spolupracovaly pohraniční jednotky SNB s dalšími orgány SNB, s armádou a po únoru 1948 také s Lidovými milicemi. Drátěné záatarasy a další ženíjně technická zabezpečení hranic byla budována až po reorganizaci Pohraniční stráže v roce 1951.¹⁶⁵

165 Tamtéž, s. 48-49.

3. Vojsková ochrana státních hranic v letech 1951-1956

K 1. lednu 1951 zahájila svou činnost nová sestava Pohraniční stráže. Hlavní změnou bylo zavedení tzv. vojskového způsobu ochrany hranic podle sovětského vzoru. Bylo také provedeno zásadní navýšení počtu pohraničnicků a nová dislokace jednotek PS.¹⁶⁶

Cílem těchto opatření bylo dosáhnout úplné nedotknutelnosti a neporušitelnosti státních hranic. Militarizace ochrany hranic byla reakcí komunistické moci na zostření mezinárodní situace a růst napětí. Vojenská kronika 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra v Poběžovicích zdůvodňuje budování Pohraniční stráže podle sovětského vzoru takto: „Zostřující se mezinárodní situace, agresivní útoky amerických imperialistů, napadení Severní Koreje v roce 1950, vytvoření nového ohniska války v Západním Německu, štvavá válečná propaganda proti zemím mírového tábora, organisování špionážní a teroristické činnosti v lidových demokraciích, harašení atomovou a vodíkovou zbraní, to jsou součásti válečných příprav amerického imperialismu. Američtí imperialisté svými válečnými plány sledují dosáhnout světovlády. Ve své nenávisti vůči zemím mírového tábora neštítí se američtí imperialisté použít jakéhokoliv zločinného prostředku proti maření jejich nastoupené cesty k socialismu.“¹⁶⁷ Jedinou překážkou proti rozpínání imperialismu měla být ekonomická a vojenská síla Sovětského svazu, jehož příkladem se Československo řídilo.¹⁶⁸

3.1 Postavení a úkoly Pohraniční stráže

Postavení a úkoly Pohraniční stráže upravoval Statut Pohraniční stráže - Všeobecná ustanovení o ochraně státních hranic lidově demokratické republiky Československé.¹⁶⁹ Statut stanovil organizační strukturu Pohraniční stráže, postavení a hodnosti pohraničnicků, úkoly a práva PS. Postavení pohraničnicků odpovídalo postavení vojáků v Československé lidové armádě. Na rozdíl od armády ale byla Pohraniční stráž podřízena ministerstvu národní bezpečnosti a po jeho zrušení v roce 1953 podléhala ministerstvu vnitra.¹⁷⁰

Podle návrhu Statutu měla mít Pohraniční stráž tyto úkoly: 1. na určeném úseku bránit

166 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 18.

167 Archiv bezpečnostních složek, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 2.

168 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 48.

169 Návrhy – viz ABS, fond A2/1, a. j. 9, a. j. 23.

170 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 46.

nedotknutelnost hranic Československa, 2. zabránit všem pokusům o neoprávněný přechod státních hranic, 3. ve spolupráci s SNB bojovat v hraničním území proti špionáži, protistátní činnosti, podloudnictví a „banditismu“, 3. kontrolovat dodržování ustanovení o hraničním pásmu, 4. udržovat na hranicích pořádek a nepřipustit žádné provokace, 5. hlásit nepovolené přelety hranice letadly a zasáhnout proti nim, 6. bránit hranice při vpádu nepřátelských sil.¹⁷¹

V roce 1956 byl vydán Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), který upravoval povinnosti, práva pohraničnicků i denní provoz pohraniční roty, shrnoval všechna potřebná opatření. Přestože byl předpis vydán v roce 1956, svědčí i o průběhu ochrany hranic a životě pohraničnicků v předchozím období, protože předpis jen shrnoval dosavadní praxi a dosavadní směrnice a vycházel také ze zkušeností pohraničních jednotek. Tuto praxi měl předpis sjednotit a také měl sloužit jako podklad pro výcvik nových pohraničnicků. Předpis tak svědčí i o praxi v letech 1951-1956, kterou normuje.¹⁷²

V Předpisu pohraniční služby byly úkoly PS stanoveny přesněji: „účinně chránit státní hranice Československé republiky s využitím všech sil a prostředků; získávat poznatky a zprávy vojskovým a vzdušným pozorováním; odhalovat přípravy narušení státních hranic, zabránit všem pokusům o jejich narušení z našeho vnitrozemí a zadržet všechny osoby, které narušily státní hranice z území sousedního státu; znemožnit podloudnictví; zajistit dodržování ustanovení, pořádek a bezpečnost v hraničním a zakázaném pásmu; zabraňovat jednání ohrožujícímu vážnost, čest a svrchovanost Československé republiky, přísně dodržovat mezinárodní dohody a úmluvy, zákony a nařízení, které upravují poměry na státních hranicích; chránit obyvatele hraničního pásma před napadením nebo pronásledováním nepřátelskými živly a střežit národní majetek, lesy a vodní bohatství před poškozováním, ničením nebo rozkrádáním; při napadení nepřitelem úpornou a nezdolnou obranou bránit státní hranice a přikázaný úsek pohraničního území, způsobit nepříteli ztráty, vést boj s plným vypětím sil a s největším využitím bojové techniky.“¹⁷³

Na stanovení úkolů Pohraniční stráže je vidět určitý myšlenkový posun – zatímco v roce 1951 je prioritou zabránit pronikání agentů a špionáži, v roce 1956 se tento požadavek již nevyskytuje, také úkol střežit národní majetek a lesy svědčí o určité stabilizaci situace na hranicích, kdy se již nemusí Pohraniční stráž plně věnovat ochraně před vnějšími nepřáteli a

171 ABS, fond A2/1, a. j. 9, Všeobecné ustanovení o ochraně státních hranic lidově demokratické republiky Československé, s. 2-3.

172 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 91-93.

173 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 10-11.

vnitřními zrádci, ale zajímá se také o stav pohraničního státního majetku.

K splnění těchto úkolů měla Pohraniční stráž následující pravomoci: zadržet a zajistit osoby v hraničním a zakázaném pásmu, které se pokoušejí o přechod hranic z vnitrozemí, nebo přešly do ČSR ze zahraničí, dále měla PS v hraničním a zakázaném území pravomoc Veřejné bezpečnosti a mohla zajistit osoby, kterým byla dokázána protistátní činnost, podloudnictví, trestné činy nebo napomáhání trestnému činu. Pohraničníci mohli také zabavit předměty doličné a provést u zadržených osob domovní prohlídku; měli pravomoc kontrolovat doklady v hraničním a zakázaném území a zadržet osoby, které porušily nařízení o pohraničním režimu, v případech daných zákonem měli právo použít zbraň.¹⁷⁴

3.2 Struktura Pohraniční stráže

Jaká byla struktura Pohraniční stráže po reorganizaci v roce 1951? V čele Pohraniční stráže stál velitel a Velitelství Pohraniční stráže, které později velelo i Vnitřní stráži, jež byla zřízena roku 1952. Velitelství podléhaly brigády.

Pohraniční stráž měla tyto brigády: 10. brigáda PS ve Volarech, 7. bps v Sušici, 9. bps v Poběžovicích, 12. bps v Plané u Mariánských Lázní, 5. bps v Chebu, 11. bps v Bratislavě, 4. bps ve Znojmě, 15. bps v Českých Budějovicích a 3. bps v Karlových Varech. Roku 1952 přibyla ještě 19. brigáda se sídlem v Děčíně, jejímž základem byli příslušníci Veřejné bezpečnosti a příslušníci PS z povolání, až roku 1954 brigádu doplnili vojáci základní služby.¹⁷⁵ V roce 1954 byl vytvořen ještě samostatný dunajský pohraniční prapor (říční)¹⁷⁶ - 25. samostatný pohraniční prapor Komárno.¹⁷⁷

Brigádám byly podřízeny prapory, pod něž spadaly pohraniční roty, které vykonávaly službu na hranicích a faktickou ochranu hranice.¹⁷⁸

Rota byla základní organizační jednotkou, po reorganizaci v roce 1951 se skládala z 28 až 30 pohraničnicků,¹⁷⁹ později měly roty asi 40-50 pohraničnicků a hlídaly 5-10 km dlouhý

174 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 11-12.; Problematice hraničního a zakázaného území se věnuje další kapitola.

175 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 19

176 KOCIAN, J., et al. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha 2006, s. 27.

177 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 20.

178 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 19.

179 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda

úsek hranice. Rota byla organizována do tří střeleckých družstev, kulometného družstva a hospodářského družstva, v souvislosti s častějším využíváním psů se od poloviny 50. let objevuje také družstvo psovodů. V čele roty stál velitel roty, jeho zástupce pro věci politické, který měl na starosti politickou a vojenskou výchovu příslušníků roty, odpovídal za kázeň a za využití volného času pohraničnicků, a tzv. staršina, který odpovídal za dodržování vnitřního pořádku a za materiální zabezpečení roty, řídil činnost hospodářského družstva. Na funkci zástupce velitele pro věci politické byli často dosazováni vojáci základní služby, až od roku 1954 působili v této funkci vojáci z povolání.¹⁸⁰

Přestože byl velením PS kladen na politickou a ideologickou výchovu velký důraz, její kvalitu se dlouhodobě nedařilo zlepšit. Svědčí o tom články v časopisech Pohraniční stráž.¹⁸¹ Za nedostatečné bylo považováno i školení komunistů, časopis Pohraniční stráž se snažil tento stav zlepšit články s tipy pro útvary časopisů, nástěnky, školení a výzvami ke zlepšení stavu.¹⁸² Podle svědectví pamětníka Jiřího Minaříka se stav nezlepšil ani v letech 1957-1959. Přestože pohraničníci museli skládat zkoušky z marxismu-leninismu, jejich znalosti byly velmi malé.¹⁸³

Velitelé družstev byli vybraní vojáci základní služby. Pohraniční roty byly od roku 1953 značeny podle počtu příslušníků roty písmeny A, B, C.¹⁸⁴ Nejsilnější roty A o počtu 61 osob byly umísťovány na nejfrekventovanějších místech přechodu hranic „narušiteli“. Roty B měly 52 pohraničnicků a roty typu C 46 osob.¹⁸⁵

Prapor obsahoval asi 4-5 rot a byl součástí brigády. Např. 9. brigáda v Poběžovicích měla roku 1951 čtyři prapory - v Bělé nad Radbuzou, v Pivoni, v Trhanově a v Koutě na Šumavě - a dvacet rot, navíc záložní prapor brigády v Hostouni.¹⁸⁶

Kromě rot bylo součástí praporu velitelství, které se skládalo ze štábu, politického

ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 21.

180 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 24-25.

181 Např. Zlepšit politickou agitaci v jednotkách Pohraniční stráž. *Pohraniční stráž*. 10. listopadu 1951, roč. 1, č. 19, s. 2.; Do boje za vyšší ideovou úroveň. *Pohraniční stráž*. 30. března 1952, roč. 2, č. 9, s. 3.

182 Např. Zlepšit úroveň útvarových časopisů. *Pohraniční stráž*. 20. července 1952, roč. 2, č. 20, s. 2; Nástěnné noviny – pomocník velitele. *Pohraniční stráž*. 20. července 1952, roč. 2, č. 20, s. 3; Za vyšší úroveň marx-leninské přípravy. *Pohraniční stráž*. 20. září 1952, roč. 2, č. 26, s. 3; Na pomoc agitátorům. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 23. srpna 1953, roč. 3, č. 25, s. 4.

183 Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové. Viz příloha č. 18.

184 KOCIAN, J., et al. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha 2006, s. 27.

185 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 25-26.

186 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráž Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 4.

aparátu a týlu. Štáb měl na starosti organizaci ochrany hranic, ženijně-technické zabezpečení a spojení, zpravodajskou činnost a školení pohraničnicků, týl se staral o materiální zabezpečení praporu. Prapor měl také ženijní družstva.

Brigáda byla samostatný útvar, který organizoval a plně řídil ostrahu hranice v určeném úseku. Tento úsek byl vymezen státní hranicí, rozhraními mezi brigádami a vnitřní hranicí pohraničních okresů. V čele brigády byl velitel, kterému podléhal štáb, týl a politické oddělení brigády. Velitelství brigády zajišťovalo velení, politický a výchovný dohled, materiální, technické a zdravotnické zabezpečení podřízených jednotek. Podléhaly mu také jednotky zajišťující chod brigády a další přiřčené jednotky¹⁸⁷ – např. 9. brigádě v Poběžovicích podléhala také poddůstojnická škola v Újezdě Sv. Kříže.¹⁸⁸

Štáb zajišťoval velení a organizaci činnosti brigády a podřízených složek, v jeho čele stál náčelník, činnost štábu se dělila mezi oddělení. Nejdůležitější bylo operační oddělení, které zajišťovalo organizaci ochrany hranic. Další oddělení byla: zpravodajské oddělení, oddělení bojové přípravy, organizačně doplňovací oddělení (evidence osob, služebních zvířat), spojovací oddělení, oddělení speciálního spojení (utajované velení), ženijní náčelník, pomocná kancelář, kádrový referent (osobní agenda důstojníků).

Týl měl za úkol zajistit zdravotní, materiální a technické zabezpečení jednotek. V jeho čele stál náčelník týlu a působila zde tato oddělení a referenti: dělostřelecké a technické zásobování, proviantní oddělení, intendantní (výstrojní) skupina, ubytovací oddělení, zdravotní služba, veterinární služba, skupina organizačně plánovací, skupina ostatních druhů vojsk.

Velitelství brigády podléhaly zabezpečovací jednotky, které zajišťovaly chod velení brigády a podřízených jednotek, nákladní a osobní dopravu, spojení, výstavbu a údržbu ženijně technického zabezpečení a sloužily také jako záloha pro velitele brigády. Poskytovaly také personální a technickou pomoc nižším jednotkám. Mezi hlavní zabezpečovací jednotky patřily záložní prapor, dopravní, spojovací, ženijní rota, hospodářská rota, výcvikové jednotky pro povolance, poddůstojnická škola.¹⁸⁹

Nejvyšším orgánem Pohraniční stráže bylo Velitelství PS, po roce 1954 Hlavní správa

187 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 28-29.

188 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 4.

189 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 29-33.

PS. Přestože jeho oddělení, popř. skupiny procházely různými reorganizacemi, těžiště jeho činnosti tvořily tři části – štáb, který zajišťoval velení a organizaci ochrany hranic, politická správa a týl, který měl na starosti materiální zabezpečení.¹⁹⁰ Velitelství PS také vydávalo časopis s názvem Pohraniční stráž, od roku 1953 Pohraniční a Vnitřní stráž, který byl určen pro pohraničníky.

Počet příslušníků Pohraniční stráže byl stanoven na 18 000 osob, důstojníků a poddůstojníků z povolání nemělo být více než 4500. Početní stavy byly postupně naplňovány během roku 1951.¹⁹¹ V roce 1953 měla již Pohraniční stráž téměř 22 000 mužů.¹⁹²

3.3 Zaujetí nové sestavy Pohraniční stráže

Přechod na nový způsob ochrany hranic a transformace Pohraniční stráže byly provedeny postupně. Nově měli být příslušníky Pohraniční stráže vojáci v základní službě. Prvních 4000 vojáků základní služby – tzv. červení vojáci byli zařazeni do výcvikových praporů PS již v říjnu 1949 a po absolvování půlročního výcviku pro službu na hranicích byli 1. dubna 1950 přiděleni k pohraničním jednotkám, které posílili. Tito vojáci byli pečlivě vybráni stranickými i odborovými organizacemi a jejich úkolem bylo posílit členstvo KSČ u Pohraniční stráže.¹⁹³

Další 4000 nováčků a 4000 vojáků druhého ročníku poskytla armáda v říjnu 1950. Jednalo se o 13. pěší divizi a 64. samostatný prapor ČSLA, které byly převedeny k Pohraniční stráži včetně velitelského sboru. Tito vojáci byli soustředěni do výcvikových středisek v prostoru příštích brigád – Cheb, Planá u Mariánských Lázní, Poběžovice, Sušice a Volary, kde byli cvičeni pro službu na hranicích.

Brigády byly budovány, prioritou bylo zajištění ubytování. 20. října 1950 byl proveden průzkum, který zjišťoval postup transformace Pohraniční stráže, výsledky průzkumu sloužily k informaci bezpečnostní komise.¹⁹⁴ Průzkum byl proveden ve čtyřech budoucích sídlech brigád PS – ve Volarech, Sušicích, Poběžovicích a Plané.

190 Blíže k struktuře Velitelství PS a jeho vývoji - PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 37-45.

191 Tamtéž, s. 19.

192 KOCIAN, J., et al. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha 2006, s. 27.

193 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 47.

194 Bezpečnostní komise – členy byl prezident K. Gottwald, ústřední tajemník KSČ R. Slánský, Zápotocký, Čepička, Nosek, ministr národní bezpečnosti L. Kopřiva, Smyslov, Šváb, Papež – viz ABS, fond A2/1, Sekretariát ministra vnitra, a. j. 9.

Podle zprávy v této době probíhal u jednotek normální vojenský výcvik a budování staveb brigády, stále pokračoval přísun mužstva. Základní vybavení vojáků mělo být poskytnuto armádními jednotkami, od kterých přicházeli. Pro situaci Pohraniční stráže je typické, že materiální zajištění bylo velmi špatné, zpráva konstatuje, že armádní jednotky vybavily budoucí pohraničnický hlavně starými a opotřebovanými věcmi. Místní obyvatelstvo v pohraničí se k nové Pohraniční stráži přistupovalo lhostejně, obavy vzbuzovala jen vozidla PS označená symbolem bezpečnosti. Přesto je zpráva optimistická: „Přesun jednotek vzbudil zájem pouze v některých místech, např. proto, že vojáci jezdí nyní s vozidly s označením B (bezpečnost). Obyvatelstvo přijímá vojáky dobře, závady se nevyskytly a jsou předpoklady, že se bude úspěšně rozvíjet spolupráce s místním obyvatelstvem.“¹⁹⁵ Problémem byly nedostatky technického vybavení (automobily, motocykly, radiová zařízení).

Zpráva konstatuje dobrý morální stav mužstva, kterému je jasná důležitost ochrany hranic a již se prý na službu těší. Horší morálka byla u důstojníků, kteří nebyli z přiřazení k PS příliš nadšeni a obávali se o další možnosti rozvoje své kariéry. Politická školení byla teprve v zárodcích, ani stranické organizace a organizace Československého svazu mládeže u PS dosud nefungovaly, hlavní jejich činností měly být nejprve prověrky všech příslušníků jednotek před jejich vysláním na hranice. Přesto, že se měli příslušníci Pohraniční stráže stát hlavními obránci socialismu, kteří měli velkou zodpovědnost, mělo se tedy jednat o důkladně prověřené a zcela spolehlivé jedince, ne vždy tomu tak bylo. Svědčí o tom dále popsáný případ Jiřího Minaříka, ale i zpráva z počátků nové sestavy PS: „Zjišťuje se, že kádrový výběr nebyl u všech posádek, které vysílaly mužstvo, proveden odpovědně ani po stránce politické spolehlivosti, ani po stránce odborné kvalifikace.“¹⁹⁶ Například k velitelství v Sušici byli přiřazení důstojníci z rozpuštěné armádní hudby, velitelství Volary muselo vrátit celou pětinu mužstva. Mezi důstojníky přijatými k PS byli i vojáci, kteří sloužili za protektorátu ve vládním vojsku.¹⁹⁷

21. října 1950 se chopil své funkce nově ustanovený velitel PS plk. Ludvík Hlavačka¹⁹⁸, náčelník štábu brig. gen. Miroslav Šmoldas a jeho zástupce pro politickou práci

195 Archiv bezpečnostních složek, fond A2/2, a. j. 9, Průzkum pohraničních útvarů: Materiál pro schůzi bezpečnostní komise dne 15. 11. 1950.

196 Tamtéž.

197 Tamtéž.

198 Ludvík Hlavačka byl velitelem Pohraniční stráže od roku 1951 do roku 1953, kdy byl po kritice poslán na školení do SSSR a od roku 1955 začal působit jako náměstek ministra vnitra pro vojska. Dalším velitelem PS se stal plukovník Miroslav Duda a poté plukovník Josef Sixta.

Václav Tauš.¹⁹⁹ Zodpovědnost za formování Pohraniční stráže měl její nový velitel Ludvík Hlavačka.²⁰⁰ I když jeho přínos např. k vymyšlení ženižně-technických zařízení je někdy pravděpodobně přeceňován.²⁰¹ Na formování Pohraniční stráže významně působili také sovětsí poradci – např. plukovník N. F. Kajmanov.²⁰²

Velitelé jednotek byli vybráni a vyškoleni již v listopadu a prosinci 1950, kdy byl proveden zmíněný taktický a materiální průzkum. K 1. lednu 1951 byla nová Pohraniční stráž připravena a zahájila střežení státních hranic se Spolkovou republikou Německo, 26. ledna byla zahájena ochrana také státních hranic s Rakouskem a NDR.²⁰³

Pohraniční stráž nejprve střežila pouze hranici s Německem, Rakouskem a částečně NDR. Státní hranici s tzv. lidově demokratickými státy NDR, Polskem, SSSR a Maďarskem nadále střežily stanice SNB.²⁰⁴ Od roku 1952 pak celou hranici se SRN, Rakouskem a NDR.²⁰⁵

3.4 Příslušníci Pohraniční stráže a jejich výcvik

Základ nové sestavy PS měli tvořit vojáci základní dvouleté vojenské služby. Kromě

199 ABS, fond A2/2, a. j. 9, Kádrové návrhy: Materiál pro schůzi bezpečnostní komise dne 15. 11. 1950.

200 Plk. Hlavačka se narodil 16. srpna 1911, pocházel z dělnické rodiny, jeho otec i sourozenci byli již před válkou členy KSČ. Vyučil se karosářem, ale pracoval většinou jako dělník, často byl také nezaměstnaný. Od roku 1930 byl členem KSČ, později členem okresního a krajského vedení strany. V období protektorátu pracoval jako stavební dělník do roku 1942, kdy utekl před zatčením do Vídně. Důvodem stíhání bylo jeho činnost v ilegální organizaci KSČ. V březnu 1944 byl ale prozrazen, zatčen gestapem a odsouzen k trestu smrti, který ale nebyl vykonán. Po válce působil jako člen prověřovací komise při ONV a lidovém soudu, v říjnu 1945 vstoupil do StB, od ledna 1949 působil jako krajský velitel StB v Uherském Hradišti a 23. října 1950 byl jmenován velitelem PS. V posudku byl hodnocen jako velmi politicky vyspělý, oddaný straně, zodpovědný a svědomitý velitel, který je vzorem pro své podřízené, velmi iniciativní a rozhodný. - Tamtéž. Hlavačka neměl vojenské vzdělání a také byl kritizován za špatné chování vůči podřízeným. Proto byl v září 1953 učiněn pokus jej odvolat. Jeho nadřízený O. Jeleň se ale za něj postavil, proto dostal pouze důtku a byl poslán na roční studium do SSSR. Po návratu se stal náměstkem ministra vnitra Baráka, ve které funkci působil až do roku 1962. L. Hlavačka zemřel v roce 2005. - VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 73.

201 Např. M. Pulec hodnotí L. Hlavačku jako „duchovního otce“ elektrifikovaného zátarasu, který je zodpovědný za ohrožení a smrt řady lidí - PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 93.; Přeceňování role Hlavačky odmítá P. Vaněk se zdůvodněním, že Hlavačka neměl ani vojenské vzdělání a jeho role byla čistě velitelská, technické záležitosti ochrany hranic řešil především náčelník štábu gen. Šmoldas a M. Duda, významnou roli sehrály také rady sovětských poradců. -VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 73.

202 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 60.

203 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 50.

204 ABS, fond A2/1, a. j. 26, Státní hranice, střežení v sousedství lidově demokratických států: Materiál pro schůzi kolegia dne 11. 11. 1950.

205 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 19.

nich zde sloužili také důstojníci – vojáci z povolání. Služba u Pohraniční stráže byla pro ně hodnocena stejně jako služba ve vojsku, důstojníci měli stejné hodnosti a řídili se stejnými předpisy platnými pro vojsko.

Rozdělovali se na nižší důstojníky (podporučík, poručík, nadporučík, kapitán), vyšší důstojníky (štábní kapitán, major, podplukovník, plukovník) a generály (brigádní generál, divisní generál, sborový generál) – jejich hodnosti platily i v Československé lidové armádě. Do hodnosti major bylo rychlejší povyšování v případě služby u pohraniční roty a praporu než u velitelství PS a brigád – např. podporučík musel sloužit na rotě rok, než mohl být navržen k povýšení, ale u velitelství PS nebo brigády musel sloužit dva roky. Vyšší hodnosti sloužily už jen na velitelstvích a brigádách. Důstojníci byli každoročně hodnoceni za účelem zjištění schopností a patřičného služebního zařazení.²⁰⁶

Pohraniční stráž měla také svůj poddůstojnický sbor, který byl zřízen rozkazem ministra národní bezpečnosti z října 1951. Poddůstojníci nahradili dřívější strážmistry, hodnost strážmistru byla zrušena. Cílem opatření bylo, aby se Pohraniční stráž ještě více přiblížila vojenskému sboru.²⁰⁷ Proti předchozím sborům, které se věnovaly ochraně hranic, bylo novinkou větší využití vojáků základní služby, kteří tvořili většinu nové Pohraniční stráže. Vojáci základní služby sice sloužili již v pohraniční stráži Sboru národní bezpečnosti, který fungoval mezi lety 1948-1951, ale zde jen doplňovali profesionální pohraničníky.²⁰⁸

Vojáci základní služby byli od července 1951 školeni ve výcvikových střediscích při velitelstvích brigád, kde branci složili vojenskou přísahu a absolvovali tříměsíční vojenský a pohraniční výcvik, který vedli důstojníci a poddůstojníci odvelení dočasně od svých jednotek. Po skončení výcviku byli vojáci zařazováni podle svých odborností na pohraniční rotu.²⁰⁹ Např. pan Minařík prodělal tříměsíční školení u brigády v Poběžovicích a po speciálním výcviku pro řidiče byl přiřazen jako řidič motorových vozidel k pohraniční rotě Maxov.²¹⁰

Při brigádách byly také poddůstojnické školy. Pro odbornou přípravu pohraničníků z povolání byla v lednu 1951 zřízena Vojenská akademie Pohraniční stráže v Praze, v prvním

206 ABS, fond A2/1, a. j. 72, Zatímní předpis o důstojnících PS z povolání: Materiál pro schůzi kolegia dne 12. ledna 1952.

207 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 75.

208 PULEC, M. Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948-1951. In KREMLIČKOVÁ, J. (ed.) *Securitas imperii 7: Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Praha 2001, s. 58.

209 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 35.

210 Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové. Viz příloha č. 18.

běhu ji absolvovalo 176 vojáků, kteří byli v červenci 1951 vyřazeni v hodnosti poručík PS. Poté byla akademie změněna na Vojenské učiliště Pohraniční stráže, které bylo v roce 1952 přemístěno do Olomouce. Ke studiu byli přijímáni vojáci z povolání i vojáci základní služby a civilní mládež. Působila tam i škola důstojníků PS v záloze.

V listopadu 1952 bylo zřízeno Vojensko-politické učiliště Pohraniční a Vnitřní stráže v Kolodějích, které bylo určeno pro výchovu politických pracovníků – tzv. politruků.²¹¹ Učiliště bylo roku 1953 přejmenováno na Vojensko-politické učiliště Pohraniční a Vnitřní stráže Julia Fučíka²¹² a v roce 1955 sloučeno s Vojenským učilištěm PS a vzniklo Vojenské učiliště Pohraniční a Vnitřní stráže Julia Fučíka v Olomouci, které poskytovalo velitelské a politické školení.²¹³

Kromě těchto škol se příslušníci PS vzdělávali také v kurzech Československé lidové armády a někteří byli vysíláni do pohraničnických škol v SSSR.²¹⁴ Na školení do Sovětského svazu byli většinou vysíláni vyšší velitelé, převážně velitelé praporů. Kurz trval rok a probíhal ve škole pohraničních vojsk SSSR – směr operační. Kurz začínal většinou v březnu a předcházela mu tříměsíční jazyková škola ruštiny v Litoměřicích.²¹⁵

3.5 Legislativní úprava ochrany hranic

Nový systém ochrany hranic musel být upraven také legislativně. Trestný čin opuštění republiky, který byl stanoven zákonem č. 231/1948, byl potvrzen také v novém trestním zákoně č. 86/1950 Sb. z 12. července 1950. Opuštění území Československé republiky bez povolení bylo trestným činem, který byl trestán pouze nepodmíněnými tresty odnětí svobody na jeden až pět let. Stejný trest byl určen i pro občany ČSR, kteří se po úřední výzvě nevrátí ze zahraničí. Kromě toho mohl být trest rozšířen o ztrátu státního občanství.²¹⁶

211 Učiliště bylo zřízeno Tajným rozkazem ministra národní bezpečnosti č. 168 ze dne 4. prosince 1952. Viz ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 79.

212 Rozkaz prezidenta republiky Československé o pojmenování vojensko-politického učiliště PVS. Viz ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 80.

213 Tajný rozkaz ministra vnitra č. 152 ze dne 15. září 1955. Viz ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 89-90.

214 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 36-37.; WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 51, 53, 59.

215 VANĚK, P. Kariéra důstojníka 4. brigády Pohraniční stráže do poloviny 50. let. In RULC, J.; GALAŠ, R. (ed.) *Almanach příspěvků IV. konference policejních historiků*. Praha 2009, s. 213. - Studie provádí sondu do zatím nezpracované problematiky vzdělávání a kariérního postupu příslušníků Pohraniční stráže.

216 Československo. 86. Trestní zákon ze dne 12. července 1950. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1950, částka 39, s. 218-263. Dostupný také z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/sbirka->

Legislativní zakotvení nového systému ochrany hranic představoval zákon č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic z 11. července 1951.²¹⁷ Podle tohoto zákona byla ochrana státní hranice povinností každého občana ČSR. Hranice bylo třeba chránit, aby se zamezilo pronikání nepřátel do republiky a byla zajištěna klidná výstavba socialismu. Ochranu hranic mělo podle zákona zajišťovat ministerstvo národní bezpečnosti prostřednictvím svých orgánů, především Pohraniční stráže.

Zákon dále stanovil hlavní prvky postavení Pohraniční stráže: příslušníci PS mají stejná práva a povinnosti jako příslušníci vojska, podléhají vojenské soudní pravomoci, mají také vojenské hodnosti a služba u PS je započítávána jako vojenská služba. Při výkonu služby mají pohraničníci stejné pravomoci jako Sbor národní bezpečnosti. Příslušníci Pohraniční stráže mají být pečlivě vybíráni. Součinnost PS s armádou nebo finančními úřady měla být upravována dohodou ministra národní bezpečnosti s ministrem národní obrany nebo ministrem financí. Zákon také potvrzoval právo ministra národní bezpečnosti stanovit území důležitá pro ochranu hranice, na která byl zakázán vstup, a stanovit tam zvláštní režim.²¹⁸

Zákon byl doplněn nařízením ministra národní bezpečnosti L. Kopřivy o právu příslušníka Pohraniční stráže použít zbraně. Podle tohoto nařízení mohli pohraničníci použít zbraně proti osobám, které neoprávněně přešly na území republiky nebo se pokoušejí neoprávněně přejít hranice, a nezastaví se na výstrahu. Bez výstrahy mohla být použita zbraň v případě napadení pohraničnicků nebo jejich stanovišť, k zamezení útěku zadržených, zatčených nebo pachatelů trestných činů, pokud není jiná možnost, pokud osoba klade odpor a maří služební zákrok PS.²¹⁹

Podle důvodové zprávy byl zákon o ochraně státních hranic potřebný, protože starší normy již neodpovídaly situaci, kdy byla potřeba zosílená ochrana hranic proti útokům špiónů a teroristů vnějších nepřátel. Pohraničníci měli zabránit jejich spojení se „svrženými vykořisťovateli“ a domácí reakcí, která údajně usilovala o politický zvrat a snažila se znovu chopit moci. Pro tyto potřeby byl nevyhovující celní zákon č. 114/1927 Sb., který se zabýval pouze fiskální ochranou hranice, ne ochranou vojenskou. Za nepostačující bylo považováno

zakonu/SearchResult.aspx?q=86/1950&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>.

217 Československo. 69. Zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1951, částka 35, s. 217-218. Dostupný také z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=69/1951&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>.

218 Tamtéž.

219 Československo. 70. Nařízení ministra národní bezpečnosti ze dne 14. července 1951 o právu příslušníka Pohraniční stráže použít zbraně. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1951, částka 35, s. 218. Dostupný také z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=69/1951&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>.

také vládní nařízení č. 270/1936 Sb. o strážci obrany státu a dosavadní zákon č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti²²⁰, který upravoval právní postavení Sboru národní bezpečnosti a který posloužil také jako zákonný základ pro základní výstavbu systému ochrany hranic.

V důvodové zprávě byl ještě zdůrazněn význam, namáhavost a odpovědnost služby u PS, proto měl být důležitý důkladný výběr příslušníků Pohraniční stráže, kteří by své povinnosti dobře plnili a navázali na slavné tradice strážců vlasti (pravděpodobně jsou míněni Chodové) a také na vzor sovětských pohraničnicků.²²¹ Při výběru byl kladen důraz především na dobrý kádrový posudek a původ, schopnosti ani tělesná zdatnost nebyly posuzovány.

Nový zákon byl vhodný pro propagandistické zpracování. Další aspekty zákona a souvislosti, v jakých byla chápána ochrana hranice, objasňují referáty poslanců v Národním shromáždění. Zpravodajem, který informoval Národní shromáždění o vládním návrhu zákona, byl poslanec Václav Tauš z Plzně. Jeho příspěvek je výstižnou ukázkou chápání světa komunistické propagandy a velkého příběhu, který pracuje s obrazy vnitřních i vnějších nepřátel, přátel i hrdinů.

Podle příspěvku je zákonitým jevem, že se porážení vykořisťovatelé nesmiřují se svou porážkou, ale snaží se získat zpět moc, za využití všech prostředků. Podle poslance Tauše kapitalismus již odumírá a hnije a tomuto jeho nutnému zániku se snaží zabránit USA, které usilují o dosažení světovlády amerických monopolistů. Podle učení, že fašismus je poslední stádium kapitalismu, jsou zde dáváni na roven Hitler a prezident Spojených států Truman. Proti silám zla (USA a jejich spojenci) stojí hrdinný Sovětský svaz, který bojuje za mír a prosperitu pracujících. Ve světě probíhá zápas mezi silami kapitalismu a zla na jedné straně a socialismu a dobra na straně druhé. Poté, co američtí imperialisté neuspěli v Koreji, soustředili se na Německo, kterého chtějí využít jako nástroje proti SSSR a lidově demokratickým zemím. Proto prosazují jeho remilitarizaci.

V intrikách proti socialistickým státům jim pomáhá také československá domácí reakce a „zrádná emigrace“ (Zenklové, Majerové, Ripkové, Peroutkové), která se spojila se Sudetendeutsche Landsmannschaft ve snaze zničit Československo. Na československé území

220 Československo. 286. Zákon ze dne 21. prosince 1948 o národní bezpečnosti. In *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1948, částka 104, s. 1783-1786. Dostupný také z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=286/1948&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>.

221 Vládní návrh. Zákon ze dne... 1951 o ochraně státních hranic. Tisk 572. Národní shromáždění republiky Československé 1948 – 1954. 19. června 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0572_00.htm>; ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Zákon o ochraně státních hranic.

jsou posíláni nebezpeční agenti, teroristé, diverzanti a vrazi, aby poškozovali socialistický stát. Jako příklad uvádí poslanec Tauš vraždu funkcionářů MNV v Babicích, ke které došlo 2. července 1951.²²²

Pronikání agentů na území ČSR mají zabránit hrdinní pohraničníci. Zdůrazněna je zde tradice ochrany hranic Chody. Pohraničníci se hlásí k tradici Chodů – Psohlavců v podání A. Jiráska. Proto se znakem Pohraniční stráže stává tradovaný znak Chodů – psí hlava.²²³

V podobném duchu se nese i další příspěvek ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy. Další příspěvek přednesl poslanec Mrazík, který se ve svém referátu zabýval více historií ochrany hranic za první republiky, dr. Polanský se podrobněji věnoval situaci v západním Německu a snahám o jeho remilitarizaci, dr. Ševčík hovořil o dosavadních právních normách v oblasti ochrany hranice. Poslankyně Zimáková využila případ v Babicích k výzvam k boji proti kapitalismu a dr. Jelínek odkazoval na podpisové akce Národní fronty, ve kterých lid požadoval mír. Československo má aktivně bojovat za mír.²²⁴

Příspěvky ukazují na formální roli parlamentu, ve kterém neprobíhaly diskuse, které by ukazovaly různé stránky problému a hledaly řešení, ale jen proklamace, potvrzení komunistické linie politiky a vyjádření souhlasu s ideologií. Vládní návrh zákona byl uzákoněn ve stejné podobě, v jaké byl podán. Branný a bezpečnostní výbor se jen vyjádřil, že nemá žádné námítky a připomínky a návrh doporučuje.²²⁵ Místo diskuse k zákonu poslanci při projednávání jen vyjádřili jeho plnou podporu a ocenili jeho potřebnost. Poté byl zákon

222 2. července 1951 byli v obci Babice v okrese Moravské Budějovice zastřeleni tři příslušníci Místního národního výboru a organizace KSČ. Pachatelem byl údajný agent CIC Ladislav Malý s pomocníky Antonínem Mityskou a bratry Plichtovými. Vražda byla využita komunistickou mocí k likvidaci možných nepřátel - soukromých zemědělců a představitelů církve, případ byl také propagandisticky medializován jako důkaz snahy amerických kapitalistů násilím zvrátit socialistické zřízení v ČSR, jak je vidět v příspěvech poslanců. U případu se nepodařilo zjistit, jestli byl Malý agent CIC nebo StB a jestli se nejednalo o připravenou provokaci StB. - RŮŽIČKA, D. *Totalita* [online]. 1999-2010 [cit. 2010-06-30]. Babický případ. Dostupné z WWW: <http://www.totalita.cz/proc/proc_babice.php>.

Viz též STEHLÍK, M. *Michal Stehlík* [online]. 5. 2. 2008 [cit. 2010-06-30]. Případ Babice 1951. Dostupné z WWW: <<http://www.michalstehlik.cz/page.php?fp=region/dacicko/pripad-babice-1951->>.

223 Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona o ochraně státních hranic (tisk 577) – příspěvky Tauš, Kopřiva, Mrazík, Polanský, Ševčík, Zimáková, Jelínek. Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW:

<<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056001.htm>>.

Příspěvky poslance Tauše a ministra Kopřivy jsou přiloženy jako přílohy č. 3.

224 Tamtéž.

225 Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona (tisk 572) o ochraně státních hranic. Tisk 577. Národní shromáždění republiky Československé 1948 – 1954. 4. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. 2003 [cit. 2010-06-29]. Dostupné z WWW:

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0577_00.htm>.

schválen.²²⁶

O významu zákona o ochraně státních hranic svědčí, že byl i s důvodovou zprávou a referáty poslanců vydán ve formě brožury, která patřila mezi důležité příručky pohraničnicků.²²⁷

V úvodu brožury byl kladen důraz především na fakt, že ochrana hranic není povinností jen pohraničnicků, ale všech občanů Československa, se kterými by měli příslušníci Pohraniční stráže spolupracovat. V první řadě z důvodů bezpečnostních měli mít pohraničníci přehled o všech lidech v pohraničních oblastech, s místními lidmi měli udržovat kontakt a měli být dobře informováni o výskytu cizích příchozích. Usdlé obyvatelstvo pohraničí se mělo stát jakousi předsunutou hlídkou PS, mělo cítit odpovědnost za účinnou ochranu hranice a aktivně se na ní podílet, spolupracovat s pohraničníky. K tomuto uvědomělému postoji bylo ovšem nutné lid přesvědčovat a vychovávat. Ideálem bylo dosáhnout „dokonalé kolektivní bezpečnosti“ dle příkladu Sovětského svazu. Ochrana hranic neměla být jen záležitostí ministerstva národní bezpečnosti a Pohraniční stráže, ale měla se stát vlasteneckou povinností každého občana, protože jen při účinné ochraně hranic před vpádem nepřátel bylo možné zajistit klidné budování socialismu a bezpečí a šťastný nový život pro obyvatele Československa.²²⁸

3.6 Spolupráce s civilním obyvatelstvem a zpravodajská činnost

U normativních ustanovení zpravidla platí, že nelze ztotožňovat představy normy (zde zákona a nařízení ministra národní bezpečnosti, služební předpisy) se skutečností. Zákony a normy představují ideální stav, ideály představitelů moci o fungování systému. Tyto ideály se ovšem často dařilo uskutečnit pouze částečně. Proto je třeba je konfrontovat s jinými prameny – v tomto případě zprávy o činnosti Pohraniční stráže určené pro sekretariát, kolegium ministra národní bezpečnosti, později ministra vnitra, a bezpečnostní komisi, které se podávají zprávu o činnosti sboru, komentují úspěchy i nedostatky. Jak se tedy dařilo realizovat

226 Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona o ochraně státních hranic (tisk 577). Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná československá digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056009.htm>>.

227 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Zákon o ochraně státních hranic.

228 Tamtéž, s. 1-2.

normativní ustanovení?

V rozporu s oficiálními deklamacemi o úzké spolupráci a kontaktu pohraničnicků a civilního obyvatelstva v pohraničí je např. návrh velitele Hlavačky ve zprávě o činnosti PS v roce 1951 určené ministerstvu národní bezpečnosti: „Maximálně omezit styk mužstva základní služby s civilním obyvatelstvem za účelem znemožnění proti pronikání postranních vlivů.“²²⁹ Měly se dovolovat pouze organizované návštěvy kin a kulturních zařízení. Propagovaná spolupráce s civilním obyvatelstvem se měla ve skutečnosti realizovat jen ve formě spolupráce funkcionářů PS s civilními organizacemi. Vojáci-pohraničníci měli být téměř izolováni, měly být co nejméně povolovány dovolenky i návštěvy příbuzných.²³⁰

Zapojení obyvatel do systému ochrany hranic mělo různé podoby. Pohraniční stráž měla spolupracovat s místními organizacemi KSC a Československého svazu mládeže. Tato spolupráce však probíhala jen na bázi oficiálního styku, využívaná byla kulturní činnost – např. divadelní, hudební soubory organizované při jednotkách PS prezentovaly své umění na akcích ČSM, vystoupeních pro školy, JZD, příslušníky Lidových milicí, jiných jednotek PS a armády apod. Článek „Kulturou ke sblížení PS s civilním obyvatelstvem“ v časopisu Pohraniční a Vnitřní stráž uvádí jako vzorový příklad hudební a estrádní soubor Hlídka míru, která se skládala z příslušníků PS a civilních členů ČSM a měla velký divácký úspěch, dokonce úspěšně reprezentovala na Okresním a Krajském festivalu. Zajímavé je, že čtenáři článku se ale nedozvědí důležitou informaci, u které jednotky vzorové hudební těleso působilo, umístění jednotek PS totiž patřilo mezi utajované skutečnosti, které nesměly být zveřejněny. Proto je místo působení hudební jednotky označeno jako „město T.“ Utajení není důsledné, vzhledem k tomu, že se těleso účastnilo Krajského festivalu v Plzni, se jedná pravděpodobně o Tachov, jiná města od T. v západních Čechách nejsou.²³¹

Zlepšovat vztahy s místními obyvateli měla také výpomoc pohraničnicků na stavbách JZD, obcí, dodávání sena sklizeného pohraničnickými místním JZD atd.²³²

Spolupracovaly rovněž útvarové organizace KSC a ČSM s místními civilními organizacemi.²³³ Jak je vidět z časopisu Pohraniční stráž, již od počátku nové sestavy byl kladen velký důraz na spolupráci Pohraniční stráže se školami a na pořádání akcí pro

229 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951, s. 13.

230 Tamtéž, s. 13.

231 DOLEJŠ, S. Kulturou ke sblížení PS s civilním obyvatelstvem. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 23. srpna 1953, roč. 3, č. 25, s. 1.

232 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 81.

233 O naší spolupráci s civilním obyvatelstvem. *Pohraniční stráž*. 10. prosince 1951, roč. 1, č. 22, s. 1.

pionýry.²³⁴ Mezi úkoly Pohraniční stáže měla patřit výchova dětí k loajalitě k Československu a k účasti na ochraně hranic, která mohla být i aktivní. Vzorem se měl stát chlapec-pionýr, který spolupracuje s pohraniční stráží, odhalí „narušitele“ hranice a oznámí jej pohraničnickům, jedná jako jejich zvěd v pohraničních vesnicích. Takového vzorového chlapce ukazuje např. povídka Na hranicích od Jiřího Marka, chlapec Zdeněk zde odhalí „narušitele“ a chce je sám zastavit, sám chrání hranici.²³⁵

Hlavním účelem družby a spolupráce s civilním obyvatelstvem bylo získat informátory. Ideálem bylo, aby svazáci i další obyvatelé pohraničí přišli na služebnu PS a upozornili na příchod cizího člověka a na jeho podezřelé chování.²³⁶

Ztělesněním nejvýraznějšího zapojení obyvatel do ochrany hranic se stali tzv. pomocníci Pohraniční stráže, kteří byli zřízeni rozkazem velitele PS č. 00171 ze dne 24. července 1954, ovšem bez oficiálního ustanovení fungovali již předtím, jednotky pomocníků PS se vyvinuly s pohraničních osadních milic již po skončení války. Pomocníků Pohraniční stráže bylo využíváno ke zpravodajským účelům, pomáhali zpravodajcům hlavně při pohraničních pátráních.²³⁷

Zpravodajská činnost patřila mezi důležité úkoly Pohraniční stráže. Důslednější zpravodajská služba byla u Pohraniční stráže zřízena až po zaujetí nové sestavy v roce 1951.

V letech 1945-1949 patřila zpravodajská činnost rozvědná (zaměřená do pohraničí zahraničního) i kontrarozvědná (domácí pohraničí) mezi úkoly velitele čtyř pohraničního útvaru SNB, informace se dále předávaly veliteli roty a ve formě hlášení zpravodajskému důstojníkovi velitelství praporu a Velitelství PS.

V roce 1949 došlo ke změně pohledu na zpravodajství, na které byl kladen větší důraz, v souvislosti se zavedením trestného činu přechodu hranic bez povolení přešly na PS i některé úkoly Státní bezpečnosti. Důraz byl kladen na zjišťování převaděčských sítí, kanálů přechodu, zjišťování vnějších i vnitřních nepřátel v pohraničí. Proto byla roku 1950 zřízena funkce tzv. „orgán preventivní služby“ (OPS), který se stal základem pro vytvoření zpravodajské služby PS, OPS podléhali od konce roku 1950 zpravodajskému sektoru Velitelství PS.²³⁸

234 Příkladná spolupráce s pionýry. *Pohraniční stráž*. 10. července 1951, roč. 1, č. 9, s. 2.

235 MAREK, J. Na hranicích. *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 10, s. 9-11.

236 O naší spolupráci s civilním obyvatelstvem. *Pohraniční stráž*. 10. prosince 1951, roč. 1, č. 22, s. 1.

237 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 79.

K pomocníkům PS viz dále. Podrobně se jim věnuje P. Polák ve své diplomové práci - POLÁK, P. *Stůj, ruce vzhůru! Tady Pohraniční stráž. Kdo tam?* České Budějovice 2009, s. 76-94.

238 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních*

Mezi úkoly tzv. preventivní (zpravodajské služby) patřilo v oblasti rozvědky: dokonale znát pohraniční území sousedních států – umístění, síly, organizaci, výzbroj všech branných složek, tvoření band, přípravy na mobilizaci nebo válku, chystané nebo prováděné útoky na území ČSR, politické poměry a smýšlení obyvatelstva v pohraničí, hospodářské poměry. Tyto úkoly byly stejné jako v poválečném období (1947). Úkoly v oblasti kontrarozvědky byly: dokonalá znalost vlastního pohraničního území a dohled nad obyvatelstvem, zabránit cizímu zpravodajství získávat poznatky v československém pohraničí, pátrat po prostředcích cizího zpravodajství, odhalovat výzvědné sítě, výcvik a výchova k udržení vojenského tajemství.²³⁹

Dále měly orgány preventivní služby úkol prohloubit spolupráci s místním obyvatelstvem a spolu s StB shromažďovat informace týkající se ostrahy hranic a ilegálních přechodů hranic. Měly také za úkol sledovat a odhalovat vnitřní nepřátele (bývalé továrníky, statkáře, Němce, repatriované cizince, osoby stíhané podle retribučních dekretů a také osoby žijící nad poměry). Cílem tohoto sledování bylo kontrolovat veškeré obyvatelstvo v pohraničí a obyvatele považované za nespolehlivé vystěhovat z hraničního pásma.²⁴⁰

Po reorganizaci Pohraniční stráže v roce 1951 byla v souvislosti s přechodem na vojenský systém ochrany hranic budována rozsáhlejší zpravodajská služba PS, jejímž základem se stali OPS, zpravodajští důstojníci převzatých armádních jednotek a příslušníci StB. Dlouho zde však trval problém nedostatku pracovníků a také malá pozornost věnovaná zpravodajské službě ze strany velitelů brigád a praporů, jak o tom vypovídá Situační zprava o činnosti Pohraniční a Vnitřní stráže za rok 1953.²⁴¹

Činnost zpravodajců PS spočívala na počátku 50. let v zjišťování informací o přechodových kanálech převaděčů, pašeráků a kurýrů zahraničních zpravodajských služeb a pátrání po jejich spolupracovnících, dále prověřovali osoby žijící v hraničním pásmu, prováděli výslechy zadržených a snažili se odhalit osoby připravující útěk do zahraničí, pašeráky a pachatele protistátní nebo kriminální činnosti. V druhé polovině 50. let, kdy poklesl počet odbojových skupin tzv. agentů-chodců, se zpravodajci zaměřili na odhalování potencionálních „narušitelů“ hranic.²⁴²

Zpravodajské skupiny působily na velitelství praporu, dále bylo zpravodajské oddělení

hranicích 1945–1989. Praha 2006, s. 72-73.

239 Tamtéž, s. 72.

240 Tamtéž, s. 73.

241 ABS, fond A2/1, a. j. 154, Situační zprava o činnosti Pohraniční a Vnitřní stráže za rok 1953, s. 5-9.

242 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989.* Praha 2006, s. 74-75.

na brigádě a nejvyšším zpravodajským útvarem byl zpravodajský sektor na Velitelství PS, později zpravodajský odbor na Hlavní správě PS. Rozvědnou činnost prováděli jen zpravodajci u brigád a Hlavní správy PS. Jejich výzvědná činnost probíhala jen v území do hloubky 60 km od československých hranic a měla za cíl zjištění informací o ozbrojených složkách v sousedním pohraničí, informací o pašerácích, československých emigrantech a jejich skupinách a o pracovnících a objektech zahraničních zpravodajských služeb. K těmto účelům byli využíváni agenti.²⁴³

Kontrarozvědka PS, mezi pohraničníky zvaná „kontráši“, působila i na úrovni praporů, kde hlavně prověřovala a „prokádrowala“ příslušníky Pohraniční stráže, soustředila se na zjišťování informací o situaci v domácím pohraničí.²⁴⁴ Mezi hlavní zdroje informací kontrarozvědky patřili spolupracovníci a informátoři. Kromě důvěrnických sítí využívala také agenty a informace od pomocníků Pohraniční stráže, kteří byli speciálně školeni.²⁴⁵ Jak už bylo řečeno, velký důraz byl kladen na spolupráci s místním obyvatelstvem, které se mělo ztotožňovat s ideály Pohraniční stráže, podporovat ji a poskytovat informace, které mohly využít zpravodajské služby. Informace se získávaly také z výsledků zadržených osob.²⁴⁶

Pro zpravodajskou činnost Pohraniční stráže byla důležitá její aktivní spolupráce s dalšími bezpečnostními složkami, především se Státní bezpečností, které měli pohraničníci hlásit všechny poznatky a případy týkající se státní bezpečnosti. Spolupráce měla probíhat na úrovni velitelství PS a velitelství StB, dále na úrovni brigády i praporu, v případě nebezpečí z prodlení měla spolupracovat i nižší velitelství.²⁴⁷

Dále měla Pohraniční stráž spolupracovat s lidovými milicemi. Lidové milice měly hlavně pomáhat Pohraniční stráž při sledování a kontrolou lidí, kteří žili v hraničním pásmu a přitom měli „nevyhraněný nebo záporný poměr k našemu zřízení“, dále sledovat podezřelé příchozí, měly odhalovat nepřítel v hraničním pásmu, předávat PS „narušitele“ státní hranice, které zadržely, a v případě nutnosti se účastnit operací PS k zadržení „narušitelů“.

243 Tamtéž, s. 77-78, s. 87-88; Rozvědnou činnost upravovaly směrnice velitele PS – ABS, fond PS, RV VPS, rok 1952, Směrnice pro operace zpravodajských orgánů PS na státní hranici.

244 Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové. Viz příloha č. 18.

245 Viz Nařízení náčelníka politické správy Pohraniční stráže MV č. 039. - ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 85-86.

246 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 81, s. 83.

247 ABS, fond A2/1, a. j. 23, Zásady operativní spolupráce pohraniční stráže se státní bezpečností při plnění státně bezpečnostních úkolů: Materiál pro schůzi kolegia dne 19. října 1950.

Velitelé PS měli naopak pomáhat lidovým milicím s bojovou a politickou přípravou.²⁴⁸ Pro případ vpádu nepřítel a ohrožení území republiky měla Pohraniční stráž spolupracovat a být v součinnosti také s Československou lidovou armádou.²⁴⁹

3.7 Pohraniční služba a taktika ostrahy hranice

Zpravodajská činnost byla velmi významná, ale prvotní úkol Pohraniční stráže byla vlastní ochrana hranic. Jaká byla taktika ochrany hranic?

Zatímco do roku 1951 využívaly hlídky taktiku převzatou od finanční stráže – obchůzka spojená s čekanou, po reorganizaci PS tvořily sice rovněž základ ochrany hranic hlídky, ale byly výrazně posíleny. Systém ochrany se posunul dále do vnitrozemí. Základem ochrany hranic byla budova roty, odkud byly hlídky vysílány.

Zatímco do roku 1951 sídlily čety většinou v pohraničních vesnicích a jejich umístění se řídilo hlavně ubytovacími možnostmi, po reorganizaci měla být sídla rot umístována do středu hlídaného úseku mimo obce. Umístění mimo obce mělo zabránit pozorování objektu roty a vyzpozorování systému vysílání hlídek a jeho zneužití. Budovy rot byly umístovány v závislosti na hustotě osídlení oblasti, šířce hraničního a zakázaného pásma a na charakteru terénu. Roty měly být postaveny tak, aby je nebylo možné pozorovat z území sousedního státu, neměly být příliš vzdálené od stanovišť hlídek a měly umožňovat rychlé nasazení záloh z roty v případě pronásledování „narušitelů“. Budovy rot také poskytovaly zázemí a ubytování pohraničnickům.²⁵⁰

V případě, že byla část střeženého úseku příliš vzdálená od sídla roty, mohl být na rozhodnutí velitele brigády dočasně vytvořen tzv. piket, což byla odloučená jednotka, která hlídala určenou část hranice a sloužila také jako záloha pro rychlý zásah proti „narušitelům“ hranice. Služba na piketu nesměla být delší než 12 hodin a pohraničnickům býval přidělován služební pes.²⁵¹

Rota strážila asi 3-5 km dlouhý úsek hranice, který byl obsazen pohraničnickými, již hlídali ze skrytých pozorovatelů (např. zahloubené bunkry) nebo na vyvýšených pevných

248 ABS, fond A2/1, a. j. 72, Spolupráce PS a LM: Materiál pro schůzi kolegia dne 12. ledna 1952.

249 Podmínky a formu součinnosti upravovaly směrnice. - ABS, fond PS, ka 32, Směrnice PS 1947, Směrnice pro součinnost jednotek Pohraniční stráže s jednotkami čsl. armády.

250 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 49-50.

251 Tamtéž, s. 50.

stanovištích. Hlídka strážila úsek dlouhý asi 1000 m, v noci asi 500 m. Další hlídky byly vysílány i do týlu směrem do vnitrozemí. Jejich stanoviště se měnila dle situace, podmínek a zpráv o pohybu podezřelých osob. Obsazovaly křižovatky lesních cest, kontrolovaly staré pašerácké stezky a opuštěné samoty. Na cestách směrem do vnitrozemí střežily hlídky na koních.²⁵²

Sílu hlídek, jejich umístění a množství stanovil velitel roty podle rozkazu velitele praporu, popř. brigády, a na základě získaných zpravodajských informací z předchozího dne. Hlídky byly většinou dvoučlenné, po dezercích i tříčlenné, ve výjimečných případech jednočlenné. V každé hlídce byl určen velitel hlídky, který rozhodoval a řídil se tzv. bojovým rozkazem. V bojovém rozkazu byl stanoven úsek střežení, úkol, přesun na stanoviště a součinnost s okolními hlídkami. Hlídky byly vyzbrojeny puškou, samopalem a pistolí, jezdecké hlídky měly navíc šavle. Kromě střeliva do všech zbraní mohli mít pohraničníci ještě speciální výzbroj, o níž rozhodoval dle situace velitel – lehký kulomet, útočné nože, ruční granáty a zvýšené množství střeliva.²⁵³ Pohraničníci konali většinou asi 7-8 hodin dlouhé hlídky.²⁵⁴ V případě zesílené ochrany státních hranic se doba hlídky prodlužovala na 9-12 hodin.

Zesílená ochrana hranic byla velitelem roty nařízena v případě získání zprávy o chystaném nebo uskutečněném narušení hranice, při provádění pohraničních akcí a při operacích orgánů ministerstva vnitra, při nepříznivém vývoji situace v domácím nebo zahraničním pohraničí, dále při živelných pohromách v pohraničních okresech nebo v pohraničí sousedního státu, při provádění manévru nebo vojenských cvičení v pohraničních oblastech, pokud pohraničí navštíví prezident, předseda vlády, ministr vnitra nebo ministr národní obrany. Zesílená ochrana hranic mohla také být zaujata na rozkaz staršího náčelníka.²⁵⁵

Kromě prodloužené doby služby hlídek se při zesílené ochraně hranic zvýšil i počet pohraničníků ve službě, konaly se také častější schůzky s informátory, nepřetržitě se měly sledovat všechny důležité objekty a nebezpečné směry, prováděla se častější kontrola služby hlídek a různých míst, které by nepřítel mohl využít jako skryš, platil zákaz vycházek a

252 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989*. Praha 2006, s. 38.

253 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945-1989*. Praha 2006, s. 51.

254 Tamtéž, s. 50-51.

255 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 69-70.

dovolenek, do ochrany hranic byli zapojeni také pomocníci PS. Ve větší míře byla využívána signalizační zařízení, zesílila se kontrola dodržování pohraničního režimu a v případě nutnosti se posílila ochrana stanoviště roty.²⁵⁶

Hlídky se dělily na pohyblivé – pěší, jezdecké, na kole, na lyžích, na člunech, motorizované, které mohly plnit různé úkoly: v první řadě stráž hranice, dále dozor (kontrola ženíjních prostředků, stavu hraničních znaků, průzkum terénu), pořádková hlídka (kontrolovala dodržování pohraničního režimu a zachovávání pořádku v hraničním pásmu, legitimovala osoby, kontrolovala terén v týlu rot, železniční a autobusové spoje), prověrka (velitelé, kteří kontrolovali výkon služby pohraničních hlídek), pátrací skupina (pátrání a pronásledování narušitele), eskorta (doprovod zadržených osob na určené místo), poplachová hlídka (byla vyslána po signálu pohraniční hlídky, měla zjistit situaci, popř. pronásledovat narušitele, obsahovala i služebního psa), technická hlídka (kontrola a oprava ženíjních prostředků), pohraniční pošta (doručování služební korespondence, dopisů, tisku).

Dalším typem byly hlídky nepohyblivé: hlídka skrytá, léčka (léčka na narušitele, když byli pohraničníci předem informováni o jeho přechodu), tzv. clona (měla přehradit směr postupu narušitelů, zabránit jim v průchodu), pozorovací hlídka, hlídka u objektu, hlídka u závory (kontrola dokladů osob, které přicházely do hraničního pásma). Mezi další typy hlídek patřila služba v budově roty: dozorčí roty (poddůstojník, který odpovídal za dodržování vnitřního řádu a pořádku u roty, dbal také na včasné odesílání a přípravu hlídek do služby, vydával hlídkám střelivo, speciální výstroj i zbraně), dozorčí signalizačního přístroje (komunikace s hlídkami na stráži, přijímal jejich signály), strážný u pohraniční roty (ostraha budovy roty).²⁵⁷

Základem taktiky Pohraniční stráže v roce 1951 byly skryté a pozorovací hlídky, které vykonávaly službu v podzemních bunkrech a dalších maskovaných stanovištích. V roce 1952 se taktika změnila, protože byl budován zátaras, který se v dalších letech stal základní osou střežení, podle níž byly staveny hlídky. Systém ochrany hranic byl lineární. Nevýhodou tohoto způsobu bylo, že znemožňoval větší kontakt s místním obyvatelstvem. Když „narušitel“ překonal zátaras, bylo obtížné ho pronásledovat kvůli malému počtu pohraničníků. Koncem 50. let byl lineární způsob ochrany hranic nahrazen prostorovým systémem střežení

256 Tamtéž, s. 70-71.

257 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 53-58.

hranic, který směřoval do hlubokého týlu jednotek.²⁵⁸

3.8 Služební psi

Při ochraně hranic byli v 50. letech ve větší míře než dříve využíváni služební psi. Hlídkoví psi byli používáni k posílení hlídek, jejich úkolem bylo upozornit hlídku na „narušitele“, který byl mimo dohled a doslech hlídky. Psi také hledali čerstvé stopy po „narušitelích“. Pátrací psi sloužili hlavně k pronásledování osob. Velký důraz byl kladen na rozvoj služební kynologie a psi se stali pravidelnou součástí pohraničních rot.²⁵⁹ Příkladem zadržení „narušitele“ hranice služebním psem a jeho využití na hlídce je případ ze srpna 1953 z prostoru 9. poběžovické brigády PS z hlídky psovoda Josefa Procházky a jeho psa Reka: „Bylo to v měsíci srpnu, kdy střežil na výkolejce ve směru k Německé Kubici. O 03.00 hod. v husté mlze pes věřil přítomnost neznámé osoby na větší vzdálenost. Velitel hlídky svob. Procházka umožnil psu větší orientaci na volném prostoru. Když spolehlivě navěřil ve směru na státní hranici, přemísťovala se hlídka tímto směrem. Po prozkoumání terénu na vzdálenost 320 m, zjistila hlídka siluetu postupujícího muže z vnitrozemí ke státní hranici ve vzdálenosti asi 70 m. Jelikož se muž na vyzvání nezastavil, použil psovod služebního psa k zadržení. Zadržení provedl pes dobře a po příchodu hlídky držel ještě narušitele, který měl v ruce 40 cm dlouhou dýku, kterou však díky rychlému zákroku služebního psa nemohl použít.“²⁶⁰

Služební psi se mohli stát také předmětem propagandy, jak o tom svědčí příběh pohraničního psa Breka.²⁶¹

3.9 Ženijně-technické zabezpečení státní hranice

Protože cílem komunistické moci byla dokonalá neprostupnost hranic, nepostačovaly pro potřeby ochrany hranic jen hlídky pohraničnicků jako v předchozích obdobích. Pro zlepšení kontroly pohraničních oblastí bylo roku 1950 zřízeno tzv. hraniční a zakázané pásmo, ve kterém mohli žít jen prověřeni a pro komunistickou moc spolehliví lidé a které bylo pod kontrolou Pohraniční stráže. Kromě toho byly pro ochranu hranice a její uzavření využity

258 Tamtéž, s. 61.

259 Tamtéž, s. 69.

260 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 40.

261 Viz FORMÁNKOVÁ, P. V zemi Fučíka jen sběr a chamrad' utíká: Příběh pohraničního psa Breka. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 9, s. 12.

technické a ženíjní prostředky, které zcela naplnily význam Churchillova pojmu železná opona.

Ženíjně-technické zabezpečení mělo ztížit postup utíkajících osob a jejich přechod přes hranice, dále mělo ulehčit včasné odhalení „narušitelů“, podávat signál o výskytu nežádoucích osob a zlepšit obranu roty.²⁶²

Prvním využívaným ženíjně-technickým prostředkem byla nástražná osvěcovadla, zvaná také nástrahovadla, která si svépomocí vyráběly brigády již od zaujetí nové sestavy v roce 1951.²⁶³ Osvěcovadla byla signálním ženíjním prostředkem a využívaly je hlavně nepohyblivé hlídky, které střežily několik příchodů k hranici a osvěcovadlo je mělo upozornit na příchod nepovolané osoby. Osvěcovadla si často nosily hlídky s sebou a po skončení služby je deaktivovaly, některá osvěcovadla byla instalována i trvale.

Existovalo několik typů nástrahovadel - nejčastějším typem bylo osvěcovadlo na signální náboje spádové a úderníkové, které se skládalo z výmetnice (trubky), do které byla vložena světlice, od výmetnice vedl nástražný drát dlouhý 100 m nebo dva padesátimetrové dráty. Když osoba zavadila o nástražný drát, výmetnice vystřelila světlici a pohraničník tak byl upozorněn na výskyt nepovolaných lidí. Jako vylepšení byla využívána tzv. signální nástrahovadla, která místo světlice využívala baterii, která rozsvítila žárovku. V kronice poběžovické brigády je zmíněno, že poběžovičtí pohraničníci vymysleli inovaci v podobě elektrické nástrahy na signální světlo, není ale jasné, jestli se jednalo o výše zmíněné zařízení s žárovkou nebo jiný typ.²⁶⁴

Nástražná osvěcovadla měla řadu nevýhod, proto se od nich po zavedení zátarasů postupně upouštělo a byla využívána jen v úsecích, kde byl drátěný zátaras dočasně pobořen, nebo pro vybavení nepohyblivých hlídek a na nebezpečných místech. První jejich nevýhodou bylo, že vlivem náročných přírodních podmínek v lesnatém horském terénu u hranice nástrahovadla zvlhla, popř. zamrzla, byla pobořena větrem, při dlouhodobém užívání korodoval drát a ničila se světlice. Zařízení byla náročná na údržbu, pro kterou chyběl personál. Další nevýhodou nestabilních zařízení bylo, že často docházelo k úrazu při jejich instalaci, včetně popálenin a amputací prstů.²⁶⁵

262 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 93.

263 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráž Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 25.

264 Tamtéž, s. 25.

265 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 68-71.

Důležitými ženíjnými prostředky byly také úpravy přírodního prostředí u hranice. V prvé řadě se jednalo o lesní průseky, na které navazovala stavba drátěných překážek, orných pásů a pozorovatelů. Průseky byly důležité pro větší přehlednost prostředí, které bylo snáze kontrolovatelné pro pohraniční hlídku. Lesní průseky byly původně 10 m široké, později byly rozšířeny na 18 m. Lesní průseky byly prosekávány od roku 1951, pracovali na nich příslušníci ženíjní roty brigády a jednotky záložního praporu. Potíže činilo vytrhávání kořenů a také odvoz vykáceného dřeva, které se často nedařilo včas odvést, leželo v lese na hromadách a tlelo, čímž se poškozoval les. A hromady pokáceného dřeva tvořily překážky, za kterými se mohly ukrývat utíkající osoby. Rozsáhlé průseky otevřely les, který byl potom zranitelnější vůči působení větru.²⁶⁶

Při provádění ženíjných prací docházelo často k chybám a nesystematičnosti velení, kronika poběžovické brigády si stěžuje na odporující si rozkazy Hlavní správy PS, díky nimž byly vykáceny rozsáhlé průseky lesa, aby se následně zjistilo, že jejich průběh nevyhovuje a musely být vykáceny nové průseky. Takto bylo zničeno 59 ha vysokého lesa, což představovalo významnou hospodářskou škodu. Další škody vznikly díky chaosu v rozkazech, když byl nejprve postaven drátěný zátaras a poté byl budován orný pás, čímž se zátaras poškodil.²⁶⁷

Dalším ženíjným prostředkem byl kontrolní orný pás, který měl zachytit stopy narušitelů. Orný pás byl široký 6-10 m a byl upravován orbou, jeho udržování bylo často náročné, zvláště v době dešťů a jarního tání. V zimě byly využívány sněžné pásy, které měly rovněž zachytit stopy utečenců, tyto pásy byly zřizovány dva, popř. více v různých vzdálenostech od hranice a byly kontrolovány pohraničníky na lyžích.²⁶⁸

Nejdůležitějším ženíjně-technickým prostředkem byl drátěný zátaras, který byl budován buď jednostěnný, nebo trojstěnný. Zátaras byl doplňován kontrolním orným pásem a od roku 1952 byla střední stěna doplněna vodiči s vysokým napětím.²⁶⁹ Výstavba drátěných zátarasů byla ukončena roku 1952, roku 1954 byl rozdělen na jednotlivé úseky, podle kterých pohraničníci určovali místo narušení zátarasu. Od roku 1955 byl zátaras doplňován signalizačními zařízeními, která akustickým a světelným signálem upozornila rotu a hlídku na

266 Tamtéž, s. 72-75.

267 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 25.

268 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 75, 96.

269 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945-1989*. Praha 2006, s. 93.

narušení zátarasu.

Zátaras byl umístěn ve vzdálenosti 300-1000 m od hranice, tvořily jej tři ploty – tzv. stěny, které byly postavené z kůlů zatlučených do země a vzdálených od sebe 3 m, na kterých byly připevněné ostnaté dráty. Mezi jednotlivými stěnami byla také vzdálenost 3 m. Krajiní stěny byly nazývány odrazové a jejich úkolem bylo zpomalit útěk narušitelů a zabránit přístupu zvěře ke střední stěně, ve které byl střídavý elektrický proud o vysokém napětí 2000-5000 V²⁷⁰, ke konci úseku bylo ale napětí i 5000-15000 V.²⁷¹ Krajiní stěny byly vysoké 160 cm, střední stěna asi 200-220 cm.²⁷² Stěny byly tvořeny sítí ostnatých drátů, které byly spleteny buď ve formě tzv. psaníček, ve vodorovném směru, nebo v místech častých útěků ve vodorovném i svislém směru, takže tvořily hustou síť.

Ve střední stěně bylo na izolátorech nataženo 5-7 vodičů, které byly napojené na transformátor. Nejnižší vodič byl umístěn ve výšce 30 cm, poslední byl natažen na vrcholu stěny. EZOH – elektrické zařízení k ochraně hranic nebylo z ekonomických důvodů využíváno stále, proud byl zapínán podle rozhodnutí velitele roty v závislosti na přírodních podmínkách, denní a roční době a zprávách zpravodajské služby.²⁷³ Protože elektrický proud byl odebírán z veřejné elektrické sítě, docházelo také k výpadkům v zásobování.

Elektrifikovaný drátěný zátaras patřil mezi nejkontroverznější ženižně-technické prostředky. Ve sledovaném období jím bylo zabito asi nejvíce utečenců²⁷⁴, elektrický zátaras připravil o život či zranil i řadu pohraničnicků. Nevýhodou elektrického zátarasu byl drahý provoz, zkratky a nebezpečná manipulace, elektrický proud také ohrožoval zvěř a měl špatný vliv na přírodní prostředí. Elektrifikovaný zátaras se také často zřítíl pod sněhem, mrazem,

270 ABS, fond 2343 Sušice, ZRVB, rok 1953, Zvláštní rozkaz velitele 7. sušické pohraniční brigády MNB: Elektrifikace DZ.

271 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989.* Praha 2006, s. 32.

272 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955.* Praha 2008, s. 78; ABS, fond PS, ka 108, inv. j. 226, Drátěný zátaras 1952.

273 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945-1989.* Praha 2006, s. 93-94.

274 Viz PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945-1989.* Praha 2006. - Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945-1989. V letech 1948-1989 bylo z celkem 280 lidí zabitých při ostraze hranic s Německem a Rakouskem 95 lidí zabito elektrickým proudem. Jedná se o druhou nejčastější příčinu smrti, zastřeleno bylo 143 lidí – z nichž ovšem bylo hodně zabito již před budováním ženižně technických prostředků v roce 1951. Mezi lety 1951-1956 bylo elektrickým proudem zabito 35 utíkajících osob. Statistiky ohledně příčiny úmrtí pohraničnicků se nepodařilo získat, často je uváděno jen „zahynul při výkonu služby“ - *Klub českého pohraničí, o. s.* [online]. 2010 [cit. 2010-07-01]. Pohraniční stráž - Položili své životy. Dostupné z WWW: <http://www.klub-pohranici.cz/ps_zivoty.htm>. V letech 1948-1989 zahynulo celkem 648 pohraničnicků, z toho 12 při střetech s agenty a uprchlíky. - JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Česko-bavorská hranice 1948-1989.* Plzeň 2002, s. 44.

byl často poničen a byla nutná jeho oprava. K přechodu zátarasu byly drátěné zátarasy opatřeny vraty a podchody pro hlídky.²⁷⁵ Bezpečnostní opatření a činnost hlídky při narušení elektrifikovaného drátěného zátarasu upravoval velitel PS rozkazem z května 1953.²⁷⁶

Jako další ženíjní prostředky byly používány miny a minová pole, kterými byly doplňovány zátarasy. Minová pole byla zřizována od roku 1951 a znovu od listopadu 1952 a v roce 1953 a měla být využita mezi tzv. klopýtnými překážkami, což byly nízké pásy ostnatého drátu, které měly zabránit v pohybu, a vysokými překážkami na zvláště nebezpečných a nepřehledných úsecích hranice, kde docházelo k častým přechodům. Např. u poběžovické brigády mělo být zaminováno 21 km hranice.²⁷⁷ Miny se ale neosvědčily kvůli velké poruchovosti, a proto byla v polovině 50. let minová pole rušena.²⁷⁸

Byly využívány střešinové miny s 25 m dlouhým nástražným drátem, které ale byly často spuštěny zvěří, proto se od nich ustupovalo. Později byly používány také protipěchotní miny a miny s betonovým obalem, které měly nástražný drát dlouhý jen 6-9m, v roce 1953 se pak využívaly hlavně nášlapné miny. Miny byly velmi nebezpečným a rizikovým ženíjním prostředkem, k jejich pozitivnímu hodnocení u velitelství přispíval odstrašující efekt min, jejichž výbuchy byly slyšet i v pohraničních vesnicích.²⁷⁹

Důležitým ženíjním prostředkem byly také pozorovatelný, které byly stavěny již v letech 1951 a 1952 a jejichž účelem bylo zvětšení rozhledu pohraniční hlídky a účinnější střežení hranice. Také pozorovatelný byly časem měněny, aby lépe splňovaly potřeby pohraničnicků.²⁸⁰

Další ženíjně-technická opatření byla: nízké klopýtné zátarasy, což byl ostnatý drát natažený mezi stromy v lese kolem lesního průseku, který byl většinou umístěn v několika řadách. Tzv. liščí díry byly asi 0,5 m hluboké jámy v zemi směrem do vnitrozemí, které měly zpomalit pohyb narušitelů. Kromě vysokých věží – pozorovatelem byly využívány také vysoké posedy umístěné na stromech; na vhodných místech se mělo pro zpomalení narušitele využívat také zavodnění nebo rozbahnění terénu. Pro skryté pozorování byly budovány podzemní skryté dřevěné konstrukce, ve kterých se skrývali pohraničníci – tzv. pozorovací

275 Tamtéž, s. 91.

276 ABS, fond PS, ka 32, Směrnice PS 1947, Rozkaz velitele Pohraniční a vnitřní stráže: Výkon služby k ochraně státních hranic – na elektrickém zařízení ochrany státních hranic.

277 ABS, fond PS, ka 107, rok 1951, Minová pole zřízení.

278 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 95.

279 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 88-91.

280 ABS, fond 2357, ka 68, rok 1954, Budování pozorovatelem nového typu: zaslání plánek.

body.²⁸¹

Technické překážky byly využívány také na silničních a železničních přejezdech. Impulsem k jejich budování byly úspěšné útoky, ke kterým došlo v roce 1951 u Aše, kde 28. července 1951 překonal hranice nákladní automobil Tatra 111 se 14 osobami a 11. září 1951 ujel do Německa tzv. vlak svobody se 107 osobami.²⁸² Mezinárodní železniční přejezdy byly poté opatřeny třemi za sebou jdoucími těžkými železobetonovými závorami a také výkolejkami. Závary se zvedaly jen po prohlídce oficiálního povoleného vlaku. Důkladně byly ze speciální lávky kontrolovány i otevřené vagony a střechy vagonů.²⁸³ V případě nákladních vlaků byl kontrolován i jejich náklad, aby se v něm neskrýval uprchlík, např. pohraničníci tyčí propíchnávali uhlí.²⁸⁴

Mezi další ženíjní úkoly patřilo zajištění spojení a dopravy pohraničníků. Pro komunikaci hlídek s rotou byla od roku 1951 budována telefonní spojení na nové pozorovatelné. Ke komunikaci s velením byly využívány telefonní linky. Vedení vedla původně polními kabely po stromech, později byla kabeláž na dřevěných sloupech, zemní kabeláž se podařila realizovat jen na některých místech. Pohraniční hlídky byly ve spojení s rotou prostřednictvím telefonního polního kabelu, na který se v místech střezení napojovaly pomocí mikrotelefonů. Kromě linkových pojítek využívala Pohraniční stráž také přenosné radiové stanice. K dopravě byli využíváni tažní a jezdečtí koně, později automobily, motocykly, nákladní automobily.²⁸⁵

V souvislosti s ženíjně-technickými prostředky byli pohraničníci často varováni, aby se nespolehali jen na ně, ale stále aktivně hlídali hranici. Ženíjně-technické prostředky jim měly být jen pomocí, ale ne nahradit službu hlídek. V tisku pro pohraničníky najdeme v této souvislosti také výzvy k novátorství²⁸⁶, motivaci pohraničníků k vymyšlení různých zlepšovacích zařízení, které měly u pohraničníků často odezvu.

Všechna ženíjně-technická opatření měla zamezit nepovolenému pohybu na hranicích, na oficiální přechod hranic dohlížela pasová kontrola. Oddělení pasové kontroly spadala původně přímo pod ministerstvo vnitra, v roce 1955 byla přeřazena pod Hlavní správu

281 ABS, fond PS, ka 122, i. j. 177, Směrnice 1952, Ženíjně-technické zajištění, s. 3-4. - Nákresy viz příloha č. 9.

282 VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008, s. 96.

283 ABS, fond PS, ka 108, Zabezpečení mezinárodních železničních přejezdů.

284 Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové.

285 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 99-101.

286 Technické prostředky na státních hranicích. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 19. července 1953, roč. 3, č. 20, s. 2.

3.10 Nedostatky ve službě Pohraniční stráže a další nasazení

S jakými hlavními problémy se Pohraniční stráž potýkala? Trvalým nedostatkem, který velení pohraničnickům vytýkalo, byla malá pozornost věnovaná politické práci a malá odpovědnost pohraničnicků za ochranu hranic, také nedostatečná kontrola plnění úkolů ze strany velitelů. Ve vlastní ochraně hranice byl např. v roce 1951 konstatován nedostatek kontroly realizace nařízení a nedostatek pomoci ze strany velitelů. Jako velký problém byla spatřována nedostatečná ostraha hranice v letních měsících, kdy byl nejsilnější nápor narušitelů hranice a přitom byla řada pohraničnicků na dovolené. Další kritika se týkala malého přehledu velitelů o pohybu pohraničnicků, kteří byli např. odvoláni na štáby.²⁸⁸

V roce 1952 byla kritizována Hlavní správa PVS, protože neposkytovala nižším jednotkám dostatečnou pomoc v plnění úkolů. Jako velká překážka byla viděna šablonovitost při ochraně hranic, která se vyskytovala u některých jednotek. Za nedostatečná byla považována školení důstojníků, kterých se řada velitelů neúčastnila. Málo pozornosti bylo údajně věnováno otázce bdělosti a zachování služebního tajemství. Opět byla kritizována slabá kontrola plnění úkolů a také nedostatečné vzdělávání se důstojníků.²⁸⁹

V roce 1953 náčelník M. Duda podrobně analyzoval situaci u Pohraniční stráže. Hlavní nedostatky viděl v nevyhovující politickovýchovné práci: velitelé a funkcionáři PS si dostatečně neuvědomovali význam politické a bojové přípravy, z čehož vyplývala její nízká úroveň. Jako další nedostatek je uváděna nízká odborná vyspělost a málo zkušeností u zpravodajských orgánů PS, chybí soustavná výchovná práce a péče o kádry, velitelé podceňují politickovýchovnou práci a nespolupracují s organizacemi KSČ a ČSM, velitelé se také málo zabývají materiálním zajištěním jednotek.²⁹⁰

Hlavním úkolem Pohraniční stráže byla ochrana a střežení hranice. Mimo tento úkol se v roce 1953 zapojila do akce na zabezpečení klidu při měnové reformě. V tomto zásahu byla nejvíce ceněna činnost příslušníků Vojenského učiliště Pohraniční a Vnitřní stráže a

287 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 88.

288 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže na dobu od 1.1. 1951 do 31.10. 1951, s. 9-10.

289 ABS, fond A2/1, a. j. 110, Návrh rozkazu ministra národní bezpečnosti o výsledcích činnosti Pohraniční stráže za rok 1952, s. 2.

290 ABS, fond A2/1, a. j. 154, Situační zpráva o činnosti Pohraniční a Vnitřní stráže za rok 1953, s. 16-18.

brigád PS Poběžovice, Sušice a Volary.²⁹¹ Příslušníci poddůstojnické školy 9. brigády PS Poběžovice pod velením L. Nováka zasahovali proti dělnickému povstání v Plzni, které bylo hodnoceno jako „protistátní vystoupení reakce“. Za tento zásah byla jednotka pochválena.²⁹²

K dalšímu nasazení pohraničnicků došlo v souvislosti s maďarským povstáním na podzim 1956. Odpovědnost za ochranu státních hranic na maďarské hranici, kterou za normálních okolností zajišťovala Veřejná bezpečnost, byla od 25. října svěřena veliteli Pohraniční stráže. Úkolem bylo především zabránit pronikání „kontrarevolučních živlů“ na území Československa a zajistit klid a pořádek v pohraničních oblastech. V úsecích hranice Modrý Kámen, Rimavská Sobota a Košice byla zřízena tři velitelství, která měla k dispozici některé jednotky Československé lidové armády, některé jednotky Vnitřní stráže a Veřejné bezpečnosti, žáky vojenského učiliště Pohraniční a Vnitřní stráže Julia Fučíka, část brigády PS Bratislava a 25. samostatný pohraniční prapor. Na tomto území byla přijata mimořádná opatření, která trvala až do 21. prosince 1956. Poté byla ochrana československo-maďarských hranic znovu svěřena Veřejné bezpečnosti.²⁹³

291 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 54.

292 ABS, fond 2344 Pohraniční stráž Domažlice, ka 35, rok 1983, Tradice 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra, s. 40.

293 WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. Praha 1986, s. 60-61.; PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 20.

4. Železná opona a pohraničí

V poválečném období došlo k radikální proměně pohraničních oblastí Československa, především oblastí při hranici se západním Německem a Rakouskem. Po odsunu Němců a doosídlování opuštěného pohraničí novými přistěhovalci²⁹⁴ byly provedeny další zásadní transfery obyvatel a změny v sídelní struktuře pohraničí v souvislosti se zostřováním ochrany hranic. V 50. letech a následujícím období došlo k dlouhodobé devastaci pohraničí, jeho osídlení i mentality jeho obyvatel.

4.1 Hraniční a zakázané pásmo

Důležitou součástí systému ostrahy hranic bylo ustanovení tzv. hraničního a zakázaného pásma, která byla zřízena Ustanovením o pohraničním území roku 1950.²⁹⁵ Zákonem č. 69/1951 o ochraně státních hranic byla udělena ministru národní bezpečnosti pravomoc činit potřebná opatření a určovat režim v pohraničních oblastech a vydávat zákazy a omezení vstupu do hraničního a zakázaného pásma.

První tendence k omezení pohybu v prostoru kolem hranic a k odstranění tzv. nespolehlivých osob z příhraničních oblastí však začaly již vzápětí po komunistickém převratu v únoru 1948. Byla přitom využita nařízení z období první republiky o celním pohraničním pásmu a pohraničním území. Celní pohraniční pásmo bylo zřízeno zákonem č. 114/1927, nemělo být širší než 10 km a umožňovalo obyvatelstvu z pohraničí malý hraniční styk s pohraničním sousedním státem. Zákon upravoval také práva finanční strážže. Zákon č. 131/1936 ustanovil pohraniční území, které bylo tvořeno územím pohraničních politických okresů. V poválečném období bylo pohraniční území chápáno, jako oblasti obsazené v roce 1938 Německem a Maďarskem a v roce 1939 Maďarskem.²⁹⁶

Těchto ustanovení bylo po válce využito k provádění zvýšených bezpečnostních opatření v pohraničních oblastech. Hraniční pásmo bylo po únoru 1948 zřizováno postupně, nejprve byl pohyb v okolí hranice omezován vyhláškami okresních národních výborů. 2.

294 K poválečnému osídlování pohraničí: SPURNÝ, M. Sudety: laboratoř budoucnosti. *Dějiny a současnost*. 2010, roč. 32, č. 6, s. 14-17.; ARBURG, A. Konstruktoři nového pohraničí. *Dějiny a současnost*. 2010, roč. 32, č. 7, s. 14-17.

295 Návrh – ABS, fond A2/1, a. j. 9.

296 VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001, s. 332. - Upravený článek byl též vydán jako kapitola Ustanovení o Pohraničním území z roku 1951 v publikaci: VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008.

března 1948 bylo výnosem ministerstva vnitra nařízeno bezpečnostním referentům okresních národních výborů v Aši, Chebu, Mariánských Lázních, Plané, Tachově, Horšovském Týně, Domažlicích, Klatovech, Sušici, Prachaticích, Českém Krumlově a Kaplici vydat vyhlášku o zákazu provozování zimních sportů v pohraničních oblastech. Výjimka platila jen pro místní obyvatele, kteří používali lyže jako dopravní prostředek. Zákaz se také netýkal rekreace školní mládeže a studentů a rekreací ROH.²⁹⁷ O tomto opatření provedeném v Mariánských Lázních informoval regionální deník KSC Pravda.²⁹⁸

Podle dalšího výnosu z 26. března 1948 se v pohraničním celním pásmu do vzdálenosti 5 km od hranic nesměl nikdo zdržovat v době od 20 hodin do 5 hodin. Obyvatelé tohoto území nesměli vycházet ze svých domů. Výjimky mohli udělovat okresní bezpečnostní referenti nebo jimi pověřené stanice SNB. Výnosem z 14. dubna byl noční zákaz pohybu s ohledem na zavedení letního času zkrácen na dobu od 22 hodin do 5 hodin. Podle výnosu z 3. dubna měly být při hranici od Kraslic po Kaplici přerušeny veškeré cesty (polní, lesní) vedoucí přes hranice, kromě hraničních přechodů, které hlídaly hlídky SNB a finanční stráž. Cílem těchto opatření bylo co nejvíce ztížit útek emigrantům, jejichž vlna v této době vrcholila. Proto byl zaveden zákaz vstupu cizích osob do celního pohraničního území.²⁹⁹

V letních měsících 1948 bylo potřeba zákazy poněkud upravit s ohledem na letní rekreace na Šumavě. V okresech ležících v oblasti Šumavy (od Domažlic po Kaplici) bylo proto celní pohraniční území rozděleno na dvě části: západní část byla nadále zakázané pásmo, kam byl zákaz vstupu a legální vstup byl možný jen s povolením ministerstva vnitra, které zmocnilo k vydávání povolení místní ONV. Povolení se vydávalo z důvodů hospodářských, zásobovacích, úředních, rodinných a zdravotnických a k jeho vydání bylo třeba osvědčení o státní spolehlivosti a souhlas místní jednotky StB. Turistika v těchto oblastech nebyla možná. Pro vstup do východní části pohraničních okresů – tzv. širšího pásma vydával potvrzení o státní spolehlivosti místní národní výbor, popř. odborová organizace v místě bydliště návštěvníka. Pro pobyt delší než tři dny vydával svolení bezpečnostní referát ONV v okrese, kde se chtěl člověk zdržovat. Vstup měl být znemožněn osobám, které byly považovány za nespolehlivé a o kterých se vědělo, že nepodporují nový státní režim.³⁰⁰

Problémem bylo, že výnosy ministerstva vnitra byly často pochopeny a vykládány

297 Tamtéž, s. 332.

298 Bezpečnostní opatření na Mariánskolázeňsku. *Pravda*. 13. března 1948, s. 2.

299 VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In

BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001, s. 332-333.

300 Tamtéž, s. 333-334.

okresními národními výbory různě a především, že chyběla informovanost o potřebě potvrzení o státní spolehlivosti, takže návštěvníci často přijížděli bez něj. Nakonec byl zaveden postup, že povolení bylo třeba pouze pro vstup do zakázaného pásma a pro vstup do širšího pásma stačilo legitimování občanským průkazem. Nakonec bylo v létě 1949 rozhodnuto o zřízení zakázaného pásma podél celých hranic Československa ve vzdálenosti 2-6 km od hranice, povolení ke vstupu měli vydávat bezpečnostní referenti ONV.³⁰¹

Po několika odkladech bylo zakázané pásmo zřízeno výnosem ministerstva vnitra 1. dubna 1950. Podle výnosu-dopisu bezpečnostním referentům z 23. února 1950, který definitivně upravoval podmínky v hraničním pásmu, mělo být pásmo zřízeno v okresech Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Malacky, Bratislava – ÚNV a Bratislava -okolí.³⁰²

Hraniční pásmo mělo být 2-6 km hluboké, jeho průběh měl být určen s ohledem k terénu, místním, hlavně hospodářským potřebám a k osídlení oblasti. Hranice pásma měla vést podél silnic, cest nebo turistických stezek. Obyvatelé hraničního pásma, osoby tam zaměstnané, lékaři, duchovní atd., jejichž obvod zasahoval do hraničního pásma, měli dostat povolení vystavené pohraniční jednotkou SNB, která měl schválit bezpečnostní referent ONV. Pro přechodný pobyt v pásmu – návštěva příbuzných, brigáda – měla být vydávána povolení na základě potvrzení bezpečnostního referenta ONV v místě bydliště. V hraničním pásmu platil zákaz zdržovat se mimo veřejné cesty, silnice a tratě v nočních hodinách, zákaz fotografování a filmování. ONV se měly postarat o náhradní ubytování a zajištění nového zaměstnání pro nespolehlivé osoby, kterým nebylo vydáno povolení k pobytu v pásmu.³⁰³

Realizace ustanovení s sebou přinášela celou řadu překážek: v době zřízení pásma 1. dubna nebylo ještě hraniční pásmo na řadě míst vyznačeno, často nedocházelo k prověřování osob žádajících o povolenku do hraničního pásma. Komplikací se stal postoj některých funkcionářů KSČ a státních institucí, ředitelů podniků, kteří se pod dojmem vlastní důležitosti a s výhrůžkou stížnosti kategoricky domáhali vydání propustek do hraničního pásma na počkání, často bez předložení nového občanského průkazu, vyplněných dotazníků i

301 Tamtéž, s. 334.

302 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 70.

303 VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001, s. 333-334.

kádrových posudků. Někdy ani neměli v hraničním pásmu žádné povinnosti a úkoly.³⁰⁴

Tento stav měl napravit poslední výnos – Ustanovení o pohraničním území vydané 28. dubna 1951 ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Kopřivou. Směrnice se týkala pohraničních okresů v Karlovarském, Plzeňském, Českobudějovickém, Jihlavském, Brněnském a Bratislavském kraji a počínaje 1. červnem 1951 zaváděla dvě kategorie území s omezeními: hraniční a zakázané pásmo. Zakázané pásmo mělo tvořit 2 km široký pruh podél státních hranic. V tomto území nesměl nikdo bydlet ani do něj vstupovat s výjimkou příslušníků Pohraniční stráže, kteří tam konali strážní službu. Výjimečně bylo možné udělit propustku do zakázaného pásma, i v tom případě však platilo povolení vstupu jen od svítání do setmění a v doprovodu pohraničnicka.³⁰⁵

Hraniční pásmo navazovalo na zakázané pásmo a sahalo kolmo od hranice 2-6 km do vnitrozemí, výjimečně i 12 km. Obyvatelé, kteří měli v nově ustanoveném hraničním pásmu trvalé bydliště, byli prověřeni ministerstvem národní bezpečnosti. Pokud проверка skončila dobře, dostali povolení k trvalému pobytu v hraničním pásmu, omezené na okres svého bydliště. V případě povolení krátkodobého vstupu do hraničního pásma z důvodů rodinných, pracovních, brigády mělo vydávat propustky místní velitelství SNB v bydliště žadatele na základě doporučení předsedy místního národního výboru nebo kádrového pracovníka v zaměstnání.³⁰⁶ Do obtížné situace se dostali obyvatelé pohraničí, kteří byli považováni za nespolehlivé a nedostali povolení k trvalému pobytu. Tito lidé měli být vystěhováni do vnitrozemí.

Pobyt v hraničním pásmu přinášel celou řadu omezení, která ustanovení upravovalo. Pracovní brigády se měly v hraničním pásmu konat jen v mimořádných případech, kdy na zajištění zemědělských, lesních a dalších prací nestačily místní síly. Brigády měly být složeny jen ze spolehlivých občanů, které potvrzoval místní národní výbor, okresní velitelství StB. Propustky vydávalo okresní velitelství SNB a pohraničníci je jen kontrolovali. V hraničním pásmu platil zákaz rekreace a byly odstraněny všechny orientační pomůcky – turistické značky, rozcestníky, dokonce i boží muka. Místní obyvatelé byli rovněž omezeni v provozování myslivosti, mohly se konat jen společné hony. Za neoprávněný vstup do hraničního pásma bylo stanoveno široké spektrum sankcí – nejmírnějším postihem bylo přestupkové řízení na ONV. Pokud však byl člověk zadržen v zakázaném pásmu nebo bylo

304 Tamtéž, s. 335.

305 Tamtéž, s. 335.

306 Tamtéž, s. 336.

podezření, že se tam snaží proniknout, jednalo se o trestný čin opuštění republiky, popř. velezradu a vyzvědačství.³⁰⁷

Všechna ustanovení měla začít platit až po řádném vymezení a vyznačení hraničního a zakázaného pásma. V určování průběhu hranice hraničního a zakázaného pásma měly hlavní vliv brigády a oddíly Pohraniční stráže, které navrhovaly průběh pásem především s ohledem na zajištění bezpečnosti státních hranic, hospodářské a soukromé zájmy byly až druhotné. Návrhy byly konzultovány s orgány národních výborů, KSČ a StB. Po úpravách návrhů Velitelstvím PS je schvalovalo ministerstvo národní bezpečnosti. Samotné vymezení a vyznačení hraničního a zakázaného území se protáhlo až do jara 1952.³⁰⁸ Ještě ve zprávě o činnosti Pohraniční stráže z listopadu 1951 je vytyčení hraničního a zakázaného pásma a zavedení pohraničního režimu jmenováno mezi nutnými opatřeními, která je třeba provést pro zlepšení ostrahy hranic.³⁰⁹ Vytyčení hraničního pásma a umístění výstražných tabulek na cestách prováděli brigádníci z SNB a StB, vytyčení zakázaného pásma bylo úkolem PS. Na veřejných cestách vedoucích z hraničního do zakázaného pásma měly být umístěny uzamykatelné závory.

O pomalé realizaci ustanovení o hraničním a zakázaném pásmu svědčí také zápis v kronice poběžovické brigády, který zmiňuje problémy se špatnou informovaností pohraničnicků v otázce pohraničního režimu a stěžuje si na pomalé vydávání propustek pro obyvatele hraničního pásma, což mělo negativní hospodářské důsledky. Teprve ve třetím čtvrtletí roku 1951 začala být opatření více dodržována a kontrolována pohraničnickými.³¹⁰

Po vydání zákona o ochraně státních hranic v červenci 1951 bylo z hlediska legislativy vhodné uvést Ustanovení o pohraničním území do souvislosti se zákonem, starší ustanovení se mělo stát prováděcím předpisem novějšího zákona.³¹¹ Proto byl 13. listopadu 1951 vydán tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 29/1951 „Rozkaz, jímž se vydávají prováděcí předpisy k zákonu o ochraně státních hranic“, jehož součástí se stalo Ustanovení o pohraničním území. Rozkaz dále obsahoval směrnice, které zaváděly speciální režim také v uzavřeném území Jáchymov a Slavkov, kde se nacházely vězeňské tábory, a upravovaly vstup příslušníků SNB a Sboru vězeňské stráže do tohoto území. Součástí rozkazu byly i směrnice o

307 Tamtéž, s. 336.

308 Tamtéž, s. 336-337.

309 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951, s. 11.

310 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 22.

311 VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001, s. 337.

přemístění obyvatelstva ze zakázaného pásma a nespolehlivých osob z hraničního pásma.³¹² Tato ustanovení pak až na dílčí úpravy platila až do začátku 60. let.³¹³

Po vytyčení hraničního a zakázaného pásma a jeho legislativní úpravě bylo dalším krokem vystěhování obyvatelstva. Ani myšlenka vysídlení obyvatelstva z území u hranice nebyla nová. Návrhy na zákaz pobytu se vyskytovaly již v roce 1949 a pocházely převážně od bezpečnostních referentů ONV. Např. SNB v Mikulově navrhovalo již v roce 1949 vysídlení a asanaci obce Úvaly, která údajně představuje bezpečnostní riziko a neskýtá záruku státní spolehlivosti. Tento návrh byl zamítnut.³¹⁴

Přestože byl v roce 1949 ještě zamítnut návrh zrušit celou vesnici, přesídlení jednotlivců nebo rodin bylo běžně prováděné. V pohraničních oblastech docházelo po roce 1945 téměř nepřetržitě k velkým pohybům obyvatelstva. Nermalou část tvořily nedobrovolné, nucené transfery a přesídlení. Kromě známého odsunu Němců za hranice republiky docházelo před i po únorovém převratu k přesídlování osob považovaných za státně nespolehlivé z pohraničí do vnitrozemí republiky. Zatímco do roku 1948 měly toto vysídlování kompenzovat osídlovací akce, při kterých se do pohraničí přistěhovalo asi 1 365 000 osob, po roce 1948 převládal dobrovolný i nedobrovolný odchod lidí z pohraničí.³¹⁵

Nuceně přesídlování byli především neodsunutí Němci a smíšené rodiny. Po roce 1948 se přesídlování týkalo také občanů české a slovenské národnosti, kteří vyjadřovali nesouhlas s komunistickou mocí nebo byli z jiných důvodů nepohodlní. Podezřelí byli také reemigranti z Jugoslávie a Volyně.³¹⁶ Negativní přístup k osídlencům z Jugoslávie byl ovlivněn sovětsko-jugoslávskou roztržkou, Jugoslávie byla řazena mezi nepřátele, a reemigranti byli proto podezřelí jako sympatizanti Tita a možní agenti. Přesídlenci z Volyně se zase neskrývali s postojem, že odešli ze Sovětského svazu do Československa, aby bylo zachováno jejich soukromé vlastnictví, nijak nepodporovali kolektivizaci a komunistickou moc a svými zkušenostmi mohli vyvracet propagandu o skvělé životní úrovni v SSSR. Zvláště v pohraničí byl podobný postoj považován za krajně nežádoucí.

Příkladem hromadného vysídlení celé specifické skupiny obyvatelstva ještě před

312 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 76.

313 VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. Plzeň 2001, s. 338.

314 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 692.

315 TOPINKA, J. Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 535.

316 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 692-693.

ustanovením hraničního a zakázaného pásma bylo v roce 1948-1949 přesídlení moravských Charvátů z pohraničních oblastí Mikulovska na severní Moravu a vystěhování několika desítek rodin z Vitorazska v jižních Čechách.³¹⁷

Největší vlna vysídlení proběhla pak po zřízení zakázaného pásma v roce 1951, kdy bylo vystěhováno veškeré obyvatelstvo zakázaného pásma bez ohledu na národnost, třídní původ či státní spolehlivost. Do zakázaného pásma bylo zahrnuto 126 obcí a osad, které se nacházely v 19 pohraničních okresech – nejvíce obcí bylo v okresech Kaplice (30 obcí), Dačice (11), Horšovský Týn (11) a Domažlice (10). I když některé obce a osady byly méně osídlené, v zakázaném pásmu se objevily i fungující a rozvinuté obce v hustěji osídlených oblastech v jižních Čechách a na jižní Moravě.

Oznámení o nutnosti vystěhovat se ze zakázaného pásma způsobilo mezi postiženými obyvateli paniku a zmatek. Protože vázlo informování i přípravy, lidé nevěděli, kdy ani kam mají být přestěhováni, co s nimi bude, zneklidněli také lidé z okolních obcí, kteří měli v zakázaném pásmu zemědělské pozemky a nevěděli, jak na nich budou moci hospodařit. Na špatnou informovanost ze strany Pohraniční stráže si stěžovali i funkcionáři lidové správy a KSČ. Pohraničníci se hájili odkazy na tajné rozkazy.³¹⁸

Vlastní přesídlovací akce proběhla od listopadu 1951 do dubna 1952. O provedení akce bylo rozhodnuto 4. listopadu 1951 na poradě na sekretariátu ÚV KSČ, následně měly být provedeny instruktáže v jednotlivých postižených krajích, kterých se kromě zástupců ÚV KSČ, ministerstva vnitra a ministerstva národní bezpečnosti měli účastnit vedoucí představitelé krajských výborů KSČ, předseda krajského národního výboru, velitelé Veřejné bezpečnosti, Státní bezpečnosti a Pohraniční stráže. Na této poradě měl být domluven konkrétní způsob provedení akce i její propagandistická prezentace.³¹⁹

Přesídlovací akce byla následně zahájena instruktážními konferencemi pro bezpečnostní referenty krajských a okresních národních výborů – 17. listopadu se konala instruktáž v Plzni určená pro české kraje a 19. listopadu v Brně pro moravské kraje a Bratislavský kraj. Instruktáže prováděli zástupci ministra národní bezpečnosti a náměstek ministra vnitra. Jednalo se o první důkladnější informaci pro bezpečnostní referenty k akci vysídlování. Otázky hospodářských ztrát, dalšího vylidnění pohraničí a paniky obyvatelstva nebyly řešeny, vysídlení bylo interpretováno jako těžký úkol pro komunisty, který je nutné

317 Tamtéž, s. 692-693.

318 Tamtéž, s. 695.

319 Tamtéž, s. 695-696.

splnit.

Dalším krokem akce bylo zřízení přesídlovacích komisí v pohraničních okresech. Komise se skládaly z předsedy ONV, bezpečnostního referenta ONV, okresního velitele národní bezpečnosti, zástupce KSČ a představitelů samosprávy z postižených obcí. Úkolem komise bylo shromáždit podklady pro rozhodnutí o státní spolehlivosti všech osob na území hraničního a zakázaného pásma, připravit plán přesídlení a zajistit pomoc přesídlencům s hledáním nového bydliště i zaměstnání. Komise měly také za úkol přesvědčovat lidi o nutnosti vystěhování, což byl zvláště obtížný úkol zejména u osob shledaných za státně nespolehlivé a vystěhovaných z hraničního pásma.³²⁰

Určování státní spolehlivosti bylo plně v kompetenci přesídlovacích komisí, neexistovaly pro ně závazná pravidla kromě vynechání osobních motivů. Mezi „nespolehlivé“ osoby byly často řazeni bývalí funkcionáři předúnorových nebo prvorepublikových stran, různí veřejní činitelé, lidé považovaní za příslušníky „buržoazie“ - tzv. kulaci, soukromí živnostníci, penzionovaní důstojníci prvorepublikové armády; dále rodiny, jejichž příbuzný utekl za hranice nebo měli příbuzné v cizině, lidé podezřelí z převaděčství a pašeráctví. Za nespolehlivé byli také označováni lidé, kteří odmítali vstoupit do zemědělského družstva, neúčastnili se veřejných schůzí, poslouchali vysílání zahraničního rozhlasu. Vystěhování byli také cizinci žijící v pohraničí a rodiny ze smíšených manželství. Rozhodování o státní spolehlivosti bylo často komisemi převáděno na bezpečnostní orgány.³²¹

Vlastní přesídlování zajišťovali bezpečnostní referáty ONV ve spolupráci s místními národními výbory. Většina přesídlenců ze zakázaného pásma, pokud byli prohlášeni za státně spolehlivé, se přesunuli do okolních obcí mimo zakázané pásmo. Zachovali si tak své zaměstnání a vzhledem k velkému množství neobydlených budov v pohraničí po Němcích i vystěhovaných Čechů neměli větší problém najít bydlení. Přesto asi čtvrtina vystěhovaných odešla z pohraničí do vnitrozemí. Horší byla situace lidí prohlášených za státně nespolehlivé. Ti byli vystěhováni do vnitrozemí, často proti své vůli do velmi vzdálených okresů.

Asi 60 % vystěhovaných si obstaralo nové bydlení bez pomoci národních výborů, přestěhovali se k příbuzným, vrátili se do vnitrozemí, odkud šli po válce osidlovat pohraničí. Ostatním pomáhaly národní výbory, často jim ale opatřily bydlení horší kvality.

Vysídlovací akce měla být dokončena do konce dubna 1952, nejprve měly být

320 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 697.

321 Tamtéž, s. 698.

vystěhovány „státně nespolehlivé“ osoby z hraničního pásma a poté všichni obyvatelé ze zakázaného pásma. Toto nařízení ale nebylo vždy dodržováno – např. v okresech Domažlice a Horšovský Týn byli nejprve vystěhováni lidé ze zakázaného pásma (do konce února) a pak teprve nespolehlivé osoby z hraničního pásma (do konce dubna).³²² Tento postup byl kritizován ve zprávě Pohraniční stráže. Mezi další komplikace přesídlení patřilo v západních Čechách nedostatek dopravních prostředků pro přesídlení a velké množství sněhu v pohraničí, které v zimě znemožňovalo realizaci akce.³²³ Vlastní přesun byl proto často ponechán až na březen a duben kvůli lepším klimatickým podmínkám. Vysídlení proběhlo většinou bez komplikací. S otevřeným odporem se přesídlovací komise setkala jen v obci Rapšach v třeboňském okrese, kde muselo být pět rodin vystěhováno násilím. Na menší odpor narazili také v mikulovském okrese, po exemplárním zatčení jednoho místního občana byl ale odpor potlačen.

Celkem bylo při přesídlovací akci vysídleno asi 4000-4500 osob (1249 rodin), z toho asi 1500-1700 osob bylo vysídleno ze zakázaného pásma (448 rodin) a asi 2500-2800 osob z hraničního pásma (826 rodin).³²⁴

Oblast působení poběžovické brigády v okolí Českého lesa patřila mezi méně obydlené. Ze zakázaného pásma v okrese Horšovský Týn bylo vysídleno 21 rodin o 128 osobách, všechny odešly do vnitrozemí, z okrese Domažlice bylo ze zakázaného pásma vystěhováno 25 rodin o 75 osobách, z nich bylo 11 rodin přestěhováno do hraničního pásma. V okrese Domažlice bylo navíc mimo akci vysídlení vystěhováno ze zakázaného a hraničního pásma ještě 19 rodin (52 osob). Pro nespolehlivost bylo z hraničního pásma vystěhováno v okrese Horšovský Týn 7 rodin (27 osob) a v okrese Domažlice 29 rodin (92 osob), již před akcí bylo vystěhováno 8 rodin. Rodiny se mohly proti rozhodnutí odvolat, čtyři odvolání se měla podle hlášení ještě prošetřit. V okresech Domažlice a Horšovský Týn byl do přesídlovací komise přizván příslušník Pohraniční stráže, jehož názor byl zohledňován.³²⁵

Vysídlení mělo kromě omezení svobody vysídlených osob také závažné ekonomické důsledky. Stát vysídlencům finančně nahradil majetek zanechaný v pohraničním pásmu a také hradil režii vystěhování. Celá akce byla proto pro stát finančně náročná, vyšla asi na 33,5

322 ABS, fond PS, ka 108, Vysídlení obyvatelstva z HP a ZP – hlášení.

323 ABS, fond PS, ka 108, Přemístění obyvatelstva ze zakázaného pásma a nespolehlivých osob z hraničního pásma – zpráva o průběhu akce, s. 2.

324 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 703.

325 ABS, fond PS, ka 108, Vysídlení obyvatelstva z HP a ZP – hlášení.

milionu korun. Vyvlastněné zemědělské a lesní pozemky přešly ve vlastnictví Státních statků a Státních lesů. Některé pozemky v zakázaném pásmu obhospodařovaly útvary Pohraniční stráže, výjimečně byly některé pozemky zanechány v soukromém vlastnictví spolehlivých osob – především pomocníků PS.³²⁶

K dalšímu vysídlování došlo v letech 1952 a 1953 v důsledku rozšiřování zakázaného i hraničního pásma.³²⁷

Život v zakázaném pásmu a z velké části i v hraničním pásmu byl po vysídlovací akci výrazně ovlivňován Pohraniční stráží, která měla dohlížet na dodržování pohraničního režimu. Pohraniční režim byl soubor opatření, která upravovala vstup, pobyt a provádění prací v pohraničním pásmu. Pohraniční režim měl napomoci úspěšné ochraně hranic. Měl být uskutečňován orgány státní moci a orgány ministerstva národní bezpečnosti, později ministerstva vnitra. „Pohraniční režim napomáhá pohraničnickům zjišťovat a odhalovat narušitele státních hranic a jiné zločinné živly při důsledném provádění kontrol všech osob pohybujících se v hraničním pásmu a přísnou filtraci těchto osob.“³²⁸

Pohraniční režim spočíval především v zákazu vstupu do HP a ZP bez povolenky, tento zákaz platil i pro jiné bezpečnostní složky a armádu kromě Pohraniční stráže. I příslušníci jiných pohraničních složek museli mít speciální povolenky vydávané patřičnými veliteli. Fotografování, filmování, provádění topografických prací, pořizování snímků krajiny a také provádění prací, které měnily tvářnost krajiny, mohl povolovat jen ministr národní bezpečnosti, který mohl tuto pravomoc delegovat na velitele PS, popř. velitele vojenské zpravodajské služby. Kontrolovány byly také mezinárodní železniční přejezdy a narušení vzdušného prostoru republiky.³²⁹

Mezi práva a povinnosti pohraničnicků v hraničním a zakázaném pásmu patřilo: pohraničníci se museli pohybovat v hraničním i zakázaném pásmu ozbrojeni, jejich povinností bylo kontrolovat všechny osoby v HP a ZP, jestli mají patřičné povolení; osoby, které povolení neměly, měli pohraničníci zadržet. Dále měli dbát na dodržování pohraničního režimu a zabránit poškození vytyčení hraničního a zakázaného pásma a poškození demarkace státních hranic; zadržet lidi, kteří se pokusili o přechod státních hranic nebo z toho byli

326 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 703-705.

327 Tamtéž, s. 705-706.

328 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 117.

329 ABS, fond PS, ka 122, i. j. 177, Směrnice 1952, Pohraniční režim, s. 3-4.

podezřelí; v souladu s platnými předpisy měli pohraničníci právo použít zbraně.³³⁰

Podle Předpisu pohraniční služby pro pohraniční rotu z roku 1956 se nesměl v zakázaném pásmu nikdo (ani příslušníci PS) pohybovat jednotlivě, do zakázaného pásma byl umožněn vstup jen ze služebních důvodů a na speciální propustku, po celou dobu pobytu měli být pracovníci hlídání pohraničníky, a to i za využití skrytého pozorování. Jednotná zemědělská družstva mohla sice obhospodařovat některé zemědělské plochy, ale jen v denní dobu, na přesně vymezeném území a způsobem, který by nenarušil ochranu hranice. Noční práce byly možné jen na povolení velitele brigády. Při pracích prováděných v zakázaném pásmu nesměla být pracovníkům prozrazena ženině-technická zařízení. Všechny osoby pracující v zakázaném pásmu měly být důkladně prověřovány a měla jim být stanovena jasná pravidla pro pohyb.³³¹

4.2 Důsledky pro pohraničí

Pro již chátrající pohraničí, odkud utíkali noví usídlenci vlivem politiky kolektivizace, nedostatku práce mimo zemědělství, kvůli špatnému zásobování a zhoršující se kvalitě života, znamenalo zřízení hraničního a zakázaného pásma a akce vysídlení další rány. Vysídlení postihlo především zemědělce, na Karlovarsku také dělníky Jáchymovských dolů a dalších průmyslových závodů, které vystěhováním ztratily pracovní síly a často je neměly kým nahradit. Existence zakázaného pásma měla negativní vliv na ekonomiku pohraničních okresů. Restriktivní opatření a vytváření vojenských prostorů vedlo k zabírání rozsáhlých ploch zemědělské půdy, kterou nebylo možné obdělávat, často byla obdělána jen za pomoci speciálně prověřených brigád. V zakázaném území se nesměl ani pást dobytek. Navíc před zásahem vlády v roce 1953 pohraničníci někdy odmítali brigády do zakázaného území vůbec pouštět. Tyto zásahy způsobily velké hospodářské škody.³³²

Vysídlením obyvatelstva vznikla v zakázaném pásmu řada vylidněných chátrajících vesnic a budov, které se Pohraniční stráž rozhodla zlikvidovat, aby nemohly sloužit jako útočiště pro narušitele hranice a západní agenty. Cílem bylo vytvořit dokonale přehledný prostor bez úkrytů a překážek, kromě těch, které využívali pohraničníci. V květnu 1952 proto

330 ABS, fond PS, ka 122, i. j. 177, Směrnice 1952, Pohraniční režim, s. 4.

331 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 120-122.

332 TOPINKA, J. Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 556.

rozhodl sekretariát ÚV KSČ o bourání nevyužitých objektů a Pohraniční stráž začala v souladu se směrnicí z 30. března 1952 systematicky bourat všechny objekty v zakázaném pásmu, které nemohly být využity k bezpečnostním a vojenským účelům. Zničeny byly nově vystěhované obce i vesnice, které se po odsunu Němců nepodařilo znovu osídlit. Celkem bylo v zakázaném pásmu zbouráno asi 2800 budov, obce posloužily jako dělostřelecké cíle, byly zničeny i drobné sakrální objekty – křížky, kapličky, boží muka, aby nemohly sloužit jako orientační bod pro špiony a diverzanty.³³³ Demolice v zakázaném pásmu probíhaly především v letech 1952-1956, likvidace opuštěných objektů v hraničním pásmu až do roku 1960. V zakázaném pásmu zaniklo přes sto obcí a i s objekty v hraničním pásmu bylo provedeno na 45000 demolic.³³⁴

Na průběh demolic se podíváme na příkladu okresu Domažlice. Bourání opuštěných objektů v zakázaném pásmu, které začalo v roce 1952, bylo nejprve prováděno svépomocí Pohraniční stráže, brzy se ale ukázalo, že bourání takto postupuje velmi pomalu. Již v této době byl stavební materiál využíván stavebníky. Po skončení této první fáze demolic byla od roku 1955 najata pro okres Domažlice na bourání firma Zemstav, která vlastnila potřebnou techniku pro demolice. Demolice byly smluvně ošetřeny jako těžba materiálu a byly při nich zbourány domy v těchto obcích: Sruby, Švarcava, Myslív, Všeruby, Maxov, Fuchsova Huť, Folmava, Lísková a Lučina. Celkem bylo v těchto obcích zbořeno 180 domů. Demolice probíhala za všestranné podpory státní správy i Pohraniční stráže.³³⁵

K demolici budov i celých vesnic docházelo ale i v hraničním pásmu, které nemělo být podle oficiálních plánů vylidněno, ale obydleno pouze spolehlivými osobami. Přesto řada obcí zanikla. Důvody byly např. špatná dostupnost, nedostatek polí v katastru obce, dřevěné chalupy, o které nebyl mezi osídlenci zájem, poničení obce armádou. I v hraničním pásmu tedy chýtrala řada objektů, o jejichž demolici bylo rozhodnuto.

Demolice začala v roce 1957 a prováděla ji opět firma Zemstav. Bylo při ní zbořeno 440 domů a zanikly při ní obce Herštejské Chalupy, Lískovec, Nuzarov, Pila, Křížová Huť, Franzbrünnhütte, Mýtnice a Myslív. Částečně byly zbořeny obce Stará Huť, Jindřichova Hora, Capartice, Horní Folmava, Dolní Folmava, Spálenec, Nemanice, Novosedly, Novosedelská Huť, Maxov, Všeruby, Pomezí, Hyršov, Chalupy a Pláně (okres Domažlice). Demolic se

333 Tamtéž, s. 556.

334 KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 707.

335 PROCHÁZKA, Z. Zapomenutá paměť místa. In SPURNÝ, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice 2006, s. 82.

účastnily i další firmy – např. Československé státní statky v Horšovském Týně se postaraly o demolici obcí Valtířov a části Velkého a Malého Horšína. Do demolic se zapojily i Státní lesy v Horšovském Týně, které ale řadu objektů také zachránily – např. vesnici Závist, která byla původně určená k demolici, ale usadili se v ní lesní dělníci, a proto byla zachována.

Obce v pohraničí zanikaly i po řízených demolicích v 50. letech, v hraničním pásmu chátraly další obce, které byly původně určené pro osídlení. Tyto obce již nebyly hromadně bourány, ale byly postupně rozebrány na stavební materiál. Jednalo se např. o obce Růžov, Lískovec, Liščí Hora a částečně Malý a Velký Horšín.³³⁶

Na území Českého lesa patřila mezi největší ze zaniklých původně německých obcí Pleš, kde před válkou žilo přes 700 obyvatel a kde byla stará skelná huť. V letech 1953-1954 byla zbourána i obec Pavlův Studenec, která měla před rokem 1945 téměř tisíc obyvatel. Vesnice byla srovnána se zemí a rekultivována na pastviny. Z věže kostela si pohraničníci udělali vojenskou hlásku, po vyhoření a chátrání objektu byl kostel v roce 1977 odstřelen.

Pohraniční stráž při likvidaci budov v pohraničním pásmu nečinila výjimky ani pro významné a cenné historické památky. Proto byl poničen i bývalý augustiniánský klášter v Pivoni u Poběžovic, který byl založen v polovině 13. století, a jeho kostel Zvěstování Panny Marie představoval jednu z nejstarších dochovaných památek raného gotického slohu na území Čech. Tento historicky cenný objekt byl pohraničníky roku 1953 zapálen a vnitřní zařízení zdevastováno.³³⁷ Příkladem dalších zničených památek je lovecký zámeček Diana, zámek Prostiboř, který vznikl přestavbou hradu z 13. století, nebo poničený zámek v Poběžovicích, kde bylo sídlo brigády PS.³³⁸

Jen na území Domažlicka zaniklo téměř 40 obcí a byly zničeny často nevyčíslitelné kulturní hodnoty.³³⁹ Pohraničníci někdy jednali i zcela svévolně. Specifickým případem byla obec Grafenried (v roce 1948 přejmenována na název Lučina).³⁴⁰ Obec ležela v zakázaném území v Českém lese nedaleko Poběžovic. Obec, jejíž kořeny sahaly až do 13. století,³⁴¹ byla v první polovině 50. let rozebrána na stavební materiál stavebníky z různých částí západních

336 Tamtéž, s. 83-85.

337 Pivoň nebyla zcela srovnána se zemí, pozůstatky zničeného kostela a kláštera přežily do současnosti, ale jsou v dezolátním stavu. V současné době se o rekonstrukci a obnovu objektu kláštera snaží občanské sdružení Aurelius. Viz *Aurelius - občanské sdružení pivoňského kláštera* [online]. 2009 [cit. 2010-07-02]. Dostupné z WWW: <<http://www.pivon.cz/>>.

338 ANTIKOMPLEX, et al. *Zmizelé Sudety: Katalog k výstavě*. Domažlice 2006, s. 232-235. - Kniha obsahuje i názornou fotografickou dokumentaci stavu míst před rokem 1945 a nyní.

339 JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Česko-bavorská hranice 1948-1989*. Plzeň 2002, s. 33-35.

340 K historii obce BRETLOVÁ, M. Zaniklá vesnice Grafenried ve světle archivních dokumentů. In EISENHAMMER, M. (ed.) *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2008*. Plzeň 2009, s. 78-85.

341 Tamtéž, s. 78.

Čech. V roce 1956 bylo zachováno jen několik budov: chátrající cenný kostel, fara, zámek a Steinův zámeček, které využívala Pohraniční stráž. Zámek musel být kvůli kritickému stavu stržen, fara byla také odepsána. Ale v případě kostela existovala snaha odborníků stavbu zachovat. Kostel byl v roce 1956 prohlášen chráněnou památkou a měl být rekonstruován. I z politických důvodů se nedoporučovalo kostel bourat, protože stál téměř na hranicích a tvořil dominantu dobře viditelnou z Bavorska. Vojákům bylo také zakázáno přetvořit hřbitov v jízďárnu. Vojáci přesto kostel proti zákazu odstřelili a zbořili i další cennou budovu Steinova zámečku, přestože Steinovi byli rakouští občané, jejichž majetek nebyl zabaven, a pohraničníci tedy neměli k boření právo, to ovšem nebylo překážkou.³⁴² Tento případ svědčí o velké moci Pohraniční stráže v zakázaném pásmu, které se stalo jejím výsostným územím, kam nedosahovala pravomoc ani moc jiných státních orgánů. Velký vliv měla Pohraniční stráž také v hraničním pásmu. Vyjadřovala se také k plánům na možné nové dosídlení území pohraničí.

Státní orgány si záhy uvědomily tristní situaci v širším pohraničí, odkud utíkali lidé a i v důsledku akcí se zavedením HP a ZP se oblasti vylidňovaly a ekonomicky stagnovaly. První návrhy k řešení situace pochází z roku 1950 z Krajského národního výboru v Plzni. V průběhu roku 1951 pak ministerstvo vnitra provádělo podrobné průzkumy ekonomického a sociálního stavu pohraničí, na jejichž základě předložilo v červenci 1952 ÚV KSČ ke schválení „Návrh na řešení situace v pohraničních okresech krajů Karlovy Vary, Plzeň a České Budějovice“. Po schválení návrhu bylo v září vydáno usnesení vlády o pomoci pohraničí.

V dubnu 1952 se k připravovanému návrhu vyjadřoval také velitel PS L. Hlavačka, protože Pohraniční stráž představovala v pohraničí vlivný prvek státní moci.³⁴³

Ve svém vyjádření zdůrazňuje Hlavačka zájem Pohraniční stráže na zlepšení existenčních, pracovních a kulturních podmínek obyvatel v pohraničí. Tento zájem ale není veden humanitou jako spíše motivem získat informátory a spolupracovníky, kteří by se stali oporou Pohraniční stráže. Velitel PS souhlasí s navrhovaným novým osídlením pohraničí, ovšem jen za předpokladu dosídlení „spolehlivým, politicky vyspělým občanstvem.“ Oproti tomu k stávajícímu obyvatelstvu pohraničí se staví velmi kriticky: „Dnešní obyvatelstvo pohraničních okresů na mnohých místech touto oporou není, neboť je namnoze reakčně

342 PROCHÁZKA, Z. Zapomenutá paměť místa. In SPURNÝ, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice 2006, s. 79-81.

343 ABS, fond PS, ka 108, č.j. PS-00386/01-OS/52, K návrhu vládního usnesení na řešení situace v pohraničí, 22. dubna 1952.

zaměřeno a ve svém styku s pohraničníky snaží se tyto vychovávat nikoliv v lásce k naší lidem. vlasti, nýbrž naopak snaží se na ně působit, aby se stali podporou našich nepřátel, otevřeli těmto hranice a vyhýbali se bezpečnostním zákrokům vůči nepříteli.³⁴⁴ Spíše, než aby pohraničníci vychovávali místní obyvatele k větší loajalitě a komunistické uvědomělosti, mělo obyvatelstvo v pohraničí špatný vliv na pohraničníky. Proto jsou pochopitelná opatření, která se snažila omezit styk pohraničníků s civilním obyvatelstvem na úřední styk a dále na organizovanou družbu s komunistickými organizacemi.³⁴⁵

Pohraniční stráž podle vyjádření Hlavačky také podporovala vybavení pohraničních JZD (Jednotné zemědělské družstvo) a STS (Strojní a traktorová stanice) novými traktory a hospodářskými stroji. Účelem těchto opatření měla být samostatnost JZD, která měla v budoucnu zvládat obhospodařování polí v pohraničí bez pomoci brigád. Brigády vysílané do pohraničí totiž představovaly pro Pohraniční stráž významné bezpečnostní riziko, protože brigádníci často narušovali státní hranice. Oproti tomu místní obyvatelstvo mělo být prověřené a státně spolehlivé. Nové traktory měly působit také jako propagační nástroj nejen v Československu, ale i v cizině, protože obyvatelé německého a rakouského pohraničí měli vidět zemědělce s moderními nástroji a uvědomit si, jak Československo vzkvétá.

Investice do pohraničí a zlepšení kulturních podmínek mělo mít přínos i pro pohraničníky, kteří by mohli navštěvovat nová kina a další kulturní podniky, a zvyšovat si tak svoji kulturní úroveň. V další části textu Hlavačka již obhazuje velký vliv PS v pohraničí a připomíná, že jakákoli opatření a zásahy v pohraničí musí být provedena po konzultaci a souhlasu Pohraniční stráže a v souladu s pohraničním režimem a dalšími bezpečnostními opatřeními.

PS měla schvalovat využití půdy a pastvin v ZP, jakékoli práce v ZP, jakékoli stavby měnící tvářnost terénu v ZP i HP. Důvodem bylo, že primární a nejdůležitější měla být ostraha hranice, které se mělo vše přizpůsobit. Argumentováno bylo také ženijně-technickými prostředky, které by případné pracovníky ohrozily. V textu je zmíněna akce náboru vojáků, kteří měli být přesvědčováni, aby po skončení základní vojenské služby zůstali v pohraničí a pracovali např. v dřevařském průmyslu.³⁴⁶ Tato akce měla obohatit pohraničí o nové

344 ABS, fond PS, ka 108, č.j. PS-00386/01-OS/52, K návrhu vládního usnesení na řešení situace v pohraničí, 22. dubna 1952, s. 1.

345 Viz ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951, s. 13.

346 ABS, fond PS, ka 108, č.j. PS-00386/01-OS/52, K návrhu vládního usnesení na řešení situace v pohraničí, 22. dubna 1952, s. 1.

obyvatele, a to mladé, silné a navíc politicky spolehlivé. Propagace náboru vojáků do zemědělství v pohraničí proběhla i v časopise Pohraniční stráž.

Do pohraničí mělo být ale nalákáno i civilní obyvatelstvo, především vzdělaní lidé – učitelé, lékaři, odborníci. Měly pro ně být zajištěny lepší životní podmínky. Podle vládního usnesení se měl v pohraničí zvýšit počet lékařů a zdravotnických zařízení, obnovit lesní hospodářství, zúrodnit půda ležící ladem, zajistit přednostní zásobování pohraničních obcí, obnovit zrušené prodejny, založit obecní knihovny a jiná kulturní zařízení, otevřít zavřené školy a přivést do nich nové učitele, provést elektrifikaci, telefonizaci a zavést autobusové linky. Ministerstvo pracovních sil mělo zajistit, že v pohraničí již nebude prováděn nábor pracovních sil pro podniky ve vnitrozemí, jako se dělo dosud, kdy mnoho především zemědělců z pohraničí odcházelo za lepšími podmínkami pracovat do průmyslových podniků ve vnitrozemí. Naopak měl být prováděn nábor do pohraničí, čehož je ukázkou zmíněná akce mezi vojáky základní služby.³⁴⁷

Díky neflexibilnímu plánovacímu systému, který se soustředil jen na dílčí pomoc, ale chyběla mu celková koncepce, a především díky nedostatku financí, které stát investoval hlavně do těžkého průmyslu, armády a bezpečnosti, se plánované reformy v pohraničí nepovedly realizovat. Vzdělaní lidé byli často nedobrovolně na umístěnky stěhováni do pohraničí, kde ovšem často zůstali jen několik měsíců a odešli. Důvodem jejich odchodu bylo především nevyhovující ubytování, protože domy po Němcích byly již rozebrány a vyplněny, nebo bez nutné údržby postupně chátraly. Zásobování nadále vážlo, otevřeno bylo jen 19 nových prodejen. Nejhorší byla situace v zemědělství, protože do živořících JZD se nedařilo sehnat pracovníky. Mnohé instituce přistupovaly k vládnímu usnesení o pomoci pohraničí jen formálně, nebo je úplně ignorovaly. Akce pomoci pohraničí z let 1952 až 1953 neměly tedy žádný výsledný efekt.³⁴⁸

V době politického uvolnění po roce 1953 došlo k dalšímu odchodu pracovních sil do průmyslu a k zániku řady zemědělských družstev. Druhá akce dosídlení, která již byla pojata komplexněji a měla i některé pozitivní výsledky, proběhla v letech 1959-1960. Jejím přínosem bylo např. založení nových podniků v pohraničí, zlepšení situace ve službách, školství, zlepšení životní úrovně obyvatel, elektrifikace obcí. Bohužel proces nápravy byl zastaven hospodářskou krizí v letech 1961-1963. Přestože se komunistická moc ještě

347 TOPINKA, J. Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 558.

348 Tamtéž, s. 559.

několikrát pokusila řešit situaci v pohraničí, nikdy se jí to nepodařilo.³⁴⁹

Bývalé Sudety proto dodnes nesou následky násilného vysídlení krajiny odsunem německého obyvatelstva, které byly ještě zhoršeny vysídlováním obyvatelstva v zájmu ochrany železné opony. V souvislosti s touto krajinou je často mluveno o „sudetském bezdomoví“³⁵⁰, vykořeněnosti, ztrátě identity a kontinuity. Těmito problémy se zabývají sociologické studie.

Např. Eva Heřmanová provedla výzkum zabývající se „vykořeněností“ pohraničí a faktory, které ji ovlivňují. Výzkum byl proveden jako srovnání vybraných obcí na Tachovsku a Domažlicku a i v dnešní době potvrdil existenci zakořeněných a vykořeněných obcí a různou míru identifikace jejich obyvatel s oblastí.

Zatímco na Chodsku se podařilo udržet výraznou kontinuitu náboženského i spolkového života obcí, zachovat vyšší vzdělanost a tím i rozvojový potenciál, Tachovsko se stalo ukázkou vykořeněného regionu, bez vztahu obyvatel k prostředí, kde žijí, a s minimální ochotou se angažovat ve prospěch obce. K zachování identity na Domažlicku výrazně přispěla chodská tradice a kultura a také přetrvávající vysoká religiozita oblasti.

Vliv sehrály i sídelní změny ve 20. století. I když byla část chodských vesnic připojena v roce 1938 k Velkoněmecké říši, místní Češi odsud neodešli do vnitrozemí, ale zůstali ve svých vesnicích. Místní pohraničí bylo výrazně národnostně smíšené, takže i po odsunu Němců nedošlo k vyhlídání oblasti jako na Tachovsku nebo v Krušných horách. Byla zde tedy menší míra dosídlení lidmi, kteří neměli k oblasti žádný vztah a hledali jen snazší živobytí. Starousedlíci zde přečkali i období komunismu. Sídelní stabilita zde zapůsobila jako bariéra proti komunistické ideologii, se kterou se na Chodsku identifikovalo výrazně méně rezidentů než v jiných oblastech. Paradoxní je, že chodská tradice, ke které se velmi hlásila Pohraniční stráž a kterou se komunistická moc snažila především v pohraničí propagandisticky využít, na Chodsku částečně působila i jako myšlenková bariéra proti komunistické ideologii.

Všechny tyto faktory přispěly k odlišnému vývoji oproti jiným pohraničním oblastem, zvláště sousednímu Tachovsku, které bylo naopak odsunem velmi vyhlídáno a pováleční dosídlenci, kteří se různě střídali a nevytvořili si k obci vztah, a jejich potomci zde žijí dodnes. Typickým rysem jejich vztahu k oblasti je pocit odcizení, chybí zde kořeny a

349 Tamtéž, s. 584-585.

350 Např. ORTOVÁ, J. Sudetské bezdomoví. In SPURNÝ, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice 2006, s. 188-197.

kontinuita.³⁵¹

Regionální identitou obyvatel česko-německého pohraničí a historickou pamětí se zabývá také publikace „Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí“.³⁵² Sociologický výzkum prováděný kvalitativní metodou rozhovorů potvrdil diskontinuitu osídlení na české straně hranic i specifické postavení Domažlicka a částečně i Klatovska a Prachaticka, kde nedošlo k výměně obyvatelstva v důsledku odsunu. Výzkum se dále zabýval otázkami domova a identity, regionální identitou, historickým vědomím a vnímáním hranice v pohraničí. Výzkum ukázal na pozitivní chápání otevření hranice po roce 1989, postupně se normalizují přeshraniční vztahy Čechů a Němců, je hledána ztracená kontinuita.³⁵³

351 HEŘMANOVÁ, E. „Vykořeněné a nevykořeněné obce“ (na příkladu vybraných obcí Tachovska a Domažlicka). In ŠIMŮNEK, R. (ed.) *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha 2008, s. 205-210.

352 HOUŽVIČKA, V.; NOVOTNÝ, L. (eds.) *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha 2007.

353 Tamtéž, s. 137-141.

5. Život pohraničnicků v poválečném období – 9. brigáda Pohraniční stráže v Poběžovicích

Tato kapitola se bude věnovat některým aspektům každodenního života příslušníků Pohraniční stráže mimo službu, bude se snažit přiblížit každodennost pohraničnicků na příkladu příslušníků 9. brigády Pohraniční stráže v Poběžovicích.

5.1 Devátá brigáda Pohraniční stráže v Poběžovicích

9. brigáda Pohraniční stráže v Poběžovicích začala fungovat se zaujetím nové sestavy Pohraniční stráže 1. ledna 1951. Její příprava a výstavba probíhala již od října 1950.

9. brigáda PS navazovala na předchozí útvary, které v poválečném období střežily hranice v oblasti Domažlicka – 1. Chodský strážní pluk, který fungoval v roce 1945 a byl složený převážně z dobrovolníků; Pohotovostní pluk – 1. NB, který působil do června 1946, kdy byl v ochraně hranic na Domažlicku a Klatovsku nahrazen praporem Plzeň Pohraničního útvaru SNB 9600, jehož příslušníci se účastnili také potírání banderovců a únorového převratu v Praze v roce 1948.³⁵⁴

O zaměření a názorech příslušníků Pohraničního útvaru SNB 9600 v Plzni vypovídá vzpomínka Ladislava Renče na únorové události, která byla zachycena v brožuře „Tradice 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra“. Renč nejprve kritizuje velitele útvaru SNB, který patřil k prvorepublikovým četníkům a sympatizoval s národními socialisty, že nepřipouštěl politické diskuse na útvaru. Když byl Renč v noci kolem 20. února 1948 odvolán ze služby, kritizoval velitele, že chce v napjaté politické situaci přenechat ochranu hranic reakční finanční stráž, které příslušníci SNB – komunisté nedůvěřovali. Když se ale Renč dozvěděl, že má s většinou jednotky jet udržovat pořádek do Prahy, byl potěšen. „Praha nás přijala různě. Na první pohled jsme poznali, kdo z lidí, které jsme potkávali, jde s námi nebo proti nám. Velká většina nás zdravila - pamatuji se na heslo U nás Řecko nebude, už je tady SNB. Ti druzí měli také svá hesla. Viděli jsme dobře, kdo to na nás volá a že sebevětší povykování reakce nepomůže. Je nutno říci, že naší hlavní zbraní byl klid a rozhodné vystupování. Nedošlo k použití zbraně, reakce byla poražena bez jediného výstřelu.“³⁵⁵

V roce 1949 byl útvar spojen se zbytky finanční stráže, vznikla Pohraniční stráž SNB,

354 ABS, fond 2344 Pohraniční stráž Domažlice, ka 35, rok 1983, Tradice 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra, s. 3-18.

355 Tamtéž, s. 17.

kteřá postupně přecházela na vojškový způsob ochrany hranic, až byla začátkem roku 1951 zavedena tzv. nová sestava.

9. brigáda Pohraniční strážě střežila úsek státní hranice Diana – Sruby. Její prostor zahrnoval část okresu Tachov, celé okresy Domažlice a Horšovský Týn a část okresu Klatovy. Struktura brigády obsahovala velitelství v Poběžovicích, záložní prapor brigády v Hostouni, hospodářskou, spojovací a dopravní rotu v Poběžovicích, poddůstojnickou školu v zámku v Újezdě sv. Kříže, výcviková střediska a čtyři prapory o 20 rotách. První prapor sídlil v Bělé nad Radbuzou a podléhaly mu roty: 1. rota Dianaberk, 2. rota Eisendorf (Železná), 3. rota Eisendorfská Huť, 4. rota Pleš, 5. rota Václav. Druhý prapor sídlil v Pivoni a měl roty: 6. rota Rybník, 7. rota Diana-dvůr, 8. rota Paadorf, 9. rota Grafenried, 10. rota Nemanice. Třetí prapor sídlil v zámku v Trhanově a velel rotám: 11. rota Černá Řeka, 12. rota Čerchov, 13. rota Zámeček, 14. rota Bystřice, 15. rota Folmava. Čtvrtý prapor se sídlem v Koutě na Šumavě měl roty: 16. rota Lesní Louka, 17. Spálenec, 18. rota Maxov, 19. rota Všeruby, 20. rota Sruby.³⁵⁶

V červnu 1955 došlo k reorganizaci brigády. Byl zrušen 2. pohraniční prapor a 1. rota byla přerazena do soustavy 12. brigády PS. Štáb zrušeného praporu, záložní rota a minometná četa byly přemístěny k 4. brigádě PS a byl z nich vytvořen nový prapor se sídlem ve Vranově nad Dyjí. Nová dislokace byla následující: První pohraniční prapor Bělá nad Radbuzou – 1. rota Eisendorf, 2. rota Eisendorfská Huť, 3. rota Pleš, 4. rota Václav, 5. rota Rybníky, 6. rota Diana dvůr, 7. rota Paadorf. Druhý pohraniční prapor v Trhanově velel rotám: 8. rota Grafenried, 9. rota Nemanice, 10. rota Černá Řeka, 11. rota Čerchov, 12. rota Zámeček, 13. rota Bystřice a 14. rota Folmava. Třetímu praporu Kout na Šumavě podléhaly roty: 15. rota Lesní Louka, 16. rota Spálenec, 17. rota Maxov, 18. rota Všeruby, 19. rota Sruby. V roce 1955 byla také u brigády ustanovena skupina pasové kontroly se sídlem v České Kubici, jejímž úkolem bylo provádět kontrolu projíždějících vlaků na železničním hraničním přechodu.³⁵⁷

Ve vedoucích funkcích brigády docházelo k častým personálním změnám, během let 1951-1956 se vystřídalo pět velitelů brigády. Velitelem brigády byl v roce 1951 ustanoven major Josef Herián, po něm por. Karel Peprný, který byl roku 1952 vystřídán npor. Lubomírem Krohem. Roku 1953 byl vedením brigády pověřen npor. Otakar Ambroz, který byl již za několik měsíců vystřídán mjr. Miloslavem Krčmářem, který zůstal velitelem až do

³⁵⁶ Tamtéž, s. 27-28.

³⁵⁷ ABS, fond 9. brigáda Pohraniční strážě Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 13-14.

roku 1956. Časté byly personální změny i na jiných náčelnických funkcích a také se často střídali velitelé rot.³⁵⁸ Brigáda měla v jednotlivých letech mezi 1500 a 3000 příslušníků, z toho bylo 150-200 důstojníků. Kromě prvního roku působení pravidelně převyšoval skutečný počet pohraničnicků u brigády plánované počty.

Mezi hlavní nedostatky služby k ochraně hranic u poběžovické brigády byla často řazena zaspání pohraničnicků (např. v roce 1954), kteří pak nastoupili do hlídky pozdě, problémem byl také relativně vysoký počet zběhů. K úmrtí docházelo především následkem nehod.³⁵⁹

Přes tyto nedostatky lze považovat poběžovickou brigádu za úspěšnou a oceňovanou. Svědčí o tom vyznamenání „Za statečnost“ udělené příslušníkům brigády npr. F. Semrádovi a rotnému J. Madlemu v roce 1953, řada medailí „Za zásluhy o obranu vlasti“ a „Za službu vlasti“ udělených roku 1955 a 1956 příslušníkům brigády a především „Řád republiky“, kterým byla brigáda vyznamenána za dobré zabezpečení státních hranic u příležitosti Dne československých pohraničnicků 8. července 1956.

Důvodem udělení řádu byl fakt, že za celý rok od srpna 1955 zadrželi pohraničníci všechny narušitele, nikdo neprošel. Brigáda také v roce 1955 provedla celkem 36 pohraničních operací, což byla celá čtvrtina všech operací PS. Všechny tyto operace byly úspěšné. Rovněž inspekční prohlídka konstatovala dobrý morální stav a podstatné zlepšení bojové a politické přípravy pohraničnicků.³⁶⁰ Vzorovou brigádu poté v srpnu navštívil také prezident republiky A. Zápotocký a v září velvyslanec SSSR Grišin.³⁶¹

Poběžovické brigádě však několik let trvalo, než se vypracovala ve vzorovou brigádu. Kronika brigády uvádí statistiky zadržených a uprchlých „narušitelů hranice“ i průběh konkrétních případů. Podívejme se, jak se vyvíjel počet přechodů přes hranice a zadržení narušitelů.

Podle kroniky brigády bylo v roce 1951 v prostoru 9. brigády PS Poběžovice zadrženo při přechodu státní hranice celkem 151 osob, 121 osob ve směru z ČSR do Bavorska a 30 osob do ČSR, z toho bylo 7 zjištěných cizích agentů.³⁶² V 37 případech byla narušena hranice

358 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 5-12.

359 Tamtéž, s. 15-51.

360 ABS, fond A2/1, a.j. 988, Propůjčení „Řádu republiky“ 9. poběžovické pohraniční brigádě MV.

361 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s.64-67; 2. svazek 1956-1957, s. 25-30.

362 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 20.

bez zadržení, takže lidé prošli. Důvodem poměrně velkého počtu nezadržených uprchlíků byl podle kroniky příchod množství nováčků, kteří ještě nebyli po zaujetí nové sestavy dostatečně vyškoleni. Chybělo také politické školení. „Po strážce politické měli (pohraničníci) malou nenávisť k třídnímu nepříteli, což zapříčiňovalo nerozhodnost při střetnutí s nepřítelem, což opět zapříčinilo velký počet narušení státní hranice bez zadržení.“³⁶³ V roce 1951 zběhli od brigády tři vojáci a žádný nebyl zabit v boji, k úmrtí pohraničníka došlo v důsledku nehody.

V roce 1952 bylo zadrženo celkem 94 narušitelů, ve směru do ČSR 24. Většina narušitelů byli mladí lidé od 19 do 30 let, k pokusu o útěk je vedla nejčastěji nespokojenost se situací ve státu nebo cesta za dobrodružstvím.³⁶⁴ Nejčastěji docházelo k pokusům o přechod hranice v letních měsících od června do srpna. Ve 13 případech narušitelé přešli hranici bez zadržení. Tento rok se zlepšila spolupráce s civilním obyvatelstvem, které přispělo k zadržení 7 osob.³⁶⁵

V roce 1953 bylo zadrženo 94 osob, 61 osob z ČSR do Bavorska a 33 osob ve směru do ČSR. Rok 1953 byl kritický na počet uniklých osob. Došlo zde také k známému útěku za pomoci pásového vozidla, které je někdy zváno Tank svobody.

Po roce 1953 počet uprchlíků v souvislosti s mírným politickým uvolněním v Československu poklesl. V roce 1954 bylo u poběžovické brigády zadrženo při přechodu hranice 49 osob, 21 při přechodu z ČSR a 28 při přechodu z Bavorska do ČSR. K narušení hranice došlo ve 4 případech – v jednom případě se jednalo o zběha, který při pohraniční hlídce odzbrojil velitele hlídky a utekl do Německa. Jeden útěk umožnil zkrat v elektrickém drátěném zátarasu. V tomto roce nedošlo k žádnému bojovému střetnutí s nepřítelem, ale tři pohraničníci byli zabiti vinou vlastní nezodpovědnosti a při nehodě.³⁶⁶

V roce 1955 bylo zadrženo 99 osob, 46 osob ve směru z ČSR a 53 osob při přechodu z Bavorska do ČSR. 41 osob byli amnestanti, kteří se pokoušeli o návrat do vlasti. Bez zadržení prošla jedna osoba.³⁶⁷

Rok 1956 byl z hlediska zadržení narušitelů pro poběžovickou brigádu nejúspěšnější, protože se jí poprvé podařilo zadržet všechny narušitele hranice. Celkem bylo zadrženo 87

363 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 22.

364 Analýza složení uprchlíků u brigády Cheb a Znojmo viz - VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. Praha 2008.

365 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 27, 30.

366 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 42-45.

367 Tamtéž, s. 46-51.

osob, 40 osob ve směru přechodu z ČSR do Bavorska a 47 z Bavorska do ČSR. Tento úspěch měl své kořeny ve vylepšené organizaci ochrany hranic a ve zvýšeném pocitu zodpovědnosti za ochranu hranic u velitelů i pohraničnicků.³⁶⁸ Za tento úspěch byla brigáda oceněna Řádem republiky.

Mezi nejznámější útoky provedené na úseku poběžovické brigády patří případ tzv. Tanku svobody. 25. července 1953 přešel Václav Uhlík s dalšími sedmi lidmi hranice do Německa ve vlastnoručně sestaveném obojživelném tanku, který se mohl pohybovat po pásech i kolech. Tento tank sestrojil Václav Uhlík ze zbytků starého pásového vozidla, které zde zanechali spojenci po válce. Pan Uhlík tank i částečně opanceroval proti střelám pohraničnicků. Z Líní u Stoda, kde pan Uhlík bydlel, dojeli uprchlíci v noci kolem Klenčí pod Čerchovem až k hranici a v prostoru mezi Lískovou a Nemanicemi hranici přešli.³⁶⁹ Pomocí pásů tank bez problémů překonal všechny tři linie drátěného záatarasu a elektrický proud v té době nebyl do záatarasů zapojen. Překvapení pohraničníci ani nevystřelili.³⁷⁰

Po útěku proběhlo u Pohraniční stráže vyšetřování, které mělo zjistit nedostatky v ochraně hranic, jež tento hladký útek umožnily. Chybou bylo nedostatečné zabezpečení prostoru Lísková – Nemanice, kde byla navíc zrušena hlídka v prostoru Černá Řeka. Dále se ukázala nedostatečná kontrola civilních osob v hraničním pásmu. V. Uhlík si předem obhlížel terén pro útek a pod záminkou odvozu pilin z pily v obci Nemanice, se dostal až k hranici. I když neměl povolení pro vstup do hraničního pásma, umožnili mu pohraničníci vstup.³⁷¹

V roce 1953 byly u brigády zjištěny i další nedostatky – zaspání hlídek ve službě, a dokonce pašování tabáku do Bavorska, které prováděli dva poddůstojníci PS.³⁷²

5.2 Životní podmínky pohraničnicků

Život pohraničnicků na pohraničních rotách ani v sídlech praporů a brigád se neskládal pouze z pohraničních hlídek a služby, stejně významné byly pro ně jejich životní podmínky – ubytování, strava, zdravotní péče, denní řád a trávení volného času, dovolenky.

Při zřízení nové sestavy Pohraniční stráže 1951 byla prvním úkolem pohraničnicků

368 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 7.

369 PEK, J. (ed.) *Kronika šumavských hvozdů: Výprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let*. Vimperk 1998, s. 149.

370 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 38.

371 Tamtéž, s. 39.

372 Tamtéž, s. 40.

výstavba ubytovacích objektů, která probíhala od října 1950.³⁷³ Jednotky byly ubytovány buď v adaptovaných budovách, odkud byli vystěhováni původní obyvatelé, nebo v montovaných dřevěných UBA barácích, které byly stavěny tzv. na zelené louce. Tyto ubytovací prostory nebyly příliš komfortní, baráky byly dřevěné, zděné měly pouze komíny, toalety, umývárny. U některých ubytovacích jednotek chyběl elektrický proud, k osvětlování se používaly petrolejové lampy a elektrické přípojky byly zavedeny až později.³⁷⁴ Zvláště pro požární ochranu byly dřevěné baráky bez elektřiny velmi rizikové. Proto na barácích platil zákaz kouření, petrolejové lampy se nesměly používat ve skladištích s výbušnými látkami, benzin a petrolej měly být uloženy mimo obytné budovy rot.³⁷⁵ K zásobování vodou byly nejprve využívány staré či přírodní zdroje vody, studně byly kopány až později. Problémy činilo vytápění ubikací, protože dřevěné baráky se seschly a do baráku foukalo a někdy i padal sníh. Při topení bylo důležité udržovat dobře průchozí kouřovod, aby nedošlo k požáru. Topilo se hlavně dřevem a uhlím. Modely UBA baráků se později změnilly na typ TUBA, který měl zděné obvodové zdivo a část příček. V 60. a zvláště v 70. letech byly postaveny nové zděné stavby rot.³⁷⁶

O průběhu výstavby 16. roty poběžovické brigády a jejích potížích svědčí vzpomínky velitele roty F. Zahradníka: 16. rota se nacházela u České Kubice, stanoviště roty bylo na podzim stanovené na tzv. Lesní Louce, která byla krytá před pozorováním z území Německa a měla i dobrou přístupovou cestu. Rota byla stavěna na „zelené louce“, byly budovány dva baráky tzv. táborového typu. Pro výstavbu objektů bylo přiděleno 57 vojáků základní služby. Vyměření základů baráků a stavební dozor nad stavbou prováděl V. Uhlíř z týlu brigády. Vojáci měli pro práci jen lopaty a krumpáče, pracovali od brzkého rána před svítáním do 16,30 hodin s dvěma přestávkami na jídlo. Přestože byla práce náročná, morálka pracovní skupiny byla dobrá. Dodávku dřevěných baráků zajišťoval útvar SNB 9600 Praha, všechny ostatní potřeby pro stavbu (cihly, vápno, cement, zednické a tesařské nářadí) si museli pohraničníci zajišťovat sami z místních zdrojů a příslušných obchodních organizací. K dopravě jim byl přidělen nákladní automobil Praga, který ale byl dost opotřebovaný a během

373 Archiv bezpečnostních složek, fond A2/2, a. j. 9, Průzkum pohraničních útvarů: Materiál pro schůzi bezpečnostní komise dne 15. 11. 1950.

374 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 49.

375 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 261-262.

376 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 50.

prací se rozbil. Potom si zajišťovali dopravu u soukromníků.

7. prosince 1950 byl dobudován první barák a základy druhého. Při zdění základů začalo mrznout, proto museli pohraničníci rozdělovat ohně, aby se zdivo na jaře nerozpadlo. Zimní počasí tvořilo velkou komplikaci: „Když jsme dostali cement (asi jeden vagon), tak jsme jej uskladnili ve volné přírodě. K ránu začal prudký déšť, a tak jsme všichni rychle vstávali, sekali smrkové větve a cement přikryli, aby nedošlo k jeho znehodnocení. Protože díly pro druhý barák nám byly dodány až koncem roku, tento byl dokončen až v polovině ledna 1951.“³⁷⁷ Obzvláště obtížné podmínky byly např. na rotě Václav, kam nebylo možné vozit materiál na autech kvůli vysokým závějím. Proto museli pohraničníci vozit veškerý stavební materiál na ručních saních na vzdálenost 4 km od waldorfské cesty. Obtíží bylo také, že pohraničníci se neměli na stavbě, kde schovat a odpočinout si, kde ostřit náčiní.³⁷⁸

Pro potřeby Pohraniční stráže bylo v této době adaptováno v celém pohraničí 232 starších objektů a postaveno 112 dřevěných baráků, stavba probíhala většinou svépomocí, a protože budování probíhala v podzimních a zimních měsících, byly často překážkou nepříznivé klimatické poměry, jak je vidět z uvedených příkladů.³⁷⁹ V letních měsících roku 1951 byly budovy opraveny a dokončeny další stavby roty a cesty.³⁸⁰

Po ustanovení nové sestavy a ustálení poměrů u rot byl zaveden pravidelný denní řád. Denní řád patřil k důležitým dokumentům pohraniční roty. V denním řádu byla určena doba budičku, tělesné rozcvičky, čas pro oběd, doba na plánovaná zaměstnání v bojové a politické přípravě, na nácviky, politické informace, kulturně-osvětovou práci u roty, na bojové rozdělení, večeři, doškolování a osobní volno a čas pro večerku. Čas měl být rozdělen tak, aby měl každý pohraničník dostatek času na spánek, odpočinek a jídlo. Doporučené rozdělení času bylo: asi 7-8 hodin služba k ochraně státních hranic, 3 hodiny pro plánované zaměstnání v bojové a politické přípravě, 8 hodin spánku, hodina osobní volno, 4-5 hodin prací u roty, které zahrnovaly přípravu do služby, kulturně osvětovou práci, hospodářské práce, čištění zbraní, stravování a tělesné rozcvičení. V neděli a ve svátky měli pohraničníci vykonávat jen službu k ochraně státních hranic a měli mít delší čas na spánek.³⁸¹

377 ABS, fond 2344 Pohraniční stráž Domažlice, ka 35, rok 1983, Tradice 9. brigády Pohraniční stráže ministerstva vnitra, s. 23-25.

378 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s.3.

379 *Kronika ochrany československých státních hranic v letech 1945-1990: V datech a heslech*. Praha 2004, s. 43.

380 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1.1951 do 31. 10. 1951, s. 10.

381 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby

Stravování probíhalo přímo v budovách roty, zajišťovala je rotní kuchyně. Dohled nad kuchaři prováděl staršina roty, který byl odpovědný za přípravu stravy a hospodaření s proviantem. Proviant dovážely na roty koňské povozy a později motorová vozidla.³⁸² Stravování pohraničnicků se přizpůsobovalo jejich pohraničním službám. Když hlídky odcházely do služby brzy ráno, měly již od večera připravenou snídani, ke které jim dozorčí ohřál kávu, a oběd si braly s sebou.³⁸³

Volný čas měli pohraničníci poněkud více v neděli a každý den hodinu osobního volna. Jednou za 14 dní měl pohraničník nárok na den tzv. hraničního volna. Hraniční volno mělo sloužit k odpočinku a načerpání fyzických sil. Uděloval je velitel roty, pohraničník byl v ten den zproštěn všech zaměstnání u roty, ale musel se zdržovat v ubytovacím prostoru roty. Vycházka z ubytovacího prostoru byla udělována jen s ohledem na bojeschopnost jednotky, trvala maximálně 24 hodin. Vycházka nebyla nikdy povolena jednotlivcům, ale vždy skupině pohraničnicků, z nichž jeden zodpovídal za vzorné chování skupiny a její včasný návrat.³⁸⁴

Vycházky byly udělovány za odměnu za dobré plnění služby. V případě odměny za dobrý výkon nebo z rodinných důvodů bylo možno udělit také krátkodobou dovolenou, kterou schvaloval velitel brigády, nebo volno k opuštění ubytovacího prostoru roty na dva dny, o kterém rozhodoval velitel praporu.³⁸⁵ Dovolené mohly z hlediska Pohraniční stráže také oslabovat ostrahu hranice, o čemž svědčí Zpráva o činnosti PS za rok 1951, která upozorňuje, že dovolené nejsou rozvrženy rovnoměrně do celého roku, ale jsou především v létě, což má za následek velké oslabení jednotek v letních měsících, kdy docházelo nejčastěji k útěkům a narušením hranice, protože bylo vhodné počasí.³⁸⁶

Pro trávení volného času měli pohraničníci na rotách k dispozici polní tělocvičny a hřiště.³⁸⁷ Dále bylo zajištěno zásobování rot novinami a časopisy, na každé rotě byla knihovnička, ve které nebyly pouze politické a propagandistické knihy, ale i vybraná beletrie.³⁸⁸ Četba byla podporována, na rotách měly být zakládány čtenářské kroužky, jejichž

(pohraniční rota), s. 255-258.

382 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 71.

383 Zajímavé je svědectví kuchaře o jeho službě u PS – KULINIAN, J. *Moje práce v kuchyni. Pohraniční stráž*. 20. května 1952, roč. 2, č. 14, s. 3.

384 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 265.

385 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 264.

386 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1.1.1951 do 31.10. 1951, s. 9.

387 Tamtéž, s. 10.

388 Tamtéž, s. 6.

cílem mělo být, aby pohraničníci četli vybranou literaturu a získávali Fučíkův odznak.³⁸⁹ Další možnosti zábavy na rotě byl poslech rozhlasu. Rozhlasové ústředny byly na praporech a signál byl přenášen na roty s cílem zamezit poslechu cizího rozhlasu, což se ne vždy dařilo. Na roty byly také dodávány promítačky – kino přístroje a filmy a probíhala promítání, což bylo mezi pohraničníky oblíbené.

Mezi hlavní tisk, který pohraničníci dostávali, patřilo Rudé právo a noviny Pohraniční stráž (od roku 1953 Pohraniční a Vnitřní stráž), které vydávala Hlavní správa Pohraniční stráže a které byly určené speciálně pro pohraničníky. V oblasti osvěty a zábavy spolupracovala PS s osvětovými institucemi armády – nakladatelstvím Naše vojsko, Film ČSA, ÚDA.³⁹⁰

Pohraničníci se mohli také zapojit do činnosti hudebního tělesa jednotky. Hudební tělesa byla organizována v rámci Československého svazu mládeže, připravovaly estrády a účastnily se Soutěží tvořivosti mládeže. Spíše než náplň volného času měly představovat nástroj stranicko-politickou činnosti, velkou roli sehrála hudební tělesa i v družbě s civilním obyvatelstvem.³⁹¹ Fakt, že se umělecká činnost pohraničníků stala především nástrojem zábavy, byl naopak kritizován. „Rovněž propagandistická činnost a kulturně masová práce, i když ukázala řadu dobrých výsledků, rozvíjela ve vyšší míře uměleckou lidovou tvořivost v řadách pohraničníků a upevňovala družbu s civilním obyvatelstvem, sloužila více ke chvilkovému rozptýlení, než k cílevědomému boji proti nepřátelské ideologii, k rozvíjení kladných charakterových vlastností.“³⁹²

Pohraničníci se mohli ve volném čase věnovat také umělecké činnosti výtvarné a literární. Bylo možné přispívat do útvarových časopisů, které vydávaly některé vyšší jednotky pod budovatelskými názvy Hraničář, Na stráži míru...³⁹³ Např. v časopise Československý

389 FRANZ, H. Čtenářský kroužek se připravuje na FO. *Pohraniční stráž*. 15. března 1951, roč. 1, č. 1, s. 4.; Fučíkův odznak – jednalo se o akci Československého svazu mládeže, která byla zahájena roku 1949, jejím cílem bylo přimět mladé lidi číst schválené ideologicky významné knihy, a posílit tak jejich vztah k socialismu. Čtenář měl přečíst 11 vybraných knih a shlédnout 5 filmů. Mezi povinnými tituly byly 3 knihy politické (Klement Gottwald mládeži, Ústava 9. května a Lenin, Stalin mládeži), dále Jiráskův román *Proti všem*, dva tituly komunistické beletrie (např. Olbracht: *Anna Proletářka*, Fučík: *Reportáž psaná na oprátce*, Majerová: *Siréna*), dvě knihy veršů (Wolker, Neumann, Neruda, Bezruč) a tři sovětské romány (např. Ostrovskij: *Jak se kalila ocel*). O knihách čtenáři diskutovali ve čtenářských kroužcích ČSM, které byly zakládány i u jednotek PS. Nakonec byli svazáci vyzkoušeni komisí, a kdo uspěl, získal Fučíkův odznak. Tato akce přetrvala až do konce 80. let. - KOCIAN, J., et al. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha 2006, s. 52-53.

390 ABS, fond A2/1, a. j. 63, Zpráva o činnosti Pohraniční stráže za dobu od 1. 1. 1951 do 31. 10. 1951, s. 6.

391 Úspěšné estrády souborů PS. *Pohraniční stráž*. 1. dubna 1951, roč. 1, č. 2, s. 2.

392 ABS, fond A2/1, a. j. 202, Situační zpráva o činnosti Pohraniční stráže za rok 1955, s. 23.

393 Zlepšit úroveň útvarových časopisů. *Pohraniční stráž*. 20. července 1952, roč. 2, č. 20, s. 2.

voják, který PS také odebírala, se konala řada literárních soutěží, ale i soutěží na tvorbu karikatur z vojenského života „Na mušku!“³⁹⁴

Pokud dostal pohraničník vycházku, jel třeba na menší výlet do okolí, do kina nebo na koupaliště.³⁹⁵ Nevýhodou bylo, že pohraničníci měli povinnost i v době vycházky být připraveni a v případě vyhlášení poplachu se okamžitě vrátit na rotu a nastoupit do služby.³⁹⁶

Ve volném čase si museli pohraničníci také zajistit osobní věci – hygiena, praní, údržba nástrojů...

Pohraničníci se mohli také věnovat sportu a zapojit se do jednot Rudé Hvězdy. U 9. poběžovické brigády se např. pěstovaly tyto sporty: lehká atletika, střelba, rohování, volejbal, kopaná, hokej, motorismus, vzpírání a tzv. základní tělesná příprava, což bylo masové synchronizované cvičení, které se realizovalo na spartakiádách. V těchto sportech se pohraničníci účastnili také sportovních soutěží.³⁹⁷

Zdravotnickou péči pro pohraničníky zajišťovaly zdravotnické orgány pohraničního praporu a brigády. Pohraničníci museli podstupovat každý měsíc preventivní zdravotní prohlídku, které měl být přítomen i velitel roty nebo jeho zástupce. Pro poskytování první pomoci musela být na rotě skříňka první pomoci s návodem, dva obvazy pro každého pohraničníka, brašna sběrače raněných se zásobou léků a obvazovým materiálem, nosítka a zdravotnické popruhy. U roty měli být alespoň dva vycvičení sběrači raněných se základními zdravotnickými znalostmi. Každý pohraničník měl ovládat základy první pomoci. Velitel roty měl také sledovat epidemiologickou situaci ve svém úseku, hlásit změny a v případě výskytu infekční nemoci v úseku roty provést opatření nařízená zdravotnickým orgánem praporu. O ambulantním léčení pohraničníků v nemocnici rozhodoval také zdravotnický orgán praporu.

V Předpisu pohraniční služby pro pohraniční rotu byl kladen důraz také na dodržování hygienických pravidel – udržování čistoty a pořádku v ubikacích a budovách roty, správné nakládání s potravinami a proviantem, osobní hygiena. Např. nejméně jednou za 10 dní se měli pohraničníci vykoupat a měla být provedena výměna osobního a ložního prádla.³⁹⁸

Zdravotní stav pohraničníků byl většinou dobrý, nejčastější byly úrazy a nemoci

394 Soutěž „Na mušku“. *Československý voják*. 1954, roč. 3, č. 6, s. 19.

395 Viz Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové.

396 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 265-266.

397 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 21.

398 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 47-50.

zažívacího aparátu, které byly důsledkem nepravidelného stravování kvůli různému rozložení pohraničních hlídek.³⁹⁹

5.3 Politická a ideologická výchova

Kromě ostrahy hranic a zpravodajské činnosti patřila mezi důležité úkoly Pohraniční stráže také tzv. stranicko-politická práce. Mezi její úkoly patřila politická a vojenská výchova pohraničnicků, jejich motivování a dohled nad jejich morálkou, včetně kontroly dodržování kázně a řešení kázeňských postihů i odměn. Součástí politické práce Pohraniční stráže měla být také spolupráce s civilním obyvatelstvem. „Hlavním obsahem politické práce u Pohraniční stráže je propagace a objasňování marxisticko-leninské teorie, dějin KSČ, vojenských řádů a požadavků vojenské přísahy, zahraniční a vnitřní politiky strany a vlády.“⁴⁰⁰ Provádění politické práce měli zajistit všichni důstojníci PS, měli se při ní řídit pokyny ÚV KSČ, vlády a ministra vnitra a velení PS.⁴⁰¹ Ideologickým školením a politické výchově se měl ale na rotě zvláště věnovat tzv. zástupce velitele pro věci politické, zvaný „politruk“. Tato funkce byla zřízena roku 1948 a nahradila funkci dosavadního osvětového důstojníka, která existovala od roku 1946. Jeho nadřízeným orgánem bylo politické oddělení brigády (POB) a v nejvyšším stupni politická skupina na Velitelství PS, později politická správa na Hlavní správě PS. Mezi další instituce, jejichž úkolem byla politická činnost, patřily základní organizace KSČ a výbory Československého svazu mládeže.⁴⁰²

Cílem stranicko-politické práce byla výchova pohraničnicků k vysokým morálním a bojovým vlastnostem – chrabrost, odvaha, čestnost, pravdomluvnost, ukázněnost, láska k pohraniční službě a vlasti... Politická výchova měla vychovávat pohraničnický v duchu socialismu a vlastenectví. „Politická práce je zaměřena k ideově politické výchově pohraničnicků v duchu socialistického vlastenectví a přátelství mezi národy, v duchu národní a vojenské hrdosti, bezmezné lásky a oddanosti k lidově demokratické vlasti, československé vládě, presidentu republiky a Komunistické straně Československa, v duchu nerozborného přátelství se Sovětským svazem a zeměmi demokratického tábora a nenávisti k nepřátelům našeho lidu, v duchu vysoké bdělosti, věrnosti vojenské přísaze a uvědomělého plnění

399 ABS, fond A2/1, a. j. 202, Situační zpráva o činnosti Pohraniční stráže za rok 1955, s. 27.

400 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 267.

401 Tamtéž, s. 267.

402 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 71.

základních vojenských povinností při ochraně hranic.⁴⁰³

Stranicko-politická práce tedy byla především nástrojem propagandy i tzv. indoktrinace – prosazení vlastní verze reality a mobilizace pohraničnicků k ochraně socialistického státního systému. Na politickou výchovu měl být kladen velký důraz, protože měla ovlivnit pohraničnický, upevnit je ve víře v komunismus, aby byli ochotní kvůli ochraně systému i zabít, střílet po utíkajících bezbranných uprchlících. Velení proto kladlo na kvalitu politické práce vysoké nároky, politická práce měla být ideová, nepřetržitá a účinná.⁴⁰⁴ Jejím cílem bylo vychovávat „vzorné pohraničnický“, kteří výborně plní úkoly ochrany hranice, zapojují se do hnutí zlepšovatelů a vynálezců a zdokonalují metody výkonu služby i ženičnická zařízení.⁴⁰⁵

Pro lepší motivaci vojáků bylo využito také udělování čestného řádu „Vzorný pohraničnick“, který byl oceněním za výborné plnění bojových povinností a dobré výsledky i v politické přípravě. Řád byl zřízen v květnu 1954.⁴⁰⁶ Již předtím byly udělovány odznaky „Vzorného vojáka“ - pohraničnicka.⁴⁰⁷ Hnutí vzorných vojáků a vzorných pohraničnicků bylo vojenskou obměnou údernického hnutí v továrnách.

Politická výchova byla prováděna podle připraveného plánu a využívala různé formy působení na pohraničnický. Mezi hlavní formy politické práce u roty patřilo: marxisticko-leninské přípravy důstojníků, politické školení poddůstojníků a mužstva, vojenské schůze, shromáždění a schůze KSČ a ČSM, porady stranického a mládežnického aktivu, porady vojáků oceněných řádem Vzorný pohraničnick a Vzorný voják; porady starších pohraničnických hlídek k výměně zkušeností; porady a besedy s veliteli družstev (témata zlepšení ochrany hranic, kázně, bojové a politické přípravy a politickovýchovné práce), porady s agitátory, přednášky, referáty a politické informace; hromadné čtení a diskuse o politických člancích a uměleckých dílech; hromadné návštěvy filmů a besedy o nich, vydávání nástěnných novin a bojových letáků, hromadný poslech důležitých rozhlasových a později i televizních vysílání; umělecké tvořivosti, pořádání večerů se „vzornými pohraničnický“ a večerů bojové techniky; pořádání večerů s vynikajícími pracovníky ve výrobě, s pracovníky vědy a techniky, se spisovateli, umělci (besedy se známými společenskými a kulturními osobnostmi); sportovní

403 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 267-268.

404 Tamtéž, s. 269.

405 Tamtéž, s. 269.

406 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 82.

407 Rozšířit hnutí vzorných pohraničnicků, prohloubit bojovou a politickou přípravu. *Pohraniční stráž*. 15. května 1951, roč. 1, č. 5, s. 2.

podniky, soutěže, masové hry...⁴⁰⁸

Z těchto forem bylo za nejdůležitější považováno politické školení poddůstojníků a mužstva, ve kterém se pohraničníci učili základy marxismu-leninismu, dále historii a vývoj socialistické soustavy a Sovětského svazu, tradice a principy ochrany hranic v socialistické zemi.⁴⁰⁹ Protože intelektuální úroveň pohraničníků základní služby byla velmi rozmanitá, někteří jedinci byli dokonce negramotní, bylo třeba upravit výuku, aby pro ně byla pochopitelná, proto bylo doporučováno používat množství názorných tabulí, diktovat poznámky, využívat referáty a k vysvětlování složitých otázek pořádat besedy v kroužcích. Samostudium nebylo příliš doporučováno, protože by je řada pohraničníků zanedbala a pro některé by bylo příliš náročné.⁴¹⁰

Pro důstojníky byla určena pokročilejší marx-leninská příprava, kde se měli učit podrobněji dějiny Sovětského svazu i zásady marxistické filozofie a ekonomie. Základem výuky byly přednášky, které měly být doplněny odbornou četbou.⁴¹¹

Stranicko-politická práce probíhala uvnitř organizací KSČ. Politickovýchovná činnost byla organizována velením roty a nadřízených jednotek a měla za úkol ideologické školení pohraničníků, které bylo zakončeno povinnými zkouškami. Kromě zmíněné politickovýchovné činnosti, kterou zajišťoval zástupce velitele pro věci politické a prováděli instruktoři a agitátoři z KSČ, měla u roty probíhat ještě agitační a kulturně masová práce. Čím se lišily? Agitační činnost zajišťovali agitátoři, kteří konzultovali problémy v tzv. agitačním kolektivu a byli velitelem roty a politickým pracovníkem vybírání z mužstva. Agitátoři zajišťovali šíření propagandy u jednotek, poskytovali politické informace o aktuálním dění ve státu a v zahraničí, vytvářeli nástěnky, mezi jejich úkoly patřila také popularizace úspěchů jednotek a zkušeností nejlepších pohraničníků...⁴¹²

Kulturně masová práce byla zaměřená spíše na kulturu, méně na politiku, podporovala družbu pohraničníků s civilním obyvatelstvem. Mezi akce kulturně masové činnosti patřily především kulturní úderky a kroužky Fučíkova odznaku. Zatímco kroužky Fučíkova odznaku

408 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 270-271.

409 V 50. letech ještě nebyly zcela propracované učebnice pro politická školení, nebo se nedochovaly. Z pozdějšího období 70. a 80. let pochází řada učebnic S. Šefraného s kolektivem Na stráži hranic socialismu a komunismu. - ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Na stráži hranic socialismu a komunismu: Sloužíme socialistické vlasti: Učebnice pro politické školení pohraničníků v základním výcviku*. Praha 1984, s. 139.

410 TKADLEČEK, J. Několik slov k služebně politickému školení. *Pohraniční stráž*. 10. července 1951, roč. 1, č. 9, s. 4.

411 PIVOŇKA, J. Příprava a provádění úvodních lekcí v marx-leninské přípravě důstojníků. *Pohraniční stráž*. 20. října 1951, roč. 1, č. 20, s. 3.

412 Využívat všechny formy agitační práce. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 1953, roč. 3, č. 17, s. 1.

měly podporovat četbu komunisty doporučených knih, kulturní úderky měly podporovat spolupráci s civilním obyvatelstvem a soutěživost, zajišťovaly zájezdy spojené s vystoupením. A jejich produktem mohlo být např. zavedení zpěvu při práci na rotě.⁴¹³ Byly podporovány hudební a divadelní soubory na jednotkách, které se zapojovaly do Soutěže tvořivosti mládeže nebo do soutěže Lidová tvořivost. Soutěže probíhaly také v recitaci, tanci, literární a výtvarné činnosti, komponování hudebních skladeb i tvorbě fotografií.⁴¹⁴

Za důležitou část agitační činnosti byly považovány nástěnky – tzv. nástěnné noviny. Nástěnky měly být především aktuální a informovat o dění u roty. Měly se věnovat například podobným tématům: „Byli jsme zpívat s úderkou, máme patronátní závod, chodíme k pionýrům, sklízíme seno, jsme členy různých kroužků, sportujeme, předcházíme kázeňským přestupkům, soutěžíme ve střelbě, o nejlepší světlici, útvar, byli jsme na zájezdu, na besedě apod.“ Mezi další témata patřil hlavně výkon služby na hranicích, podpora novátorského hnutí, podpora politické práce. Nástěnky také měly informovat o domácí a mezinárodní situaci a věnovat se různým výročím a svátkům – 1. máj, Den československé armády...⁴¹⁵

Důležitou součástí politické činnosti měla být tzv. politickovýchovná světlice, která se měla stát střediskem politickovýchovné, agitačně propagační a kulturně masové práce u roty. Vybavení světlice patřilo mezi úkoly zástupce velitele roty pro politické věci.⁴¹⁶

Politickovýchovná práce se potýkala po celé sledované období s podobnými problémy. Již v „Zhodnocení stranicko-politické a politicko-výchovné práce a růstu politického aparátu v Pohraniční a Vnitřní stráži MNB“ pro ÚV KSČ z roku 1953 jsou jako hlavní nedostatky politickovýchovné práce uváděny odtrženost politických školení od života a problémů jednotek, podceňování politickovýchovné práce. Pomocníky politické výchovy byli agitátoři, kteří byli vybráni z řad nejlepších vojáků, členů KSČ nebo ČSM. Mezi nedostatky jejich práce je řazena formálnost, malá účinnost a přesvědčivost. Agitátorům chybí soustavné řízení a školení. Kulturně masová práce byla sice dobře materiálně zásobena, ale nedostatky byly shledány v řízení i v provádění masové práce. Málo pozornosti bylo věnováno péči o manželky a děti pohraničnicků z povolání. Velmi dobré výsledky měla soutěž lidové tvořivosti, které se zúčastnilo přes 1500 pohraničnicků. Zlepšení bylo konstatováno ve spolupráci s

413 HAVLÍK, J. Politická práce na nižších jednotkách. *Pohraniční stráž*. 30. ledna 1952, roč. 2, č. 3, s. 1.

414 Lidová tvořivost v Pohraniční stráži. *Pohraniční stráž*. 30. ledna 1952, roč. 2, č. 3, s. 2.

415 BRČÁK, S. Nástěnné noviny – pomocník velitele. *Pohraniční stráž*. 20. července 1952, roč. 2, č. 20, s. 3.

416 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 272.

civilním obyvatelstvem v kulturní oblasti.⁴¹⁷

V roce 1955 byly kritizovány politickovýchovné světnice, dlouho se nedařilo dosáhnout jejich uspokojivé úrovně. Opakovaně je zmiňována malá pozornost věnovaná politické výchově rodinných příslušníků ženatých důstojníků a poddůstojníků.⁴¹⁸

Pro organizaci politické práce a inspiraci politických pracovníků a agitátorů byly důležitým materiálem časopisy Pohraniční stráž a od roku 1955 také teoretický časopis zabývající se ochranou hranic Pohraničnick. Zde najdeme náměty pro politickou práci u jednotek, ale také kritiku nedostatků a výzvy k nápravě.

Nedostatky ve stranicko-politické práci u PS v roce 1956 se zabývá článek v časopise Pohraničnick „Za zlepšení stranicko-politické práce v Pohraniční stráži“. Článek vychází z údajů dokumentu ÚV KSČ o politické práci v Pohraniční stráži. Nejprve oceňuje úspěchy Pohraniční stráže v ochraně hranic i v politické práci. Zmiňuje, že v roce 1955 bylo 10,5 % všech pohraničnicků oceněno řádem „Vzorný pohraničnick“ nebo „Vzorný voják“. Také zásluhou stranicko-politické práce se zvýšila spolupráce civilních obyvatel na ochraně hranic.

Přesto má politická práce ještě určité nedostatky. Jako hlavní problém je označen nedostatek řízení stranických jednotek u PS ze strany politických orgánů KSČ všech stupňů. Kritizován je také nedostatek kolektivního vedení u útvarových organizací KSČ. Politickovýchovné práci u Pohraniční stráže je vytýkána hlavně odtrženost obsahu od problémů a života jednotek. V politické práci převládá „formálnost a školometství“. Politické výchově velitelů a politických pracovníků chybí studium děl klasiků marxismu a leninismu. Článek kritizuje také nízkou úroveň politicko-masové práce. Chyběly besedy s vojáky o aktuálních událostech, málo se do přednáškové činnosti zapojovali velitelé, kterým byl opakovaně vytýkán malý zájem o politickovýchovnou činnost. „Kulturně osvětová práce u jednotek je jednostranná a nepřitažlivá. U některých rot jsou takřka jedinou formou kulturního vyžití filmová představení. Není pečováno o kulturní vyžití rodin vojáků z povolání. Kulturně osvětová práce až dosud málo přispívá k upevňování morálně politického stavu a zvyšování všeobecného vzdělání pohraničnicků.“⁴¹⁹ Článek vyzývá k snaze o zvýšení úrovně ideologických školení, politická práce se má více přiblížit každodennímu životu roty a

417 ABS, fond A2/1, a. j. 472, Zhodnocení stranicko-politické a politicko-výchovné práce a růstu politického aparátu v Pohraniční a Vnitřní stráži MNB.

418 ABS, fond A2/1, a. j. 202, Situační zpráva o činnosti Pohraniční stráže za rok 1955, s. 23.

419 PIVOŇKA, J. Za zlepšení stranickopolitické práce v Pohraniční stráži. *Pohraničnick*. červen 1956, roč. 2, č. 3, s. 145-148.

problémům pohraničnicků, má být konkrétnější a bojovnější.⁴²⁰

Přestože byla politickovýchovná práce považována vrchním velením Pohraniční stráže a především Ústředním výborem KSČ za prioritu, která měla mít důležitý vliv na dobré plnění dalších úkolů Pohraniční stráže, nižší jednotky a jejich velitelé jí často nevěnovali větší pozornost, považovali ji za vedlejší ve srovnání s bojovými úkoly ostrahy hranic. Častým problémem byla podle pramenů její formálnost a odtrženost od života roty.

5.4 Komunistická strana Československa a Československý svaz mládeže u PS

Nejdůležitější součástí politické práce byla činnost Komunistické strany Československa a Československého svazu mládeže u pohraničních jednotek. Např. v kronice poběžovické brigády se část věnovaná stranicko-politické práci zabývá výhradně činností těchto organizací.

Komunistická strana Československa fungovala v rámci pohraničních jednotek od roku 1949, kdy byly zřízeny rotní a praporeční výbory KSČ a na četách fungovaly základní organizace KSČ. Po zavedení nové sestavy roku 1951 byli pohraničníci na rotách organizováni do dílčích organizací Komunistické strany Československa (DO KSČ) a na praporech do útvarových organizací KSČ (ÚO KSČ). Od roku 1954 se předsedové útvarových organizací stejně jako předsedové praporečních výborů ČSM stali placenými funkcionáři, kteří byli uvolněni ze služebních povinností.⁴²¹

Činnost KSČ u poběžovické brigády zahrnovala především schůze, aktivity a konference, na kterých se zabývala nedostatky v ochraně hranic a politickovýchovné práci a návrhy na jejich řešení. Kromě toho role dílčích a útvarových organizací KSČ často spočívala ve vyjasňování a výkladu směrnic ÚV KSČ – např. v červnu 1953 organizovaly stranické organizace vysvětlovací kampaň k opatřením strany a vlády o měnové reformě a zrušení lístkového systému. Organizace KSČ také iniciovaly podepisování závazků, dále organizovaly brigády na pomoc JZD, zaštiťovaly politickovýchovnou činnost a částečně spolupráci s civilním obyvatelstvem.⁴²²

420 Tamtéž, s. 147.

421 PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Praha 2006, s. 71.

422 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 1. svazek 1951-1956, s. 52-63.

Každý rok se konala konference komunistů u 9. brigády PS, která se měla zabývat úspěchy i neúspěchy stranické činnosti a možnými zlepšeními. Konference komunistů v roce 1952 konstatovala např. tyto nedostatky v politické činnosti: „1. porušování rozkazů velitelů. 2. nepodařilo se nám plně vypěstovat u komunistů odpovědnost za ostrahu státní hranice. 3. dosud se organizace nestaly rozhodujícími pomocníky velitelů a vedoucí silou všech příslušníků jednotek. 4. na našich útvech bujelo falešné kamarádství.“⁴²³

Pro řešení těchto nedostatků měla být uskutečněna následující opatření: stranické orgány měly více spolupracovat s veliteli rot a praporů, měly působit tak, aby se každý pohraničník cítil odpovědným za ostrahu hranice. Komunisté měli být příkladem ostatním, proto měl být veden boj proti trestnosti, účinně měli využívat kritiky a sebekritiky k odstranění tzv. falešného kamarádství. Dále měla strana důsledně vést Československý svaz mládeže a přenášet na něj úkoly, svazáci měli být připravováni na vstup do strany. Každý komunista měl působit jako agitátor a ovlivňovat a přesvědčovat nestraníky. Stranické organizace měly poskytnout podporu hnutí Vzorného vojáka a hnutí novátorů.⁴²⁴

Z uvedeného je patrné, že úloha strany v pohraničních jednotkách byla chápána především jako řídicí orgán politické činnosti a ideologický dohled, strana měla hlavně podporovat různé iniciativy a dohlížet na jejich ideovou čistotu, sama neprováděla žádné akce, kromě teoretických osvětových kampaní, které měly vysvětlovat rozhodnutí strany.

Oproti tomu Československý svaz mládeže měl být aktivní organizací, která přímo organizovala řadu osvětových, politickovýchovných i zábavních akcí. Činnost Československého svazu mládeže byla u Pohraniční stráže zahájena v roce 1951. Postupně byly budovány útvarové skupiny ČSM, které se měly řídit směrnicemi pro práci ČSM v armádě a pokyny KSČ. Zakládání organizací ČSM probíhala postupně. Nejprve byly v letech 1951-1952 ustanoveny útvarové skupiny ČSM na pohraničních rotách, záložních jednotkách, výcvikových střediscích, na velitelství brigád a Velitelství PS v Praze. Praporní výbory ČSM byly pak zakládány až na praporních konferencích v roce 1953.⁴²⁵

Podle ÚV ČSM mělo patřit mezi úkoly ČSM u Pohraniční stráže: pomáhat základní organizaci KSČ a realizovat usnesení strany a vlády, pomáhat veliteli roty při výchově pohraničníků a při zvyšování kázně a pořádku; pečovat o zvyšování „ideově politické úrovně“

423 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, inv. č. 02344/2, Konference komunistů PS Poběžovice 1952, s. 1.

424 Tamtéž, s. 1.

425 ABS, fond PS Domažlice, ka 8, Služební předpisy a pomůcky - KOVANDA, F. Příspěvek ke vzniku Československého svazu mládeže ve vojscích Ministerstva vnitra. In *Historie SNB* 5, s. 66-78.

svazáků, informovat je o politických událostech, číst noviny, vojenskou a politickou literaturu, beletrii; usilovat o vzorný výkon služby svazáků. Pro ČSM měl být vzorem sovětský Komsomol, který také působil v ozbrojených silách SSSR. Důraz byl kladen především na zvyšování kázně a bojové připravenosti.⁴²⁶

Svazák-pohraničnický měl zosobňovat tyto morální a bojové hodnoty: „vysoká politická uvědomělost, bezmezná oddanost k vlasti, láska ke SSSR, bezvýhradná věrnost vojenské přísaze, láska k vojenské službě, mistrné ovládání své zbraně, umění uchránit vojenské a státní tajemství, vysoká bdělost a ostražitost, vysoká ukázněnost a tělesná zdatnost.“⁴²⁷

Jakou činnost ČSM u Pohraniční stráže vyvíjela?

Pro lepší motivaci ve službě ochrany hranic pořádala ČSM besedy pohraničnicků s úderníky a dalšími osobnostmi – funkcionáři strany, představiteli národních výborů, válečnými veterány. Významnou činností ČSM bylo pořádání čtenářských kroužků k získání odznaku Julia Fučíka. Již v září 1951 fungovalo u PS na 257 čtenářských a 364 politických kroužků, za devět měsíců fungování Pohraniční stráže získalo Fučíkův odznak již 730 pohraničnicků.⁴²⁸

V roce 1951 byla také věnována velká pozornost III. světovému festivalu mládeže a studentstva v Berlíně, který měl být manifestací touhy mládeže po míru. V souvislosti s festivalem byla vedena kampaň týkající se boje za mír, s ní byla spojena propagace tzv. vzorného vojáka – pohraničnicka, který měl představovat předního bojovníka za mír.⁴²⁹

Důležitou činností ČSM bylo pořádání kulturních akcí – filmová promítání, besedy s umělci (např. v roce 1952 se na jednom výcvikovém středisku pořádala beseda s Marií Majerovou). ČSM také zajišťoval pořádání Soutěže tvořivosti mládeže, která poprvé proběhla v roce 1951 a byla velmi úspěšná.

Útvarové ČSM se zapojily do navazování vztahů s místním obyvatelstvem, zvláště s místními organizacemi ČSM. Útvarové a místní organizace ČSM společně pořádaly sportovní akce, měly společné kulturní soubory, čtenářské kroužky atd. Svazáci-pohraničnicki také pečovali o činnost Pionýrské organizace, např. pomáhali při budování kluboven pionýrů. Důležitou součástí činnosti ČSM byly kulturní soubory a úderky, které vystupovaly na

426 Tamtéž, s. 67-68.

427 Svazáci – opora velitelů v plnění úkolů. *Pohraniční stráž*. 1951, roč. 1, Zvláštní číslo pro nováčky, s. 2.

428 ABS, fond PS Domažlice, ka 8, Služební předpisy a pomůcky - KOVANDA, F. Příspěvek ke vzniku

Československého svazu mládeže ve vojscích Ministerstva vnitra. In *Historie SNB* 5, s. 69.

429 Tamtéž, s. 69.

shromážděních pracujících.⁴³⁰

Plán činnosti útvarových ČSM a zhodnocení výsledků bylo projednáváno na aktivech ČSM, které organizovala politická oddělení brigád. Dalším orgánem byla konference ČSM u brigády, u 9. poběžovické brigády se první konala v dubnu 1956 a jejím úkolem bylo zhodnocení činnosti ČSM, nalezení nedostatků a návrhy na zlepšení.⁴³¹

5.5 Vztahy s okolním obyvatelstvem

Spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem měla probíhat na několika úrovních. První úrovní byla zpravodajská práce, pro kterou představovala civilní obyvatelstvo významný zdroj informací o výskytu a pohybu narušitelů, negativních postojích některých obyvatel k novému státnímu zřízení. Obyvatelstvo pohraničních oblastí bylo vnímáno jako důležitá síla, která může významně pomoci pohraničnickům s ochranou hranic a zjištěním výskytu potencionálních narušitelů hranice. Aby však byli obyvatelé ochotni pomáhat pohraničnickům s odhalováním narušitelů, je nutné budovat dobrý vzájemný vztah a cíleně místní obyvatelstvo politicky vychovávat.⁴³² K tomuto účelu byla směřována většina akcí družby pohraničnicků s místními obyvateli.

K aktivní spolupráci s Pohraniční stráží při výkonu ochrany hranic byla od roku 1954 zřizována družstva tzv. pomocníků Pohraniční stráže, což byli spolehliví obyvatelé pohraničí, kteří se dobrovolně zapojili do ochrany hranic. Pomocníci PS měli vlastní organizační strukturu, jejíž nejmenší jednotkou bylo družstvo, které čítalo do 10 osob. Vyšší jednotkou byla četa. V čele družstva nebo čety stál velitel pomocníků PS. Mezi úkoly pomocníků PS patřilo odhalování narušitelů hranic a včasné informování pohraničnicků, zamezení narušení pohraničního režimu, účast na pohraničních operacích PS, ochrana státního a družstevního majetku.⁴³³ U 9. brigády PS působilo v roce 1956 celkem 287 pomocníků PS, z nich bylo 40 pomocníků odměněno za úspěšnou práci v roce 1955.⁴³⁴

Spolupráce s civilním obyvatelstvem probíhala také na úrovni KSC. Někteří

430 Tamtéž, s. 70-71.

431 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, inv. č. 02344/4, Konference ČSM Pohraniční stráže Poběžovice 1956.

432 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 122.

433 Tamtéž, s. 123-124.

434 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 19.

pohraničníci působili rovněž jako členové místních národních výborů.⁴³⁵

Další úroveň spolupráce s místním obyvatelstvem byla družba na poli kultury zajišťovaná především útvarovými skupinami Československého svazu mládeže. O spolupráci města a útvaru Pohraniční stráže v Poběžovicích svědčí zápisy znělek místního rozhlasu.⁴³⁶ Bohužel, kronika města je po roce 1948 psána jako kronika JZD v Poběžovicích, takže se kulturnímu dění ve městě ani spolužití občanů města s pohraničníky nevěnuje.⁴³⁷

Znělky byly vysílány místním rozhlasem a připravovala je Osvětová beseda v Poběžovicích. Informovaly o kulturních akcích v Poběžovicích, důležitých politických událostech (např. úmrtí J. V. Stalina) i místním dění (např. rozvoj JZD, založení Svazarmu). Zachovaly se především zápisy znělek z let 1952 a 1953. V rozhlasových znělkách najdeme zmínku o fungování Klubu útvaru PS v Poběžovicích, který ve spolupráci s místní skupinou ČSM pořádal v listopadu 1952 divadelní představení Karvašovy komedie Lidé z naší ulice.⁴³⁸ Komedie je avizována takto: „V režii Václava Horáka a ve výpravě Jiřího Bérty uvedou zde vojáci společně se svazačkami vtípnou veselohru ze současného života, která pobaví a rozesměje každého upřímného člověka.“⁴³⁹ Tato poznámka ukazuje na možný motiv zájmu obyčejných vojáků o kulturní činnost: při nacvičování divadelního představení se totiž mohli setkávat s místními dívkami, což bylo jinak při pohraniční službě velmi vzácné.

U brigády v Poběžovicích existoval také hudební soubor Pohraniční stráže s názvem „Za mír“. Tento hudební a taneční soubor pořádal např. v roce 1952 ve spolupráci s místní skupinou Svazu československého přátelství Mikulášskou zábavu pro místní občany. Taneční soubor PS hrál podle rozhlasové znělky „k tanci i poslechu“.⁴⁴⁰

Velkou událostí mělo v Poběžovicích být oslavení pátého výročí únorového převratu v roce 1953. 25. února 1953 se v kinosále Svornosti v Poběžovicích měl konat slavnostní kulturní večer, na kterém vystupovaly všechny poběžovické soubory, a to Soubor Pionýra, ČSM, soubor žen a poběžovických učitelů společně s příslušníky PS útvar Poběžovice. Součástí programu měl být koncert hudby Pohraniční stráže.⁴⁴¹

O spolupráci s civilním obyvatelstvem v roce 1956 informuje kronika 9. brigády PS

435 Tamtéž, s. 19.

436 Státní okresní archiv Domažlice, fond Místní národní výbor 1945- 1990, ka 18, inv. č. 401 Kulturní akce 1946-1960.

437 Státní okresní archiv Domažlice, fond Místní národní výbor 1945- 1990, inv. č. 102 Kronika obce.

438 Státní okresní archiv Domažlice, fond Místní národní výbor 1945- 1990, ka 18, inv. č. 401 Kulturní akce 1946-1960, znělka z 28. listopadu (1952).

439 Tamtéž.

440 Tamtéž, znělka z 2. prosince 1952.

441 Tamtéž, znělka z 24. února 1953.

Poběžovice. Kronika ukazuje, že hlavní zájem na družbě Pohraniční stráže s místními obyvateli bylo získávání informací o narušitelích a zpravodajská činnost: „K upevnění spolupráce s civilním obyvatelstvem byla zaměřena zejména kulturní a politická spolupráce, jejíž výraz našel odraz v upevnění morálně-politické jednoty civilního obyvatelstva s pohraničníky. Výsledek se projevil v tom, že civilní obyvatelstvo se aktivně podílelo na zadržení narušitelů ve třech případech. Obyvatelstvo upozorňovalo pohraničníky na neznámé osoby, čímž pomáhalo lepší kontrole o pohybu osob v Hraničním pásmu.“⁴⁴²

Pohraniční stráž aktivně rozvíjela kulturní činnost k upevnění spolupráce s místními obyvateli. Tímto způsobem měl být příjemňován život obyvatel v pohraničí. V průběhu roku 1956 připravila Pohraniční stráž v prostoru poběžovické brigády 700 filmových představení ve 22 obcích, které shlédlo asi 15 000 osob. Dále se konalo v 7 obcích 22 estrád kulturních úderků, které navštívilo přes 3200 osob. Kulturní soubory a estrádní skupiny PS provedly v obcích v hraničním pásmu asi 30 vystoupení, která navštívilo na 5000 lidí. Ve 100 případech účinkovaly estrádní hudby PS při tanečních a lidových veselících.

Důležitou součástí spolupráce PS s civilním obyvatelstvem byla práce s mládeží a dětmi. Pohraničníci měli aktivně pracovat s pionýrskými organizacemi. Nejprve byla spolupráce PS s pionýry záležitostí spontánní aktivity jednotlivců, později již byla cíleně organizována. Od roku 1953 byly zakládány Pionýrské skupiny Pohraniční stráže, se kterými pohraničníci spolupracovali, navštěvovali jejich schůzky, pořádali výlety a vycházky a seznamovali děti se zásadami ochrany hranic.⁴⁴³ Z těchto pionýrských skupin, které spolupracovaly s pohraničníky, se v 60. letech vyvinuly Pionýrské oddíly Mladých strážců hranic.⁴⁴⁴ V roce 1956 působili u poběžovické brigády pohraničníci jako vedoucí v deseti skupinách pionýrských organizací. Zvláště aktivní byli V. Pavlus a J. Kolář v Hostouni.⁴⁴⁵ Při práci s pionýry bylo využíváno touhy dětí po dobrodružství a romantice života v přírodě k jejich výchově k lásce k socialismu a odpovědnosti za ochranu hranic, věrnosti komunistické moci. Důležitým prvkem v práci s dětmi byl sport a branná výchova, kterou prováděli pohraničníci, bylo využíváno také bojových her.⁴⁴⁶ Pohraničníci také někdy pomáhali s materiálním zajištěním pionýrských organizací, např. zajišťovali budování kluboven pionýrů.

442 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 19.

443 Pionýrská skupina Pohraniční stráže. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 8. ledna 1956, roč. 6, č. 2, s. 1.

444 MÍKA, V.; KOLEČKÁŘ, V. *Mladí strážcovia hranic*. Praha 1983, s. 38.

445 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 20.

446 MÍKA, V.; KOLEČKÁŘ, V. *Mladí strážcovia hranic*. Praha 1983, s. 37.

Výrazem spolupráce Pohraniční stráže s civilním obyvatelstvem měly být také oslavy Dne československé Pohraniční stráže, které se konaly 8. července 1956. Jejich součástí byly různé besedy, sportovní a branné odpoledne a také vystoupení souborů PS, lidové veselice a taneční zábavy.⁴⁴⁷

5.6 Jiný pohled

Popis fungování Pohraniční stráže a její každodennosti v předchozích kapitolách vychází z oficiálních pramenů Pohraniční stráže – předpisů služby a normativních pramenů, dále z kroniky brigády, která se sice zabývala nedostatky, ale také jen v mezích obrazu Pohraniční stráže jako dobře fungujícího výběrového útvaru, který ovšem není ještě zcela dokonalý. Rovněž časopisy PS nepodávají kompletní obraz života pohraničnicků, kladou důraz na pozitivní vývoj a vzorové příklady. Poněkud odlišný pohled na život pohraničnicků a službu ochrany hranic mohou přinést vzpomínky bývalých pohraničnicků, obzvláště vojáků základní služby, kteří byli v menší míře než pohraničníci z povolání ovlivněni ideologií a často ani nebyli komunisté. Příkladem může být výpověď Jiřího Minaříka, který absolvoval základní vojenskou službu u 9. brigády PS v Poběžovicích v letech 1957-1959.

V této době probíhala ochrana hranic a služba u Pohraniční stráže podobně jako v letech 1951-1956, platily stejné předpisy a opatření, které byly roku 1956 vydány v Předpisu pohraniční služby (pohraniční rota). V letech 1957 a 1958 byly v příručce sepsány také podrobné předpisy pro službu brigády a praporu.

Jiří Minařík se dostal k Pohraniční strážci administrativní chybou a jeho výpověď je v několika případech v přímém rozporu s propagandistickým obrazem Pohraniční stráže. Tato výpověď byla získána metodou řízeného rozhovoru, jedná se tedy o kvalitativní pramen, který není možné kvantifikovat. Výpověď pamětníka je pouze jedna a je třeba další výzkum pro korigování, zda se jedná o individuální vzpomínku, nebo zda podává skutečný stav poměrů u všech jednotek Pohraniční stráže, které propaganda a oficiální prameny cíleně zkreslily.

V rozporu s propagovaným obrazem Pohraniční stráže i vnitřním nařízením byl již nástup Jiřího Minaříka k Pohraniční strážci. Podle oficiálního obrazu měli u Pohraniční stráže sloužit jen vybraní spolehliví pracující občané, kteří měli být před nástupem k Pohraniční strážci prověřeni a měli mít dobré kádrové posudky. Pamětník měl ale příbuzné v Německu a

447 ABS, fond A2/1, a. j. 991, Den československé Pohraniční stráže 1956.

ve Vídni, a proto měl špatný kádrový posudek, kvůli kterému také nebyl původně přijat na průmyslovou střední školu a musel nejprve absolvovat učiliště.

Když šel v listopadu 1957 na vojnu, žádným kádrováním neprocházel. Byl přiřazen jako řidič do 9. brigády PS Poběžovice, patřil do asi osmdesátičlenné rotы řidičů. Nejprve absolvoval ve výcvikovém středisku brigády v Poběžovicích základní výcvik a výcvik pro řidiče. Zatímco výcvik pro řidiče byl kvalitní a Jiří Minařík se při něm naučil i užitečné triky pro řízení auta, politická školení byla formální, politický pracovník byl téměř pořád opilý a řada vojáků neměla intelektuální kapacity ani na zvládnutí zkoušek z ideologie. Pohraničníky z povolání, zvláště důstojníky a poddůstojníky na brigádě, kteří měli podle oficiálního obrazu představovat výkvět obránců vlasti, Jiří Minařík popisuje jako „opilce a zkrachovance“, kterým chyběly jakékoli ideály, a Pohraniční stráž pro ně představovala jen poměrně pohodlné živobytí.

Po výcviku byl Jiří Minařík v březnu 1958 nasazen jako motocyklista na 17. pohraniční rotu Maxov. Velitelem rotы byl npor. Miroslav Macháček a jeho politickým zástupcem por. Jindřich Váchal.⁴⁴⁸ Protože byla ještě zima a v horách nešlo jezdit na motorce, chodil pan Minařík nejprve na pohraniční hlídky. Potom si vyzvedl motorku a vyřizoval pojízdky rotы, vozil poštu, filmy, důstojníky. Teprve na rotě za ním přišel příslušník kontrarozvědky PS, který zjistil jeho špatný posudek, a že má příbuzné v zahraničí, a nechal ho proto v září 1958 přeřadit na prapor v Koutu na Šumavě, kde působil jako řidič sanitky na ošetrovně. Zde sloužil až do konce prezenční služby v listopadu 1959.

Minařík vyvrací, že by pohraničníci základní služby vykonávali střežení hranic s nadšením a z přesvědčení. Byla to pro ně povinnost, kterou chtěli splnit, aby se vyhnuli problémům. Na rozdíl od pohraničníků na začátku 50. let, kteří snad vnímali službu jinak, po roce 1955 již žádné nadšení z obrany vlasti nebylo. Pohraničníci základní služby, se kterými se zvláště na rotě Maxov pamětník setkal, nevěřili komunistické propagandě o vnějším nepříteli, protože žádné přechody agentů již neprobíhaly, dokonce moc neutíkali ani lidé z Československa. „Ti kluci nevěřili tomu, co se říká, věděli, že jsme koncentrák, koncentrák zadrátovanej, že tam nejsme kvůli tomu, abychom hlídali nějaký agenty, vůbec žádný, to neexistovalo, tam nechodili.“⁴⁴⁹

448 ABS, fond 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, Vojenská kronika 9. poběžovická pohraniční brigáda ministerstva vnitra, 2. svazek 1956-1957, s. 5.

449 Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové. - Příloha č. 18.

Pohraničníci základní služby plnili pohraniční hlídky a hlídali, jestli někdo neutíká, především z motivace nemít problémy, jejich cílem bylo bez větších komplikací i větší námahy přečkat období vojny. Proto se mohly stát i případy, že důstojník usnul a pohraniční hlídka raději zůstala na promítání filmu, než by šla včas na hranice. Nijak ji netrápilo, že hranice je dočasně bez ostrahy. Pan Minařík popisuje i případy, kdy v zimě v množství sněhu hlídka na stráž ani nedošla, telefonem si od služby zjistili, že se nechystá kontrola důstojníků, ukryli se ve stodole, kde kouřili. Zároveň však platí, že v obtížných klimatických podmínkách s množstvím sněhu, velkou zimou a elektrickým proudem v zátarasech bylo nepravděpodobné, že by se někomu podařilo přejít hranice.

Úroveň politické výchovy byla mizerná, ani politruk se jí příliš nevěnoval a pohraničníci ji vnímali jako ztrátu času. Kritické byly prověrky znalostí, protože řada pohraničnicků neměla intelektuální kapacity se naučit alespoň základní marxistické poučky.

Největší rozdíly oficiálního obrazu a svědectví pana Minaříka jsou v pohledu na důstojníky a poddůstojníky, pohraničnický z povolání. Pan Minařík je považuje za „blbce, opilce a zkrachovalce“, kteří by měli potíže se uplatnit kdekoli jinde a často se spíše než o ochranu hranice zajímali o alkohol a ženy.⁴⁵⁰

450 Více viz příloha č. 18.

6. Propaganda a obraz nepřítele

6.1 Teoretický rámec – obraz nepřítele

S tématem ochrany hranic v Československu úzce souvisí otázka vytváření vlastního obrazu, obrazu „přítele“ a především obrazu „vnějšího nepřítele“. Právě obraz protivníka sloužil k zdůvodnění oprávněnosti existence železné opony a v zásadě represivního systému ostrahy hranic. Legitimita a společenská přijatelnost Pohraniční stráže závisela na existenci vnějšího agresora, který podle výkladu propagandy čekal za hranicemi na příležitost napadnout Československo, představoval velkou hrozbu, před níž chránili obyvatelé země příslušníci Pohraniční stráže. Proto věnovala soudobá propaganda značnou pozornost formování obrazu vnějšího nepřítele.

Obraz zahraničního protivníka hrál roli i při utváření obrazu „domácího nepřítele“ – např. při politických procesech nebyli odpůrci režimu souzeni jen za vlastní nesouhlas s politickým zřízením, ale museli být zobrazeni jako „zrádci“, „agenti“, skrze něž proniká „vnější nepřítel“ do Československa. Např. souzení církevní představitelé a řeholníci byli prezentováni jako agenti „imperialistické velmoci“ Vatikánu, Milada Horáková byla odsouzena za špionáž a velezradu ve prospěch cizí mocnosti. Z hlediska propagandy museli být tito lidé zvláště přísně potrestáni, protože údajně zrazovali svoji zemi a také narušovali účinnost železné opony jako hradby proti vnějšímu nebezpečí. Tento obraz měl vzbudit dojem, že jejich přičiněním se již lid Československa nemohl cítit bezpečně ani ve svém domově.

Vytváření obrazů „nepřítele“ není specifikem komunistické propagandy ani 20. století, tvoří spíše antropologickou konstantu, která existuje již od počátků lidských dějin. Při procesu sebeuvědomění a sebehodnocení potřebuje člověk obraz druhého člověka - jiného, vůči komu se vymezuje. Tento mechanismus se zvláště uplatňuje při vytváření kolektivních identit. Člověk se ztotožňuje s idealizovaným obrazem své vlastní skupiny a vymezuje se vůči cizí skupině. Vytváří se hranice mezi vlastní skupinou a soupeřem, identifikaci napomáhají zvláštní symboly, rituály, oblečení, významná místa, vůdci, ale také obrazy „přátel a nepřátel“. Vlastní sociální skupina je prezentována pouze pozitivně a některé její negativní vlastnosti jsou přenášeny do obrazu „nepřítele“. Toto vymezení je důležité pro sebeuvědomění kolektivu a posílení jeho vnitřní integrity.

Důležitým prvkem obrazu „nepřátel“ je stanovení hranice, výrazně vyznačené

symbolické i teritoriální hranice mezi vlastní skupinou a nepřítelem – hranice mezi „My“ a „Oni“.⁴⁵¹ V prostředí komunistického Československa byla onou hranicí železná opona, která v ideologickém a propagandistickém výkladu oddělovala „špatný svět kapitalismu“ a „dobrý svět socialismu“, nacházíme zde představu strážců hranice, kteří ve dne v noci střeží hranici, bojují proti útočníkům a zajišťují tak mír a pokoj ostatním lidem ve vlasti i tzv. socialistickém táboře.

Propaganda v totalitním státě poskytuje svým občanům jasnou orientaci ve světě, zřetelný obraz „přátel“ a „nepřátel“. Tento obraz se však stává pro občany totalitního státu závazným, je jim příkazován, nemohou si svobodně vybírat z dalších možných výkladů světa.

Vytváření obrazu soupeře úzce souvisí s obrazem druhého, cizího s problematikou postoje „My“ versus „Oni“.

„Obraz“ je většinou definován jako představa, dojem, který něco nebo někdo vzbuzuje v sociálním okolí. V současné době je zdůrazňováno zejména vědomé vytváření obrazu něčeho ve veřejnosti a možnost ovlivnění, upravení nebo utváření tohoto obrazu.⁴⁵² Obraz je definován jako výsledek ojedinelého nebo opakovaného osobního zážitku. Oproti tomu pojem „stereotyp“ označuje aplikaci již hotových, zjednodušených a zažitých schémat a klišé, která nejsou většinou založena na přímé zkušenosti. Přestože stereotypy jsou často chápány jako negativní jevy, které zkreslují přímou percepci a vedou k řadě předsudků a komunikačních komplikací, do určité míry jsou pro fungování člověka ve společnosti nutností. Představují úsporu energie, člověk nemusí vnímat každou skutečnost detailně, ale zjednodušuje si vnímání. Proces vnímání a utváření stereotypů je ovlivněn společenským kontextem, zařazením, místem ve společnosti a připraveností pozorovatele.⁴⁵³

Walter Lippmann ve své práci *Public Opinion* zmiňuje fakt, že prostředí, ve kterém žijeme, známe jen nepřímo, zprostředkovaně. Obrazy, které nám připadají věrohodné, přijímáme jako skutečnost samu a zacházíme s nimi jako s realitou.⁴⁵⁴ Tento způsob přijímání informací bez dostatečného ověření jejich pravdivosti a přesnosti umožňuje efektivnější fungování ve společnosti a šetří energii, někdy v sobě ale skrývá nebezpečí dezinformování a nedostatečnou reflexi původu informace.

451 SATJUKOW, S.; GRIES, R. Feindbilder des Sozialismus: Eine theoretische Einführung. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Unsere Feinde: Konstruktionen des Anderen in Sozialismus*. Leipzig 2004, s. 13-70.

452 KLUSÁKOVÁ, L., et al. Namísto úvodu: „My“ a „oni“ - náčrt teoretické reflexe problematiky. In KUBIŠ, K. (ed.) *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha 2003, s. 14.

453 Tamtéž, s. 15-16.

454 Tamtéž, s. 15.

Představa o události vzniká jako konstrukt, který se skládá částečně z vlastní zkušenosti a částečně ze zprostředkovaných informací. Dokonce i očitý svědek si tvoří představu o události především na základě nepřímých informací (neviděl vše, něco mu řekli ostatní svědkové, byl dodatečně ovlivněn tištěnými materiály, fotografiemi, popř. historickým výkladem, role paměti...). Při utváření zprávy o události nebo obrazu události je důležitý tvůrce informace, který pracuje selektivně a většinou je při vytváření zprávy kreativní. Podobu šířeného obrazu události ovlivní místo pozorovatele – geografické umístění, ale také sociální role, pozice ve společnosti, ze které vyplývá jeho obeznámenost s prostředím; důležité jsou analytické schopnosti a dosavadní znalosti pozorovatele, které využívá při interpretaci události. Pokud tvůrce chybí znalost prostředí, o kterém píše, bude jeho zpráva jen velmi obecná, bez detailu, se špatným pochopením události. Při formulování zprávy je tvůrce ovlivněn také svými dosavadními zkušenostmi, četbou a společenskými stereotypy.⁴⁵⁵ Obrazy „nepřítele“ a stereotypy mohou být vyjádřeny verbálně, velmi účinnou je ale také jejich vizuální forma – např. prostřednictvím karikatur.

Vytváření obrazů slouží nejen momentální potřebě (v našem případě především politické a společenské), ale ovlivňuje také přijímané identity lidí (v tomto případě národní identity, popř. nové identity socialistického člověka). „Identita“ znamená totožnost, představuje vlastní sebepojetí člověk. Ve společenském kontextu je „identitou“ většinou míněna společenská skupina, se kterou se člověk ztotožňuje (identifikuje) a přijímá její systém hodnot, symboly, sociální role a vzorce chování. Toto společenství se systémem hodnot potom zpětně upravuje osobnost člověka.⁴⁵⁶ Jedná se o tzv. kolektivní identitu, která může být postavena na různých základech – nejčastější je národní identita, komunistické strany se snažily vytvořit identitu třídní (sounáležitost dělníků bez ohledu na národnost). Jedinec ale může sdílet více kolektivních identit – např. se může cítit Čechem i dělníkem a komunistou. Charakteristikou identit je tendence vymezovat se vůči něčemu jinému, identita se vyhrazuje v porovnání s „jiným“. Vzniká dualita „my“ a „oni“, pocit sounáležitosti, příslušnosti k vlastní skupině a distanc od skupiny cizí.⁴⁵⁷

Velmi inspirativní jsou v této oblasti texty Bedřicha Loewensteina, ve kterých využívá k interpretaci dějinných fenoménů psychologických a antropologických konceptů.⁴⁵⁸ V textu

455 Tamtéž, s. 15.

456 Tamtéž, s. 18.

457 Tamtéž, s. 19.

458 LOEWENSTEIN, B. W. *My a ti druzí*. Brno 1997, s. 59-80.

„My a ti druzí“ se historik zabývá postojem lidí k cizincům, tendencí lidí vytvářet různě definované skupiny a z nich vyplývající skupinové identity a ohrazovat se vůči vnějšímu okolí. Bedřich Loewenstein ve svém článku zmiňuje příklady utváření obrazu nepřítele na základě náboženských identit, nacionalismu, ale také vymezování se vůči marginálním skupinám – chudým. Autor uvádí, že utváření hranic a „plotů“ je základní antropologickou kategorií, celý lidský život je postaven na principu ohraničování. Jako příklad uvádí dům, jehož symbolickou hodnotou je ochránit slabou lidskou bytost před pomyslným vnějším nebezpečím, vytyčit si vlastní prostor, se kterým jsou spojeny pocity jistoty, bezpečí, vlastní identity a který je oddělený od nebezpečného a nevyzpytatelného vnějšího okolí, které člověka ohrožuje. Dům a jeho zdi slouží jako hranice a nástroj ochrany.⁴⁵⁹ Tyto prvky typické pro pojetí domova nacházíme i v prezentaci železné opony a především Pohraniční strážě - pohraničníci jako ochránci vlasti, míru a domova.⁴⁶⁰

Skupinová identita a obrazy cizího, resp. soupeře, nejsou biologicky dané, ale naučené, osvojené v procesu socializace. Zde se proto otevírá prostor pro působení propagandy, která se snaží lidi tento obraz naučit, docílit toho, aby jej přijali a ztotožnili se s ním. Protože nejnázve probíhá socializace v raných obdobích lidského života – v dětství a mládí – byla často cílena propaganda i na tyto skupiny obyvatel.⁴⁶¹

Představa sebe a představa cizího se vzájemně doplňují, jedná se o nutné protiklady, které člení lidskou zkušenost a tvoří základ pro jednání – podobně jako rozlišení protikladů světlo-tma, dobro-zlo. Aby nebyl obraz sebe sama rozporný, jsou záporné vlastnosti skupiny přenášeny do obrazu méněcenných druhých. Pro zdůraznění vlastního pozitivního obrazu musí obraz cizího působit co nejhroživější. Nestačí „cizinec“, je potřeba „nepřítel“. Protivník je zbavován lidských vlastností, je dehumanizován. Stává se pouhou hrozbou, proti které je nutné co nejtvrději zakročit. Morální pravidla, která platí vůči členům skupiny (např. nezabít, nezradit...), se nevztahují na soupeře. Pokud je „nenáviděný agresor“ udán nebo zabit, popraven, chybí pocit bezpráví a nenastává morální dilema. Proti vlastnímu strachu a nejistotě

459 Tamtéž, s. 62.

460 Viz básně v časopisu *Československý voják* – PETŘÍČEK, M. Dopis z hranice. *Československý voják*. 1952, roč. 1, č. 7, s. 26.; FLORIAN, M. Hraniční lesy. *Československý voják*. 1954, roč. 3, č. 8, s. 11.; ŠTÍTNICKÝ, C. Prísaha. In BARTL, J.; ŠOLTÉSZ, P., et al. *Repertoární sborník č. 15: Bojové tradice našich národů*. Praha 1955, s. 215-216.; motiv zdi chránící domov - karikatura HAAS, L. *Neprojdou! Československý voják*. 7. března 1952, roč. 1, č. 5, s. 16-17.

461 Viz FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948-1956). In BUDIL, I.; ZÍKOVÁ, T. *Totalitarismus 2: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Praha 2006, s. 43-49.

se skupina brání stavbou zdí, utvářením hranic mezi námi a ohrožujícím protivníkem.⁴⁶²

Loewenstein zmiňuje významnou roli symbolů a rituálů, které slouží mobilizaci lidí lépe než racionální osvěta. Symboly představují řád, dodávají označenému význam, a tak utišují strach a zmenšují pocit nejistoty. Lidé využívají symbolické ohraničení jako obranu proti chaosu, symboly jsou velmi důležité pro fungování společnosti. „Symbolické ohraničení zajišťuje proti chaosu. Bez nárameníků chybí důstojníkovi identita, a totéž se stává soudci nebo knězi bez taláru: propuká panika, hranice mezi vnitřkem a vnějškem, posvátným a profánním, hořejškem a dolejškem, mezi „my“ a „oni“ se vytratila.“⁴⁶³

Další podstatnou funkcí symbolů a rituálů je působení na emoce. Právě díky této vlastnosti oslovují masy lidí, utvářejí pocit sounáležitosti a mají mobilizační potenciál. Zvláště v období krizí jsou lidé znejistění, mají strach, napovrch vystupuje potřeba konformity, hledají silné emoce a jasné hodnoty – lásku, nenávisť, pomstu, spíše než osvětu a rozvahu. Od racionálních argumentací se obracejí k „mýtům“, které jsou provázeny právě symboly a rituály. Symbol není důležitý sám o sobě, ale jako zosobnění hodnoty, kterou představuje. Pokud se vyprázdní hodnoty, lidé jim přestanou věřit a nemají úctu ani k symbolům. Symboly jsou falzifikovány a vládnoucí moci se nezdaří jejich umělá ochrana – např. prostřednictvím cenzury, sankcemi. Jediná možnost záchrany symbolů je zjistit, co se stalo s hodnotami, proč již nemají víru lidí.⁴⁶⁴

Základním mýtem komunistické moci byl boj, jednalo se až o pohádkový motiv boje dobra proti zlu, v němž zákonitě nakonec zvítězí dobro. Dobro v mýtu představoval socialismus a státy, které jej přijaly, zlo kapitalismus a tzv. imperialistické státy. Specifický byl předmět boje, jímž nebylo území, nerostné suroviny ani krásná žena (jako v Homérově Ilias), ale mír. Tento paradox analyzuje Macura ve své eseji „Poslední bitva“.⁴⁶⁵ Atribut míru se stal hlavním znakem tzv. socialistického tábora. Východ byl prezentován jako země poklidné mírové práce, zatímco Západ byl spojován s válkou a válečnými přípravami. Takto byly představovány veškeré skutečnosti – např. sovětská věda měla být v obrazu propagandy nástrojem budování míru, zlepšení života lidí, kapitalistická věda znamenala válku a ničení⁴⁶⁶; kultura na Západě měla být údajně nástrojem manipulace agresorů a Kukluxklanu a přípravy války, oproti tomu na Východě měla být kultura určená lidu a působit jako nástroj boje za

462 LOEWENSTEIN, B. W. *My a ti druzí*. Brno 1997, s. 67-69.

463 LOEWENSTEIN, B. W. *My a ti druzí*. Brno 1997, s. 63.

464 Tamtéž, s. 120-126.

465 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 19-27.

466 Tamtéž, s. 19.

mír.⁴⁶⁷ Největším paradoxem bylo spojení armády a branné moci s atributem míru.

Na druhou stranu pro komunistický mýtus i propagandu byl typický motiv boje a zápasu a válečná rétorika.⁴⁶⁸ Svědčí o tom již použití vojenského termínu „fronta“ pro důležitý orgán ve státě Národní frontu, „fronty“, na kterých je třeba bojovat, nacházíme také v oblastech kultury, literatury, ideologie, zemědělství, průmyslu, na různých pracovištích. Častý je motiv boje a hlavně vítězství: „Do boje za šťastnou budoucnost národa“, „Vpřed za vítězství nového československého vlastenectví“.⁴⁶⁹

Vladimír Macura upozorňuje také na idiomy s využitím osamostatněných vazeb předložek „o“ a „za“ se 4. pádem, které dávaly různé jevy do souvislosti s bojem⁴⁷⁰: „(Boj) Za práva mladé generace, Za nerozbornou obranu vlasti⁴⁷¹, Za správný průběh stranické konference, Za rozmach kulturně-osvětové práce, Za větší aktivitu svazáků, Za účelnost a příjemné prostředí na našich politicko-výchovných světnicích⁴⁷², O novou vesnici, O marxistickou jazykovědu, O nový poměr církvi k státu, Za bohatou úrodu, Za bohatší život chlapců a děvčat v domovech mládeže.“⁴⁷³ Tato spojení měla několik významů – jednalo se o skrytou kritiku, ukazovala často na věci, které je třeba zlepšit, které nejsou ideální, a je třeba na nich pracovat, zároveň představovala autora textu jako aktivního bojovníka, který se do určitého zápasu rovněž zapojuje, v neposlední řadě měly tyto titulky formu výzvy k aktivitě, protože socialistický mýtus kladl důraz na aktivní a nadšené jedince, zatímco pasivita, lhostejnost a smutek měly být atributy „nesocialistického“ jedince a protivníka. Častá byla rovněž spojení „Za další...“ rozvoj, rozkvět..., která ukazovala dosavadní úspěchy zápasu a zároveň vyzývala k pokračování v boji.⁴⁷⁴

Další hojně užívané termíny byly „třídní boj“, „ofenziva“, „bitva“ (např. bitva o zrna), „barikády“, „zteč“ a také „bojovník“. Slovo „bojovník“ bylo často používáno nejen v souvislosti s brannými silami, ale také v souvislosti s prací – „bojovníkem (socialismu)“ se stával „lid“, „dělník“, pracující „masy“. Proti „bojovníkovi“ pak zpravidla stál „nepřítel“.⁴⁷⁵ Četné byly výzvy k „bdělosti a ostražitosti“ před agresorem.

467 Viz příloha č. 34 - PELC, A. Kultura. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 1. - karikatura.

468 Viz SCHMIEDTOVÁ, V. *What did the totalitarian language in the former socialist Czechoslovakia look like?* Bloomington 2006.

469 Titulky v deníku Pravda, 1948.

470 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 19-27.

471 Kniha A. Čepičky z roku 1954.

472 Stráž vlasti, 1952.

473 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 19-27.

474 Tamtéž, s. 19-27.

475 SCHMIEDTOVÁ, V. *What did the totalitarian language in the former socialist Czechoslovakia look like?* Bloomington 2006, s. 6.

Bojová rétorika je dobře patrná například na kampani proti mandelince bramborové, kterou popsala Pavlína Formánková v článku „Kampaň proti ‚americkému brouku‘ a její politické souvislosti“.⁴⁷⁶ Tato kampaň proběhla v červenci a srpnu 1950 a jejím cílem bylo zmobilizovat obyvatelstvo Československa k „boji proti americkému brouku“, který měl být vysbíráván a huben. Hubení zemědělského škůdce bylo představeno jako součást boje proti imperialistům, bylo dáno do souvislosti se začínající válkou v Koreji. Mandelinky se v propagandě staly americkými špióny a vojáky, kteří mají sabotovat socialistické zemědělství a způsobit hladomor.⁴⁷⁷

Občany republiky vyzývaly k boji proti mandelince články, které často přejímaly formu mobilizačních vyhlášek. Formánková a Macura uvádí jako příklad článek „Gangsteři v letadlech“ od novináře Skyby. „Do radostných příprav na mírové žně zazněly pojednou hlasy na poplach (...) Pozor, občané republiky! Vaše země, pro vás ta nejkrásnější, byla napadena mandelinkou bramborovou (...) boj proti škůdci byl zahájen na frontě co nejširší a mobilizovány prostředky, které se dobře osvědčují. Nastoupili jsme do boje, v němž musíme stůj co stůj zvítězit.“⁴⁷⁸

V kampani proti mandelince se setkáme také s obrazem „hrdinů“, statečných bojovníků proti nepříteli, kterými jsou sovětští piloti, již mandelinky hubí chemickým postřikem z práškovacích letadel. Tito letci představovali přátelskou pomoc Sovětského svazu a působili jako dobrá „mírová“ varianta amerických letců, kteří měli ze svých letadel mandelinky rozšiřovat. Mandelinka měla být také symbolem amerického imperialismu, byla spojována s fašismem – na jejích krovkách bylo spatřováno písmeno V – označení německých raketových zbraní. V této souvislosti bylo zdůrazňováno československé přátelství se Sovětským svazem, vítěz nad fašismem v druhé světové válce.⁴⁷⁹

Socialistické země byly tedy prezentovány jako „říše míru“ a zároveň jako svět stálého a všudypřítomného boje. Toto neobvyklé spojení vycházelo z mytické představy světa socialismu a především komunismu jako biblického ráje, dokonalého světa, kde budou všichni šťastní a který nastane po konečném vítězství socialismu, po určité poslední bitvě. Setkáváme se zde s výraznými sakrálními až chiliastickými prvky. Nezbytným atributem ráje

476 FORMÁNKOVÁ, P. Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*. 2008, roč. 2, č. 1, s. 22-38.

477 Tamtéž.

478 Tamtéž; SKYBA, Z. Gangsteři v letadlech. *Lidové noviny*, 1. července 1950, s. 1. Citováno podle MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 28-34.

479 Tamtéž, s. 28-34.

je mír, ale cesta k ráji vede skrze boj.

Protože ale vize ráje byla spojována jak s budoucností (ráj, který si musíme vybojovat, nastane po konečném vítězství komunismu), tak s přítomností (prezentace současné společnosti jako ideální, která již naplnila sny minulých generací, sociální spravedlnost, dobrý život dělníků, zemi zaslíbenou měl být především Sovětský svaz), musela se nutně prolínat mírová a válečná rétorika. Současná socialistická společnost měla podle obrazu dobové propagandy již žít v zemi míru, „ráji“, ale zároveň se musela stále potýkat s vnitřními a především vnějšími protivníky a odpůrci a bojovat za získání svého budoucího „ráje“.⁴⁸⁰

Do tohoto mytického rámce byl zasazen i obraz československé armády, která měla být především lidovou a také mírovou. Zdůrazňováno bylo rovněž spojenectví a přátelství se Sovětským svazem, jehož Rudá armáda měla být pro novou československou armádu vzorem. O poslání armády a jejích pilířích hovořil Alexej Čepička: „Počátky naší armády tkví tedy v revolučním původu našeho státu. Před zraky hrdinných bojovníků Sovětské armády byly formovány první útvary a kladeny základy armády, která bude prodchnuta zásadami věrnosti a bratrství k sovětskému lidu a jeho armádě, věrností svému pracujícím lidu a všem spojencům a konečně věrnosti a bratrství k utlačovaným a vykořisťovaným na celém světě.“⁴⁸¹

Zdůrazňována byla především svázanost a propojenost armády s lidem, který armádě poskytuje materiální zabezpečení i morální oporu, aby mohla dobře bránit vlast. „Lid“ byl základem, hlavním zdrojem legitimacy komunistické moci, bylo na něj často odkazováno v propagandistických textech, „vůle lidu“ nahradila dřívější „vůli Boží“, byla nenapadnutelným argumentem. Přesto nebyl lid jasně vymezen, dle užívání v textech ale představoval především členy komunistické strany a její příznivce, jeho základem měla být „pokroková dělnická třída“, ze které ovšem byla vyloučena bývalá buržoazie, inteligence, šlechta, lidé, kteří nově pracovali rovněž v dělnických profesích. Tyto osoby, stejně jako „nepřátelé socialismu“ a různé „nekalé živly“, byly z lidu vyloučeny. Hranice „lidu“, kdo mezi lid patří a kdo ne, určovala komunistická strana.⁴⁸²

Dalším atributem armády byla její „mírová povaha“, nemělo se jednat o armádu určenou k útoku, zdůrazňována byla pouze její obranná funkce. V dobové propagandě byl potlačen i základní rys každé armády – je určená k boji, při výcviku se vojáci připravují na zabíjení případných protivníků. Byla zdůrazňována jen pozitivní role armády jako ochránce.

480 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 8-18, 19-27.

481 ČEPIČKA, A. *Za nerozbornou obranu vlasti: Sborník statí, projevů a rozkazů*. Praha 1954, s. 11.

482 Viz FIDELIUS, P. *Řeč komunistické moci*. Praha 1998.

Spolu s dehumanizací nepřítele, který jako by přestal být lidskou bytostí, byl zatemněn fakt, že zneškodnění soupeře znamená často zabití člověka.

Vojáci byli prezentováni jako ochránci míru a pokoje v zemi, často byli zobrazováni s dětmi – pionýry, jejichž šťastný život chrání, a často tak obětují vlastní pohodlí, bezpečí i život.⁴⁸³ Měli se stát skutečnými hrdiny – toto platilo obzvláště pro Pohraniční stráž, u které byl zdůrazňován rys každodenního nebezpečí a útrapy spojené s hlídáním hranic. Důležitým motivem, který byl v propagandě využíván, byla také určitá dobrodružnost služby v divoké přírodě na hranicích.

Ministr národní obrany Čepička definoval úkoly československé armády takto: Měla to být armáda pracujícího lidu, „která chrání naši nezávislost a samostatnost, která chrání naše spojení se Sovětským svazem a lidově demokratickými státy a která chrání bratrství s vykořisťovaným pracujícím lidem na celém světě.“⁴⁸⁴

Pro komunistický obraz světa bylo typické černo-bílé vidění, zřetelná dichotomie. Hrdinný voják, pohraničník měl vždy protivníka – „vnějšího nepřítele“, proti kterému bojoval. Toto propagandistické dělení mělo své východisko v reálném rozdělení světa do dvou bloků, mezi nimiž panovalo politické i ekonomické napětí.⁴⁸⁵

„Obraz nepřítele“ nebyl stále stejný, ale v čase se vyvíjel – především v závislosti na aktuální politické situaci uvnitř i vně sovětského bloku. Autoři Silke Satjukow a Rainer Gries rozlišují tři etapy v utváření obrazu nepřítele v době vlády komunistické moci. Přestože autoři popisují především situaci v Německé demokratické republice, lze periodizaci vztáhnout i na ostatní socialistické země.

Rozlišují tři fáze: tzv. nepodmínění nepřátelé (Unbedingte Feinde), podmínění nepřátelé (Bedingte Feinde) a erodující nepřítel (Der erodierte Feind). S obrazem nepodmíněných nepřátel se setkáváme především v období tzv. stalinismu a období následujícím, v 50. letech. Obraz protivníka byl v této době důležitou součástí společenského diskursu. Existovala řada typů zobrazení soupeřů v různých oblastech – hospodářské, kulturní, politické, vojenské. Utvářením obrazu protivníka reagovaly vládnoucí elity na pocit vlastní nejistoty, kterou jen podporovala povstání v NDR, Polsku a Maďarsku, částečně i v ČSR (Plzeň 1953), ke kterým došlo v 50. letech. Tuto vlastní nejistotu elity potlačovaly

483 Viz přílohy č. 35, 36 – MRKVIČKA, O. Děti a vojáci. *Dikobraz*. 9. října 1951, roč. 7, č. 41, s. 1. - karikatura; ŠTEMBERA, O. Tankista. *Dikobraz*. 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1. - karikatura

484 ČEPIČKA, A. *Za nerozbornou obranu vlasti: Sborník statí, projevů a rozkazů*. Praha 1954, s. 13.

485 SATJUKOW, S.; GRIES, R. Feindbilder des Sozialismus: Eine theoretische Einführung. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Unsere Feinde: Konstruktionen des Anderen in Sozialismus*. Leipzig 2004, s. 22.

vytvořením obrazu především vnějšího agresora. Protivník (kapitalisté) představoval jasnou hrozbu, které bylo třeba se bránit, zvítězit nad ní a tak si upevnit vlastní sebevědomí. Toto období bylo konjunkturou velkých mytických příběhů hrdinů a nepřátel.

Asi od poloviny 60. let dochází ke změně pojetí. Z „bezpodmínečného nepřítele“, který zůstává v obrazu propagandy nenáviděným agresorem, ať jedná jakkoliv, se stává především v 70. a 80. letech „podmíněný nepřítel“, který je nebezpečný, jen pokud zvyšuje napětí mezi bloky a přímo svou politikou ohrožuje sovětský blok. Pokud je ale přístupný jednání a probíhají vzájemné rozhovory, dochází k uvolňování napětí, není prezentován jako přímý soupeř. Tato změna v propagandě souvisela s počínajícími rozhovory o odzbrojení a Brandtovou Ostpolitik. Komunistická propaganda sice zcela neodstoupila od koncepce třídního boje a nepřátel, ale většinou se o něm hovořilo jen obecně, na rozdíl od předchozího období nebyl protivník konkretizován. Změna obrazu nepřítele souvisela také se změnou ducha společnosti, již nebyl kladen důraz na nadšené budování „ráje“ a na velké příběhy boje dobra (socialismu) a zla (kapitalismu), ale spíše na věcnost, pragmatičnost a vědeckost. Utopie nové společnosti byla již upouštěna, proto se postupně rozpadal i koncept „obrazu nepřátel“.

Konečný rozklad představy agresora pak představovala glasnost a perestrojka v polovině 80. let, autoři pro toto období používají termín „erodující nepřítel“ (der erodierte Feind).⁴⁸⁶

486 Tamtéž, s. 48-54.

6.2 Propaganda a její nástroje

Přestože je termín „propaganda“ hojně používaný, především jako pejorativní označení, není často přesně definován. Co tento termín představuje, jak je v současné době pojímán?

Podle encyklopedie Britannica je „propaganda“ rozšíření, popř. manipulace, informací – faktů, argumentů, pověstí, polopravd nebo lží – za účelem ovlivnění veřejného mínění.⁴⁸⁷

Česká encyklopedie Universum definuje propagandu jako „prosazování idejí nebo politických teorií přesvědčováním lidí o jejich správnosti“.⁴⁸⁸ Propaganda využívá metod a poznatků sociologie a psychologie k dlouhodobému působení na lidi a ovlivnění jejich názorů.

Termín „propaganda“ vznikl v církevním prostředí, je odvozený od názvu Kongregace pro šíření víry – Congregatio de propaganda fide, kterou založil roku 1622 papež Řehoř XV. V současné době se termín používá především v oblasti politiky a hospodářství. Využívá metody slibů, výhrůžek, diskreditace protivníků, důležitým nástrojem propagandy jsou masová média. Propagandu je třeba rozlišovat od propagace, která pouze zdůrazňuje přednosti propagované věci, ale nemá ambice kontrolovat myšlení lidí, nepracuje s ideologickou indoktrinací.⁴⁸⁹

Propaganda je šíření informací, jehož hlavním cílem ale není informovat, poskytnout objektivní informaci, nýbrž ovlivnit myšlení a následně i jednání publika; přesvědčit lidi, aby přijali propagandistovy názory a pohled na svět. Je používána často velmi důmyslná a skrytá manipulace, ale také otevřený nátlak a pohružka silou. Propaganda si často vytváří vlastní speciální jazyk a výrazy – komunistická propaganda hojně užívala například slova: revoluce, kontrarevoluce, dogmatismus, revizionismus, mírový zápas, revoluční a pokrokové síly maďarského lidu, reakční zřízení, kontrarevoluční živly, nepřátelští agenti...

V psychologické literatuře je propaganda považována za specifickou formu sociálního ovlivňování, kam patří také vzdělávání, reklama, indoktrinace a kontrola myšlení. V případě propagandy se jedná o pokus nějaké autority (státní, církevní, stranické) o něčem přesvědčit co největší lidské skupiny. Často přitom nadsazuje, může, ale nemusí se uchýlovat ke lžím. Vytváří různě velký nátlak a užívá postupy, kterými dokáže přimět lidské skupiny k povolnosti

487 *Encyclopaedia Britannica*. [online]. 2010 [cit. 2010-06-04]. Propaganda. Dostupné z WWW: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/478875/propaganda>>.

488 KOČÍ, A., et al. *Universum: Všeobecná encyklopedie*. 7. díl. Praha 2001, s. 521.

489 Tamtéž, s. 521.

a souhlasu s předkládanými informacemi a ideologií. Jejím cílem je dosažení či udržení politické moci. Ve státech s centralizovanou mocí a existencí cenzury slouží veřejná propaganda pouze mocenským špičkám. Neveřejnou propagandu v tom případě představují pouze informace sdělované od člověka člověku – šeptaná propaganda.⁴⁹⁰ Známa a vědecky zkoumaná je především propaganda nacistického Německa a Sovětského svazu.

S propagandou, i když v poněkud jiné formě, se setkáváme i v demokratických státech. Zde je zkoumání propagandy složitější, protože média jsou v soukromém vlastnictví, neexistuje cenzura ani přímý vliv státu na šíření informací. Dochází zde k vzájemnému soupeření různých médií. Propagandu ovlivňuje velikost společností, které ovládají média, jejich majetková koncentrace, bohatství majitelů; závislost na reklamě jako primárním zdroji zisku; skutečnost, že informačním zdrojem pro média jsou kanály kontrolované mocenskou elitou, možnosti přímého a nepřímého nátlaku v případě zveřejnění „nežádoucí informace“.⁴⁹¹

Termín „propaganda“ je také často spojován s „indoktrinací.“ Jaký je mezi nimi rozdíl?

Cílem propagandy je přesvědčit lidi, aby přijali její úhel pohledu, ovlivnit veřejné mínění. Záměrem indoktrinace je vytvoření vnitřně sevřené skupiny, která je schopna vysoce efektivního chování. Může zde být přítomen autoritativní a nadřazený vztah k ovlivňovaným lidem, na něž je vyvíjen nátlak. Užívá se trestání a klamy, aby bylo dosaženo souhlasu indoktrinovaných.⁴⁹²

Termín „indoktrinace“ využívá také Hannah Arendt v publikaci „Původ totalitarismu“. Používá ho k označení formy ideologického působení totalitní moci. V jejím pojetí využívá moc propagandu pro první získání mas. Po upevnění vlády ji nahradí indoktrinací, což je šíření vlastní doktríny, vlastní verze reality, která má být ovládanou společností bezvýhradně přijata. Indoktrinace je určena dovnitř ovládané společnosti, zatímco propaganda i nadále působí navenek, jako součást zahraniční prezentace totalitní moci. Proti osobám v ovládané společnosti, na které není funkční indoktrinace, zakročuje moc terorem.⁴⁹³

Od současného pojetí propagandy se liší pojetí tohoto fenoménu v Československu v druhé polovině 20. století, pojetí sdílené přímo tvůrci propagandy. Pro komunistické pojetí propagandy byly zásadní texty V. I. Lenina a G. V. Plechanova, kteří rozlišovali podle

490 KOUKOLÍK, F.; DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů*. Praha 2006, s. 109.

491 Tamtéž, s. 109.

492 Tamtéž, s. 110.

493 ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostatným drotom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava 2005, s. 18-19.

intelektuální úrovně recipientů „propagandu“ a „agitaci“. Propaganda měla být směřovaná na uvědomělé recipienty, kteří měli rozhled v dané problematice. Oproti tomu agitace byla určena masám a omezovala se na jednoduchá akční hesla. Postupem času měly oba způsoby šíření ideologie splývat, což měl být logický výsledek stále větší uvědomělosti mas. V 60. letech byl tento výklad postupně upouštěn jako překonaný.⁴⁹⁴

Nacházíme jej ale ještě v encyklopedii ze začátku 60. let, která kodifikovala soudobý stav vědění – „Příruční slovník naučný“. Slovník definuje propagandu jako „vysvětlování a rozšiřování určitých idejí, učení a politických teorií.“⁴⁹⁵ Toto pojetí se blíží našemu chápání osvěty, chybí zde prvek přesvědčování, ovlivňování, popř. manipulace i fakt, že je šířeno pouze jedno učení, recipient si nemůže svobodně vybrat. Tyto rysy najdeme v definici agitace: „prostředek politického ovlivňování a působení na masy besedami, projevy, přesvědčováním, novinami (...) Je to důležitá zbraň v politickém boji mezi třídami a stranami.“ Dále je již termín agitace vztažen přímo na komunistickou agitaci: „Politická agitace KS je jedním z nejdůležitějších prostředků komunistické výchovy pracujících, prostředků k zvyšování jejich socialistického uvědomění, na rozdíl od propagandy rozšiřuje agitace poměrně úzký okruh idejí, hesel a vědomostí v nejširším měřítku. Agitace mobilizuje široké vrstvy k socialistické výstavbě a k přeměně života na social. a komunist. principech. Její síla tkví ve vysoké ideové úrovni, v pravdivosti, v tom, že základní hesla vytyčují ve shodě s životními zájmy pracujících mas.“⁴⁹⁶ Termínem propaganda bylo myšleno především vnitrostraničné školení a vzdělávání straníků v komunistické ideologii. Oproti tomu pod pojmem agitace se skrývalo právě šíření informací mezi masy za účelem jejich ovlivnění.

V 50. letech ještě neexistovala v Československu vlastní propracovaná teorie propagandy, byl hlavně přebírán sovětský systém. Byly publikovány texty sovětských propagandistů, v teoretických textech bylo odkazováno k sovětskému vzoru, byly doporučovány sovětské propagandistické materiály.⁴⁹⁷ Komplexní a propracovaný systém propagandy s teoretickým zdůvodněním vznikal postupně. S prvními náznaky teorie propagandy se setkáváme v úvodech k praktickým návodům pro propagandisty nebo v časopisech „Propagandista“ a „Život strany“. Od konce 60. let se komunistickou propagandou zabýval Miloslav Chlupáč, který vytvářel především učební texty pro žurnalisty a studenty

494 ZAVACKÁ, M. K problematike výskumu totalitnej komunistickej propagandy: Vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. *Historický časopis*. 2002, č. 3, s. 441.

495 PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 3. díl. Praha 1966, s. 731.

496 PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 1. díl. Praha 1962, s. 22.

497 Viz časopis *Propagandista*.

společensko-politických oborů a který byl nejvýznamnějším dobovým teoretikem propagandy.⁴⁹⁸ Kromě dílčích textů napsal knihu „Propaganda jako společenský jev“.

V této knize teoretik definuje propagandu jako nástroj politiky, skrze který nepřímo řídí společnost. Podle Miroslava Chlupáče má propaganda pracovat s racionálními i iracionálními obsahy, má šířit ideologický systém, ideologii třídy, základy komunistického politického systému, ale má také působit na cit, podněcovat pocit sounáležitosti s třídou, podporovat tradice atd. „Pod pojmem marxistická propaganda (propaganda šířící marxismus-leninismus a pracující v prostoru socialistického státu a obracející se na veřejnost ostatních států) rozumíme specificky a cílevědomě formulovaný intelektuální podnět (kdy obsahem podnětu jsou informativní, regulativní a do jisté míry i stimulativní hodnoty vesměs politické a ideologické povahy) k cílevědomé činnosti, v níž se objekt propagandy ztotožní jak s výchozím záměrem (třídy, strany a jejich institucí), tak s cílovou aktivitou vyjádřenou v programu strany a socialistického státu.“⁴⁹⁹

Propaganda neměla být ztotožňována ani se vzděláváním, ani se nemělo jednat o prostou instrukci k činnosti. Měla ovlivňovat společenské jednání lidí, zprostředkovávat určitou třídní orientaci. Autor rozlišoval propagandu a „systém propagandy“, což měl být mezičlánek, který zprostředkoval spojení mezi propagandou a politickým systémem. Propaganda měla velmi citlivě reagovat na společenskou situaci, v knize je připuštěno, že komunistická propaganda se liší od propagandy v nekomunistických zemích.⁵⁰⁰

Jaké hlavní nástroje propaganda využívala při formování veřejného mínění?

Základ propagandistického působení tvoří selekce informací. Součástí propagandy totiž nejsou pouze informace, které recipientovi předá, ale také ty, které mu zatají. Např. když propaganda přejde událost mlčením, jedná se o tzv. nulovou informaci.⁵⁰¹ Toto se stalo např. u plzeňského povstání v roce 1953, o kterém hlavní média zcela mlčela. Určité náznaky, že se něco dělo, jsou patrné jen z varování před skrytou tváří nepřítele, který se může maskovat jako dělník, v souvislosti s měnovou reformou.⁵⁰²

Další metodou bylo deformování informace o události, která proběhla např. v

498 ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostatným drotom? Oficialna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava 2005, s. 24-30.

499 CHLUPÁČ, M. *Propaganda jako společenský jev*. Praha 1982, s. 67.

500 Tamtéž, s. 66.

501 ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostatným drotom? Oficialna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava 2005, s. 34.

502 GAVLAS, A. Bděleji a ostražitěji odhalovat skrytou tvář třídního nepřítele. *Rudé právo*. 7. června 1953, roč. 33, č. 157, s. 1.

zahraničí, mimo dosah komunistické moci, která ji nemohla ovlivnit, a z nějakého důvodu nebylo možné informaci zatajit. Dalším způsobem odpoutání pozornosti od nechtěné události bylo využití účelových informací, jednalo se např. o informace o „spontánní manifestaci“ na 1. máj, která ale byla ve skutečnosti velmi důkladně zorganizovaná. Podobné naaranžované manifestace, provolání, rezoluce lidu lze nazvat propagandou činu.

Při výběru informací ke zveřejnění byla hlavním kritériem jejich vhodnost z hlediska komunistické moci. Rozhodující nebyla pravdivost – propaganda využívala pravdu, polopravdy, lži, měřítkem byly jen potřeby komunistické moci.⁵⁰³

Dalším důležitým rysem komunistické propagandy byla její plánovitost a centralizace. Aby byla propaganda co neúčinnější, musela poskytovat všechna média stejné informace, stejný úhel pohledu na události, popř. stejné lži. Toto měla zajistit centralizace propagandy, rozhodující byla především vyjádření vedení KSČ a vlády (např. k zahraničněpolitické situaci se vyjadřoval tiskový odbor ministerstva zahraničních věcí).⁵⁰⁴ Běžnou praxí ovšem byly konzultace redaktorů a novinářů se stranickými představiteli, zvláště se zástupci Sekretariátu ÚV KSČ (konkrétně z kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ), kterými si ujasňovali postoj strany a kterými se řídili při vytváření článků, rozhlasových relací... Plánovitost propagandy se projevovala např. velkou pozorností věnovanou různým výročím.

Propaganda využívá čtyři základní principy, jak účinně působit na široké vrstvy obyvatelstva. Jsou to: jednoduchost poselství, oslovení emocí, oslovení představitosti, opakování.⁵⁰⁵

Propagované sdělení musí být co nejjednodušší, aby bylo snadno pochopitelné i pro nejméně vzdělané a bystré lidi, a tak mohlo oslovit co nejvíce recipientů. Propaganda pracuje se skutečností, že znalost příčin, různých aspektů, jádra a možných řešení problému, kterým se poselství zabývá, je u většiny obyvatelstva velmi malá nebo žádná. Pracuje také s krátkou pamětí recipientů, většina lidí si nepamatuje, jaká byla politická situace a s ní spojená propaganda např. před rokem. Nejeftivnější jsou krátká, jasná a jednoduchá sdělení – např. hesla na plakátech, titulky v novinách, krátké televizní spoty.

Důležitým nástrojem propagandy je vyvolávání emocí, propagandistický materiál má vzbuzovat silné emoce – lásku, nenávisť, sympatie, odpor, závist, strach. Tento rys je velmi

503 ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostatným drotom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax.* Bratislava 2005, s. 34-35.

504 Tamtéž, s. 37.

505 KOUKOLÍK, F.; DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana.* Praha 2006, s. 110-111.

silný v propagandistickém obrazu „přítele“ a „nepřítele“: zatímco představitelé dělníků či spřátelených socialistických národů jsou urostlí, silní a hezcí lidé, kteří v divácích vzbuzují sympatie a pocit důvěry; kapitalisté, zrádci a představitelé nepřátel jsou nezdravě vyhlížející jedinci, různě zkřivení, vzbuzují antipatie až odpor, působí lstivě, divák má mít pocit ohrožení, strachu. A protože lidé se ve svém jednání řídí častěji emocemi, pocity sympatie a odporu než racionální úvahou, není pochyb, na čí stranu se přikloní.

Propaganda musí oslovovat také představivost. Toto platí především u psaných textů. S představivostí pracují např. texty líčící nebezpečí nové války, které měly mezi publikem vzbudit strach. Jako příklad poslouží báseň „Pozdrav pohraničnicka“ od Jana Pilaře:

„I já se, maminko, v tu stranu (západ) dívám s hor
a denně zahlédnu, jak mraky odtud plovou.
Tam noví Hitleři chystají smrt a mor
a nohy pavoučí vztahují na náš domov.
Ve městech zbořených tam souží lidi hlad
a dětem sirény do uší zase ječí.
Ne, vlci neprojdou, nic nemusíš se bát,
my tady střežíme vlast proti nebezpečí...“⁵⁰⁶

Báseň byla publikována v roce 1952, tedy v době, kdy si ještě většina populace živě pamatovala traumatické zážitky z války, ty se snaží báseň vyvolat (hlad, sirény, Hitler) a využít k vzbuzení pocitu ohrožení a strachu. Odpor, antipatie a strach vzbuzují i další obrazy – smrt, mor, pavouci, vlci. Nepřítel je demonizován pomocí jména Hitlera.

Neopominutelným nástrojem propagandy je opakování, které má vytvořit jasné asociace a podmíněné reflexy. Např. Hitler – válka, zlo, nebezpečí, smrt, ohrožení, strach. V situaci, kdy komunistická moc ovládala veškerá média v Československu, se dalo principu opakování v propagandě velmi snadno a účinně využít.

Významným nástrojem propagandy je její jazyk, způsob, jakým o událostech a osobách referuje. Jazyk není nestranný a nevyužívá neutrální výrazy, ale vytváří negativní „cejchy“ a pozitivní „svatozáře“. Tzv. „cejchy a svatozáře“ jsou typy stereotypních nálepek. Lidé jsou podle nich zařazeni do určité skupiny – dobré nebo špatné, jsou zbaveni své individuality. „Cejchy“ slouží k vymezení „nepřítele“, zařadí jedince do podezřelé, nebezpečné skupiny, člověk je cejchem izolován a zavržen.

506 PILAŘ, J. Pozdrav pohraničnicka. *Československý voják*. 14. listopadu 1952, roč. 1, č. 23, s. 20.

V komunistické propagandě byly využívány např. tyto cejchy: imperialista, kapitalistický živel, třídní nepřítel, kulak, vesnický boháč, špion, agent, nepřítel socialismu, zrádná emigrace, fašista, buržoazie, kontrarevoluční živly, reakce, šovinista.

Naopak „svatozáře“ jsou pozitivní hodnocení, takto pojmenovaný jedinec má být lidmi přijat a hodnocen kladně. Příklady užívaných „svatozáří“ jsou: socialismus, komunismus, pokrokové třídy, dělník, proletariát, pokrokový, tábor míru a socialismu, bolševik, lidová demokracie, lid, revoluční, budovatel, kolchozník, sovět, svazák.⁵⁰⁷

Podobně jako cejchy a svatozáře fungují eufemismy a slogany. Cejchy a svatozáře jsou využívány k popisu a zařazení člověka, účelem eufemismů je učinit skutečnost přijatelnější. Např. „Narušitelé hranice neprošli, zlikvidovali je příslušníci Pohraniční stráže.“⁵⁰⁸ je přijatelnější než „Lidé, kteří se pokoušeli o emigraci, byli pohraničníky zastřeleni.“ Naopak slogan má vyburcovat, jedná se o negativní označení. Např. „Teroristická organizace nebezpečných nacistů odhalena v Žatci.“⁵⁰⁹

Dalším z nástrojů propagandy je tzv. přenos. Jedná se o odvolávání se na autoritu, její prestiž a symboliku. I když autorita nemá s řešeným problémem nic společného, její prestiž a vliv vedou k tomu, že recipienti přijmou, popř. odmítnou předkládané tvrzení, aniž by je kriticky hodnotili. V komunistickém prostředí bylo takto často využíváno tzv. klasiků marxismu-leninismu – Karla Marxe, Friedricha Engelse, Lenina a až do XX. sjezdu KSSS také Stalina.

V propagandě mohou být využity také celebrity – známé osobnosti z oblasti umění, sportu, které se postaví za určitou myšlenku, nebo naopak něco odsoudí. Příkladem z pozdějšího období je např. Anticharta.

Mezi další prostředky propagandy patří zobrazení vůdců a politických špiček jako „obyčejných lidí“, kteří dělají běžné úkoly (domácí práce, setkání s dětmi, návštěvy v továrnách), a přibližují se tak obyvatelstvu; využívání strachu, špinění protivníka, prezentace výjimky z pravidla jako pravidla, využívání dezinformací.

Účinným propagandistickým nástrojem jsou také tvrzení a obrazy typu „jsme jedna rodina“, „jsme na jedné lodi“, „takto jedná každý normální člověk“.⁵¹⁰ Tyto obrazy vzbuzují pocit jednoty, sounáležitosti a síly davu, což je účastníkům příjemné, zapojí se do společné

507 Viz JERMAN, J. *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřátelům*. Praha 1952.

508 Viz Pohraniční stráž, roč. 1951.

509 *Pravda*. 13. února 1948, roč. 1948, č. 39, s. 1.

510 KOUKOLÍK, F.; DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana*. Praha 2006, s. 111-123.

aktivity, ztotožní se se skupinou. Pro zdůraznění pocitu sounáležitosti jsou využívány i stejné odznaky, oděvy, vlajky. S tímto prvkem se pracovalo např. při prvomájových průvodech nebo spartakiádách.

Přestože propagandistické příručky a ve své práci také Miroslav Chlupáč zdůrazňovali především osobní agitaci, rozhovory a školení, propaganda využívala všechna tehdy dostupná média. Důležitou součástí propagandy byly kromě textů, rozhlasového vysílání a filmových týdeníků plakáty a zvláště nástěnky, na které byl např. u Pohraniční stráže kladen důraz.

Významným médiem propagandy byla satira a karikatura. Karikatura je zvláštní kresba, která využívá nadsázky a zveličování ke kritice společenských poměrů. Rozlišuje se několik typů karikatury: karikatura zabývající se domácí politikou, sociálními tématy a zahraniční politikou.

Pro politickou karikaturu je specifické, že k jejímu pochopení je nutné, aby čtenář identifikoval osoby a události. Politická karikatura často pracuje s karikovaným zobrazením konkrétních osob, ve sledovaném období se například v satirickém časopisu „Dikobraz“ setkáváme s karikovaným zobrazením amerického prezidenta Harryho Trumana, Konrada Adenauera a dalších soudobých politiků. Protože karikovaná zobrazení představují konkrétní osoby a vychází z jejich podoby, jsou tyto karikatury dobře čitelné a pochopitelné jen v dané době, rychle ztrácí aktuálnost. Pro historika je rekonstrukce sdělení karikatury náročnější, protože některé osobnosti a především jejich podoba již upadly v zapomnění. Politická karikatura také často využívá určité stereotypy – zosobněním Velké Británie bývá obtloustlý muž v buřince John Bull, Spojené státy představuje známý Strýček Sam, Německo německý Michel atd.

Ještě častěji jsou stereotypy užívány k zobrazení některých specifických skupin obyvatelstva v sociální karikatuře. Komunistická karikatura využívala ustálená zobrazení pro postavy kapitalistu, kulaka, mnicha a církevního představitele, ale i dělníka. Karikatura zabývající se zahraničními záležitostmi využívá techniky politické a sociální karikatury a navíc často využívá národní symboly – v nejjednodušší formě vlaječky různých států.⁵¹¹ Může využívat také jako symboly zvířata spojovaná se státem – galský kohout, italská vlčice, britský lev.

Karikatura může mít různé účely: v případě zahraničněpolitické karikatury je účelem především sjednotit a povzbudit vlastní národ, tato role vystupuje do popředí ve válečném

511 KEMNITZ, T. M. The Cartoon as a Historical Source. *Journal of Interdisciplinary History*. 1973, roč. 4, č. 1, s. 83-84.

období a bylo tomu tak i v případě studené války. Cílem karikatury bylo zesměšnit a kritizovat údajné nepřátele a proti nim ukázat pozitivní vlastní obraz. V politické karikatuře se jedná o zdůraznění rozdílů mezi stranami a zvyšování politického napětí – toto byl cíl karikatur v časopisu *Dikobraz* v letech 1945-1948, kdy časopis otevřeně podporoval KSČ a očerňoval jiné politické strany, a také cíl propagandy zaměřené proti československým emigrantům po únoru 1948. Cílem sociální karikatury je upozornit na chyby a nespravedlnosti a dosáhnout reformy zvyků, mravů, popř. zákonů.⁵¹² V československé karikatuře se jednalo o potírání tzv. pásků a různých alternativních kultur mládeže, kritiku plýtvání a nehospodárnosti, absentérů atd. Příkladem sociálních karikatur, které ukazovaly na chyby a špatné postoje v armádě, byla rubrika „Na mušku“ v časopise „Československý voják“, která kritizovala simulanty, nepořádek v kasárnách, přílišnou hovornost vojáků, která mohla vést k vyzrazení státního tajemství, špatnou péči o zbraně, plýtvání, vyhýbání se rozcvičce, nedodržování řádů atd.⁵¹³

Ve sledovaném období měla karikatura sloužit jako zbraň ideologického boje komunistické moci. Měla mít dva hlavní úkoly: útočit na protivníky a odpůrce komunistické moci a zesměšňovat je, působit jako ideologická zbraň, druhým úkolem byla konstruktivní kritika nedostatků v socialistické společnosti. Tento úkol byl charakterizován takto: „Svou kresebnou názorností vede zápas s přežitky ve vědomí lidí, se zlozvyky, sobectvím, obohacováním na úkor společnosti – se všemi nepravostmi, jež jsme zdědili z buržoazního řádu.“ Karikatura „má nejen bořit staré, ale i stavět nové. Přispívá kritickým ostrím k upevnění, k výchově socialistické morálky, posilovat nový vztah k práci, získávat, přesvědčovat.“⁵¹⁴

Karikaturou a satirou se zabýval především časopis *Dikobraz*, který byl založen v roce 1945 a od svého počátku byl výrazně levicově zaměřený. Jako jeho šéfredaktoři působili Zdena Ančík, poté Pavel Kohout a Evžen Seyček. Pro časopis tvořili karikatury významní karikaturisté té doby Antonín Pelc, Karel Vaca, Josef Novák, Lev Haas, Bohumil Štěpán a další.⁵¹⁵ Karikatury ale vycházely také v dalším tisku – především v *Rudém právu*, ale také v *Československém vojákovi*, někdy i v časopise *Pohraniční stráž*.

512 KEMNITZ, T. M. The Cartoon as a Historical Source. *Journal of Interdisciplinary History*. 1973, roč. 4, č. 1, s. 90-91.

513 Přílohy č. 19-24.

514 KLIVAR, M. *Karikatura bojující*. Praha 1963, s. 44.

515 CHROBÁK, O.; WINTER, T. (ed.) *V okovech smíchu: Karikatura a české umění 1900-1950*. Praha 2006, s. 92.

Dalším důležitým vizuálním médiem byly plakáty. Komunistické plakáty plnily několik základních funkcí. V prvé řadě měly pomocí hesel šířit komunistickou politiku. Také měly fungovat jako komunistický kalendář, oznamovaly z hlediska moci důležité svátky a události – volby, veletrhy, různé konference, výstavy. Vyhlašovaly akce konané stranou, národními výbory, armádou, ROH, ČSM. Plakáty měly také podporovat komunistickou vizi budoucnosti a vyzývat k ochraně socialismu, ke zvýšení produktivity práce, zlepšení kvality výrobků a modernizaci. Prostřednictvím plakátů byl oslavován technický a společenský pokrok, rozvoj energetiky, dopravy, železnic, řešení bytové otázky. Plakáty také oslavovaly úderníky a propagovaly stranické plány.⁵¹⁶

Pomocí plakátů měl být vytvořen nový komunistický kalendář, který měl nahradit křesťanské svátky, státní svátky a významné dny první republiky. Součástí tohoto nového kalendáře se staly oslavy narození Lenina, Velké říjnové socialistické revoluce, Svátku práce, Mezinárodního dne žen, Dne znárodnění, Dne armády, Mezinárodní den dětí, Den ústavy, Den vítězství nad fašismem a další.⁵¹⁷ Plakáty oslavovaly socialismus a mír, varovaly před „vnitřním nepřítelem“, a šířily tak strach a paranoiu obyvatelstva. Sloužily k oslavě tradic, ke kterým se KSČ hlásila.⁵¹⁸ Měly propagovat ideje třídního boje a komunismu a útočit na „vnější i vnitřní nepřátele“. Na druhou stranu důležitým tématem plakátů byla družba se Sovětským svazem a přátelství se socialistickými zeměmi.⁵¹⁹

Plakáty měly obsadit veřejný prostor a jeho prostřednictvím působit na lidi.⁵²⁰ Kromě velkých plakátů vylepených na veřejných prostranstvích, existovaly i malé plakáty – tzv. nástěnné noviny, které byly určeny pro využití na nástěnkách. Tyto plakáty byly vydávány jako tzv. Obrázková služba Kulturně propagačním oddělením ÚV KSČ. Byly k nim připojeny i instrukce o správném aranžování a výkladu.

516 SYLVESTROVÁ, M.; AULICH, J. *Znamení doby*. Brno 1999, s. 6.

517 Viz PEŠŤÁK, M. Svátky a oslavy za socialismu. In EISENHAMMER, M. (ed.) *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2007*. Plzeň 2008, s. 137-140.

518 Např. Národní archiv, fond 502, D I, ka 54, plakát 520. výročí vítězství husitů u Domažlic 1431-1951. – Příloha č. 29.

519 Např. družba armád ČSR a SSSR: NA, fond 502, D I, ka 54, plakát Věc míru je v našich rukách. - Příloha č. 31.

520 SYLVESTROVÁ, M.; AULICH, J. *Znamení doby*. Brno 1999, s. 6-7.

6.3 Organizace propagandy

Centrálním orgánem propagandy byla Ústřední kulturně propagační komise a později kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, které dle potřeby spolupracovalo s ministerstvy, dalšími stranickými složkami. Tuto spolupráci popsala pro kampaň spojenou s procesem s Miladou Horákovou Pavlína Formánková.⁵²¹

Ústřední kulturně propagační komise vznikla v létě 1945 jako pomocný orgán Ústředního výboru KSČ. V jejím čele stálo užší a širší vedení. Užší vedení se skládalo z lidí působících v oblasti kultury a z funkcionářů stranického aparátu. Jejich úkolem bylo rozpracovávat a provádět plány a směrnice připravované širším vedením. Širší vedení mělo dvacet až třicet členů a pracovali zde šéfredaktoři stranického tisku, lidé působící v oblastech vědy, umění, tělovýchovy, straníci působící v kulturních komisích masových organizací. Členové komise byli jmenováni sekretariátem ÚV KSČ. Komise měla své podřízené složky v krajích a okresech, které řídila prostřednictvím usnesení a pokynů. V kulturně propagačních komisích všech úrovní existovaly speciální odborné subkomise pro tisk, školství, osvětu, divadla... Praktickou organizaci usnesení komise provádělo kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ.⁵²²

Ústřední kulturně propagační komise měla na starosti celou oblast propagandy, proto organizovala propagandistické kampaně KSČ, připravovala pro ně pomůcky, dávala instrukce sboru referentů, organizovala výchovu členstva KSČ v marxismu a leninismu, organizovala školení v marxismu-leninismu. Mezi její úkoly patřila také kontrola stranického tisku a kulturních pracovníků.⁵²³

Komise a kulturně propagační oddělení ukončily činnost roku 1949, kdy jejich úkoly přešly na oddělení sekretariátu ÚV KSČ – oddělení agitace a propagace a oddělení škol, vědy a umění. V letech 1955-1956 se propagandou zabývalo také speciální oddělení kultury.⁵²⁴ Tato oddělení byla součástí aparátu ÚV KSČ.⁵²⁵

Kulturně propagační oddělení se dělilo na vedení oddělení a jednotlivé obory, které se

521 FORMÁNKOVÁ, P.; KOURA, P. *Žádáme trest smrti!: Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008.

522 STEJSKALOVÁ, E. *Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945-1955: Inventář.* Národní archiv 1967.

523 Tamtéž.

524 Tamtéž.

525 Viz KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968. Studie a dokumenty.* Praha 1993.

zabývaly různými složkami kultury a propagandy.⁵²⁶

Vůdčí osobou organizace komunistické propagandy byl v letech 1946-1952 Gustav Bareš⁵²⁷, který působil jako tajemník ÚV KSČ, jenž řídil kulturně-propagační oddělení. Vedl časopis „Tvorba“, který prováděl čistky v oblasti kultury. V roce 1952 byl Bareš po sporu s ministrem Václavem Kopeckým o vliv na kulturu odvolán a zbaven stranických funkcí. Vlivu Bareše si všiml i americký publicista Kenneth Olsom, který v roce 1948 studoval v Praze a napsal studii o vývoji československé propagandy. Podle jeho článku měla organizace československé propagandy tři hlavní funkce: plánování, realizaci ustanovení a kontrolu.⁵²⁸ Tyto úkoly provádělo kulturně propagační oddělení prostřednictvím svých podřízených orgánů a také úkolováním a kontrolou redakcí časopisů atd.

S problematikou propagandy úzce souvisela také ideologická činnost stranických orgánů, která dodávala propagandistickým pracovníkům podklady a materiály pro propagandistické zpracování a rozšíření. Propagandistická pracoviště často zařizovala také stranická a další ideologická školení. Obě oblasti byly úzce propojeny. Ideologickou činnost řídila ideologická oddělení komunistických orgánů, nejvýše stálo ideologické oddělení ÚV KSČ.⁵²⁹

Pro ovládání společnosti využívala KSČ dva druhy řízení – přímé a nepřímé. V oblasti médií a šíření informací uplatňovala přímé řízení prostřednictvím výkonné složky strany – stranického aparátu a jeho oddělení. Redaktoři často přímo konzultovali své články s pracovníky sekretariátu a řídili se v nich stranickými instrukcemi.⁵³⁰ Komunistická moc působila na tisk také prostřednictvím cenzury a v neposlední řadě autocenzury autorů.

526 Tamtéž, s. 57.

527 KAPLAN, K. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948-1968: Studie a dokumenty*. Praha 1993, s.46-49, s. 91-93.; Bareš Gustav. In CHURANĚ, M., et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. [online]. 2001 [cit. 2010-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://libri.cz/databaze/kdo20/list.php?od=b&count=20&start=1>>.

528 OLSOM, K. G. Development of the Czechoslovak Propaganda Administration. *The Public Opinion Quarterly*. zima 1949-1950, roč. 13, č. 4, s. 607-618. Dostupné z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/2745866>>.

529 KAPLAN, K. *Kořeny československé reformy 1968: III. Změny ve společnosti, IV. Struktura moci*. Brno 2002, s. 393.

530 Tamtéž, s. 160.

7. Obránce hranic a jeho obraz

Pro fungování systému ochrany hranic, činnost Pohraniční stráže i její spolupráci s civilním obyvatelstvem byl důležitý obraz pohraničnicků v očích veřejnosti. Tento obraz měla formovat především propaganda, která působila jak navenek – obraz pohraničnicků ve společnosti, tak dovnitř Pohraniční stráž – představa, jak má vypadat správný pohraničnick, příklady a vzory měly sloužit jako motivace a inspirace pro pohraničnický, propaganda se snažila formovat i sebeobraz příslušníků Pohraniční stráže.

7.1 Obraz pohraničnicků v různých typech médií

Pro propagandu navenek byla využívána společenská média – především plakáty, filmy a beletristická literatura.

V karikatuře, která jinak představovala významný nástroj propagandy, téma Pohraniční stráže téměř nenajdeme. Důvodem je, že pro námět oslavy hrdinů, kteří byli líčeni pouze kladně, byl tento prostředek nevhodný. Úkolem karikatury bylo naopak zesměšňovat, kritizovat a upozorňovat na nedostatky uvnitř státu, a tak vést k jejich nápravě.⁵³¹

Pro útočné a břitké karikatury však byla Pohraniční stráž a Československá lidová armáda nedotknutelná. Výchovně zaměřenou mírnou karikaturu týkající se pohraničnicků a především vojáků najdeme pouze v rubrice „Na mušku“ v časopisu Československý voják. Tato rubrika přinášela karikatury některých nešvarů rozšířených mezi vojáky, snažila se zábavnější formou než články vychovávat vojáky, aby nešvarů zanechali.⁵³² Rubrika vycházela na zadních obálkách časopisu Československý voják v letech 1953-1955 a byla využita také pro soutěž, jejímž cílem bylo zapojit vojáky do umělecké výtvarné činnosti a zároveň politické činnosti, protože karikatura měla hledat nedostatky a konstruktivně je kritizovat.⁵³³

Pro literární popularizaci Pohraniční stráže byl nejdůležitějším autorem Rudolf Kalčík, který pravidelně přispíval básněmi i povídkami do časopisů „Pohraniční stráž“ a „Československý voják“, kde rovněž od roku 1954 pracoval jako redaktor. Spolupracoval také s nakladatelstvím „Naše vojsko“. Rudolf Kalčík absolvoval základní vojenskou službu v letech 1950-1952, takže prostředí Pohraniční stráže dobře znal a jeho povídky působily

531 Viz KLIVAR, M. *Karikatura bojující*. Praha 1963, s. 44.

532 Ukázky rubriky Na mušku jsou připojeny k práci jako přílohy č. 19-24.

533 Soutěž „Na mušku“. *Československý voják*. 1954, roč. 3, č. 6, s. 19.

autenticky.

Proslavil se především scénářem k filmu „Král Šumavy“ z roku 1959, ve kterém byl oslavován boj pohraničníků proti západním agentům. Jeho další díla věnovaná Pohraniční strážci jsou povídková kniha „V hraničních horách“ (1954), „V ruce samopal“ (1972), což je literárně zpracovaná kronika pohraničního útvaru SNB Lesov odehrávající se v letech 1946-1949, která je doplněná i fotografiemi. Tuto knihu napsal Rudolf Kalčík podle vyprávění důstojníka Pohraniční stráže Václava Janečka, který skutečně sloužil v letech 1946-1949 v Lesově. Kniha měla časově předcházet další Kalčíkově knize „Král Šumavy“. Kromě literárně zpracované kroniky jsou v publikaci zveřejněny také dobové fotografie, které měly příběh čtenářům ještě více přiblížit a působit na jejich emoce.⁵³⁴ Kniha byla v roce 1980 zfilmována pod názvem „Drsná planina“. Dále se Kalčík podílel na publikaci „Strážce na pomezí“ (1958), jejímž těžištěm byly reportážní fotografie Jaroslava Zimy.⁵³⁵ Kombinace psaného textu s fotografiemi mohla být účinnou formou, jak přiblížit čtenářům prostředí Pohraniční stráže. Emotivně působily zvláště portrétní fotografie pohraničníků.

Obraz pohraničníka často splýval s obrazem československého vojáka, popř. jejich vzoru sovětského rudoarmějce. Jejich hlavním úkolem a také atributem v propagandistickém obraze byla obrana míru, boj proti vnitřním i vnějším protivníkům. Spojení „stráž vlasti“, „stráž míru“ není využíváno jen v souvislosti s Pohraniční stráží. „Stráž vlasti a míru“ je v propagandistickém obraze také posláním Československé lidové armády.⁵³⁶

Tématice Pohraniční stráže a ochrany hranic se věnovaly různé literární žánry a vizuální prameny.

V prvé řadě se pohraničníky zabývaly politické propagandistické texty a proslovy. Texty se buď věnovaly přímo pohraničníkům, nebo byli jejich tématem různí „vnější nepřátelé“ a pohraničníci v nich vystupovali jako kladný protiklad nepřátel, jako hrdinní ochránci Československa. V politických textech byl obraz pohraničníka pevně spjat s obrazy

534 JANEČEK, V.; KALČÍK, R. *V ruce samopal*. Praha 1972.

535 Kalčík působil i jako scénárista, mimo jiné napsal díl Strach ze seriálu Třicet případů majora Zemana. - BABORÁKOVÁ, I. *Spisovatelé.cz* [online]. 2010 [cit. 2010-07-06]. Rudolf Kalčík. Dostupné z WWW: <<http://www.spisovatele.cz/rudolf-kalcik>>.

„Kalčík Rudolf, český prozaik, * 13. 9. 1923 Berehevo (Ukrajina), + 15. 2. 1980 Praha; v 50. letech autor dobrodružných próz z prostředí českých pohraničníků, v nichž využíval postupů masové literatury k propagandě komunistické ideologie (V hraničních horách, 1954, Král Šumavy, 1960, V ruce samopal, 1972); na detektivním žánru zakládal i příběhy o bezpečnostním aparátu (Bartolomějská ulice, 1980).“ - KOČÍ, A., et al. *Universum: Všeobecná encyklopedie*. 4. díl. Praha 2001, s. 455.

536 Příkladem jsou názvy útvarových časopisů. Časopisy Pohraniční stráže se jmenovaly např. Hraničiar, Ohlas Šumavy, Novodobí Chodové nebo Na strážci míru. Časopis sušické armádní posádky se jmenoval Stráž vlasti. - Viz časopis Pohraniční stráž.

vnějších agresorů, kteří ohrožují vlast, a je třeba se jim bránit. Existence Pohraniční stráže byla legitimní a oprávněná pouze v případě, že čekalo za hranicemi nebezpečí, proti kterému bylo třeba bránit vlast. Proto byl v propagandě zdůrazňován směr narušitelů hranice do republiky, tito narušitelé byli údajně „agenti, diverzanti, špióni vysílání imperialisty“. Nebyla připouštěna existence uprchlíků-obyčejných lidí, kteří nebyli spokojeni s životními podmínkami v Československu. Uprchlíci z republiky byli podle propagandy „zločinné kontrarevoluční živly, které opouštěly území republiky a hledaly útočiště na kapitalistickém západě“, aby byly zpět vyslány jako teroristé.⁵³⁷

V proslovu ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy k přijetí zákona o ochraně státních hranic bojují stateční pohraničníci proti imperialistickým agentům, špiónům a vrahům, kteří se v nejhorší podobě projeví vraždami komunistických funkcionářů v Babičích. Zmíněno je také odhalování údajných zakuklených agentů imperialistů – „vnitřního nepřítele“, konkrétně je uvedena protistátní skupina Šling, Švermová, Clementis. Proslov zdůrazňuje důležitý prvek v propagandě spojené s ochranou hranic: ochrana hranic a odhalování nepřátel je povinností každého občana, celého lidu. A „lid“ deleguje tuto svou činnost na Pohraniční stráž. Služba u Pohraniční stráže a ochrana hranic se měla stát výsadou vybraných vzorných „příslušníků pracujícího lidu“.⁵³⁸ Ochrana vlasti měla být tedy exkluzivní výsadou a pro pohraničníky měla představovat poctu, již si měli vážit. Zároveň je zdůrazněn výběr pohraničníků, pohraničníky se měli stát jen nejlepší mladí muži.

Obraz vnějšího soupeře je důležitý i v projevu tehdejšího ministra národní obrany Alexeje Čepičky „Přeměníme západní hranici výspy socialismu v nedobytnou pevnost“, který byl pronesen v Národním shromáždění při předložení zákona o branné výchově 2. listopadu 1951. Přestože ministr Čepička mluvil o „přetvoření západní hranice v nedobytnou pevnost“, měl na mysli budování armády. Pro obranu země a jejích hranic před „imperialisty“ měla být třeba především silná armáda. Ochrana hranic je v textu pojímána v širším kontextu, není míněna hlídková činnost a zadržování jednotlivých narušitelů, což měla být doména Pohraniční stráže, ale obrana proti válečnému útoku, který přijde ze zahraničí. Protivníkem,

537 Kopřiva. Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>. - Příspěvek ministra Kopřivy je přiložen jako příloha č. 3.

538 Kopřiva. Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>. - Příspěvek ministra Kopřivy je přiložen jako příloha č. 3.

proti kterému je třeba bojovat, k čemuž je potřeba silná armáda, jsou „američtí imperialisté“.

V projevu ministr konstatuje neúspěchy imperialistů ve válce v Koreji a upozorňuje na remilitarizaci Německa. Tyto události jsou interpretovány tak, že po neúspěchu v útoku na „tábor míru a socialismu“ v Koreji, povedou „američtí imperialisté“ další útok na jiné frontě a zaútočí z Německa proti Československu. K tomuto útoku se konají přípravy v podobě staveb letišť, silnic a železnic k československým hranicím, které neslouží pro obchod, ale jako příprava na útok. Podobně se prý připravoval Hitler na obsazení Československa. Z tohoto důvodu se potřebuje ČSR připravit na obranu a vytvořit silnou armádu. Připravovat k boji se musí i ostatní lid ČSR, proto má být ve školách zavedena branná výchova, které se proslov dále věnuje.⁵³⁹

Zajímavá je myšlenka „výspy socialismu“, která zvyšuje význam ochrany hranice a dobré obrany. Západní hranice Československa totiž v tomto podání nepředstavuje jen hranici státu se sousedním státem, ani hranici, která odděluje socialistické Československo od případných agresorů, ale hranici, která odděluje dva nepřátelené tábory – „tábor míru a socialismu“ na jedné straně a „tábor války a imperialistických snah o ovládnutí celého světa a jeho vykořisťování“ na straně druhé. Tato idea má několik momentů: Československo čelí nebezpečným a silným nepřátelům, ale není samo, je součástí svazku socialistických zemí a má podporu silného Sovětského svazu. Dále je zde prvek vlastenectví, hrdosti na vlast – Československo totiž není jen bezvýznamnou zemí, ale je „výspou socialismu“, nejzazším střediskem „pokrokového socialismu“, který musí bránit. Jeho situace je náročnější než jiných zemí bloku, protože není obklopeno spřátelenými státy se stejným politickým zřízením, ale čelí úhlavním sokům – kapitalistům hned za svými hranicemi.

V brožuře „O obraně země proti vnitřním i vnějším nepřátelům“ od Jaroslava Jermana⁵⁴⁰ vzdorují pohraničníci nejen americkým imperialistům a agentům, ale celému spektru nepřátel vnějších i vnitřních – domácích i mezinárodní buržoazii, emigraci, kapitalistům, agentům a špiónům, lidem starého režimu. „Příslušníci SNB, příslušníci naší bdělé Pohraniční stráže jsou denně v boji s třídním nepřítelem, vnitřním i vnějším. Toto je známo našim pracujícím, a proto ve stále větším počtu i ve větší míře spolupracují a pomáhají bezpečnostním orgánům zajistit bezpečnost našeho lidu i naší vlasti.“⁵⁴¹

Základní vlastností Sboru národní bezpečnosti a Pohraniční stráže mělo být jejich

539 ČEPIČKA, A. *Za nerozbornou obranu vlasti: Sborník statí, projevů a rozkazů*. Praha 1954, s. 214-217.

540 JERMAN, J. *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřátelům*. Praha 1952.

541 Tamtéž, s. 19-20.

trvalé spojení s „pracujícím lidem“. „Pracující lid“, z něhož byly vyloučeny všechny podezřelé a nedostatečně spolehlivé osoby, zde posvěcoval činnost Pohraniční stráže. V pojetí Jermana byl „pracující lid“ ztotožněn s Komunistickou stranou ČSR: Příslušníci SNB neměli nikdy zapomínat, „že do SNB byli vysláni Komunistickou stranou Československa, a proto nikdy nesmějí přerušit spojení s našimi pracujícími, z jejichž řad vyšli. Jedině budeme-li se opírat o naši dělnickou třídu, o naše pracující, využívající zkušeností Sovětského svazu a vedeni naší rodnou stranou, splníme svoje úkoly.“⁵⁴²

„Lid“ představoval v komunistické propagandě velmi častý pojem, lid a spojení s ním, jeho vůle byly zdrojem legitimacy a měřítkem dobra. Tento lid ale nebyl nikde přesně definován, bylo jen naznačováno, kdo do něj nepatří – buržoazie, vnitřní nepřátelé, zrádci, příslušníci starých elit atd. Jeho základem a jádrem měla být dělnická třída. Její součástí ale nebyli v ideologii všichni lidé, kteří pracovali manuálně v továrnách a výrobě, řada jich totiž měla manuálně pracovat za trest za svůj původ, předchozí činnost a názory. V továrnách pracovali i příslušníci poražených společenských tříd a tito lidé neměli mít práva dělníků a neměli tvořit součást lidu. O tom, kdo patří a nepatří k lidu, rozhodovala komunistická strana. A když se mělo něco vykonat „v zájmu lidu“, většinou se jednalo o zájem právě KSČ. Z tohoto důvodu bylo možné v ideologických textech vzájemně zaměňovat pojmy „lid“ a „strana“, jak se děje v Jermanově textu.⁵⁴³

Publikací, která se primárně věnuje jednomu typu „nepřítele“ a jeho činnosti, je kniha „Emigranti proti národu“ od autorů Čestmíra Suchého, Jiřího Hochmana a Jiřiny Brejchové.⁵⁴⁴ Kniha se zabývá „zrádnými“ československými emigranty, kteří měli údajně působit jako agenti západních výzvědných služeb. Brožura končí známým heslem pohraničnicků „Neprojdou!“ Pohraniční stráž spolu se Sborem národní bezpečnosti jsou zde postaveny jako kladní protivníci zrádných agentů a emigrantů: „Žádný z agentů nebude uskutečňovat beztrestně své zločinné dílo. Proti jejich záškodnické činnosti stojí v pevné jednotě všechen náš pracující lid. Stojí proti nim naše slavná Pohraniční stráž. Stojí proti nim a drtí je náš Sbor národní bezpečnosti, milovaný lidem.“⁵⁴⁵ Důležitá je opora „pracujícího lidu“. Boj proti narušitelům hranice a agentům má být především bojem československého „pracujícího lidu“, jehož jsou Pohraniční stráž a SNB nástroji. Lid a národy ČSR jsou v boji

542 Tamtéž, s. 19.

543 FIDELIUS, P. *Řeč komunistické moci*. Praha 1998, s. 44-46.

544 SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha 1953.

545 Tamtéž, s. 218.

vedení vládou a Komunistickou stranou Československa a podporovány Sovětským svazem a celým „táborem míru“.⁵⁴⁶

Dalším literárním žánrem, který se věnoval pohraničnickům, byla próza – povídky, drobné příběhy i romány. V této oblasti vynikal zmíněný Rudolf Kalčík, který ale psal i básně.

V jeho povídce „V hraničních horách“ je vykreslena realita těžkého života horalů v náročných přírodních podmínkách. Jako samaritáni prostých lidí zde vystupují obětaví pohraničníci. V povídce jsou nejprve líčeny krásy Šumavy, poté se přechází k příběhu – je brzké jaro, ve Vlčíně je obleva, náhle a hrozivě se ale zima vrací a padá nový sníh. Uprostřed sněhové bouře začíná čtyřicetiletá žena Kišová rodit. Lékař je vzdálený skoro 30 kilometrů a po nebezpečném kluzkém povrchu by se do hor nedostal. Porod byl těžký, žena krvácí a jde jí o život. Ale pro lékaře není možné zajet kvůli sněhové bouři. Ve vesnici se naštěstí koná tancovačka, na kterou přišli i pohraničníci. Lékař od jednotky rodičku ošetří, musí jí dát transfuzi a vojáci z tancovačky se předhánějí, kdo rodiče poskytne svou krev. První se nabídne pohraničník, který chodil s dospělou dcerou rodičky Helenou, než to její otec dřevař Kiš zakázal, protože neměl důvěru k četníkům-pohraničnickům, o kterých si myslel, že jim nezáleží na obyčejných lidech. Nyní na ně mění názor, když zachránili jeho ženě život, a již dceři lásku s pohraničnickem nezakazuje. Jako paralela se povídkou táhne podobné vyprávění o cestě lékaře k zraněnému do hor od Karla Klostermanna.⁵⁴⁷

V příběhu je zdůrazňována obětavost pohraničnicků a snaha pomoci lidem, příslušníci Pohraniční stráže jsou zde pro lidi, mají je chránit a pomáhat jim. Zdůrazňován je rozdíl proti první republice, kdy měli finančníci a četníci hlavně stíhat chudé pašeráky, a tak podle propagandy zvyšovat jejich bídu.

Další Kalčíkova povídka „Pronásledování“ se již zabývá služebními povinnostmi pohraničnicků. Hlídka pohraničnicků ve sněhové vánici dlouho pronásleduje narušitele a nemůže jej najít. Nakonec ho pohraničník najde ve vlaku, ale nemůže mu dokázat, že byl v hraničním pásmu a že je cizí agent. Podaří se mu to až pomocí prohlídky snubního prstenu pachatele, kde je psáno: „E. H., Berlin, 19. 9. 1944“.⁵⁴⁸ Povídka obsahuje prvky boje pohraničnicků s divokou přírodou a v závěru popisuje také jejich detektivní schopnosti. Pohraničníci museli být tělesně zdatní jedinci, aby mohli sloužit v náročných horských podmínkách, zároveň měli být inteligentní a schopní detektivního pátrání – takový je obraz

546 Tamtéž, s. 219.

547 KALČÍK, R. V hraničních horách. *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 9, s. 35-38.

548 KALČÍK, R. Pronásledování. *Československý voják*. 1955, roč. 4, č. 21, s. 10-14.

pohraničnicků v povídce.

O hrdinství pohraničnicků vypráví na krátkých příbězích také esej od Kalčíka „Srdce pohraničnicka“, vydaná v Československém vojákově u příležitosti Dne československé Pohraniční stráže.⁵⁴⁹

Dalším žánrem referujícím o pohraničnicích byly reportáže a články popisující údajné drobné příhody ze života pohraničnicků. Reportážní charakter má článek Jiřího Marka „Strážci mírových hranic“. Pojednává o průběhu pohraniční hlídky i o kulturní činnosti pohraničnicků a jejich volném čase. Autor popisuje své dojmy z návštěvy pohraniční jednotky, i když ani tento článek se neobejde bez obrazu nebezpečného soupeře a připomínky válečných hrůz.⁵⁵⁰

Činnost Pohraniční stráže se stala také předmětem poetického zpracování, zvláště v časopisu Československý voják vyšla řada básní opěvujících službu na hranicích.

Básně byly lyrické i epické, mohly využívat různé žánry poezie. Rudolf Kalčík napsal v době své vojenské služby báseň „Jaro na hranicích“, která představuje typ přírodní lyriky, opěvuje jaro – tající sníh, provlhlá země, květiny. Přesto i pod obrazem začínajícího jara najdeme jasný politický podtext: „Ale já přece jen mám rád ten jarní sníh, soudruzi moji všichni také tak: zda tady šel či prchal darebák – v hraničním pásnu poznáš v šlépějích.“ Závěr básně obsahuje metaforu „jaro práce“, které se má šířit na všechny světové strany a přivést lidi ke štěstí.⁵⁵¹

Kalčík zde pracuje s motivem jara, jež je tradičně spojováno s mládím, s novým věkem, novým začátkem a v komunistickém mýtu představovalo začátek nové éry socialismu a komunismu, šťastného věku.⁵⁵² Autor tedy líčení příchodu jara spojuje s příchodem nového komunistického věku, který přinese štěstí všem lidem, pomocí líčení přírody se hlásí ke komunistické ideologii a budování nového komunistického světa. A zde se báseň opět vrací k ochraně hranic, pohraničnick má střežit bezpečí nového šťastného světa a zakročovat proti „darebákům“.

Poněkud jinou formu zvolil příslušník SNB a autor Josef Čížek v básni „Píseň pohraničnicka“. Báseň nejprve předstírá milostnou lyriku, následně ale přijde šok a nečekané rozuzlení. Je využit i určitý vtíp, rozpor mezi zvolenou formou a situací, kterou báseň popisuje. Vyvrcholením je pak slavnostní a vážné poselství básně:

549 KALČÍK, R. Srdce pohraničnicka. *Československý voják*. 1956, roč. 5, č. 14, 7. července 1956, s. 1-2.

550 MAREK, J. Strážci mírových hranic. *Pohraniční stráž*. 10. ledna 1952, roč. 2, č. 1, s. 4; 20. ledna 1952, roč. 2, č. 2, s. 4.

551 KALČÍK, R. Jaro na hranicích. *Československý voják*. 16. května 1952, roč. 1, č. 10, s. 15.

552 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 8-18.

„Měsíc krásně svítil, les se na mě smál,
když jsem svojí milé lásku vyznával.
Nebyla však se mnou v ten májový čas,
od hranice vítr přines tichý cizí hlas.
Měsíc krásně svítil, les se na mě smál,
když jsem já té noci stisknul samopal.
Věř mi, moje milá, slavně přísahám,
nepřekročí škůdce přes hranice k nám.“⁵⁵³

Na námět Pohraniční stráže byly tvořeny i písně – např. píseň Pohraničnická od autorů Neumanna a Franze.⁵⁵⁴

Důležitým propagandistickým nástrojem byla vizuální sdělení, především obrázky a plakáty, protože karikatura byla pro oslavné účely těžko využitelná.

Ve vizuálních pramenech byla častěji zobrazována spolupráce a družba pohraničnicků s civilním obyvatelstvem, především byli pohraničníci i vojáci zobrazováni v přátelském setkání s dětmi.⁵⁵⁵ Tato zobrazení mohla mít několik symbolických významů. Za prvé ukazovala lidskou stránku pohraničnicků, měla říkat, že Pohraniční stráž a armáda nejsou nepřitelem obyčejných lidí, že jejich cílem není zastrahování a utiskování obyvatel, ale jejich ochrana, zajištění bezpečnosti. Děti se vojáků nebojí, druží se s nimi. Za druhé obraz vojáků s dětmi, dělníky, ženami má ukázat na propagované spojení armády či Pohraniční stráže s „pracujícím lidem“, obrazy a plakáty se snaží tento princip zobrazit graficky.⁵⁵⁶

Zobrazení vojáků s dětmi pracuje také s prvkem komunistického mýtu o ráji, novém a šťastném věku. Tento nový věk byl symbolizován dětmi, pro které je ráj budován.⁵⁵⁷ A právě klid pro budování ráje měli pohraničníci svojí službou zajistit. Jejich služba měla tedy být konána pro dobro dětí. Děti symbolizují domov, pokoj, mír, radost – tedy hodnoty, které se údajně snažili „imperialisté“ zničit usilováním o válku a které měli pohraničníci chránit.

Zobrazení pohraničnicka s dělníkem, ženou a dítětem, tedy pracujícími lidmi, mohlo také odkazovat k přátelství a podpoře Sovětského svazu, který byl symbolizován např.

553 ČÍŽEK, J. Píseň pohraničnicka. *Československý voják*. 7. března 1952, roč. 1, č. 5, s. 28.

554 NEUMANN, V.; FRANZ, R. Pohraničnická. *Československý voják*. 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 2.

555 MRKVIČKA, O. Děti a vojáci. *Dikobraz*. 9. října 1951, roč. 7, č. 41, s. 1. - obraz; ŠTEMBERA, O. Tankista. *Dikobraz*. 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1. - obraz; HAAS, L. Nepřítel se nelekáme, mír ubráníme. *Dikobraz*. 4. října 1953, roč. 9, č. 40, s. 1. - obraz

556 Tankista. *Dikobraz*. 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1. - obraz

557 MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 8-18.

mapkou v pozadí.⁵⁵⁸

Další grafické zobrazení pohraničnicků jsou jejich fotografie, na nichž jsou často zachyceni v akci a vždy mají s sebou své důležité atributy: psa-německého ovčáka a samopal.⁵⁵⁹ Zatímco zobrazení vojáků s dětmi mělo posilovat důvěru obyvatelstva v ně a podporovat vzájemnou spolupráci, toto ztvárnění ukazuje sílu Pohraniční stráže a má působit především odstrašujícím dojmem, má odradit potencionální „narušitele hranice“ od jejich činu, protože proti Pohraniční stráži nemají šanci. Pes rovněž odkazuje na chodské tradice, je využíván německý ovčák, který je někdy přiřazován jako symbol Chodům a jehož hlava se stala znakem Pohraniční stráže.

7.2 Hlavní prvky obrazu pohraničnicka

V propagandistickém obraze měl pohraničnick několik rolí, byl vnímán v několika rovinách.

První rovina byla pohraničnick-ochránce. Pohraničnick v tomto obraze představoval sílu a pocit bezpečí v nebezpečném světě. Přestože bylo Československo ohrožováno „krvežíznivými imperialisty“, kteří toužili po válce, pracující se nemuseli bát, protože jejich klidný spánek střežili pohraničnicki. Toto zobrazení pohraničnicků se často objevuje v básních, jejichž tématem je noční hlídka pohraničnicka, který bdí a střeží hranice před agresorem, zatímco ostatní obyvatelé vlasti klidně spí. Pohraničnick střeží bezpečí jejich domovů a klidný spánek dětí.

V tomto obraze je důležitý právě motiv domova, klidného bezpečného místa, kde žijí lidé člověku drazí a které představuje jeho útočiště, kam se může utíkat. Ohrožení domova je lidmi vnímáno velmi negativně. Básně často pracovaly s představou ohrožení vlasti a především domova lidí, čímž probudily pocit strachu a nejistoty, který byl následně upokojen obrazem statečných pohraničnicků, kteří nepříteli zabrání ohrožovat domov. Zdůrazněna je obětavost pohraničnicků, již nemohou spát a v zimě, v dešti, v různých rozmarech přírody bdí a střeží hranice před protivníky, aby mohly děti v klidu spát. Motiv spících dětí je velmi častý a typický. Spící děti jsou symbolem nevinnosti, bezbrannosti a také budoucnosti a naděje,

558 Obrázek Opření o Sovětský svaz vybudujeme z naší vlasti nedobytnou pevnost socialismu a míru.

Pohraniční stráž. 30. září 1952, roč. 2, č. 27, s. 1. - Příloha č. 25.

559 Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Den československé Pohraniční stráže; Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Střez hranice po jejich vzoru!; Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.; Úvodní obrázek. *Československý voják*. 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 1. - Přílohy č. 26-28.

symbolem nadcházejícího mytického ráje, který je nutné chránit.⁵⁶⁰

Celou řadu námětů spojených s ochranou hranic a obrazem pohraničníka najdeme v básni Pavla Kohouta „Zpěv neklidné noci“.⁵⁶¹ Báseň přináší vizi pohraničníků na strážích, spojení pohraničníků s „pracujícím lidem“ je zde dovedeno až k jejich ztotožnění: „To na strážních stezkách bdí dnes lid.“ Pohraničníci stráží klidný spánek dětí, také syna a dcery básníka. Pocit strachu a ohrožení vzbuzují představy „stád tanků na bavorských polích“, které jsou přirovnávány k divoké a nebezpečné zvěři. Báseň vzbuzuje asociace a vzpomínky na největší hrůzy druhé světové války – koncentrační tábory – obrazem dozorkyně z Majdanku, která se kochá lampou z lidské kůže a touží po nové. Výjev lampy z lidské kůže je drastický, vzbuzuje asociace na nejhorší hlubiny lidské psychiky – kanibalismus, mučení, degradaci a zneuctění lidského těla, které je využito k výrobě užitkového předmětu. Představa má ukázat úplné pohrdání lidským životem a hodnotou člověka u protivníků, člověk je využit jako zvíře, z jeho kůže jsou vyráběny užitkové nástroje. Těmto hrůzám musí zabránit českoslovenští vojáci a pohraničníci a nepustit zrádné nepřátele do vlasti. K obraně vlasti se připravuje i básník, přestává psát rozmarné básničky u vína, opouští svou milou a jde bránit vlast.

Motiv odloučení od milé kvůli ochraně vlasti je také důležitou částí obrazu pohraničníků. V Kohoutově básni nacházíme také námět strážce míru, vojáci a pohraničníci jsou mírumilovní lidé, kteří nechtějí bojovat, ale přesto jdou bránit vlast proti soupeřům, jdou chránit domovy. Jejich boj není agresí, ale nutnou obranou klidu domovů a míru. Báseň končí parafrází básně Viktora Dyka „Země mluví“: „Napadnou-li nás – nezahynem! Napadnou-li nás – zahynou!“ Tak odkazuje k obraně vlasti a jejích hodnot.⁵⁶²

Některé texty zdůrazňují lidskost pohraničníka a jeho obětavost – často v souvislosti s láskou a odloučením od dívky. S tímto prvkem pracuje báseň „Dopis z hranice“ od nadporučíka Petříčka. Pohraničník v ní vzpomíná na svoji ženu, zatímco drží hlídku na západní hranici.⁵⁶³

Další rovinou vnímání pohraničníků byla role „strážce míru a socialismu“. Toto pojetí souviselo s mytologickým obrazem sovětského bloku jako „říše míru“. Pohraničníci měli střežit hranice této říše a bránit mír.⁵⁶⁴ Tento motiv nacházíme např. v Kohoutově básni „Zpěv

560 KALČÍK, R. Na hranicích. *Československý voják*. 21. března 1952, roč. 1, č. 6, s. 10. - Příloha č. 39.

561 KOHOUT, P. Zpěv neklidné noci. In BARTL, J.; ŠOLTÉSZ, P., et al. *Repertoární sborník č. 15: Bojové tradice našich národů*. Praha 1955, s. 200-201. - Příloha č. 41.

562 Tamtéž, s. 201.

563 PETŘÍČEK, M. Dopis z hranice. *Československý voják*. 4. dubna 1952, roč. 1, č. 7, s. 26. - Příloha č. 40.

564 Viz MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 19-27.

neklidné noci“.

Základním byl námět pohraničnicka-bojovníka a hrdiny, který kráčí v jednom šiku s rolníky a dělníky a bojuje proti vnějšímu agresorovi. Pohraničnick-kladný hrdina byl zobrazován v opozici k zápornému vnějšímu protivníkovi. Tento obraz nacházíme hojně v politických a ideologických textech, někdy také v grafickém ztvárnění.

Do určité míry nebyli pohraničníci typičtí socialističtí hrdinové. V 50. letech se totiž rozšířilo nové komunistické pojetí hrdinů, hrdinové neměli být výjimečné osobnosti, výrazné individuality (výjimkou byli váleční bojovníci proti nacismu a především političtí vůdci, ovšem i u nich bylo zdůrazňováno jejich spojení s lidem, dělnický původ, obyčejný život). Hrdinou se měl stát každý – „Hrdinou práce“, který dobře koná své povinnosti, hrdinou všedního dne, s tímto prvkem pracovalo stachanovské hnutí.⁵⁶⁵

V tomto smyslu se hrdiny měli stát i pohraničníci, protože měli dobře a obětavě dělat svou práci, v obraze pohraničnicků ale byly i další prvky. Důležitá měla být lidovost hrdinů, jejich spojení s lidem, obyčejnost – tyto prvky jsou zdůrazňovány i v prezentaci pohraničnicků. „Hrdinové“ měli budovat novou dobu, měli být morálně kvalitními a komunisticky uvědomělými „obyčejnými lidmi“, kteří si jsou vědomi vyšších hodnot a jsou pro ně ochotni sebezapření i obětí. Důraz byl kladen na kontrast, hrdinové měli být opakem nepřátel, rozdíl mezi „našimi hrdiny“ a protivníky měl být velmi zřetelný.⁵⁶⁶

Motiv boje, bojovníků nebyl spojován jen s vojáky a pohraničnickými muži, kteří bojovali skutečnými zbraněmi – samopaly, tanky, ale byl rozšířen na celou společnost. I dělníci a rolníci se měli stát bojovníky proti agresorům, ideologickým odpůrcům, jejich zbraní ale měl být jejich pracovní nástroj. Přesto bylo postavení příslušníků pohraničních sil do určité míry specifické, protože jejich boj se soupeřem nabýval konkrétnější podoby, zbraně nebyly jen symbolem.

V době rozšíření pojmu hrdinství představovali pohraničníci typ „velkých hrdinů“, představitelů původního pojetí hrdinství, bojovníků, kteří vykonávají velké činy, bojují proti nebezpečnému protivníkovi, riskují svůj život, podávají oběti – v podobě sebezapření, obětování svého pohodlí a vyložení velkého úsilí k ochraně hranice i položení života za

565 SATJUKOW, S.; GRIES, R. Zur Konstruktion des „sozialistischen Helden“. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Berlin 2002, s. 15-16.

566 BRENNER, CH.; HEUMOS, P. Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Berlin 2002, s. 237.

službu vlasti. Představovali specifický typ hrdinů v komunistické koncepci hrdinství.⁵⁶⁷

S Pohraniční stráží se úzce pojilo také téma hranice, okraje civilizace, služby v divoké a nebezpečné přírodě, v pustině. Tento prvek byl obzvláště zdůrazňován v souvislosti se vzorem sovětských pohraničnicků, kteří střežili hranice na dálném východě, uprostřed tundry a pustiny, působili jako určití zálesáci, první stateční, kteří kolonizují divokou a nespoutanou přírodu. Je zde silný motiv dobrodružství, vůně dálek. Tento námět se často vyskytoval v obrazových i textových reportážích ze života zvláště sovětských pohraničnicků⁵⁶⁸ a v přeložených příbězích psaných ruskými autory – např. poema „Pohraniční posádka“ od autora Gudzenka líčí službu sovětských pohraničnicků v poušti Turkmenistánu.⁵⁶⁹ V českém prostředí se s tímto motivem setkáváme např. v rubrice „Ze života našich jednotek“ v časopisu Pohraniční a Vnitřní stráž.⁵⁷⁰

S prvkem dobrodružství, hrdinství, zápasu s přírodou a překonáváním sebe sama se setkáváme v obraze pohraničnicků určeném dětem. Pohraničníci se měli stát novými vzory pro děti. V propagandě zaměřené na děti se využívalo dětské touhy po dobrodružství, hrdinství. Děti měly být také zapojeny do systému ochrany hranic, která se pro ně měla stát dobrodružnou bojovou hrou. Vzorem pro děti se měli stát chlapci a děvčata, kteří aktivně pomáhali Pohraniční stráží zadržet protivníka, jak byli zobrazováni v povídkách. Příkladem takovéto povídky je povídka „Na hranicích“ od Jiřího Marka, ve které chlapec Zdeněk sám vypátrá a s pomocí pohraničnicků i zadrží nebezpečné narušitele hranice.⁵⁷¹ V pionýrských kroužcích Mladých strážců hranice se děti pod vedením pohraničnicků učily pátrat po narušitelích, hlásit podezřelé osoby, pozorovat hraniční zátarasy – to vše formou bojových her a vycházek.⁵⁷²

V propagandistickém obraze pohraničnicka nacházíme také národní motiv služby vlasti, popř. obětování se pro vlast. Najdeme jej na plakátech⁵⁷³ i v ideologických textech.

567 BRENNER, CH.; HEUMOS, P. Eine Heldentypologie der Tschechoslowakei. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. Berlin 2002, s. 238.

568 NIKOLAJEV, K. Slavní sovětské pohraničníci – náš velký vzor. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 9. ledna 1955, roč. 5, č. 2, s. 3.

569 GUDZENKO, S. Pohraniční posádka. *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 22, s. 13.

570 Např. Ze života našich jednotek. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 8. ledna 1956, roč. 6, č. 2, s. 1.

571 MAREK, J. Na hranicích. *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 10, s. 9-11.

572 FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948-1956). In BUDIL, I.; ZÍKOVÁ, T. *Totalitarismus 2: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Praha 2006, s. 43-49.; FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistických idejí. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 1, s. 17-20.

573 Plakát Jsem připraven bránit svou vlast. In ZELNÍČEK, J. (ed.) *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda*. Praha 2005, s. 241.

Námět národa a jeho obrany je velmi silný v publikaci „Emigranti proti národu“, kde tvoří hlavní prvek.⁵⁷⁴

Pohraničníci byli také někdy prezentováni jako novodobí Chodové, byly zdůrazňovány tradice a kontinuita ochrany hranic, na kterou navázali.⁵⁷⁵

Mezi hlavní atributy Pohraniční stráže měly patřit vlastnosti bdělost a ostražitost, jak bylo v propagandě opakovaně zdůrazňováno.⁵⁷⁶ Podrobněji se touto charakterní vlastností pohraničníků zabývá článek majora Kroupy „Vysoká revoluční bdělost – mocná zbraň pohraničníků.“⁵⁷⁷ Potřeba bdělosti pohraničníků je zde zdůvodněna probíhajícím bojem mezi světem socialismu a světem kapitalismu, kdy se „imperialisté“ snaží pomocí agentů a podkopávání morálky lidu oslabit socialistický tábor. K podkopávání politické morálky využívají balony s letáky a vysílání rádia Svobodná Evropa. Lid se však nesmí nechat oslabit.

Klíčovou vlastností celého československého lidu má být podle článku politická bdělost, která je definována jako schopnost dobře se orientovat v dané situaci a odhalit jakkoli maskovaného nepřítele. „Naučit se být bdělým je zvlášť důležité pro pohraničníky, kteří chrání státní hranice a denně vedou boj proti pokusům a záměrům agentů nepřátelských rozvědek a zrádců vlasti. Vysoká politická bdělost předpokládá, aby každý pohraničník byl uvědomělým, dovedným a aby pátral po každém narušování zákonů naší lidově demokratické republiky. Být bdělým pohraničníkem však také znamená bojovat všude proti lajdáctví, neodpovědnosti a být nesmiřitelný k nedostatkům.“ Dále se článek věnuje konkrétním situacím, ve kterých mají pohraničníci uplatnit svoji politickou bdělost.⁵⁷⁸

Významnou roli v propagandistickém obrazu pohraničníků hráli jejich psi. Ikonou se v tomto smyslu stal německý ovčák Brek, který sloužil u psůvoda staršiny Jaroslava Kuchaře u 4. znojenské brigády. Brek přispěl k zadržení více než 60 narušitelů, za což mu bylo dovoleno dožít ve veterinárním zařízení. Po jeho smrti v roce 1961 byl preparován a stal se exponátem v Muzeu Pohraniční stráže v Praze – Karlově.⁵⁷⁹ Brek byl oslavován také v článku „Pes – druhá zbraň pohraničníka“ v časopisu Pohraniční a Vnitřní stráž. V článku je popisován střet Breka a jeho pána s dvěma ozbrojenými narušiteli. Je popisována dokonalá

574 SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha 1953.

575 Např. název útvarového časopisu Novodobí Chodové.

576 Bdělost a ostražitost – náš neustálý úkol. *Pohraniční stráž*. 20. listopadu 1951, roč. 1, č. 20, s. 4.; Obrázek KALOUSEK, J. Bdělost a ostražitost. *Československý voják*. 1955, roč. 4, č. 23, obálka. - příloha č. 24.

577 KROUPA, V. Vysoká revoluční bdělost – mocná zbraň pohraničníků. *Pohraničník*. květen 1955, roč. 1, č. 3, s. 146-153.

578 Tamtéž, s. 150.

579 FORMÁNKOVÁ, P. V zemi Fučíka jen sběr a chamrad' utíká: Příběh pohraničního psa Breka. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 9, s. 12.

souhra pohraničníka Kuchaře a jeho psa, když nejprve Kuchař kryje psa před střelbou narušitelů, poté je Brek vyslán pronásledovat prchající bandity, je však jimi postřelen. Přesto hrdinně pokračuje v pronásledování, až střílející narušitele zadrží. Poté je obětavě ošetřován a opečováván svým psovodem. Tento příklad měl upozornit pohraničníky na důležitost služebních psů a velký význam jejich pomoci při ostraze hranic. Zdůrazňována byla souhra psovoda a jeho psa.⁵⁸⁰ Psi byli oblíbeným motivem také v propagandě zaměřené na děti, v ukázkách práce Pohraniční stráže pro pionýry.⁵⁸¹

Psi pohraničníků a jejich zásahy proti narušitelům se stali také tématem literárních děl. Jako příklad poslouží povídka Jiřího Muka „Vlčák Kazan“, která vyšla v časopise Československý voják.⁵⁸² Povídka vypráví o šikovném psu, který našel a chytil dva narušitele, i když utíkali přes potok, a chybě jeho psovoda, který dostatečně psovi neporozuměl. Najdeme zde idealizaci psa, který je tak dobrý jako jeho psovod. A když se budou psovodi učit a snažit se dobře porozumět psům, psi jim výborně pomohou.

Velením PS a nejvyššími stranickými orgány byla velmi zdůrazňována role politické práce u jednotek Pohraniční stráže.⁵⁸³ Přesto se politická práce netěšila dostatečné pozornosti, často byla veliteli rot opomíjena a pro pohraničníky představovala jen zbytečnou zátěž v době mimo pohraniční službu. Proto se agitace zaměřená na pohraničníky a vojáky snažila zlepšit obraz agitátorů a politických pracovníků u jednotek. Jejich význam byl vyzdvihován v osvětových člancích,⁵⁸⁴ ale i v básních.

Oslavě agitátorů je věnována báseň „Agitátor“ od Alexeje Kusáka. Báseň líčí až kouzelnou moc politické agitace, která působí jako vzpruha pro unavené pohraničníky, dodává jim nové síly. Agitátor je zde vykreslen jako obyčejný proletářský synek, který bojuje kvůli své matce, jež měla těžký život a poznala i hlad v kapitalistické zemi. Agitátor je výborným vojákem, který bojuje proti protivníkům za socialismus, „aby už žádné matce nezešedly vlasy, protože malé děti mučil hlad.“ Uprostřed boje i cvičení ještě podporuje a podněcuje ostatní vojáky.⁵⁸⁵ „Když četa přes cvičiště křížem krážem – běhá a padá a zas utíká,

580 KERNER, B. Pes – druhá zbraň pohraničníka. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 26. července 1953, roč. 3, č. 21, s. 2.

581 FORMÁNKOVÁ, P. V zemi Fučíka jen sběr a chamrad' utíká: Příběh pohraničního psa Breka. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 9, s. 12.

582 MUK, J. Vlčák Kazan. *Československý voják*. 13. června 1952, roč. 1, č. 12, s. 19-20.

583 Viz kapitola 4.3

584 Např. Agitátor – nejlepší pomocník velitele. *Pohraniční stráž*. 10. ledna 1952, roč. 2, č. 1, s. 1.; Agitátor čtyři – pomocník velitele. *Pohraniční stráž*. 20. září 1951, roč. 1, č. 14, s. 2.

585 KUSÁK, A. Agitátor. *Československý voják*. 25. ledna 1952, roč. 1, č. 2, s. 27.

on přečte o přestávce kousek z Reportáže - milovaného July Fučíka.⁵⁸⁶

Propaganda zaměřená dovnitř Pohraniční stráže se věnovala také tématu tzv. vzorných vojáků. I využitím plakátů měla motivovat pohraničníky a vojáky, aby usilovali o odznak tzv. vzorného vojáka, vzorného pohraničníka.⁵⁸⁷ Problematikou vzorného vojáka se zabýval také článek „Dopis matky vzorného vojáka – pohraničníka“, ve kterém matka vyjadřuje hrdost na svého vyznamenaného syna a zdůrazňuje zásluhy KSČ v jeho formování a výchově. Článek měl působit jako inspirace pro ostatní pohraničníky.⁵⁸⁸

Význam Pohraniční stráže pro stát měl být vyzvednut zřízením zvláštního svátku věnovaného pohraničníkům – Dne československé Pohraniční stráže. Tento svátek byl stanoven na den 11. červenec – výročí přijetí zákona č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic, který byl schválen Národním shromážděním 11. července 1951. Den československé Pohraniční stráže byl jako svátek zaveden v roce 1956 a měl představovat ocenění hrdinství a obětavosti pohraničníků a uznání úlohy práce Pohraniční stráže.⁵⁸⁹ Přestože svátek oficiálně existoval až do konce vlády komunistické moci, na rozdíl od Dne Československé lidové armády (6. října) se neujal a nebyl veřejností ve větší míře registrován, přijímán a slaven.⁵⁹⁰ Jeho oslavy se konaly spíše jen lokálně v pohraničí.

První oslavy Dne československé Pohraniční stráže se konaly 8. července 1956. Podle rozkazu ministra vnitra měly sice být především oceněním práce Pohraniční služby, neopominutelná byla ale také jejich propagační funkce, poprvé měla být více veřejně zviditelněna činnost a fungování Pohraniční stráže. Oslavy by bylo možné chápat také jako preventivní silový krok. Měly ukázat sílu Pohraniční stráže a účinnost střežení hranic, a tak odradit případné agresory. Z rozkazu ministra vnitra Rudolfa Baráka k oslavám svátku totiž vyplývá určitá skepse k uvolnění mezinárodního napětí a také konzervativní zaměření stranických špiček v roce 1956, které velmi brzy potlačily reformní snahy.⁵⁹¹ Barák i v případě zmírnění mezinárodního napětí, kdy byla větší naděje na zajištění trvalého míru a klidného spoluzití obou bloků, upozorňoval na existenci „monopolistických kruhů starého světa“. Ty podle jeho názoru stále bojovaly proti socialistické soustavě, obhajovaly zastaralou

586 KUSÁK, A. Agitátor. *Československý voják*. 25. ledna 1952, roč. 1, č. 2, s. 27.

587 ZELNÍČEK, J. (ed.) *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda*. Praha 2005.

588 PALANOVÁ, M. Dopis matky vzorného vojáka – pohraničníka. *Pohraniční stráž*. 10. července 1951, roč. 1, č. 9, s. 1.

589 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 100.

590 PEŠŤÁK, M. Svátky a oslavy za socialismu. In EISENHAMMER, M. (ed.) *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2007*. Plzeň 2008, s. 139.

591 Viz PERNES, Jiří. Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu. *Soudobé dějiny*. 2000, roč. 7, č. 4, s. 594-618.

kapitalistickou politiku a měly účast na zostřování mezinárodního napětí. Kvůli těmto temným silám mělo být i v budoucnu potřeba bdělé střežení hranic. Proto ministr vyzýval pohraničníky, aby nepolevovali ve své snaze, naopak aby zmobilizovali své síly i prostředky k ještě lepší ostraze hranic.⁵⁹²

Oslavy měly být nástrojem propagandy uvnitř Pohraniční stráže i prezentací Pohraniční stráže navenek. Součástí oslav proto byly: veřejné schůze a besedy s pracujícími na závodech, JZD, školách na téma „Nerozbornou družbou pracujících s pohraničníky, za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti“, dále besedy se vzornými pracovníky JZD a závodů v pohraničí, veřejné schůze organizací KSČ a ČSM v PS na téma: „Komunisté a svazáci do čela boje za další zkvalitnění ostrahy státních hranic, za další úspěchy Pohraniční stráže“; shromáždění důstojníků a poddůstojníků, besedy pohraničníků se vzornými a vyznamenanými pohraničníky v záloze, vojenská schůze, slavnostní předání Řádu republiky 9. poběžovické brigádě a bojové zástavy 25. dunajskému praporu PS. Dále se měl konat den družby PS s pracujícími v pohraničních oblastech, jehož součástí měly být projevy předsedy MNV a zástupce PS, sportovní a branné odpoledne, vystoupení souborů a lidové veselice.⁵⁹³ Oslavy Dne československé Pohraniční stráže měly tedy hlavně pozitivně představit Pohraniční stráž, přiblížit ji lidem prostřednictvím kulturní činnosti a besed.

Pro utváření obrazu pohraničníků byly důležité tradice, ke kterým se Pohraniční stráž hlásila, a vzory, kterými se řídila. Hlavním vzorem československé Pohraniční stráže měla být především pohraniční vojska SSSR, z jejichž zkušeností se měli českoslovenští pohraničníci učit a jejichž poučky měli realizovat ve své službě.⁵⁹⁴

Kromě bojových tradic husitů, k nimž se hlásily československé ozbrojené složky, byli hlavním zdrojem tradic Pohraniční stráže Chodové. Z husitské tradice byl vyzdvihován prvek bránění vlasti proti křižákům – vnějšímu nepříteli, který přicházel ze západu. K přihlášení se Pohraniční stráže k husitské tradici byla využívána např. výročí husitských bitev v západních Čechách.⁵⁹⁵ Podtrhován byl námět agresora přicházejícího ze západu. „Imperialisté a fašisté“ byli prezentováni jako noví křižáci a pohraničníci se stali novými husity. „I dnes se imperialisté pokoušejí shromáždit nové hordy fašistů, kteří – jako před pěti sty lety křižáci – byli ochotni vtrhnout do naší země a vraždit pokojné lidi, pálit a rozbíjet naše města. Dnes

592 ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. Praha 1989, s. 100-101.

593 ABS, fond A2/1, a. j. 991, Den československé Pohraniční stráže 1956.

594 VACHTA, A. Pohraniční vojska SSSR. *Pohraničník*. únor 1956, roč. 2, č. 1, s. 26-29.

595 Např. NA, fond 502, D I, ka 54, plakát 520. výročí vítězství husitů u Domažlic 1431-1951. - Příloha č. 29.

proti těmto západním nepřítelům stojíme na hranicích my, příslušníci Pohraniční stráže.“⁵⁹⁶ Rozdíl proti husitům však měl spočívat v tom, že husité bojovali zcela osamoceni, kdežto pohraničníci nejsou v boji proti „imperialistům“ sami, ale pomáhá jim Sovětský svaz a lidově demokratické státy.⁵⁹⁷

Z historie ochrany hranic v Čechách se Pohraniční stráž hlásila především k chodské tradici. O jejím propojení s Chody měla svědčit také psí hlava ve znaku Pohraniční stráže, symbol, který Alois Jirásek přisoudil Chodům. Tento prvek chodské tradice, i když později vytvořený, zdůrazňoval ve svém projevu k zákonu o ochraně státních hranic poslanec Tauš.

Dalším klíčovým námětem bylo propojení pohraničnicků s lidem, obrana lidu. I tento prvek lze najít v chodské tradici, Chodové totiž kromě statečných obránců vlasti představovali prostý lid utiskovaný vrchností, který se ale nevzdával a bojoval za svá práva. Tento boj byl představován jako „třídní boj utlačovaných proti vykořisťovatelům“. Jako představitel tohoto „revolučního boje“ byl prezentován Jan Sladký Kozina.⁵⁹⁸ Propojení s lidem, boj prostého lidu proti vnějším agresorům (křižáci, Němci) i „vnitřnímu nepříteli“ (Lomikar a vrchnost) bylo zdůrazňováno v chodské i husitské tradici. Připomenutí tradic Pohraniční stráže se nacházelo i v základní operační příručce „Předpis pohraniční služby (pohraniční rota)“, kde čteme: „Pohraniční stráž plněním úkolu ochrany státních hranic navazuje na tradice našich dávných ochránců hranic, na tradice Chodů, jejichž symbol – hlava psa – nosí jako čestné označení všichni pohraničníci.“⁵⁹⁹ Chodská tradice patřila nerozlučně k obrazu pohraničnicků, najdeme ji i v materiálech, jimiž se Pohraniční stráž prezentovala před veřejností u příležitosti Dne československé Pohraniční stráže v roce 1956.⁶⁰⁰

Osvěta o tradicích Pohraniční stráže patřila také do náplně politických školení pohraničnicků. Pro rozšíření povědomí o husitské a chodské tradici a jejich historickému kontextu vycházela v roce 1953 v časopise Pohraniční a Vnitřní stráž rubrika „Učíme se z tradic strážců našich hranic“, kde byly otiskovány historické články od odborníků (např. o chodské tradici psal František Roubík), které měly rozšířit i faktické znalosti pohraničnicků o

596 Učit se z historie našich slavných tradic. *Pohraniční stráž*. 10. srpna 1952, roč. 2, č. 22, s. 1.

597 Tamtéž, s. 1.

598 Tauš. Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056002.htm>>. - Příspěvek poslance Tauše je přiložen jako příloha č. 3.

599 ABS, fond 9. brigáda PS Domažlice, ka 1, Služební předpisy a pomůcky, Předpis pohraniční služby (pohraniční rota), s. 8.

600 Příloha č. 30.

daných tradicích.⁶⁰¹

Kromě spisovatele Kalčíka se v pozdějším období věnoval beletristickému zpracování ochrany hranic a života pohraničníků také Stanislav Šusta, který v 70. letech vydal obrázkovou knihu „Strážci hranic“⁶⁰², román „Stopy vrahů“ a sestavil sbírku povídek ze života pohraničníků „Stopy na hranici“.

V současné době v tradici „pohraničníků-hrdinných obránců vlasti“ pokračuje především Klub českého pohraničí a autoři s vazbou na něj. Z faktografických knih vydal Klub českého pohraničí především „Kroniku ochrany československých státních hranic v letech 1945-1990“.⁶⁰³ Vznikají také beletristická díla, především povídky z prostředí Pohraniční stráže. Povídky inspirované vlastní službou u Pohraniční stráže vydal Milan Dušek pod názvem „Stopy na druhou stranu“.⁶⁰⁴

Z okruhu Klubu českého pohraničí pochází také Jan Krátký, který své vzpomínky na roky 1951-1971, kdy sloužil jako důstojník Pohraniční stráže, sepsal do knihy „Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti“.⁶⁰⁵ Jeho postoj se ale poněkud liší od oficiálních vyjádření Klubu českého pohraničí.

Krátkého přístup k Pohraniční strážci je ovlivněn jeho životními zkušenostmi, neoslavuje nekriticky Pohraniční stráž, ale strážlivě a věcně popisuje své zkušenosti ze služby u PS. U Pohraniční stráže sloužil od roku 1951 až do roku 1971. Sloužil u 15. brigády PS v Českých Budějovicích. Dosáhl hodnosti plukovník Pohraniční stráže. Začínal jako zástupce velitele pro věci politické na rotě Cetviny, poté sloužil u záložní rotě brigády v Českých Budějovicích, působil také ve Vojensko-politickém učilišti Pohraniční a Vnitřní stráže v Kolodějích a v Praze. A od roku 1958 působil jako politruk na rotě Krabonoš. Po potlačení Pražského jara a obsazení ČSR vojsky Varšavské smlouvy umožnil Jan Krátký útěk z republiky pronásledovanému předsedovi klubu K 231 Brodskému. Za tento čin, odmítání okupace ČSR a aktivitu v době Pražského jara byl Krátký vyloučen z KSČ a propuštěn z Pohraniční stráže do zálohy.

Tyto osobní zkušenosti se promítají i do jeho hodnocení Pohraniční stráže: „Úkolem naší rotě a celé Pohraniční stráže bylo bránit vlast a chránit naši státní hranici. Plnili jsme

601 ROUBÍK, F. Chodové – strážci zemských hranic. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 30. června 1953, roč. 3, č. 18, s. 4.; DURDÍK, J. O husitské obraně vlasti. *Pohraniční a Vnitřní stráž*. 19. července 1953, roč. 3, č. 20, s. 6.

602 ŠUSTA, S. *Strážci hranic*. Praha 1976.

603 *Kronika ochrany československých státních hranic v letech 1945-1990: V datech a heslech*. Praha 2004.

604 DUŠEK, M. *Stopy na druhou stranu*. Ústí nad Orlicí 2006.

605 KRÁTKÝ, J. *Kluk z Polenského zámku na hranicích vlasti*. Ústí nad Orlicí 2008.

úkol dobře až do roku 1968. Tenkrát jsme úkol nesplnili a nezabránili hrubému porušení hranice vojsky Varšavské smlouvy. Bylo nám to znemožněno našimi politiky. Za to se občanům naší vlasti omlouvám jménem všech bývalých příslušníků roty Krabonoš. Od roku 1968 již PS neprováděla službu naší vlasti, ale stala se z vůle politiků jen služebníčkem v zájmu odcházejícího světa jakéhosi socialismu a musela také s ním zaniknout. To se stalo PS v roce 1991.⁶⁰⁶

606 Tamtéž, s. 196.

8. Typologie „nepřátel“ a jejich obrazy v propagandě

Obraz „hrdinných strážců vlasti“ byl v propagandě nerozlučně spojen s obrazem „nepřátel“, především vnějších agresorů, kteří měli číhat za hranicemi a připravovat se k útoku na Československo. Pokud by chyběla představa protivníka, ostraha hranic by ztrácela smysl.

Tento vnější soupeř ale nebyl jednotný a neměnný. Existovalo několik hlavních typů obrazů nepřátel, které se mohly dle potřeby pozměňovat, popř. přidávat nové.

Základní typy protivníků komunistů popisuje ve své přednášce „O obraně země proti vnitřním i vnějším nepřítelům“ náměstek ministra národní bezpečnosti Jaroslav Jerman.⁶⁰⁷ Nejprve vymezuje dva antagonistické tábory – „tábor míru, pokroku a socialismu“ vedený Sovětským svazem a na druhé straně „svět imperialismu a války“ v čele se Spojenými státy americkými. Zatímco Sovětský svaz, Čína a další lidově demokratické státy představují dobré přátele Československa, kapitalistický svět je představen jako nepřítel Československa. „Máme však i svoje nepřátele – vnější i vnitřní. Naším vnějším nepřítelem je světová buržoazie v čele s americkými imperialisty. Naším vnitřním nepřítelem jsou zbytky naší poražené buržoazie.“⁶⁰⁸

Primárními jsou tzv. „vnější nepřítel“, zatímco „vnitřní nepřítel“ představují především jejich agenty a špiony. „Vnitřní nepřítel“ nejsou samostatní, jsou ve službách kapitalistických států, pro které provádějí špionáž a sabotáže, nebo potřebují pomoc a zázemí „vnějších nepřátel“. Jerman se opírá o Stalina, který ještě v roce 1952 představoval nezpochybnitelnou autoritu, která tvrzení přidala na váze: „Soudruh Stalin nás učí, že vnitřní nepřítel jsou agenturou kapitalistů všech zemí a že kapitalistické státy představují základnu a tůl pro vnitřní nepřátele. A proto bojující s vnitřními nepříteli, my vedeme boj s kontrarevolučními živly všech zemí.“⁶⁰⁹ „Vnitřní“ a „vnější nepřítel“ měli být propojeni, a proto i československý boj proti domácím odpůrcům, agentům a škůdcům měl být zároveň bojem proti „světovým imperialistům“, součástí zápasu o udržení míru.

Za hlavního protivníka článek v souladu s marxistickým učením o třídním boji považuje poraženou buržoazii. Tato buržoazie se ani po své porážce, když byla v Československu nastolena moc komunistů, nevzdává, ale naopak nenávidí komunisty a

607 JERMAN, J. *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřítelům*. Praha 1952.

608 Tamtéž, s. 3.

609 Tamtéž, s. 3.

dělníky a o to usilovněji jim škodí a snaží se získat zpátky moc. Nacházíme zde Stalinovu tezi o zostřeném třídním boji, který po revoluci a chopení se moci komunisty nezaniká, naopak se zostřuje. Vnější soupeřem je „světová buržoazie“, která vidí porážku buržoazie v SSSR a dalších lidově demokratických zemích a tuší svůj blízký konec, kterému se brání všemi prostředky. Další protivníci - agenti, „zrádná emigrace“, „kapitalistické živly“ a „lidi starého režimu“, kulaci – představují jen dílčí odnože domácí i mezinárodní buržoazie.

Poražená buržoazie je nazývána „reakcí“, jejím atributem má být zpátečnictví, nepokrokovost, lpění na starých špatných pořádcích. Podstatný prvek představuje pohyb, pokrok, utváření nového. Dělnická třída a komunisté mají být nositeli pokroku, což je pozitivní vývoj k stále novým úspěchům člověka a zlepšení společnosti. Socialistická společnost má být dynamická, má stále budovat, posouvat své možnosti, šířit pokrok. „Naše rostoucí úspěchy ve výstavbě socialismu, které se vyznačují rozvojem našeho průmyslu a zemědělství, růstem kultury, zlepšováním životní úrovně pracujících a upevňováním lidově demokratického zřízení, podněcují naše pracující k novým úspěchům a vítězstvím v jejich budovatelské a tvůrčí práci.“⁶¹⁰ Proti této pozitivní a tvůrčí společnosti, která vytváří nové hodnoty, stojí poražená „reakce“, která představuje destrukci, provádí sabotáže, škodí, snaží se vyvolat válku. Podle Jermana je proto nutné tyto destruktivní síly zastavit.

Různé typy „vnějších nepřátel“ měly své ustálené atributy, se kterými byly zobrazovány v propagandě, pojily se s nimi určité vlastnosti i symbolická zobrazení, která využívala karikatura.

V propagandě byl hojně využíván princip kontrastu – na jedné straně štěstí a mír v zemích socialismu a na straně druhé válka a bída v kapitalistických zemích. Příkladem může být zobrazení kultury v socialismu a v kapitalismu. V kapitalismu představuje kulturu nalévání jedů do hlav lidí prostřednictvím norimberského trychtýře. Kapitalista v cylindru lidem vymývá mozky podle svých přání, kulturním vzorem je Hitlerův „Mein Kampf“, což vede k rozšíření rasismu, proto se za sochou Svobody ukrývá příslušník Ku Klux Klanu se samopalem. Socha Svobody pak drží v jedné ruce místo Deklarace nezávislosti raketu a na její druhé ruce byl oběšen černoš. Dále je zde odkaz na válku v Koreji – hromada mrtvých těl. Oproti tomu druhá část karikatury zobrazuje kulturu v socialismu: obrovský veselý dělník rozdává nadšeným lidem díla ruských klasiků Puškina a Gorkého. V pozadí pak není obraz

610 Tamtéž, s. 5.

zkázy – mrtvolky z Koreje, ale obraz rozkvětu a budování – rozestavěná socialistická stavba.⁶¹¹

Důležitým poselstvím propagandy má být, že vnější i vnitřní protivníci budou poraženi, že kapitalismus je v krizi a úpadku a brzy bude zničen. Toto poselství měly zprostředkovat obrazy, na kterých jsou nepřátelé drceni představiteli socialistických států a dělnické třídy, nebo utíkají před silou lidu. Zatímco soupeři jsou zobrazeni jako malé shrbené, odpudivé postavičky, často je zde několik typů nepřátel – nacistický voják, kapitalista, zrádný emigrant; socialismus představuje velký sympatický dělník, na kterém je vidět, že těžce pracuje, zároveň má rovnou postavu a poctivý obličej, je zdravý, silný. Představuje ideál. Dělník na rozdíl od protivníků vzbuzuje v lidech sympatie, je to obyčejný člověk, působí dojmem „je to jeden z nás“, čtenáři se s ním mohou snadno ztotožnit. Dělník často nese v ruce rudý prapor s nápisem „Mír“, aby bylo nezpochybnitelné, že sice bojuje, ale jen protože nemá jinou možnost, jeho cílem je nastolení míru.⁶¹²

Zvláště u příležitosti 1. máje je obraz dělníka, který vyhání nepřátele, modifikován: protivníci utíkají před jednotným šikem pracujících. Pracující pochodují, jsou zde dělníci, ale i ženy. Jsou radostní a odhodlaní. Nesou prapory s nápisy „Mír“ a československé a sovětské vlajky. Před touto silou se ošklivé postavičky odpůrců komunismu snaží utéct, někdy si s sebou odnášejí i lup.⁶¹³ Občas je pak postava dělníka nahrazena jen obrovskou paží nebo pěstí, která drtí soupeře, a symbolizuje pěst dělnické třídy.

Proti velkým postavám dělníků neměli maličcí protivníci šanci. Tyto karikatury měly zvýšit sebevědomí obyvatel, „nepřátelé socialismu“ zde byli zesměšněni, jejich hrozba odlehčena, neměli představovat nebezpečí, kterému by se obyvatelé země nemohli bez větších problémů ubránit. U obrazů nepřítele bylo podstatné poselství, že jakkoli jsou protivníci krutí, nebezpeční a silní, dobré síly „tábora míru“ je porazí a zničí. Tuto zprávu nacházíme i v publikaci ruského autora Korinova „Americký imperialismus – nejzavilejší nepřítel národů,“ která odkazuje na velkou sílu socialistického tábora a také na marxistické zákonitosti historického vývoje, podle autora je kapitalismus odsouzen k zániku a nic to nemůže zvrátit.⁶¹⁴

611 PELC, A. Karikatura Kultura. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 1.

612 PELC, A. Pryč s válkou! *Dikobraz*. 12. prosince 1950, roč. 6, č. 50, s. 1. - Příloha č. 50.; ŠTEMBERA, O. 1952. *Dikobraz*. 1. ledna 1952, roč. 8, č. 1, s. 1.

613 PELC, A. První máj v ČSR. *Dikobraz*. 2. května 1950, roč. 6, č. 28, s. 1. - Příloha č. 49.

614 KORIONOV, V. G. *Americký imperialismus, nejzavilejší nepřítel národů*. Praha 1951, s. 192.

8.1 Imperialismus a Spojené státy americké

Jako hlavní nepřítel Československa a ostatních socialistických států byl prezentován tzv. „imperialismus“ a „kapitalismus“, jejichž nejdůležitějším představitelem byly Spojené státy americké. Spojené státy působily v bilaterálně rozděleném světě jako ústřední faktický i ideový protivník Sovětského svazu.

Jak byl imperialismus definován? Podle „Příručního slovníku naučného“ je „imperialismus“ úsilí o světovou nadvládu. Jeho základní znaky jsou: monopoly, finanční kapitál, mezinárodní svazy kapitalistů, kolonialismus. Monopoly vznikají koncentrací výroby a kapitálu v nejsilnějších podnicích, které mezi sebou uzavírají dohody o omezení konkurence a diktují vysoké ceny. Propojováním bankovních a průmyslových monopolů pak vzniká tzv. finanční kapitál, který rozhoduje o ekonomických i politických záležitostech země (jeho zosobněním byli pro komunistickou propagandu bankéři z Wall Streetu). Monopoly si dále prostřednictvím vývozu kapitálu podmaňují cizí trhy. Vznikají monopolistické „mezinárodní svazy kapitalistů“, které si rozdělují světový trh ve své zájmové sféry. Ve 20. století pak imperialismus vrcholil utvořením koloniální soustavy, několik kapitalistických velmocí ovládlo celý svět a ekonomicky jej „vykořisťuje“, brzdí rozvoj technologický i ekonomický rozvoj kolonií.

Imperialismus je chápán jako poslední forma kapitalismu. „Za imperialismu vrcholil parazitní charakter kapitalismu a monopolní buržoazie vystupuje ve světovém měřítku jako největší reakční síla.“⁶¹⁵ Aby se „finanční oligarchie“ udržela u moci, porušuje demokratická práva lidí, obchází volené instituce, hlavně parlament, hojně využívá „potlačovatelský aparát“ - policii, armádu, soudy. Jako ideologie imperialismu je uváděn vypjatý nacionalismus, teorie rasové nadřazenosti a kolonialismu, malthusianství a antikomunismus. Zároveň je imperialismus prezentován jako poslední fáze kapitalismu, která svým útlakem dělnických vrstev i podmaněných kolonií vytváří podmínky pro „socialistickou revoluci.“ Období od komunistického převratu v Rusku v roce 1918 je interpretováno jako období „všeobecné krize kapitalismu“, kdy je svět rozdělen v „kapitalistický a socialistický tábor“.⁶¹⁶

Pojetí imperialismu jako rozvinutého kapitalismu pochází od V. I. Lenina.⁶¹⁷

Kapitalismus byl chápán v souladu s Marxovým učením jako „společenský řád, který historicky vystřídal feudalismus a je poslední vykořisťovatelskou formací. Kapitalismus je

615 PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 2. díl. Praha 1963, s. 238.

616 Tamtéž, s. 238.

617 PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 3. díl. Praha 1966, s. 66.

založen na soukromokapitalistickém vlastnictví výrobních prostředků a na vykořisťování námezdní práce.⁶¹⁸ Zde vzniká rozpor mezi „vykořisťovatelskou třídou tzv. buržoazie“ a „třídou pracujících – proletariát“. Tento rozpor propukne v tzv. třídní boj, v němž bude buržoazie poražena a nastolen socialismus a komunismus.

Na začátku 50. let byly součástí ideologie teze o „všeobecné krizi kapitalismu“. Tato krize měla v kapitalistických zemích nastat po vzniku Sovětského svazu v roce 1917 a měla stále trvat. Vznik Sovětského svazu totiž prý omezil možnosti expanze imperialistických států, zmenšil část světa, kterou mohou „imperialisté vykořisťovat“. Omezení možností expanze vedlo k dalšímu zostření rozporů v kapitalistickém světě a k hospodářským krizím, jejichž důsledkem je množství nezaměstnaných a „zostření třídního boje“ v kapitalistických státech. Kapitalismus se podle komunistické ideologie nemůže dostat z krize, postupně se blíží jeho zhroucení. Je totiž ohrožován vlastním proletariátem, jeho kolonie vedou národně osvobozené boje, začínají se osvobozovat z imperialistického útlaku, čímž ztrácí kapitalistické státy další hospodářské zdroje, a v neposlední řadě proti kapitalistům vystupuje nová síla Sovětského svazu a socialistických zemí.⁶¹⁹

Situace imperialistů se měla ještě zhoršit po druhé světové válce, kdy další země „odpadly od kapitalistického systému a nastoupily cestu k socialismu“, také zesílil boj kolonií proti imperiálním mocnostem. Tato krize systému vede prý kapitalisty a imperialisty k ještě větší agresivitě, východisko z krize vidí údajně v rozpoutání nové světové války. V tom jim má zabránit odpor „tábora míru, demokracie a socialismu“, který bude bojovat za mír a zničí celý systém imperialismu.⁶²⁰

Imperialismus byl prezentován jako nepřítel, významným motivem propagandy byly údajné imperialistické válečné přípravy. Tento námět hojně využíval strachu z války, válka skončila teprve před několika lety a lidé měli ještě v poměrně živé paměti její hrůzy, bombardování apod. Informace o údajných imperialistických přípravách války proto velmi působily na lidské emoce – měly vzbuzovat strach a také hněv.

Strach z válečných příprav imperialistů působil ještě silněji, protože „imperialismus a kapitalismus“ byly spojovány s fašismem.

Až do období destalinizace a odmítnutí Stalinových tezí v roce 1956 bylo rozšířeno pojetí Stalina, že cílem kapitalistických států je rozšiřovat svoji vládu dobytými válkami.

618 PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 2. díl. Praha 1963, s. 446.

619 ŠIK, O. Kapitalismus a nevyhnutelnost jeho zániku. *Propagandista*. Říjen 1951, č. 1, s. 29.

620 Tamtéž, s. 30-31.

Pro úspěšnou přípravu a vedení války je ovšem napřed nutná fašizace společnosti. Podle Stalina pro přípravu války nestačí zvýšení zbrojení a zajištění koalic s jinými státy, ale je třeba vytvořit fašistický režim, který má „zkrotit“ kolonie a vlastní dělníky.⁶²¹

M. G. Mošenskij ve své knize „Fašisace politického života v USA“ dokazuje, že politika ve Spojených státech se fašizuje, což má být projevem krize „imperialismu“, který o to více utiskuje vlastní dělnictvo a připravuje novou světovou válku proti „táboru míru“. Útočná zahraniční politika je prý vždy spojena s „reakční“ domácí politikou. Autor se proto zabývá tzv. mccarthismem, což byla protikomunistická politika ve Spojených státech, která pod vlivem senátora J. R. McCarthyho vyústila až v „hony na čarodějnice“ zaměřené na komunisty a jejich příznivce.⁶²²

Podle autora má pronásledování komunistů ve Spojených státech potlačit odpor dělnických vrstev proti válečným přípravám a útočné zahraniční politice. Přípravy války přitom prý vedou k dalšímu „vykořisťování“ dělnictva, protože jsou financovány ze stále se zvyšujících daní. V rámci příprav na válku má být zrušeno sociální zákonodárství, které upravuje práva dělníků, a potlačeno dělnické hnutí. Postup proti dělnictvu má být veden na několika liniích: američtí reakcionáři „nepřetržitě“ stupňují soudně policejní teror proti pokrokovým organizacím a občanům. Žalářují všechny, kdo vystupují proti dobovačné vnější a reakční vnitřní politice vládnoucích kruhů USA. Proměňují Federální vyšetřovací úřad (FBI - americká tajná policie) v jakýsi druh gestapa. Prováděním čistky od pokrokových živlů ve státních úřadech, na universitách a školách zavádějí „kontrolu myšlenek,“ praktikovanou v hitlerovském Německu a imperialistickém Japonsku. Ve snaze zbavit americkou dělnickou třídu její bojové avantgardy usilují o to, aby komunistická strana byla zakázána a postavena mimo zákon. A konečně, američtí reakcionáři horlivě aktivisují teroristickou činnost nejrůznějších nepokrytě fašistických organizací jako „Americká legie,“ Ku Klux Klan atd.“⁶²³

Mccarthismus se stal také terčem komunistické karikatury. Např. na obálce Dikobrazu z 13. prosince 1949 je karikatura Otakara Štembery, která zobrazuje americký soudní tribunál, pro který je jasným důkazem, že obviněný je komunista fakt, že se narodil 9. listopadu 1917 –

621 MOŠENSKIJ, M. G. *Fašisace politického života v USA*. Praha 1951, s. 9.

622 „mccarthismus, antikomunistická politika spojená se jménem amerického senátora McCarthyho. Americký senátor za republikánskou stranu Joseph R. McCarthy využil antikomunistických nálad a v roce 1950 obvinil 205 zaměstnanců amerického ministerstva zahraničí z podpory komunistické ideologie. Rozpoutal tím tažení proti komunismu, které podpořilo vedení Republikánské strany (1952) a které vedlo k obvinění mnoha nevinných lidí. Nepodloženým obviněním armádních špiček (včetně generála D. Eisenhowera) v roce 1954 se McCarthy zdiskreditoval a stáhl se z politiky.“ - BENEŠOVÁ, J., et al. *Velký slovník naučný. Encyklopedie Diderot*. 2. díl m/ž. Praha 1999, s. 888.

623 MOŠENSKIJ, M. G. *Fašisace politického života v USA*. Praha 1951, s. 11.

v období ruské říjnové revoluce. Na karikatuře je zajímavé také zobrazení dozorců, kteří hlídají obviněného, velmi připomínají ustálené ztvárnění nacistických německých generálů.⁶²⁴

Spojené státy byly spojovány s fašismem, byly připodobňovány k nacistickému Německu, se kterým měli recipienti propagandy velmi špatné zkušenosti. Důležitým nástrojem dobře pochopitelných náznačků byla vizuální média – karikatury, plakáty. Na čtenáře působil již stejný způsob zobrazení nacistických generálů a amerických vojáků. Někdy šla propaganda ještě dále, např. v roce 1951 byla v *Dikobrazu* zveřejněna fotomontáž fotografie amerického prezidenta Harryho Trumana, který vypadal jako Adolf Hitler.⁶²⁵

Zatímco českoslovenští politici ani politici spřátelených států nebyli v karikatuře nikdy zobrazováni, socialismus a socialistické státy byly většinou představovány neosobním urostlým dělníkem, politici západních a nepřátelských států byli často terčem karikatury, výjimečně i fotomontáží. Často byli karikováni prezidenti USA Harry Truman a Dwight Eisenhower⁶²⁶, státní sekretáři USA Dean Acheson, J. F. Dulles, britský ministerský předseda Winston Churchill⁶²⁷, německý kancléř Konrád Adenauer⁶²⁸ a další.

Imperialistické státy mohly být prezentovány svými státními představiteli, vlajkami, zvířaty (britský lev, galský kohout), stereotypy-postavami (USA – Strýček Sam, VB – John Bull, Francie – Marianna).

„Imperialismus“ jako celek byl zobrazován např. jako pavouk, který je rozkročen v koloniích.⁶²⁹ Tento obraz je typickou ukázkou tzv. cejchu, pracuje s několika motivy: imperialismus je zobrazen jako hmyz – škůdce. Působí velmi odpudivě, je nakreslen jako pavouk, které hodně lidí nesnáší. V ruce má krvavý nůž a měch s penězi, tyto věci měly představovat základní atributy imperialistů. Jejich jediným cílem byl podle propagandy zisk a zvětšení svého jmění, jiné ideály prý neměli. A tento cíl byli ochotni prosazovat všemi prostředky – i válkou a zabíjením. Pavouk je oděn v cylindr a frak, což je v karikatuře typické oblečení, které ukazuje na kapitalisty. Jeho nohy představují jednotlivé imperialistické státy, skrze něž šíří kapitalisté z Wall Streetu svůj vliv do celého světa. Nohy jsou rozkročeny v různých okupovaných zemích – Velká Británie v Egyptě, Francie ve Vietnamu, Holandsko v

624 Karikatura ŠTEMBERA, O. Výbor pro neamerickou činnost. *Dikobraz*. 13. prosince 1949, roč. 5, č. 50, s. 1.

625 Fotomontáž BERMAN, M. Trumhitler. *Dikobraz*. 9. ledna 1951, roč. 7, č. 2.

626 Např. HAAS, L. Pět kostýmů „Velkého Ajka“ Eisenhowera. *Dikobraz*. 27. ledna 1951, roč. 7, č. 9, s. 8.

627 Např. NOVÁK, J. Churchill a britské vody. *Dikobraz*. 9. listopadu 1952, roč. 8, č. 45, s. 357.; FUCHS, O.

Churchill a Nobelova cena za literaturu. *Dikobraz*. 15. listopadu 1953, roč. 9, č. 46, s. 385.

628 Např. ŠTEMBERA, O. Kdo začíná jako Hitler, skončí jako Hitler. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 45. - Příloha č. 52.

629 POP, J. Karikatura Imperialismus. *Dikobraz*. 1. ledna 1952, roč. 8, č. 1, s. 2. - Příloha č. 42.

Indonésii a Spojené státy v Koreji.

V obrazu protivníka je důležitý obraz kapitalisty z Wall Streetu. Za hlavu a centrum imperialismu byl považován americký monopolní kapitál, „finanční oligarchie USA“ a představitelé největších „kapitalistických monopolů“, kteří údajně měli ovládat vládu i sdělovací prostředky ve Spojených státech. Mělo se jednat o asi 60 rodin amerických bankéřů miliardářů, v jejichž čele měly stát finanční skupiny Morganova, Rockefellerova, Kuhn-Loebova, dynastie Mollonů a Du Pontů. Tito lidé měli díky hospodářské krizi a válce ještě zvětšit svůj majetek, protože dostali za nízké ceny zbrojní a další podniky, které vybudovala americká vláda. Tito vrcholní kapitalisté se v propagandistické představě snaží zastavit boj amerických dělníků i socialistických států, protože by jinak byly omezeny jejich zisky. Jejich cílem je údajně fašizace společnosti a válka.⁶³⁰ Tito imperialisté byli nazýváni skupinou z Wall Streetu, podle sídla řady bankovních institucí v New Yorku.

Pro popis jejich působení byl také použit obraz pavouka, na němž ale byla nejdůležitější jeho pavučina, kterou spojuje různé oblasti, vede nenápadné nitě, kterými kontroluje různé důležité instituce: „Představíme-li si Wall Street, tj. finanční oligarchii USA, jako ohromného pavouka, který tká gigantickou pavučinu, pak vedou vlákna této pavučiny, obestírající celou zemi, jak do amerického Kongresu, tak do Bílého domu, jak do různých ministerstev ve Washingtonu, tak do redakcí buržoasních novin, jak do kanceláří největších informačních agentur, tak do správy rozhlasových společností a do ředitelů největších filmových studií.“⁶³¹ Svůj vliv a bohatství podle propagandy zvyšují tito finančně-průmysloví magnáti „vykořisťováním“ pracujících v USA, nestoudným olupováním národů jiných zemí a likvidací drobných a středních podnikatelů.⁶³²

Nitě amerických „imperialistů“ měly vést i do zahraničí, k dalším „kapitalistům“, protože „kapitalisté“ a „reakce“ se údajně spojují proti svému soupeři, kterým jsou socialistické země a Sovětský svaz.⁶³³

V komunistické propagandě tak nacházíme také myšlenku velkého celosvětového spiknutí, které trvá již od vzniku Sovětského svazu, kdy se údajně spojily různé kapitalistické kruhy proti bolševikům a Sovětskému svazu. Kromě ozbrojené intervence západních států na podporu bělogvardějců měla v Rusku působit i řada západních špiónů a teroristů. Intervence

630 MOŠENSKIJ, M. G. *Fašisace politického života v USA*. Praha 1951, s. 12.

631 MOŠENSKIJ, M. G. *Fašisace politického života v USA*. Praha 1951, s. 14.

632 KORIONOV, V. G. *Americký imperialismus, nejzavilejší nepřítel národů*. Praha 1951. s. 9.

633 JERMAN, J. *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřítelům*. Praha 1952.

neuspěla. Činnost spiklenců, mezi které byli kromě carských emigrantů z Ruska řazeni také američtí průmyslníci v čele s Henry Fordem, kapitalisté z různých států, „zrádce“ Lev Trocký a trockisté, a dokonce i nacisté – Rosenberg, Hitler, Hess, proti Sovětskému svazu však pokračovala stále. Mezi hlavní „protisovětské křížáky“ je řazen Winston Churchill. Po krátké spolupráci amerických „imperialistů“ se Sovětským svazem pokračovali údajně po druhé světové válce v „protisovětském tažení.“ Takovýto obraz světového spiknutí proti Sovětskému svazu podává publikace amerických autorů Michaela Sayerse a Alberta E. Kahna „Velké spiknutí“.⁶³⁴

O velkém významu, který knize přikládali komunističtí propagandisté, svědčí skutečnost, že např. její třetí české vydání z roku 1950 vyšlo v obrovském nákladu 100 000 výtisků. Její výhodou mělo být, že je psána zdánlivě nestranně, v českém úvodu je zdůrazněno, že oba autoři jsou sice pokrokoví spisovatelé, ale nekomunisté, takže by měli podávat nezaujatý pohled na skutečnost. I tito údajně nestranní autoři „nemilosrdně odhalují americké zpátečníky a fašisty jako hlavní nepřátele světového míru.“⁶³⁵

Knihy skutečně neobsahuje typické komunistické ideologické texty zabývající se třídním bojem a odkazující na klasiky marxismu-leninismu, její těžiště tvoří faktické údaje, popisy osob a událostí, včetně popisů průběhu špionáží (např. britského agenta v SSSR Sidneye Reillye) a obsahu tajných jednání. Autoři prohlašují, že pro všechna tvrzení mají důkazy a materiály, na které i odkazují. V knize vystupuje i „kladný“ Američan Raymond Robins, který působil na americkém velvyslanectví v Rusku v letech 1917 a 1918 a vždy se prý staral hlavně o dobro lidu, i když nebyl komunistou, sympatizoval se Sovětským svazem, za což byl v USA pronásledován jako bolševik.⁶³⁶

Cílem knihy bylo podat zdánlivě autentické svědectví o spiknutí proti Sovětskému svazu a jeho spojencům, které trvá již 30 let, ukázat nepřátelskost imperialistů, kteří „kují pikle“, a tak přesvědčit čtenáře, že nebezpečí, které hrozí Československu, je reálné. Tomuto účelu měla sloužit i forma knihy, která má formu historického pojednání o událostech, odkazuje na prameny, má poznámkový aparát, a tak působí na čtenáře velmi důvěryhodně. Čtenář bez váhání přijímá její informace, důvěřuje odbornému textu a nestaví se k němu

634 SAYERS, M.; KAHN, A. E. *Velké spiknutí*. Praha 1950.

635 SAYERS, M.; KAHN, A. E. *Velké spiknutí*. Praha 1950, s. 5.

636 SAYERS, M.; KAHN, A. E. *Velké spiknutí*. Praha 1950, s. 35.; R. Robins byl skutečnou osobou a o svém působení v Rusku vydal paměti. Viz Raymond Robins and the Reds: Story of Conduct in Russia Revealed in Book With Ambassador Francis's Approval. *New York Times*. 27. července 1920, s. 79. Dostupné z WWW: <<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9905E0DF103AE03ABC4F51DFB066838B639EDE>>.

kriticky, proto přijme i některé interpretace, které nemusí být zcela přesné, mohou být zkreslující, ale potvrzují komunistickou ideologii.

„Imperialisté, kapitalisté z Wall Streetu“ byli zobrazováni i v karikatuře. Mezi jejich znaky patřila tlustá postava, úlisný pohled a lstivý obličej, dále byli oblečeni v nepostradatelný cylindr a frak.⁶³⁷ Američtí imperialisté a kapitalisté byli často zobrazováni s atributy typickými pro židovský finanční kapitál – grimasa, velmi velké nosy a velké uši. Tato zobrazení měla symbolizovat lakotu, žádostivost a také lstivost a vychytralost. Představovala antisemitský stereotyp, jehož kořeny leží již na konci 19. století. Bylo zvláštní, že američtí imperialisté, kteří měli podle tvrzení propagandy usilovat o fašizaci společnosti, byli zobrazováni jako židovští finančníci. K jejich dalším znakům patřil pytlík s penězi, nejčastěji dolary, a loutky, jež měly představovat lidi, kterými obratně manipulují, skrze něž realizují své zájmy.⁶³⁸

Hlavní postavení v „imperialistickém táboře“ měly mít Spojené státy, ostatní státy Velká Británie, Francie, Itálie měly hrát jen roli jejich loutek, které jednají, jak Američané přikazují. Tato situace je v karikatuře zobrazena např. pomocí zvířecích symbolů států, personifikace Spojených států Strýček Sam provádí drezuru lva – Velká Británie, kohouta – Francie.⁶³⁹ Podobnou loutkou měla být i Organizace spojených národů.⁶⁴⁰

Časopis *Propagandista* v roce 1952 konstatuje počínající rozpory mezi imperialistickými velmocemi, Anglie a Francie již přestávají být loutkami Spojených států, Francie odmítla ratifikovat vznik Evropského obranného společenství a Anglie má odlišný postoj k evropské hospodářské integraci. Přestože tyto události neodpovídají tezí o vedoucí roli amerických imperialistů, které ostatní poslouchají, potvrzují podle autora blížící se konec imperialismu, který se vzájemnými rozpory ještě více oslabuje.⁶⁴¹

Důležitou součástí obrazu „imperialismu“ byly jeho kolonie, které „imperialisté vykořisťovali“ pod záminkou šíření civilizace. Kromě starých imperiálních mocností Anglie, Francie, Holandska si podle komunistické propagandy nově budují koloniální impérium i

637 NOVÁK, J. Karikatura ČSR na měsíci. *Dikobraz*. 17. srpna 1948, roč. 4, č. 33, s. 1. - Příloha č. 44;

NOVÁK, J. Bludná loď kapitalismu. *Dikobraz*. 18. října 1949, roč. 5, č. 42, s. 1. - Příloha č. 45; NOVÁK, J. Kapitalistický roh hojnosti. *Dikobraz*. 24. ledna 1950, roč. 6, č. 4, s. 1. - Příloha č. 46.

638 SATJUKOW, S.; GRIES, R. Feindbilder des Sozialismus: Eine theoretische Einführung. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Unsere Feinde: Konstruktionen des Anderen in Sozialismus*. Leipzig 2004, s. 40-41.

Známé je zobrazení z církevní oblasti, Číhošťský zázrak: kapitalista hýbe jako loutkou papežem a farářem v Číhošti. - ŠTEMBERA, O. Karikatura Číhošť. *Dikobraz*. 14. března 1950, roč. 6, č. 11, s. 1. - Příloha č. 47.

639 PELC, A. Menagerie American. *Dikobraz*. 4. října 1949, roč. 5, č. 40, s. 1. - Příloha č. 48.

640 Viz BEDNÁR, Š. Karikatura Strýček Sam s loutkou OSN. *Dikobraz*. 8. srpna 1950, roč. 6, č. 32, s. 1.

641 OPLUŠTIL, V. O prohlubování rozporů v táboře imperialistů. *Propagandista*. 1952, č. 12, s. 607.

Spojené státy americké, často pod záminkou pomoci zaostalým zemím. „Trumanův plán ‚rozvoje zaostalých zemí‘, který je jedním z úseků boje amerického imperialismu o nastolení světovlády USA, vytkl si jako cíl vytlačit anglické, francouzské a jiné konkurenty USA z kolonií, závislých a polozávislých zemí Afriky a Asie.“⁶⁴² Jejich cílem je prý posílit svůj vliv v těchto zemích, potlačit národně osvobozené hnutí a potom země využít jako odbytiště svých výrobků, zdroj surovin a strategický prostor pro své vojenské základny.⁶⁴³ Koloniální země, které se dostanou pod americký vliv, jsou vystaveny krutému útisku a „vykořisťování“, když Američané zemi obsazují, neštítí se údajně ani ozbrojené intervence. Svého cíle ztročení koloniálních a závislých zemí ale nemohou dosáhnout, protože se proti nim stále více staví národně osvobozené hnutí, která jsou podporována socialistickými státy, a stále sílí, v Číně již nad imperialisty zvítězili.⁶⁴⁴

Útisk koloniálních zemí je v propagandě symbolizován například popravami bezbranných černochů. Imperialista je většinou vykreslen jako obtloustlý voják v britské uniformě, které byly využívány v koloniích, s krátkými nohavicemi. V důsledku postupu socialistických zemí je mu v karikatuře poprava znemožněna.⁶⁴⁵ Častým námětem je osvobozený černoch, který přetrhl své okovy a shodil břímě imperialistů.⁶⁴⁶ V případě Suezské krize v roce 1956 je používán symbol nasazení chomoutu sfínze. Egypt je symbolizován sfingou, kterou se snaží ujařmit kapitalista.⁶⁴⁷

Karikatura i další složky propagandy reagovaly na aktuální mezinárodně politické dění, které glosovaly, popř. zesměšňovaly. Např. na podzim 1950 se mezi západními velmocemi jednalo o návrhu Konráda Adenauera na vytvoření vlastní vojenské síly Spolkové republiky Německo pro lepší obranu proti Sovětům, utvoření evropské armády, do které by se zapojili i Němci.⁶⁴⁸ Na tato jednání a také na válku v Koreji reagovala 19. září 1950 karikatura na obálce časopisu *Dikobraz*, která zobrazuje německé vojáky v uniformách SS, jak se převlékají do uniforem označených OSN, aby vyrazili bojovat do Koreje. Situaci vojáci komentují, „že uniformy nejsou tak hezké jako führerovy, ale hlavně že se neztratí kvalifikovaný válečný zločinec. Kdyby něco, tak jednali na rozkazy OSN.“⁶⁴⁹

642 KORIONOV, V. G. *Americký imperialismus, nejzavilejší nepřítel národů*. Praha 1951, s. 89.

643 Tamtéž, s. 66.

644 Tamtéž, s. 97-98.

645 MITELBERG, L. Ledová sprcha. *Dikobraz*. 26. ledna 1956, roč. 12, č. 4, s. 1.

646 PELC, A. V koloniích svítá! *Dikobraz*. 14. února 1950, roč. 6, č. 7, s. 1. - Příloha č. 51.

647 ŠTEMBERA, O. Karikatura Svobodná plavba Suezem. *Dikobraz*. 15. listopadu 1956, roč. 12, č. 46.

648 NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 10, s. 3.

649 BEDNÁŘ, Š. Karikatura. *Dikobraz*. 19. září 1950, roč. 6, č. 38, s. 1. - Příloha č. 43.

Mezi významná témata, kterým byla věnována větší a trvalejší pozornost patřila: Marshallův plán, vytváření Spolkové republiky Německo, válka v Koreji, remilitarizace Německa a evropská integrace, Vatikán, činnost emigrantů, války v koloniích a dekolonizace, Suezská krize.

Válka v Koreji byla významná propagandistická látka, protože představovala přímý boj dvou bloků rozděleného světa – systému kapitalismu a socialismu, které se v Koreji vojensky střetly. Po druhé světové válce vznikly dva korejské státy – severní Korea byla komunistický stát podporovaný Sovětským svazem, jižní Korea byla ovlivněná Spojenými státy. Jejich hranicí byla 38. rovnoběžka. 25. června 1950 zahájil Kim Ir-Sen, vůdce komunistického hnutí v severní Koreji, válku proti jižní Koreji s cílem dosáhnout sjednocení země válečnou cestou. Zatímco severní Korea byla podporovaná Sovětským svazem a Čínou, na stranu jižní Koreje se postavily Spojené státy s jednotkami OSN. Válka trvala až do července 1953, kdy bylo uzavřeno příměří.⁶⁵⁰

Téma války v Koreji se v karikaturách časopisu *Dikobraz* hojně vyskytuje především v létě a na podzim roku 1950. V komunistické propagandě byl pomíjen fakt, že první zaútočila severokorejská vojska. Jako agresor byly líčeny Spojené státy. Propaganda proti válce v Koreji byla tedy často spojena s karikaturami, které ukazovaly ničení míru Američany. Mír stejně jako svoboda, rovnost, nacionalismus jsou abstraktní ideje, které však je potřeba pro propagandistické sdělení a zobrazení v karikatuře i v umění konkretizovat. Již od antiky dochází k personifikaci abstraktních idejí – vítězství, svoboda, spravedlnost byly zobrazovány postavami žen s různými atributy. Spravedlnost byla žena s váhami a zavázanýma očima, svoboda byla v tradicích Velké francouzské revoluce zobrazována jako žena s červenou jakobínskou čapkou.⁶⁵¹

Zobrazení míru je obtížnější než zobrazení války, kterou mohou provázet motivy s ní spojené – zbraně, mrtví, zničené vesnice. Mír má ale vyjadřovat absenci těchto prvků. Mír byl personifikován jako anděl míru s palmovou ratolestí. Tento anděl je například v karikatuře vykazován z USA do vyhnanství, protože šíření míru je protiamerickou činností, a tedy zločinem.⁶⁵² V prosinci 1950 najdeme anděla míru i v souvislosti s mikulášskou nadílkou ve Spojených státech. Mikuláš je převlečený Strýček Sam, který s čertem nese jako nadílku zbraně a zve lidi do pekla. Tito dva odhánějí anděla – anděla míru, protože by jim kazil

650 Viz NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 10, s. 41-51.

651 BURKE, P. *Augenzeugenschaft: Bilder als historische Quellen*. Berlin 2003, s. 69-70.

652 ŠTEMBERA, O. Karikatura Wallstreetský soudce. *Dikobraz*. 28. listopadu 1950, roč. 6, č.46.

besídku.⁶⁵³ Dalším způsobem zobrazení myšlenky míru byly symboly – kromě tradičního symbolu holubice se objevil i námět dýmky míru. Američtí vojáci uvězní indiány pro neamerickou činnost, protože kouří dýmku míru. Zatýkáni pro neamerickou činnost bylo součástí mccarthismu, honu na komunisty a jejich příznivce ve Spojených státech v letech 1950-1954.⁶⁵⁴

Dalším tématem karikatury byla údajná zvěrstva Američanů v Koreji, především bombardování civilních objektů.⁶⁵⁵ Tato zvěrstva údajně spáchaná americkými vojáky měla být podle propagandy sváděna na Sověty.⁶⁵⁶ Oblíbeným motivem je, že v Koreji bojují na straně OSN převlečení vojáci wehrmachtu. Kromě obrazu převlékání uniforem⁶⁵⁷ na to odkazují i jejich vzpomínky na zimu před Moskvou, kde bojovali za nacistické Německo.⁶⁵⁸ Zesměšňováno je hláсанé americké poslání šířit civilizaci a americký způsob života. Američané podle karikatury šíří civilizaci smrtí a biologickými zbraněmi.⁶⁵⁹ Narážky na vývoj biologických zbraní v USA se objevují v roce 1952.⁶⁶⁰ Bakteriologická válka jako obzvlášť podlý a nelidský způsob boje se objevoval i na plakátech, které měly agitovat k boji proti imperialistům.⁶⁶¹

V červenci a srpnu 1950 byla s kampaní proti válce v Koreji spojena také kampaň proti americkému brouku – mandelince bramborové. Propaganda vytvářela paralely mezi válkou v Koreji a rozšířením mandelinky v Československu. Jako v Koreji shazovali Američané letadly bomby, v Československu měli shazovat mandelinky. Československý lid se měl zapojit do celosvětového boje proti imperialismu také likvidací brouků-škůdců. Propagandistické texty věnované hubení mandelinky bramborové využívaly vojenský jazyk a vyzývaly k vojenské mobilizaci. Propojení kampaně s motivem války v Koreji bylo velmi silné. Mandelinka se stala symbolem „amerických imperialistů“, kteří dobývají svět a okupují cizí země, aby je vykořisťovali, v případě mandelinky „vyžrali“. Mandelinky byly často zobrazovány jako američtí vojáci s přilbami na hlavičkách a s pruhovanými padáky s

653 MOLIN, J. Karikatura Nechod' s námi, andílku... *Dikobraz*. 5. prosince 1950, roč. 6, č. 49, s. 1.

654 MALÁK, J. Karikatura Dýmka míru. *Dikobraz*. 12. prosince 1950, roč. 6, č. 50, s. 5.

655 HAAS, L. Karikatura \$ Střelnice letců. *Dikobraz*. 17. září 1950, roč. 6, č. 42, s. 4.

656 PELC, A. Karikatura V Koreji. *Dikobraz*. 14. listopadu 1950, roč. 6, č. 40, s. 1.

657 BEDNÁŘ, Š. Karikatura. *Dikobraz*. 19. září 1950, roč. 6, č. 38, s. 1. - Příloha č. 43.

658 VACA, K. Karikatura Vojáci OSN v Koreji. *Dikobraz*. 19. prosince 1950, roč. 6, č. 51, s. 4.

659 ŠTEMBERA, O. Karikatura Korejské poslání. *Dikobraz*. 16. března 1952, roč. 8, č. 11.

660 HAAS, L. Americká bakteriologická superarchitektura. *Dikobraz*. 18. května 1952, roč. 8, č. 20.

661 HAAS, L. Na soud s americkými barbary! In ZELNÍČEK, J. (ed.) *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda*. Praha 2005, s. 250.

americkou vlajkou na zádech, někdy také s cylindrem Strýčka Sama.⁶⁶² Podle propagandy měly být mandelinky do Československa buď shazovány nepřátelskými letadly, nebo pronášeny v lahvích „imperialistickými agenty“.⁶⁶³

Mandelinka měla být poražena spojenými silami lidu, do boje proti ní byly zapojeny i děti. Pomoci měli rovněž „hrdinové spřáteleného Sovětského svazu“ – letci, kteří práškovali pole proti mandelinkám.⁶⁶⁴ Najdeme zde prvky „podlých imperialistů“, kteří vysílají hmyz, aby škodil, podobně byl v roce 1952 zobrazován hmyz jako vojáci americké armády, kteří měli šířit biologické zbraně.⁶⁶⁵ Dále jsou zde šiky pracujících, kteří společně bojují proti nepříteli – mandelince, za pomoci „bratrského Sovětského svazu“. Jsou zde zastoupeny všechny důležité prvky propagandistického „boje proti imperialistům“.

8.2 Německo

Němci představovali „tradičního nepřítele“ Čechů, mezi oběma stranami přetrvávaly animozity ještě z období 19. století. Navíc v poválečném období byla averze vůči Němcům ještě zesílena čerstvou zkušeností z druhé světové války. Je proto přirozené, že se také v komunistické propagandě objevily silné protiněmecké prvky. Německo bylo spojováno s fašismem, byly podporovány obavy z obnovení vojenské síly Německa a jeho nové expanze, z nového obsazení českých zemí. V české propagandě byl kladen velký důraz na obraz Němce-nepřítele-fašisty. Základem propagandy byl pocit ohrožení, strach z remilitarizace Německa a obnovení jeho síly a velmocenského postavení. Představu Němce-nepřítele přijímali lidé snadno, z propagandistického hlediska nebylo její utváření nijak obtížnou záležitostí, protože tento obraz byl v české společnosti šířen již v předchozích obdobích. Naopak motivem spolupráce s Němci mělo být zdůrazněno nepřátelství, popř. fašizace i Američanů.

Obtížnější bylo vytvoření obrazu dvou Němců: západního Němce-nepřítele a východního Němce-přítele a socialistického druhá.

Za nepřítele, pokračovatele nacistické Třetí říše a trvalou hrozbu byla v propagandě

662 FORMÁNKOVÁ, P. Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*. 2008, roč. 2, č. 1, s. 25-27.; Jazyku kampaně proti mandelince se věnuje V. Macura v textu Mandelinka bramborová - MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. Praha 1992, s. 28-34.

663 MOLIN, J. Karikatura. *Dikobraz*. 18. července 1950, roč. 6, č. 29, s. 1.

664 FORMÁNKOVÁ, P. Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*. 2008, roč. 2, č. 1, s. 35-36.

665 REICHMANN, V. V americké škole. *Dikobraz*. 16. března 1952, roč. 8, č. 11, s. 82.

pokládána Spolková republika Německo (SRN). Předmětem útoků komunistické propagandy bylo především postupné zapojování Německa do západních struktur a evropské integrace a německá remilitarizace.

V roce 1949 došlo k rozdělení Německa, které přetrvalo až do roku 1990 a stalo se symbolem rozděleného světa studené války. Spolková republika Německo byla ustanovena západními mocnostmi 7. září 1949. V reakci na to byla 7. října 1949 vyhlášena sovětskou okupační správou Německá demokratická republika.⁶⁶⁶ Československá propaganda reagovala na vznik SRN především upozorňováním na znovu zapojení bývalých nacistů do mocenských struktur. Např. 20. září 1949 vyšla v *Dikobrazu* karikatura, na které jdou trestanci do vězení. A na otázku, jestli to jsou všechno nacisté, dostává návštěvník vězení odpověď, že ne, že za války kolaborovali s komunisty.⁶⁶⁷

V *Dikobrazu* můžeme najít také tuto zprávu: „Denacifikace v západním Německu pokračuje velmi rychle. Zbývá pouze očistit ještě pár nevinných průmyslníků a obsadit několik posledních míst v bývalém Hitlerově generálním štábu!“⁶⁶⁸ Motiv propouštění nacistických vojáků z vězení a věznění komunistů a „obránců míru“ najdeme v propagandě častěji.⁶⁶⁹

Kancléřem SRN se stal Konrád Adenauer, jehož hlavním cílem bylo dosáhnout obnovení plné suverenity země, integrace SRN do západoevropského politického a ekonomického systému a vstup do NATO, v dlouhodobé perspektivě pak sjednocení Německa. Kromě sjednocení země byl ve svých cílech úspěšný.⁶⁷⁰ Je proto pochopitelné, že kromě německých generálů s nacistickou minulostí se stal Adenauer hlavním terčem komunistické satiry. Typickou je karikatura „Kdo začíná jako Hitler, skončí jako Hitler“, na které dává Konrád Adenauer generálům, označeným znaky hákového kříže a SS, rozkaz zatýkat a odstranit komunisty a obránce míru. Za tento čin mu Adolf Hitler z obrazu poklepává na rameno. Celé scéně asistuje příslušník amerických MP – Military Police a z obrazu také americký prezident Harry Truman, který se potěšeně usmívá a potěškává měšec s dolary.⁶⁷¹ Kromě pokračování nacismu a válečné politiky v SRN má tento výjev ukázat také

666 Více k mezinárodně politické situaci NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 1. díl. Praha 2000, s. 243-259.

667 SEYČEK, E. Karikatura. *Dikobraz*. 20. září 1949, roč. 5, č. 38, s. 8.

668 *Dikobraz*. 27. září 1949, roč. 5, č. 39, s. 5.

669 PELC, A. „Spravedlnost“ v západním Německu. *Dikobraz*. 10. ledna 1954, roč. 10, č. 2, s. 1.

670 NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 9.

671 ŠTEMBERA, O. Kdo začíná jako Hitler, skončí jako Hitler. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 45. - Příloha č. 52.

podporu Spojených států a jejich imperialistů této německé politice.

Typické je zobrazení německých generálů s brunátnou tváří a orlím nosem. Německý generál patřil mezi časté postavy symbolizující imperialismus a měl vyjadřovat odkaz na fašismus a Hitlera, ve fašistické politice a válečné politice Hitlera měli podle propagandy pokračovat Američané – např. v Koreji. Toto měl obraz německého generála nebo vojáka ujasnit příjemcům propagandy.

Předmětem kritiky komunistické propagandy byla také západoevropská integrace a zapojování Německa do západoevropských struktur a mezinárodní politiky. 22. listopadu 1949 podepsal Adenauer s představiteli západních okupačních mocností tzv. Petersberskou dohodu, podle které mohla SRN navazovat obchodní a konzulární styky s jinými státy, vstupovat do mezinárodních organizací a postupně obnovovat svůj průmysl, nadále ale měla platit úplná demilitarizace. SRN se postupně stala také členem hospodářských struktur tzv. Montánní unie, členem Rady Evropy. Bylo jednáno také o členství v nově vytvořeném Evropském obranném společenství, které ale nakonec nebylo realizováno.⁶⁷²

V karikatuře bylo Evropské obranné společenství zobrazeno např. jako německý Eintopf, který z ostatních zapojených států – Holandska, Belgie, Francie a Itálie – vaří jeho kuchař a tvůrce Schuman.⁶⁷³ Karikatura zobrazila i konec Evropského obranného společenství (EOS), které sice bylo zřízeno smlouvou z 27. května 1952, ale smlouva nikdy nevstoupila v platnost, protože nebyla Francií v roce 1954 ratifikována. V karikatuře jsou Francie a francouzský lid zobrazeny jako dívka Marianna s jakobínskou čapkou, která je státním tajemníkem USA J. F. Dullesem nucena ke sňatku s Evropským obranným společenstvím nebo s wehrmachtem, oba jsou však totožní němečtí vojáci.⁶⁷⁴ Karikatura ukazuje, že EOS měla umožnit částečné obnovení německé armády.

26. května 1952 byla USA, Velkou Británií, Francií a SRN podepsána tzv. Generální smlouva, která upravovala okupační statut a rozšířila suverenitu SRN.⁶⁷⁵ Tato smlouva byla v komunistické propagandě interpretována jako prodloužení okupace Německa imperialistickými státy na neurčito. Cílem této okupace údajně nebyla demilitarizace a denacifikace západního Německa, ale přípravy na novou útočnou válku proti Sovětskému svazu a lidově demokratickým zemím. „V této politice směřující proti zájmům německého

672 NÁLEVKÁ, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 264-265.

673 Evropské obranné společenství a jeho tvůrce R. Schuman – POP, J. Kuchař EOS. *Dikobraz*. 17. června 1954, roč. 10, č. 25, s. 196.

674 HAAS, L. „Pro jednoho se musíš rozhodnout, Marianno!“ *Dikobraz*. 15. července 1954, roč. 10, č. 29.

675 NÁLEVKÁ, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 265.

národa a proti zájmům světového míru opírají se američtí imperialisté o ty síly, o něž se tradičně opírali nositelé německého imperialismu a reakce. Hlavním agentem americké politiky v západním Německu je kancléř Adenauer, stojící v čele vatikánské ‚křesťansko-demokratické‘ strany. Jeho politika a politika celé tak zvané bonnské vlády je řízena zájmy německých kapitalistů a Vatikánu.“ V úřadech vlády jsou pak především propuštění váleční zločinci, hitlerovští generálové a byrokraté, vládnou nacisté.⁶⁷⁶

Významný je zde motiv zákulisní role imperialistů a kapitalistů, kteří řídí Adenauerovu vládu. Jako zákulisní „šedá eminence“, která hýbe nitkami, zde vystupuje i Vatikán. Proti těmto klero-nacisticko-kapitalistickým vládnoucím kruhům je staven zdravý a dobrý německý lid, který proti nim bojuje a odmítá sloužit imperialistickým záměrům. Německý lid se údajně navzdory vši perzekuci postavil proti Generální smlouvě a usiluje o sjednocení Německa pod vládou Jednotné socialistické strany Německa a o příklon k socialismu. Podtržen je význam Německé demokratické republiky a podpora jejího spojení Sovětského svazu v úsilí o sjednocení Německa. „Budování socialismu v Německé demokratické republice a jeho účinná ochrana znamenají mocnou ránu proti reakčním vládcům západního Německa. Jsou dalším posílením mezinárodní mírové fronty, znamenají také zesílenou ochranu naší nezávislosti a bezpečnosti a zároveň prohlubují a rozšiřují frontu boje za demokratické a mírové sjednocení Německa.“⁶⁷⁷

Zatímco SRN byla prezentována jako nepřátelský imperialistický stát, NDR měla představovat vzor socialistického státu, který bojuje za mír. Tento obraz byl poněkud poškozen povstáním v červnu 1953, toto povstání se ale stejně jako povstání v Plzni v reakci na měnovou reformu⁶⁷⁸ nestalo předmětem československé propagandy, protože by poškodilo ideální obraz spokojených občanů socialistických zemí.

V propagandě proti SRN byla význačná kampaň proti Pařížským dohodám podepsaným 23. října 1954, které umožnily obnovení armády Spolkové republiky Německo a zapojení SRN do Západoevropské unie a NATO (Severoatlantická aliance).⁶⁷⁹ Proti jednání o obnově německé armády a Pařížským dohodám protestoval Sovětský svaz, který také zorganizoval propagandistickou kampaň, jež probíhala i v Československu a dalších socialistických zemích. Na německou remilitarizaci reagovala např. karikatura „Ozvěna“, ve

676 HÁJEK, J. S. Za jednotné demokratické a mírumilovné Německo. *Propagandista*. 1952, roč. 2, č. 9, s. 440.

677 Tamtéž, s. 444.

678 Jedním článkem reagoval na povstání v Plzni regionální deník Pravda – Plzeňští pracující se vypořádají s reakcí. *Pravda*. 5. června 1953, roč. 28, č. 45, s. 2.

679 NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. Praha 2005, s. 267.

kteří se obrovský dělník nezalekne ani imperialisty doprovázeného německým vojákem, kteří na něj jdou zaútočit.⁶⁸⁰ Karikatura také zobrazila hrozbu SSSR, že podepsání Pařížských dohod povede k přerušení počínajících kontaktů se západními státy.⁶⁸¹

Zatímco typickým atributem SRN se stal její militarismus, zbrojení a hrozba válkou⁶⁸², NDR měla představovat její kladný protipól, měla být „zemí míru a pokroku“, která vznikla „z boje lidových mas proti imperialistickým válečným štváčům, proti vládcům monopolů, proti junkerům a militaristům, vznikla ze společného úsilí pracujících o mír, demokracii a socialismus.“⁶⁸³

Oba německé státy, které hrály v československé propagandě zcela protichůdné role, bylo třeba důsledně rozlišit. Na rozdílnost německých států má upozornit např. plakát „Není Němec – jako Němec“, který ukazuje na jedné straně symboly Spolkové republiky Německo – fotografie tanků a válečných invalidů, žebrajících dětí, propouštění válečných zločinců z vězení a symbol hrůz války zničené Lidice. Na druhé straně jsou symboly Německé demokratické republiky – budování nového Berlína, spokojení rolníci s traktory, klidná práce dospělých a studium dětí.⁶⁸⁴ NDR je tedy v propagandistickém obraze idealizována.⁶⁸⁵ Rozdíly mezi západními a východními Němci se zabývá také brožurka určená pro osobní agitaci „Říkáme lidem pravdu“, která zdůrazňuje, že kdo je přítel Sovětského svazu, je přítelem i Československa, proto je východní Německo přítelem, s Československem je spojuje také společný boj za mír.⁶⁸⁶

8.3 Emigranti a agenti

Nedílnou součástí obrazu „vnějšího nepřitele“ byl obraz československých emigrantů, kteří byli hodnoceni ještě hůře než samotní „imperialisté“. Byli prezentováni jako „zrádci vlastní země“, kteří se za dolary zaprodávají imperialistům, aby štváli proti své vlasti. Podle

680 ŠTEMBERA, O. Ozvěna. *Dikobraz*. 9. prosince 1954, roč. 10, č. 50, s. 1.

681 HAAS, L. Karikatura Most jednání mezi Západem a Východem. *Dikobraz*. 31. března 1955, roč. 11, č. 14.

682 Z pozdějšího období je plakát Do boje proti atomovému vyzbrojení západního Německa!, který po obnově armády SRN protestuje proti jejímu vyzbrojení atomovými zbraněmi. - Státní oblastní archiv v Plzni, fond Krajský výbor KSČ Plzeň, ka 485, plakát Do boje proti atomovému vyzbrojení západního Německa!

683 Státní oblastní archiv v Plzni, fond Krajský výbor KSČ Plzeň, ka 485, plakát NDR země míru a pokroku.

684 Národní archiv, fond 502, D I, ka 25, plakát Není Němec jako Němec, 1951.

685 Více k propagandistickému obrazu NDR a jeho vývoji viz – ZIMMERMANN, V. Von Gegnern zu Verbündeten. Die „sozialistische Freundschaft“ zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei in der Propaganda beider Staaten (1945-1960). In ANDĚL, M., BRANDES, D. *Propaganda, (Selbst)- Zensur, Sensation*. Essen 2005, s. 193-210.

686 Národní archiv, fond 1261/2/18, KSČ-ÚV- 19/7, a. j. 26, Říkáme lidem pravdu: Materiál pro osobní agitaci 3, s. 21.

komunistické propagandy mohli utéci do zahraničí jen největší „reakcionáři a kapitalisté“, lidé pochybné morální úrovně, protože Československo bylo v oficiální propagandě prezentováno jako pokroková země, kde je svoboda a nikdo nemá bídu. Tedy země, ze které není žádný důvod utíkat, kromě zrady či strachu z trestu za vlastní zločiny. „Kdo může utíkat z pokrokového státu, kdo může utíkat ze státu, ve kterém náš pracující lid buduje socialismus? Jenom reakcionář, jenom kapitalista, jenom služebník reakce a imperialismu. Mezi těmito reakčními kapitalistickými emigranty jsou také skupinky pravicových socialistů, které nemohou být bez svých pánů, a proto také emigrovaly, když jejich reakční politika byla naší dělnickou třídou odmítnuta. Aby si však obhájili svou existenci a žili bez práce, musí štvát proti své vlastní zemi za peníze amerických a anglických imperialistů.“⁶⁸⁷

Zatímco československá emigrace za první světové války byla uznávána, protože se uchýlila do zahraničí, aby vybojovala vznik samostatného státu, a druhá emigrace za druhé světové války zase vedla boj za osvobození národa, odboj emigrantů proti komunismu neměl podle propagandy oprávnění, protože národ již byl svobodný a nezávislý.⁶⁸⁸

Propracovaný obraz nepřítele – emigrantů i s příběhy hlavních postav československé emigrace prezentuje kniha autorů Čestmíra Suchého, Jiřího Hochmana a Jiřiny Brejchové „Emigranti proti národu.“⁶⁸⁹ Brožura využívá emigrantských časopisů pro popis „skutečného“ života emigrantů. Jako hlavní rysy emigrantů uvádí nejednotnost a přetvářku. Přestože nejsou příliš početní, vytvářejí emigranti množství malých skupinek zvaných „rady“, „ligy“, „výbory“, které se vzájemně obviňují, hází na sebe špínu, poté se rozpadají a vznikají zase nové. Tato rozhádanost a nejednotnost emigrantů tvoří protiklad propagované jednotě československého lidu a „socialistického tábora“. Dalším charakterovým rysem emigrantů má být pokrytectví a přetvářka. Přestože v radiích jako „Hlas Ameriky“ a „Svobodná Evropa“ mluví o humanitních ideálech, politických programech a dohodách, budí dojem politických vůdců; v soukromí mají být jen „zkrachovanými politikáři, kavárenskými povaleči, čachráři a kšeftaři“, kteří se vzájemně perou o přízeň svých chlebovárců – amerických imperialistů a o pohodlné živobytí.⁶⁹⁰

Českoslovenští emigranti jsou řazeni do dvou hlavních skupin. První představují tzv. prominenti – politické špičky, které se daly do služeb imperialistické propagandy. Druhou

687 SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha 1953, s. 8.

688 Tamtéž, s. 8.

689 SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha 1953.

690 Tamtéž, s. 15-16.

jsou „řadoví emigranti“, kteří většinou skončí v uprchlických lágrech, kde jsou otřesné životní podmínky, hlad, zima, nedostatek oblečení. Aby unikli těmto hrozným podmínkám, nechávají se pak naverbovat do cizinecké legie, americké armády nebo jako agenti americké výzvědné služby CIC (Counter intelligence corps). Jejich činem byly údajně také vraždy v Babicích.

Také mezi prominenty jsou rozlišovány dvě hlavní skupiny: tzv. Zenklova parta, která se skládala z bývalých ministrů a předúnorových politických špiček, politiků, kteří podle autorů utekli po únoru 1948 do zahraničí z důvodu, že nechtěli pracovat, ale jen se přiživovat a žít z práce druhých, což jim už pracující lid nedovolil. Text zdůrazňuje, že jim nehrozila žádná perzekuce. Tito emigranti si vytvořili „Radu svobodného Československa“. Patřili mezi ně např. bývalí národně socialističtí ministři Petr Zenkl, Hubert Ripka, sociálnědemokratický ministr Majer, bývalý předseda Slovenské národní rady Jozef Lettrich, bývalý velvyslanec Juraj Slávik a Štefan Osuský.⁶⁹¹ Tato organizace se ale brzy rozhádala a rozpadla a vytvořily se další skupinky. První skupina má představovat hlavně kapitalisty, vůdce poražené české buržoazie.⁶⁹²

Druhá hlavní skupina prominentů je označována jako „Tisovi dědici.“ Tito lidé odešli do emigrace už po válce, jednalo se totiž o kolaboranty s nacisty a s válečnými zločinci, o fašisty, kteří za války tvořili Slovenský stát. Ani bývalí luďáci ale nebyli jednotní, skupina kolem Karola Sidora měla svoji organizaci „Slovenskou národní radu v zahraničí“. A skupina kolem Ferdinanda Ďurčanského založila „Slovenský akční výbor“.⁶⁹³

Programem emigrantů měla být podle komunistické propagandy především obnova kapitalismu v Československu, stavěli se prý také proti nezávislosti a samostatnosti Československa, chtěli Československo prodat „americkým imperialistům“. Kořeny jejich zrady byly v knize hledány již v odporu vůči pokrokovému Sovětskému svazu za první republiky a dále v Mnichově 1938.

Prominentní emigranti se v obrazu propagandy snažili podvracet Československo dvěma způsoby – šířením „lživé americké propagandy“ v rádiích Hlas Ameriky a Svobodná Evropa, například podporou války v Koreji.⁶⁹⁴ Druhým jejich nástrojem bylo nasazování agentů do Československa. Takovými jejich agenty měla být např. Milada Horáková a ostatní

691 Viz CHURANĚ, M., et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. [online]. Libri 2001 [cit. 2010-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://libri.cz/databaze/kdo20/>>.

692 SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha 1953, s. 18.

693 Tamtéž, s. 37.

694 Tamtéž, s. 92.

z její skupiny, kteří však byli odhaleni.⁶⁹⁵ „Zrádní emigranti“ se měli snažit o rozpoutání války i v Československu, aby byl umožněn zvrát poměrů a návrat kapitalismu a jim se vrátilo jejich bohatství a výhodná „koryta.“⁶⁹⁶ Nacházíme zde motiv ryze zjištěných pohnutek, které ale emigranti schovávají za vznešené ideály – dokonalá přetvářka. Kniha „Emigranti proti národu“ se zabývá také jednotlivými významnými emigranty – líčí kariéru v emigraci Petra Zenkla, Ladislava Feierabenda, Ferdinanda Peroutky, Václava Majera, Huberta Ripky, Štefana Osuského, Jána Papánka a Pavla Tigrida.

Českoslovenští emigranti byli také oblíbeným tématem karikatury. Zobrazování byli především konkrétní osobnosti – především Petr Zenkl, Hubert Ripka, Václav Majer a Ferdinand Peroutka. Vyzdvihovalo bylo především několik rysů spojovaných propagandou s emigranty: v první řadě touha po pomstě na Československu a snaha o rozpoutání války. Tento motiv zobrazuje karikatura, na které Zenkl s využitím chůd drží krok s nacistickým vojákem, přihlížejí Majer s Ripkou, kteří mají také připravené chůdy. Chtějí totiž vyrazit s německou armádou obsadit Československo. To se jim ale nemůže podařit.⁶⁹⁷

Nejednotnost a sváry mezi emigranty – Zenklovou a slovenskou skupinou – zobrazuje karikatura, na které jsou emigranti zobrazeni jako vosy, které se snaží dostat k dolarovému lízátku „Rady svobodného Československa.“⁶⁹⁸ Tématem karikatury je také přetvářka emigrantů, kteří hlásají potřebu obětí a sami si údajně žijí dobře, pohodlně a žádné oběti nepřinášejí.⁶⁹⁹ Dalším námětem je spolupráce emigrantů s vyhnanými sudetskými Němci a údajná podpora jejich revanšistických snah.⁷⁰⁰

Výstižným zobrazením emigrace a jejích hlavních atributů v propagandě je karikatura z *Dikobrazu* z 20. června 1950, která reaguje na proces s Miladou Horákovou a společníky. Karikatura zobrazuje Petra Zenkla a Huberta Ripku v kanceláři emigrace, kde mají uložené všechny své materiály – kartotéku se špionáží pro různé mocnosti včetně Vatikánu; dále nabídku vrahů a špionů, kteří jsou k pronajmutí, kachny pro BBC. Tyto předměty mají ukázat jejich aktivity proti socialistickým zemím – špionáž, vraždy, dezinformace pro média. V reakci na proces s Horákovou si Zenkl škrtá ve své knize dodavatelů špionážních zpráv Horákovou a její skupinu a je rozladěn, že mu agenti rychle ubývají. V obrázku nechybí ani

695 Tamtéž, s. 76.

696 Tamtéž, s. 91.

697 HAAS, L. Karikatura Pochod na chůdách. *Dikobraz*. 17. dubna 1951, roč. 7, č. 16, s. 1.

698 HAAS, L. Karikatura Vosy. *Dikobraz*. 3. ledna 1954, roč. 10, č. 1, s. 5.

699 NOVÁK, J. Karikatura Přinášet oběti. *Dikobraz*. 6. prosince 1953, roč. 11, č. 49, s. 1.

700 HAAS, L. Sjezd Němců ze Sudet. *Dikobraz*. 17. června 1954, roč. 10, č. 25, s. 197.

odkazy na údajný fašismus emigrantů – publikace „Mein Kampf“ a mapa cesty do Mnichova, čímž je myšleno rodiště nacismu a Mnichovská dohoda z roku 1938, která znamenala začátek rozbití předválečného Československa. Na dveřích kanceláře visí nápis: „Rusům a černochům vstup zakázán.“ Kromě antikomunismu je tak emigrantům přisouzen i rasismus, který měl podle komunistické propagandy patřit k obrazu imperialismu.⁷⁰¹

8.4 Vatikán a církev

Dalším protivníkem komunistů se stala církev, především římskokatolická církev. Římskokatolická církev byla považována za „vnějšího nepřítele“, protože její hlavou je papež, který sídlí ve Vatikánu. Vatikán byl v komunistické propagandě představován jako středisko imperialismu. Tomuto tématu se věnovala propagandistická publikace M. M. Šejnmana „Ideologie a politika Vatikánu ve službách imperialismu.“⁷⁰²

Vatikán je v ní prezentován jako reprezentant „reakční ideologie“, církev nezrušila žádná vyjádření, která papeži v průběhu staletí pronesli, a proto je údajně velmi „reakční“.⁷⁰³ Vatikán je zobrazen jako obhájce kapitalismu, a dokonce spojenec fašismu, protože se papež Pius XII. nepostavil za války proti fašistickým režimům v Německu, Španělsku a podpořil Slovenský stát vedený knězem Tisem.⁷⁰⁴ Fašisty prý Vatikán podporuje stále, když podporuje například křesťansko-demokratickou stranu v západním Německu, do které se prý uchýlila řada nacistů.⁷⁰⁵ Dalším důležitým znakem je nenávisť Vatikánu ke komunismu a socialismu. Tato teze vycházela z existence papežských encyklik, které již v 19. století varovaly před komunismem.⁷⁰⁶

Mezi další atributy Vatikánu bylo řazeno jeho bohatství, kterého prý dosáhl „vykořisťováním pracujících“ v průběhu dějin. Vatikán je v knize nazýván „největší kapitalistickou organizací“, která sice káže chudobu, ale jejím hlavním cílem je honba za majetkem.⁷⁰⁷ Aby si udržel svůj majetek, bojuje prý za zachování kapitalismu. „Vatikán je jednou z nejreakčnějších sil soudobého kapitalistického světa. Dal do služeb monopolistického kapitálu všechn svůj náboženský vliv, všechnu zkušenost práce s masami,

701 HAAS, L. Karikatura U emigrace. *Dikobraz*. 20. června 1950, roč. 6, č. 25, s. 1. - Příloha č. 53.

702 ŠEJNMAN. *Ideologie a politika Vatikánu ve službách imperialismu*. Praha: Mír, 1951.

703 Tamtéž, s. 25.

704 Tamtéž, s. 54.

705 Tamtéž, s. 55.

706 Tamtéž, s. 56-59.

707 Tamtéž, s. 191.

všechny své organizace a mezinárodní svazy, všechny své kádry, všechno své učení.“⁷⁰⁸ Mezi důležité nástroje využívané Vatikánem v boji proti socialismu mělo patřit jeho učení, propagandistická kampaň proti komunismu a také jeho agenti, což byli především církevní představitelé a příslušníci řádů.

Základními postavami v obrazu protivníka Vatikánu a římskokatolické církve byli papež Pius XII. jako hlavní hybatel a „imperialista“ a postava mnicha jako agenta Vatikánu.

K prvním propagandistickým útokům proti katolické církvi došlo již v roce 1949. Nejprve byl terčem propagandy papež. V propagandě byla zobrazována především údajná spolupráce Vatikánu s kapitalisty a fašisty. Klíčovým motivem propagandy bylo žehnání zbraní fašistů a imperialistů. Např. v karikatuře z *Dikobrazu* z 9. srpna 1949 žehná papež křížovému tažení, kterého se účastní Hitler nesoucí prapory s hákovým křížem. Toto tažení má být vedeno proti Sovětskému svazu a socialistickým státům.⁷⁰⁹ Papež Pius XII. bývá také zobrazován jako příslušník skupiny „imperialistů“, jejichž cílem je jedině zisk a mamon. Mamon je zobrazen za využití biblické symboliky jako zlaté tele.⁷¹⁰

Karikatury byly zaměřeny také proti arcibiskupu Josefu Beranovi a byly reakcí na jeho pastýřský list, čtený na Boží tělo 19. června 1949, ve kterém se církev vymezovala proti falešné, státem vytvořené Katolické akci a ovládnutí církve státem. Na tuto událost reaguje například karikatura, která pracuje s verbální shodou jmen – arcibiskup Beran a beran-beranidlo. Arcibiskup Beran má být beranidlo, kterým se „kapitalisté“ vedení papežem snaží prorazit zeď postavenou dělnickou třídou, ale nedaří se jim to.⁷¹¹

Největší tažení komunistické moci proti církvi, spojené i s rozsáhlou propagandistickou kampaní začalo ale případem Číhošťského zázraku. Tzv. Číhošťský zázrak byla nevysvětlená událost, ke které došlo v prosinci 1949 ve vesnici Číhošti u Ledče nad Sázavou. Zde se podle svědectví farníků v kostele při mši pohnul a naklonil oltářní kříž. Než mohl být případ vyšetřen církevními představiteli, využila událost komunistická moc jako důkaz církevní manipulace obyvatelstvem, kterou údajně řídí Vatikán a „imperialisté“. Následovalo „odhalení“ mnichů-agentů Vatikánu a „nalezení“ podstrčených skladů zbraní, kterými mniši podle komunistické propagandy měli bojovat proti socialismu. Údajný zázrak byl využit k zahájení rozsáhlé perzekuce církve, především k tažení proti řeholním řádům.

708 Tamtéž, s. 77.

709 NOVÁK, J. Karikatura Žehnám vašemu tažení. *Dikobraz*. 9. srpna 1949, roč. 5, č. 32, s. 1. - Příloha č. 54.

710 NOVÁK, J. Obránci „civilisace“ aneb Ve jménu „demokracie“ čili Tanec kolem zlatého tele. *Dikobraz*. 4. dubna 1949, roč. 5, č. 14, s. 1.

711 SEYČEK, E. Tenhle beran je na to slabý. *Dikobraz*. 9. srpna 1949, roč. 5, č. 32.

Číhošťský zázrak byl ztvárněn v propagandě, byl k němu natočen „dokumentární“ film „Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení“, který měl ukazovat, jakým mechanismem údajně číhošťský farář Toufar⁷¹² manipuloval s křížem.⁷¹³ Další zobrazení najdeme v karikaturách časopisu *Dikobraz*. Využíván byl především princip pohybování křížem pomocí nití, který byl přenesen na pohybování loutkami-kněžími papežem z Vatikánu a „imperialisty“.⁷¹⁴ Číhošťský zázrak, který měl představovat cílenou manipulaci masami ze strany církve, byl prezentován jako běžný nástroj působení církve na obyčejné lidi – inscenace umělých zázraků.⁷¹⁵

Na Číhošťský zázrak reagovala i satirická „Modlitba svatého Otce“: „Ty náš nejvyšší a nejdobrotivější, děkuji Ti za zázraky v Československu, ale pro příště vše zařid' chytřeji, aby to opět neprasklo.“⁷¹⁶ Propaganda měla ukázat, že zázrak nebyl skutečný, ale byl součástí podvrtné činnosti některých příslušníků církve, proti kterým československý stát zakročil.

Důsledkem Číhošťského zázraku byly zákroky proti katolické církvi, jejichž součástí byla tzv. akce K, při které byly v noci z 13. na 14. dubna 1950 obsazeny kláštery a následně zlikvidovány mužské a později i ženské řehole. A také proces s tzv. představiteli řádů, který byl rovněž propagandisticky zpracován v brožurě Jindřicha Neulse a Miroslava Dvořáka „Co se skrývalo za zdmi klášterů.“⁷¹⁷ Brožura přináší popis případu, některé výpovědi obžalovaných u soudu, řeči prokurátorů i „dokumentární“ fotografie zbraní nalezených v kláštřech. Kniha se zabývá také Číhošťským zázrakem a snaží se vysvětlit mechanismus, kterým měl údajně farář Toufar ovládat kříž.

Cílem brožury bylo ukázat odporné činy příslušníků katolických řádů, kteří maskující se do kněžského roucha údajně vykonávali špionáž a zločinnou činnost proti republice a jejímu lidu. V kláštřech se podle obrazu propagandy nemělo sloužit bohu, ale „cizáckému Vatikánu“, místo modliteb řeholníci schovávali v kláštřech zbraně a přechovávali protistátní živly. Československý lid měl být zhnusen a odvracet se od „křížácké internacionály, mnišské páté kolony.“⁷¹⁸ A protože organizátorem této činnosti měla být církevní hierarchie, měl se komunistický lid odvracet i od ní. Tímto případem se údajně znovu potvrdilo, že Vatikán je

712 Farář Josef Toufar byl během výslechů Státní bezpečností umučen.

713 FORMÁNKOVÁ, P.; KOURA, P. *Žádáme trest smrti!: Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008, s. 31.

714 ŠTEMBERA, O. Karikatura Číhošť. *Dikobraz*. 14. března 1950, roč. 6, č. 11, s. 1. - Příloha č. 47.

715 MOLIN, J. Karikatura Číhošťský zázrak ve velkém. *Dikobraz*. 21. března 1950, roč. 6, č. 12, s. 1.

716 Modlitba svatého Otce. *Dikobraz*. 14. března 1950, roč. 6, č. 11, s. 4.

717 NEULS, J.; DVOŘÁK, M. *Co se skrývalo za zdmi klášterů.* Praha 1950.

718 Tamtéž, s. 7.

„úhlavním nepřítelem lidstva“, „brzdou všeho pokroku“ a „spoluosnovatelem tragických válečných krveprolití.“⁷¹⁹ Reakce na proces s představiteli řádů se objevila i v karikatuře: večerní modlitba v opatstvích vypadá tak, že při ní mniši studují zásady špionáže a pod kostelními lavicemi mají ukryté zbraně.⁷²⁰ Na jaře 1950 byla proticírkevní propaganda častým tématem karikatur.

8.5 Vnitřní nepřátelé – nástin

Jak jsme viděli na problematice „nepřítele“ Vatikánu a církve, obraz vnějšího protivníka byl často úzce spojen s obrazem vnitřního odpůrce komunismu, který působil jako špion či agent „imperialistických agresorů“.

Tito „vnitřní nepřátelé“ mohli být prezentováni jako agenti nasazení zahraničními rozvědkami, ale také jako údajní „zrádci“, kteří se mohli nacházet i v Komunistické straně Československa (případ Slánský). V obrazu propagandy byli ale tito domnělí agenti a zrádci odhalováni a usvědčováni v soudních procesech, jejich zrada byla potrestána. Zmanipulované procesy byly provázeny propagandistickými kampaněmi. Podrobně zdokumentována a zpracována je dosud kampaň spojená s procesem s Miladou Horákovou a spol., které se věnovali historikové Formánková a Koura.⁷²¹ Podobné kampaně ale doprovázely i jiné procesy, dokonce i regionální procesy s protistátními skupinami byly spojeny s propagandistickými kampaněmi v místním tisku.

Zrádci byli často v karikatuře zobrazováni jako zvířata, která jsou považována za odporná. Např. Rudolf Slánský se spolčníky byli v karikatuře zobrazováni jako chobotnice⁷²², klubko hadů, hyeny, krysy.⁷²³

Mezi další „vnitřní nepřátelé“ patřily tzv. „kapitalistické živly“ a kulaci. Domácí kapitalisté byli zobrazováni podobně jako zahraniční imperialisté – tlustí s cylindrem. Kulaci byli také tlustí, ale oděni mohli být jako sedláci nebo jako Němci s kloboukem s německou štětkou.⁷²⁴ Jejich důležitým znakem měla být lakota.

719 Tamtéž, s. 7.

720 HEJNA, J. Večerní modlitba v leckterém opatství. *Dikobraz*. 18. dubna 1950, roč. 6, č. 16, s. 5.

721 FORMÁNKOVÁ, P.; KOURA, P. *Žádáme trest smrti!: Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008.; studie FORMÁNKOVÁ, P. „Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem!“ Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou. *Paměť a dějiny*. 2007, roč. 1, č. 1, s. 20-41.

722 ŠTEMBERA, O. Karikara Netvor. *Dikobraz*. 14. prosince 1952, roč. 8, č. 50, s. 397.

723 PERNES, J. *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945-1990*. Brno 2003, s. 74-75.

724 PAŠA, M. Karikatura Kulak a družstevník. *Dikobraz*. 16. března 1952, roč. 8, č. 11.

Pro odpůrce komunistické moci byly vytvořeny také postavy pana Dutohlava a pana Jéminka, které měly představovat nové stereotypy sociální karikatury.⁷²⁵

⁷²⁵ Dikobraz.

Závěr

Ochrana hranic byla v období let 1948-1956 úzce spojena s komunistickou propagandou a ideologií. Důležitá byla nejen vlastní ochrana hranice, ale také propagandistický obraz strážců hranic a především „nepřátel“, kteří se podle propagandy za hranicemi připravují k útoku na Československo a tzv. „tábor míru a socialismu“ vedený Sovětským svazem. Právě existence „vnějšího nepřítele“ legitimovala systém zostřené ostrahy hranic.

Propaganda byla směřována nejen na československou veřejnost, ale i do řad příslušníků Pohraniční stráže, kteří museli absolvovat politická školení. Politickovýchovná práce, politické formování pohraničnicků i obyvatel pohraničí patřilo kromě vlastní ostrahy hranice a zpravodajské činnosti mezi hlavní úkoly Pohraniční stráže.

System ochrany hranice v komunistickém Československu navazoval na předchozí vývoj ochrany hranic v českých zemích, i když se k některým tradicím nehlásil. Nejlépe je to vidět na situaci, kdy až do roku 1951 Pohraniční stráž využívala taktiku finanční stráže, jejímž základem byly pohraniční hlídky, a to přesto, že se k tradicím finanční stráže nehlásila a odsuzovala ji jako „buržoazní“. Teprve asi roku 1952 byla taktika změněna a jejím základem se stala linie drátěného zátarasu, ke kterému se hlídky upínaly.

Po komunistickém převratu prováděly ostrahu hranice pohraniční pluky Sboru národní bezpečnosti – útvar 9600 a finanční stráž. Po zrušení finanční stráže jako nespolehlivé byl v lednu 1949 vytvořen útvar Pohraniční stráž SNB, což byl ještě policejní sbor, tvořený profesionálními strážmistry. Další reorganizací v roce 1951 byla vytvořena Pohraniční stráž, která po vzoru sovětských pohraničnicků využívala tzv. vojenskou ochranu státních hranic. Pohraniční stráž byla nadále organizována na vojenském principu, její základ tvořili vojáci základní služby, pouze důstojníci a poddůstojníci byli pohraničníci z povolání. Také hodnosti, práva a povinnosti pohraničnicků byly stejné jako vojáků Československé lidové armády. Tento systém již přetrval. Postavení Pohraniční stráže a zásady ochrany hranic byly stvrzeny zákonem č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic.

Součástí ostrahy hranic se stala ženině-technická zařízení, mezi základní patřil drátěný zátaras a elektrifikovaný drátěný zátaras, ochraně hranic mělo napomáhat také hraniční a zakázané pásmo, kam byl zakázán vstup a odkud bylo vystěhováno obyvatelstvo. Právě existence hraničního a zakázaného pásma výrazně a dlouhodobě ovlivnila pohraničí.

Pro zabránění lidem v útěcích do zahraničí a účinné uzavření společnosti bylo stejně

důležité jako vlastní ochrana hranic formování myšlenkového světa lidí pomocí všudypřítomné propagandy. Pro upevnění vlastní identifikace společnosti se socialistickým státem byl využíván „obraz nepřítel“, vůči kterému se komunisté vymezovali. Proti nebezpečnému „vnějšimu nepříteli“ byli staveni pohraničníci, kteří byli prezentováni jako „hrdinové“, již se obětují pro vlast a ve dne v noci, často ve špatném počasí a zimě střeží hranice před nebezpečným protivníkem. Významným námětem v obraze pohraničníka byla ochrana domovů, které agresor ohrožoval, a také spojení s „lidem“ a komunistickou stranou, která měla „lid“ reprezentovat.

Ústředního soupeře, proti kterému měli pohraničníci spolu s dalšími občany bojovat, představoval „imperialismus“, což měl být rozvinutý „kapitalismus“. Mezi jeho základní znaky patřila touha po penězích a válka. Byl nazýván „reakční“, protože se měl stavět proti nutnému pokroku a snažit se vrátit nevyhnutelný vývoj zpět. Proti němu se „socialistické země“ vymezovaly jako „tábor míru, pokroku a socialismu.“

Kromě hlavního nepřítel „imperialismu“ byli v komunistické propagandě rozlišováni i dílčí nepřítelé – Spolková republika Německo, Vatikán, českoslovenští emigranti. Toto byli „vnější nepřítelé“, kteří byli považováni za primární. Ti však podle propagandy měli své špiony a agenty i uvnitř Československa. Tito agenti spolu s „poraženými kapitalistickými živly“ měli představovat „vnitřního nepřítel“, proti němuž bylo rovněž třeba bojovat. Přestože protivníci byli líčeni jako silní a nebezpeční, součástí propagandy byla pevná víra ve „vítězství socialismu“, protože kapitalismus byl podle marxistického učení odsouzen k porážce. Obrazy soupeřů měly lidi jen zburcovat k boji a aktivitě, ale propaganda nepřipouštěla pochyby o „konečném vítězství socialismu a nastolení komunismu“, který měl představovat jakýsi ráj na zemi.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní fondy

- Archiv bezpečnostních složek
fond 2344 - 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice
fond PS
fond 2357 - Hlavní správa Pohraniční stráže Praha
fond A2/1 – Sekretariát ministra vnitra
- Národní archiv
fond 332/2 - Zemské finanční ředitelství Praha 1918-1952
fond 753/9 – Zemský úřad Praha, policejní a bezpečnostní záležitosti 1911-1948
fond 502 – Dokumentace
fond 1261/2/18 – KSČ-ÚV-19/7
- Státní okresní archiv Domažlice
fond Finanční stráž 1861-1870
fond Místní národní výbor Poběžovice 1945-1990
- Státní oblastní archiv v Plzni
fond KV KSČ Plzeň

Brožury, dobové tiskoviny

- BARTL, J.; ŠOLTÉSZ, P. et al. *Repertoární sborník č. 15: Bojové tradice našich národů*. Praha: Ústřední dům čs. armády, 1955. 242 s.
- BERDYCH, F. *Obrana státu a naše politické strany*. Praha: L. Mazáč, 1938. 320 s.
- ČEPIČKA, A. *Za nerozbornou obranu vlasti: Sborník statí, projevů a rozkazů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954. 443 s.
- CHLUPÁČ, M. *Propaganda jako společenský jev*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. 360 s.
- JANEČEK, V.; KALČÍK, R. *V ruce samopal: Kronika pohraničního útvaru SNB 1946-1949*. Praha: Naše vojsko, 1972. 232 s.
- JERMAN, J. *O obraně země proti vnějším i vnitřním nepřátelům*. Praha: Svoboda, 1952. 20 s.

- KORIONOV, V. G. *Americký imperialismus, nejzavilejší nepřítel národů*. Praha: Melantrich, 1951. 192 s.
- MÍKA, V.; KOLEČKÁŘ, V. *Mladí strážcovia hranic*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1983. 72 s.
- MOŠENSKIJ, M. G. *Fašisace politického života v USA*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951. 58 s.
- NEULS, J.; DVOŘÁK, M. *Co se skrývalo za zdmi klášterů*. 1. vyd. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1950. 152 s.
- PROCHÁZKA, V. (ed.) *Příruční slovník naučný*. 4 sv. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962-1967.
- SAYERS, M.; KAHN, A. E. *Velké spiknutí*. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1950. 412 s.
- SUCHÝ, Č.; HOCHMAN, J.; BREJCHOVÁ, J. *Emigranti proti národu*. Praha: Mladá fronta, 1953. 212 s.
- ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Na stráži hranic socialismu a komunismu: Sloužíme socialistické vlasti: Učebnice pro politické školení pohraničnicků v základním výcviku*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1984. 186 s.
- ŠEFRANÝ, S. (ed.) *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1989. 160 s.
- ŠEJNMAN. *Ideologie a politika Vatikánu ve službách imperialismu*. 1. vyd. Praha: Mír, 1951. 232 s.
- WEIS, F., et al. *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1986. 144 s.

Tisk

- *Československý voják*. Praha: Naše vojsko, roč. 1952, 1953, 1954, 1955.
- *Dikobraz*. Praha: Práce, roč. 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956.
- *Pohraniční a Vnitřní stráž*. Praha: Naše vojsko, roč. 1953, 1954, 1955, 1956.
- *Pohraničnick*. Praha: Hlavní správa Pohraniční stráže, roč. 1955, 1956.
- *Pohraniční stráž*. Praha: Velitelství Pohraniční stráže, roč. 1951, 1952.
- *Propagandista*. Praha: Kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, roč. 1951, 1952.
- *Pravda: Deník Komunistické strany Československa*. Plzeň: Krajský výbor KSČ, roč. 1948.

- *Rudé právo*. Praha: Ústřední výbor KSČ, roč. 1948.
- *Zájmy finanční stráže: Časopis věnovaný hmotnému i sociálnímu povznesení finanční stráže*. Libochovice: Bohdan Kadlec, roč. 1901, 1910, 1918.

Rozhovory s pamětníky

- Rozhovor s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové.
- Rozhovor s Jiřím Světlíkem, 9. března 2009. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena ve Sbírce Paměti národa. Dostupné z WWW: <<http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/1137>>.
- Rozhovor s Josefem Toušem, 26. dubna 2010. Natočila Eva Palivodová. Nahrávka je uložena v osobní sbírce Evy Palivodové.

Elektronické prameny

- BABORÁKOVÁ, I. *Spisovatelé.cz* [online]. 2010 [cit. 2010-07-06]. Rudolf Kalčík. Dostupné z WWW: <<http://www.spisovatele.cz/rudolf-kalcik>>.
- CHURANĚ, M., et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. [online]. Libri 2001 [cit. 2010-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://libri.cz/databaze/kdo20/>>.
- *Encyclopaedia Britannica*. [online]. 2010 [cit. 2010-06-04]. Propaganda. Dostupné z WWW: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/478875/propaganda>>.
- *Klub českého pohraničí, o. s.* [online]. 2010 [cit. 2010-07-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.klub-pohranici.cz/>>.
- *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. 2010 [cit. 2010-06-17]. Sbíрка zákonů a mezinárodních smluv. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu>>.
- *Senát Parlamentu České republiky* [online]. 2010 [cit. 2010-06-16]. Z historie. Dostupné z WWW: <http://www.senat.cz/zajimavosti/z_historie.php?ke_dni=16.06.2010&O=7>.
- *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-16]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/>>.

Literatura

- ANTIKOMPLEX, et al. *Zmizelé Sudety: Katalog k výstavě*. 4. vyd. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006. 658 s. ISBN 80-86125-73-4.
- BENEŠ, J. *Finanční stráž československá 1918-1938*. 1. vyd. Dvůr Králové: ing. Jan Škoda – Fortprint, 2005. 184 s. ISBN 80-86011-29-1.
- BENEŠOVÁ, J., et al. *Velký slovník naučný. Encyklopedie Diderot*. 2. díl m/ž. 1. vyd. Praha: Diderot, 1999. 842 s. ISBN 80-902723-1-2.
- BRETLOVÁ, M. Zaniklá vesnice Grafenried ve světle archivních dokumentů. In EISENHAMMER, M. (ed.) *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2008*. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni, 2009. s. 78-85. Dostupné z WWW: <<http://www.soaplzen.cz/rocenky>>.
- BURKE, P. *Augenzeugenschaft: Bilder als historische Quellen*. Berlin: Wagenbach, 2003. 251 s. ISBN 3-8031-3610-5.
- FIDELIUS, P. *Řeč komunistické moci*. 1. vyd. Praha: Triáda, 1998. 216 s. ISBN 80-86138-03-8.
- FORMÁNKOVÁ, P. „Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem!“ Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou. *Paměť a dějiny*. 2007, roč. 1, č. 1, s. 20-41.
- FORMÁNKOVÁ, P. Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*. 2008, roč. 2, č. 1, s. 22-38.
- FORMÁNKOVÁ, P. V zemi Fučíka jen sběr a chamrad' utíká: Příběh pohraničního psa Breka. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 9, s. 12.
- FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948-1956). IN: BUDIL, I.; ZÍKOVÁ, T. *Totalitarismus 2: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. 1. vyd. Praha: Dryada, 2006. ISBN 80-87025-03-2. s. 43-49.
- FORMÁNKOVÁ, P. Propaganda pro nejmenší: Dětská literatura ve službách komunistických idejí. *Dějiny a současnost*. 2007, roč. 29, č. 1, s. 17-20.
- FORMÁNKOVÁ, P.; KOURA, P. *Žádáme trest smrti!: Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* 1. vyd. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008. 608 s. ISBN 978-80-87211-03-8.
- HEŘMANOVÁ, E. „Vykořeněné a nevykořeněné obce“ (na příkladu vybraných obcí

- Tachovska a Domažlicka). In ŠIMŮNEK, R. (ed.) *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha: Historický ústav, 2008. ISBN 978-80-7286-129-3. s. 192-213.
- HLEDÍKOVÁ, Z.; JANÁK, J.; DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 570 s. ISBN 80-7106-709-1.
 - HOLUB, O. *Stůj! Finanční stráž!* 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1987. 272 s.
 - HOUŽVIČKA, V.; NOVOTNÝ, L. (eds.) *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství.* 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. 172 s. ISBN 978-80-7330-109-5.
 - HROCH, M. Národ jako kulturní konstrukt? *Lidé města.* 2005, č. 3, roč. 7. Dostupné z WWW: <<http://www.urbanpeople.cz/index.php?id=312>>.
 - CHROBÁK, O.; WINTER, T. (eds.) *V okovech smíchu: Karikatura a české umění 1900-1950.* Praha: Gallery, 2006. 128 s. ISBN 80-86010-98-8.
 - JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Česko-bavorská hranice 1948-1989.* 1. vyd. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002. 48 s. ISBN 80-7082-900-1.
 - JÍLKOVÁ, A.; JÍLEK, T. *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. 1948-1989.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Miloš Uhlíř – Baset, 2006. 164 s. ISBN 80-7340-080-4.
 - JIRÁK, J. *Na stezkách krále Šumavy.* Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2005. 96 s. ISBN 80-86125-49-1.
 - KAPLAN, K. *Aparát ÚV KSC v letech 1948-1968: Studie a dokumenty.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 152 s. ISBN 80-85270-20-X.
 - KAPLAN, K. *Kořeny československé reformy 1968: III. Změny ve společnosti, IV. Struktura moci.* 1. vyd. Brno: Doplněk, 2002. 428 s. ISBN 80-7239-135-6.
 - KEMNITZ, T. M. The Cartoon as a Historical Source. *Journal of Interdisciplinary History.* 1973, roč. 4, č. 1, s. 81-93. Dostupné z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/202359>>.
 - KLIVAR, M. *Karikatura bojující.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1963. 184 s.
 - KOCIAN, J., et al. *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. 890 s. Dostupný z WWW:

<<http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/publikace/elektronicke-publikace>>.

- KOČÍ, A., et al. *Universum: Všeobecná encyklopedie*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2001. 10 svazků. ISBN 80-207-1060-4.
- KOUKOLÍK, F.; DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana*. Praha: Galén, 2006, 2008. 327 s. ISBN 978-80-7262-410-2.
- KOVAŘÍK, D. „V zájmu ochrany hranic“. Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma v letech 1951–1952. *Soudobé dějiny*. roč. 12 (2005), č. 3-4, s. 686-707.
- KRÁTKÝ, J. *Kluk z Polenského lesa*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2008. 200 s. ISBN 978-80-7405-018-3.
- *Kronika ochrany československých státních hranic v letech 1945-1990: V datech a heslech*. 2. vyd. Praha: Orego, 2004. 194 s. ISBN 80-86741-27-3.
- KUBIŠ, K. (ed.) *Obraz druhého v historické perspektivě II: Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica 5, 1999. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 210 s. ISBN 80-24-0603-8.
- LÁŠEK, R. *Jednotka určení SOS*. 1. díl. Praha: Radan Lášek – Codyprint, 2006. 304 s. ISBN 80-902964-7-5.
- LOEWENSTEIN, B. W. *My a ti druzí: Dějiny, psychologie, antropologie*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1997. 356 s. ISBN 80-85765-64-0.
- MACEK, P. Rakouský policejní systém na přelomu 18. a 19. století. IN: KOTULÁN, J.; UHLÍŘ, D. (ed.) *Evropa 1805*. 1. vyd. Brno: Československá napoleonská společnost, 2006. ISBN 80-239-7694-X. s. 411-428.
- MACEK, P.; UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva. I. díl. Habsburská monarchie (1526-1918)*. 1. vyd. Praha: Themis, 1997. 180 s. ISBN 80-85821-52-4.
- MACURA, V. *Šťastný věk: Symboly, emblémy, mýty 1948-1989*. 1. vyd. Praha: Pražská imaginace, 1992. 126 s. ISBN 80-7110-100-1. Dostupné z WWW: <<http://cl.ff.cuni.cz/sorela/studie02.htm>>.
- MAREK, J. *Smrt v celním pásmu: Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918-1948*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2000. 224 s. ISBN 80-85280-67-1.
- MAREK, J. *Hraničářská kalvárie*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2004. 340 s. ISBN 80-86808-10-6.
- MARKOVÁ, M. Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku. IN:

- ŠIMŮNEK, R. (ed.) *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha: Historický ústav, 2008. ISBN 978-80-7286-129-3. s. 98-105.
- MAUR, E. A země horami obležena a nad jinými výše položena...: Vize pohraničních hor jako obranného valu Čech v české historiografii od Kosmy k Palackému. IN: *Ve znamení zemí Koruny české: Sborník k 60. narozeninám prof. Lenky Bobkové*. Praha: Casablanca, 2006. s. 623-636.
 - MAUR, E. *Paměť hor*. 1. vyd. Praha: Havran, 2006. 376 s. ISBN 80-86515-60-5.
 - MAUR, E. Poznámky k tradici a mýtu boje s odvěkým nepřítelem. IN: FREIMANOVÁ, M. (ed.) *Povědomí tradice v novodobé české kultuře. Doba Bedřicha Smetany*. Praha: Národní galerie, 1988. s. 334-345.
 - NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 1. díl. 1. vyd. Praha: Aleš Skřivan ml., 2000. 272 s. ISBN 80-902261-4-0.
 - NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století*. 2. díl. 2. vyd. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. 288 s. ISBN 80-86493-16-4.
 - MIKŠÍČEK, P., et al. *Zmizelé Sudety*. 4. vyd. Domažlice: Antikomplex, Nakladatelství Českého lesa, 2006. 658 s. ISBN 80-86125-73-4.
 - OLSOM, K. G. Development of the Czechoslovak Propaganda Administration. *The Public Opinion Quarterly*. roč. 13, č. 4, zima 1949-1950, s. 607-618. Dostupné z WWW: <<http://www.jstor.org/stable/2745866>>.
 - PEK, J. (ed.) *Kronika šumavských hvozdů: Vyprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let*. Vimperk: Papyrus, 1998. 290 s.
 - PERNES, J. *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945-1990*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2003. 232 s. ISBN 80-85947-89-7.
 - PEŠŤÁK, M. Svátky a oslavy za socialismu. In EISENHAMMER, M. (ed.) *Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni 2007*. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni, 2008. s. 137-140. Dostupné z WWW: <<http://www.soaplzen.cz/rocenky>>.
 - PETRBOK, V.; RANDÁK, J. Město jako reálný a symbolický prostor vymezování národní identity: Praha na přelomu 19. a 20. století. - Text přednášky přednesené dne 25. března 2009 na konferenci Praha – Prag 1900-1945.
 - POLÁK, P. *Stůj, ruce vzhůru! Tady Pohraniční stráž. Kdo tam?*. České Budějovice, 2009. 189 s. Diplomová práce. Jihočeská univerzita. Dostupné z WWW: <<http://www.theses.cz/id/uw1ah2?info=1;isslret=Pohrani%C4%8Dn%C3%AD%3Bs>

tr%C3%A1%C5%B5%B;zpet=%2Fhledani%2F%3Fsearch%3DPetr%20Pol%C3%A1k%20pohrani%C4%8Dn%C3%AD%20str%C3%A1%C5%B5%26start%3D1>.

- PULEC, M. Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948-1951. In KREMLIČKOVÁ, J. (ed.) *Securitas imperii 7: Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. 1. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR, 2001. Dostupné z WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/securita/index.html>>. ISBN 80-85821-93-1.
- PULEC, M. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006. 320 s. ISBN 80-86621-18-9.
- RANDÁK, J.; PETRBOK, V. „Z krvácejících rakví teče naše vůle.“ Sudetští Němci také jako muži října? – Text přednášky přednesené dne 24. října 2008 na konferenci „Muži října 1918“.
- ROUBÍK, F. *Dějiny Chodů u Domažlic*. Svazek IV. a V. Sborníku Archivu Ministerstva vnitra Republiky československé. Praha: Ministerstvo vnitra Republiky československé, 1931. 666 s.
- SATJUKOW, S.; GRIES, R. Feindbilder des Sozialismus: Eine theoretische Einführung. In SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Unsere Feinde: Konstruktionen des Anderen in Sozialismus*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2004. ISBN 3-937209-80-8. s. 13-70.
- SATJUKOW, S.; GRIES, R. (ed.) *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*. 1. vyd. Berlin: Links, 2002. 312 s. ISBN 3-86153-271-9.
- SCHMIEDTOVÁ, V. *What did the totalitarian language in the former socialistic Czechoslovakia look like?* Slavic Linguistics Society. Bloomington: Indiana University, 2006. Dostupné z WWW: <<http://www.indiana.edu/~sls2006/Handouts/SchmiedtovaSLS.pdf>>.
- SPURNÝ, M. (ed.) *Proměny sudetské krajiny*. 1. vyd. Domažlice: Antikomplex, Nakladatelství Českého lesa, 2006. 240 s. ISBN 80-86125-75-2.
- STEJSKALOVÁ, E. *Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945-1955: Inventář*. Národní archiv 1967.

- SYLVESTROVÁ, M.; AULICH, J. *Znamení doby*. Brno: Moravská galerie, 1999. 30 s. ISBN 80-7027-099-3.
- TIKAL, O. *Třetí odboj na Domažlicku*. 1. vyd. Domažlice: Okresní úřad v Domažlicích, Konfederace politických vězňů, 2002. 492 s.
- TOPINKA, J. Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení. *Soudobé dějiny*. roč. 12 (2005), č. 3-4, s. 534-585.
- VANĚK, P. Kariéra důstojníka 4. brigády Pohraniční stráže do poloviny 50. let. In RULC, J.; GALAŠ, R. (ed.) *Almanach příspěvků IV. konference policejních historiků*. Praha: Muzeum Policie ČR, 2009. s. 208-222.
- VANĚK, P. Konstituování pohraničního území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In BYSTRICKÝ, V. (ed.) *Západočeský historický sborník 7*. 1. vyd. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni, 2001. s. 331-338.
- VANĚK, P. *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951-1955*. 1. vyd. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2008. 216 s. ISBN 978-80-87211-08-3.
- VAŘEKA, J.; MAUR, E. Národopisné oblasti v Čechách. IN: WOITSCH, J.; BAHENSKÝ, F. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV*. 1. vyd. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2004. ISBN 80-85010-57-7. s. 8-30.
- ZAVACKÁ, M. K problematice výskumu totalitnej komunistickej propagandy: Vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. *Historický časopis*. roč. 50, 2002, č. 3, s. 439-456.
- ZAVACKÁ, M. *Kto žije za ostnatým drotom? Oficialna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. 1. vyd. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2005. 168 s. ISBN 80-224-0897-2.
- ZELNÍČEK, J. (ed.) *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda*. Praha: Galerie U Křížovníků, 2005. 283 s. ISBN 80-239-4310-3.

Seznam příloh

1. Státní okresní archiv Domažlice, fond Finanční stráž 1861-1870, kronika finanční stráže, ukázka úředního zápisu z roku 1861.
2. Národní archiv, fond Zemské finanční ředitelství 1918-1952, ka 267, sign. F3 , Služební hlášení.
3. Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona o ochraně státních hranic (tisk 577) – příspěvky Tauš, Kopřiva. Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954. 56. schůze, 11. července 1951. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online]. 2003 [cit. 2010-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056001.htm>>.
4. Archiv bezpečnostních složek, fond 2344, 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, ka 35, Tradice 9. brigády PS, fotografické přílohy textu – Červení vojáci, Udělení zástavy 9. bPS v červnu 1953, Výzbroj a vybavení narušitelů, Z návštěvy prezidenta republiky s. A. Zápotockého v roce 1956 u 10. r. PS, Socha pohraničníka věnovaná městu Domažlice příslušníky brigády v roce 1965.
5. Výzbroj a výstroj příslušníka Pohraniční stráže v 50. letech. Expozice Muzea Policie ČR.
6. Rádiová stanice A-7-b využívaná v letech 1951-1955 pro zajištění radiového spojení mezi velitelem pohraničního praporu a jednotkami PS. Expozice Muzea Policie ČR.
7. Model pohraniční roty v 50. letech. Expozice Muzea Policie ČR.
8. ABS, fond PS, ka 108, Trojstěnný drátěný zátaras, Zajištění mezinárodních železničních přejezdů.
9. ABS, fond PS, ka 122, i. j. 177, Směrnice 1952, Ženijně-technické zajištění, s. 3-4. - Nákresy ženijně-technických prostředků: obr. 1 – Vysoké trojstěnné drátěné zátarasy, obr. 2 – Umístění drátěných zátarasů v lesním průseku, obr. 3 – Čtyřřadé nízké nízké klopýtné zátarasy, obr. 4 – Vysoké věže, obr. 5 – Pozorovací bod, obr. 6 – Vysoké posedy.
10. Fotografie pozůstatků drátěných zátarasů v Čížově, NP Podyjí. Osobní archiv autora.
11. Fotografie Na pozorovatelně, Četa Maxov, Jiří Minařík při vojenské službě. Osobní archiv Jiřího Minaříka.
12. Tabule vymežující hranici zakázaného a hraničního pásma. Expozice Muzea Policie ČR.

13. Fotografie současného stavu pohraničních rot Nemanice, Maxov, Všeruby, pohraničních praporů Trhanov, Kout na Šumavě a sídla 9. brigády PS v Poběžovicích. Osobní archiv autora.
14. Fotografie současného stavu zaniklých obcí Mýtnice a Pila. Osobní archiv autora.
15. Pila – plán obce před demolicí, dobové fotografie – Zdroj: naučná tabule Putování po zaniklých místech Českého lesa.
16. Zbytky ženíjně-technických prostředků, zachovalá pozorovatelná u bývalé obce Pila. Osobní archiv autora.
17. Pohraničníky zničený klášter a kostel v Pivoni. Osobní archiv autora.
18. Přepis částí rozhovoru s Jiřím Minaříkem, který provedla Eva Palivodová 5. května 2010.
19. Ukázky rubriky Na mušku z časopisu Československý voják. - BRYCHTA, ŠRUKA. Obrázek PSSST! *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 22, obálka časopisu.
20. BRYCHTA, KYSELÝ. Obrázek Přisahám lidu. *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 23, obálka časopisu.
21. BRYCHTA, J. Obrázek Vánoce v kasárnách? *Československý voják*. 1953, roč. 2, č. 26, obálka časopisu.
22. KALOUSEK, J. Obrázek Vyhneš se rozcvičce... *Československý voják*. 1954, roč. 3, č. 3, obálka časopisu.
23. PŘÍLESKÝ, I. Obrázek Slovo o filmování. *Československý voják*. 1954, roč. 3, č. 15, obálka časopisu.
24. KALOUSEK, J. Obrázek Bdělost a ostražitost. *Československý voják*. 1955, roč. 4, č. 23, obálka.
25. Ukázka obrazové propagandy – obraz pohraničníka: Opření o Sovětský svaz vybudujeme z naší vlasti nedobytnou pevnost socialismu a míru. *Pohraniční stráž*. 30. září 1952, roč. 2, č. 27, s. 1.
26. Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Den československé Pohraniční stráže.
27. Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Střez hranice po jejich vzoru!
28. Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti.

29. Husitské tradice – Národní archiv, fond 502, D I, ka 54, plakát 520. výročí vítězství husitů u Domažlic 1431-1951.
30. Chodské tradice – Národní archiv, fond 502, Dokumentace (D I), ka 54, plakát Za nedotknutelnost státních hranic, za bezpečnost naší vlasti. - výsek plakátu.
31. Spolupráce se SSSR – Národní archiv, fond 502, D I, ka 54, plakát Věc míru je v našich rukách.
32. Mezi hlavní atributy Pohraniční stráže měla patřit bdělost a ostražitost. - Obrázek Bdělost a ostražitost. *Československý voják*. 7. března 1952, roč. 1, č. 5, s. 1.
33. Karikatura HAAS, L. Neprojdou! *Československý voják*. 7. března 1952, roč. 1, č. 5, s. 16-17.
34. Karikatura PELC, A. Kultura. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 1.
35. Obraz MRKVIČKA, O. Děti a vojáci. *Dikobraz*. 9. října 1951, roč. 7, č. 41, s. 1.
36. Obraz ŠTEMBERA, O. Tankista. *Dikobraz*. 4. května 1952, roč. 8, č. 18, s. 1.
37. Obraz HAAS, L. Nepřátel se nelekáme, mír ubráníme. *Dikobraz*. 4. října 1953, roč. 9, č. 40, s. 1.
38. Obrázek Pohraničník v akci. *Československý voják*. 7. července 1956, roč. 5, č. 14, s. 1.
39. Báseň - KALČÍK, R. Na hranicích. *Československý voják*. 21. března 1952, roč. 1, č. 6, s. 10.
40. Báseň – PETŘÍČEK, M. Dopis z hranice. *Československý voják*. 4. dubna 1952, roč. 1, č. 7, s. 26.
41. Báseň - KOHOUT, P. Zpěv neklidné noci. In BARTL, J.; ŠOLTÉSZ, P. et al. *Repertoární sborník č. 15: Bojové tradice našich národů*. Praha: Ústřední dům čs. armády, 1955. s. 200-201.
42. POP, J. Karikatura Imperialismus. *Dikobraz*. 1. ledna 1952, roč. 8, č. 1, s. 2.
43. Němečtí vojáci v OSN za války v Koreji - BEDNÁŘ, Š. Karikatura. *Dikobraz*. 19. září 1950, roč. 6, č. 38, s. 1.
44. NOVÁK, J. Karikatura ČSR na měsíci. *Dikobraz*. 17. srpna 1948, roč. 4, č. 33, s. 1.
45. NOVÁK, J. Bludná loď kapitalismu. *Dikobraz*. 18. října 1949, roč. 5, č. 42, s. 1.
46. NOVÁK, J. Kapitalistický roh hojnosti. *Dikobraz*. 24. ledna 1950, roč. 6, č. 4, s. 1.
47. ŠTEMBERA, O. Karikatura Číhošť. *Dikobraz*. 14. března 1950, roč. 6, č. 11, s. 1.
48. PELC, A. Menagerie American. *Dikobraz*. 4. října 1949, roč. 5, č. 40, s. 1.

49. PELC, A. První máj v ČSR. *Dikobraz*. 2. května 1950, roč. 6, č. 28, s. 1.
50. PELC, A. Pryč s válkou! *Dikobraz*. 12. prosince 1950, roč. 6, č. 50, s. 1.
51. PELC, A. V koloniích svítá! *Dikobraz*. 14. února 1950, roč. 6, č. 7, s. 1.
52. ŠTEMBERA, O. Kdo začíná jako Hitler, skončí jako Hitler. *Dikobraz*. 10. února 1952, roč. 8, č. 6, s. 45.
53. HAAS, L. Karikatura U emigrace. *Dikobraz*. 20. června 1950, roč. 6, č. 25, s. 1.
54. NOVÁK, J. Karikatura Žehnám vašemu tažení. *Dikobraz*. 9. srpna 1949, roč. 5, č. 32, s. 1.

Zusatz des Kaufbills

Zusatz
getroffen
Aufschiebung

Pres. am 5. November 1861.

Kl. Ges. Spruchhof
der Land. O. O. 1861
N. 1157 von der Kl. Ges.
Demissionär Mangschin

1.

Es ist der Fall vorzukommen, daß eine Partei
ganzem auf das Zullorath angefallen sein
wird, welche einen Vertrag um zu stellen
sollen, in welchem sich Zullorath offenbaren
wird ein lauter solches Gesetz. Das
Der Vertrag in der für vorgangt üblichen
Form angefertigt, mit Vertragsbindung
bestehen, an der Stelle, wo es auf den Zullorath
angefallen, was ein gesetzlich am Zullorath der
Lauterung angeordnet, um den Zullorath
binden. Dieser Vertrag sendete eine Oble
gung zu einer zweiten anderen Oble
der Zullorath, worin willkürlicher Zullorath
angeordnet werden. Diese zweite Oble
Bestimmung ist durch einen vorgetzten Laden
wegen der Oble dem Zullorath als in der Mitte
der Arbeit unbrauchbar war, entstanden, sind
die Oble, sind nun ein Gesetz angeordnet
durch den Zullorath sendet.

Der eigentliche Kaufvertrag von der für vorgangt
wird der Vertrag der Zullorath der
Lauterung durch den Zullorath der
Lauterung, welche nun Zullorath § 13
der Dienstbestimmungen im Falle der Grenz
bezirk angeordnet werden sind in
angewandten Umständen vorzuziehen.

Unterschrieben am 5. November 1861.

Mangschin
Zusatz

Oddělení finanční stráže
M a x o v .

S L U Ž E B N Í H L Á Š E N Í :

Při výkonu služby, dne 14 října 1947 o 24 hodině pozastavila hlídka finanční stráže respicienti fin. stráže Lucák a Janů z odd. fin. stráže Maxov strany Jaroslavu Schinzlovu narozenou, dne 25.IV.1899 ve Svitávce u Boskovic-Morava, německé národnosti bydlištěm v Ellmendingen u Pfortsheimu v Bavorsku. Dále Marii Gillovu, narozenou 10.I.1926 v Lomničce u Tišnova-Morava, bytem v Dietlingen u Pforstheimu Bavorsko, německé národnosti a Lídii Gillovou, narozenou dne 27.IX. 1920 v Lomničce u Tišnova, bytem v Diestlingen u Pforstheimu v Bavorsku, německé národnosti. Jmenované byly zadrženy na okraji lesa na silnici z Maxova do Prenetu s větším množstvím zboží se kterým hodlaly překročit státní hranici ve směru na obec Daberg v Bavorsku. Zadrženy byly předvedeny na oddělení fin. stráže v Maxově, kde snímky byl sepsán popis činu, služební hlášení a zboží dle pří-
řezného seznamu zabaveno a ponecháno do rozhodnutí na odd.fin. stráže na Maxově. Jmenované byly proti potvrzení předány stanici SNB. ve Všerubech.

Strany při výslechu uvedly: 8 října 1947 o 21 hod. jsme překročily společně čsl. hranice v Daberku v Bavorsku a dostaly jsme se na silnici, která vedla lesem na Domažlice. Vlese jsme přespaly do 6 hod. ráno a odtud jsme šly do Domažlic na vlak. Měly jsme dohromady 2000 Kčs., které jsme si v Bavorsku vyměnily. Sestry Gillovy jely do Miroslavy u Znojma k tetě Karle Jurnékové jejíž muž má tam obchod, která jim všechno zboží obstarala. Schinlová jela s níma společně do Svitávky u Boskovic ke svoji sestře Ottilii Jurné, ve Svitávce, č.120, jejíž muž má tam řeznictví. Taktéž ona ji všechno zboží sehnala. V pondělí dne 13 října 1947 jely zpět. V Praze se setkaly a v Domažlicích vystoupily a nakoupily si drobnosti, vše volné a šly po silnici až k lesu, kde byly zadrženy hlídkou finanční stráže.

V Maxově, dne 14 října 1947.

Zadržitelé:

Lucák Karel resp. fin. stráž
Janů Lída resp. fin. stráž

Příloha č. 3

Národní shromáždění republiky Československé 1948-1954

56. schůze, 11. července 1951

Zpráva výboru branného a bezpečnostního k vládnímu návrhu zákona o ochraně státních hranic (tisk 577).

Zpravodaj posl. **Tauš**: Paní a pánové, soudruzi a soudružky!

Máme dnes rozhodovat o jednom z velmi důležitých zákonů, a to o zákonu o ochraně státních hranic, který právě nyní - v době neustále se zostřujícího třídního boje, v době, kdy světem probíhá urputný zápas za zachování míru - hraje nesmírně důležitou úlohu.

Je všeobecně znám zákonitý zjev ve vývoji lidské společnosti, že se poražení a svržení vykořisťovatelé nikdy nesmiřují se svou porážkou, že vynakládají všechny síly a mnoho prostředků na to, aby se znovu dostali k moci, aby se znovu zmocnili ztraceného ráje, aby měli znovu možnost beztretně vysávat a vykořisťovat pracující lid, z jehož práce tyli po celá desetiletí a žili v přepychu a blahobytu. Při snaze dostat se zpět k moci jsou v prostředcích nevybíraví, žádný prostředek jim není dost špatný a přísloví, že účel světí prostředky, je pro něj jako ušité.

Celá mezinárodní situace je toho velmi jasným a přesvědčivým důkazem, jak se zoufale brání k zániku odsouzené třídy a jakými prostředky chce odumírající kapitalistický svět prodloužit svůj život. USA, nejdravější kapitalistická síla, která na posledních dvou světových válkách nesmírně vydělala, spoutala hospodářsky i politicky celou řadu zemí a převzala vedení a úlohu zachraňovatele prohnitého kapitalistického řádu a sní přitom o světovládě amerických monopolistů. Úlohu, kterou v zájmu kapitalistů a monopolistů měl sehrát Hitler, ten krvavý prapor na zotročení všeho lidstva a vržení ho zpět do středověkých temnot, přejímají dnes USA. Není žádného rozdílu mezi Trumanem a Hitlerem, pokud jde o záměry a cíle, snad jen v methodách, totiž v tom, že brutálnost, zvířecost a záludnost amerických žoldáků předčí esesácké a gestapácké hrdlořezy. Svě pravé cíle a úmysly ovšem dovedli do určité doby američtí "supermani" velmi rafinovaně maskovat. Jednou to byla "pomoc zemím postiženým válkou", Marshallův plán, jindy zas v oblasti ideologie kryly své hanebné cíle kosmopolitickými žvásty o světovém státě, ovšem za vedení amerických kapitalistů - ochrana západní civilizace apod. V Koreji však ukázali američtí imperialisté svou pravou tvář a své záměry, i když se kryli za vlajku OSN, ukázali všemu světu, že jim neběží o nic jiného než o záminku k rozpoutání nové světové války proti SSSR a zemím lidových demokracií, aby

zachránili třídní výsady, aby si udrželi nadále možnost vykořisťovat. Tam ukázali, čeho jsou schopni.

Každý rozumný člověk dnes vidí, že všechno, co je proti pokroku a míru a co je proti pracujícímu lidu, to všechno najde a nachází podporu u amerických imperialistů. Všichni zkrachovaní králové, fabrikanti, velkostatkáři, esesáčtí generálové, všechen odpad zahrávající buržoasie, podvodníci, hochštapleři, špioni, vrazi, ti všichni nalézají podporu amerických imperialistů, kteří je zapřahají do boje proti SSSR, proti zemím lidových demokracií. Tato společnost fašistických generálů, německých fabrikantů, esesáckých důstojníků spolu s agentem imperialistů Titem je doplňována naší zrádnou emigrací, takovým Zenklem, Majerem, Ripkou, Peroutkou a jinými, kteří za jidášský groš a z chorobné nenávisti k našemu pracujícímu lidu a k SSSR se stávají nejpovolnějším a nejhnusnějším nástrojem amerických imperialistů, našich úhlavních nepřátel.

Proti těmto silám temna, proti osnovatelům třetí světové války se postavili všichni mírumilovní lidé celého světa. V čele tábora míru stojí SSSR, první socialistický stát na světě. Zatím co západní imperialisté se zabývají vynálezy zbraní hromadného vraždění a ničení lidských hodnot, lid SSSR buduje ohromné a smělé stavby komunismu, zabývá se plány přeměny přírody ve prospěch budování šťastného života všech lidí. Síly míru denně rostou, organisovaný a konkrétní boj za mír se stává nejpřednějším úkolem pracujících celého světa i v samých kapitalistických zemích. Od Velké říjnové socialistické revoluce, kdy byl roztržen kapitalistický kruh, a vznikem SSSR nastalo nové dějinné období. Po druhé světové válce vzniká řada států, kde lid svrhl své vykořisťovatele, vzal vládu do svých rukou a dal se na cestu k socialismu. Tím byl nesmírně posílen tábor míru. I naše republika je tou šťastnou zemí, která po boku SSSR uskutečňuje socialismus. Naše místo je v táboře míru a naše republika je jeho neoddělitelnou součástí. Do světového zápasu za mír přispějeme nejvíce tím, že budeme úspěšně budovat socialismus ve své vlasti, budeme-li úspěšně plnit zvýšené úkoly 5LP, půjdeme-li rychleji a směleji vpřed k socialismu.

Ano, to je náš největší příspěvek k boji za mír.

Ale kromě toho nesmíme zapomínat ani na to, že lupič, který byl odhalen a zahrán do kouta, se může odhodlat jít i na hazard, zvláště kdyby se mu podařilo - a on se o to usilovně a bez ohledu na prostředky a metody snaží - oklamat a přinutit některé národy, aby za něj prolévaly krev, aby byly ochotny stát se potravou pro děla, bít se za jeho třídní zájmy.

Po krachu intervence v Koreji, která odhalila slabiny imperialistického tábora i na poli

vojenském, napínají americko-angličtí imperialisté všechny páky hospodářské, politické i diplomatické na rychlou remilitarisaci západního Německa, jednoho z ohnisek válečných příprav v Evropě, které leží v naší bezprostřední blízkosti u našich západních hranic. Imperialisté chtějí využít poraženého Německa - hlavně jeho lidského materiálu, jako nástroje pro přepadení SSSR a zemí lidových demokracií. Jestliže měli před časem snahu maskovat remilitarisaci, dnes otevřeně a cynicky šlapou po vlastních ujednáních a smlouvách a obnova býv. Wehrmachtu pod různými krycími jmény, jako ochranné průmyslové policie za patronace Spojených států, je toho jasným důkazem. Je tedy nutné, abychom vedle našeho základního úkolu a příspěvku k boji za mír - t. j. budování socialismu - věnovali pozornost těm orgánům, které chrání a zabezpečují toto budování, které chrání náš průmysl a zemědělství před záškodníky a rušiteli.

S tohoto hlediska a v tomto údobí připadá naší bezpečnosti mnoho nových a závažných úkolů. Domácí reakce, která byla v únoru 1948 poražena, ale ne doražena, ztratila možnost pomýšlet vnitřními silami na nějaký zvrat, a proto vyvíjí protistátní činnost - jak se denně přesvědčujeme - v úzkém spojení se zahraniční reakcí, orientuje se ve službách amerických imperialistů na válku proti vlastnímu národu. Je jasné, že jak domácí, tak i emigrantská reakce se naprosto jednoznačně zaměřila na rozbití naší národní nezávislosti, na likvidaci naší státní suverenity. To je nejhnusnější zrada, jíž je schopen jen nejzrůdnější nepřítel.

V nedávné době přinesl náš tisk nové dokumenty o dalších projevech této zrady. Zrádná zahraniční reakce se "dohodla" s představiteli odsunutých Němců, jak vyplývá z prohlášení předsedy západoněmecké sudeťácké organizace "Sudetendeutsche Landsmannschaft" dr. R. Lodgmana von Auen ze 14. 4. t. r., který prohlásil, že "obnova Československa je odmítána oběma stranami - emigranty i sudetskými Němci". Dr. Lodgmann ujistil odsunuté fašisty, že t. zv. "český národní výbor" dokonce zavrhuje ideu samostatného národního státu Čechů a Slováků. Tato dohoda emigrantské bandy a německých fašistů, která slibuje "náhradu škod" a to, že "český a slovenský lid si odpyká trest za spáchané zločiny", je strašlivým svědectvím propastné zrady, do které dospěla banda ztroskotanců, která má tu drzost, vydávat se na Západě za představitele českého a slovenského národa.

Oni jsou to, kdysi "puncovaní vlastenci", Zenklové, Majerové, Ripkové, Peroutkové apod., kteří za jidášský groš dělají vše možné, jen aby se mohli dostat opět do posic, kde by mohli vykořisťovat.

Na naše území jsou s jejich pomocí a návodem vysíláni školení agenti, špioni, teroristé a

diversanti, aby ve spojení se zbytky domácí vnitřní reakce organisovali špionážní, sabotážní a teroristické sítě s úkolem: mařit naše budování socialismu všemi prostředky.

Uvedl jsem v počátku své zprávy, že v prostředcích a methodách jsou nevybíraví. Dovolím si uvést několik příkladů:

Zpráva ČTK uveřejněná 6. července 1951: Dne 2. července 1951 byla provedena v obci Babicích, okres Moravské Budějovice, surová vražda tří členů MNV. Dva ozbrojení bandité vnikli ve 22,30 hod. do budovy školy, kde zasedala čtyřčlenná rada MNV. Vrahové, chránění zvenčí dalšími spolupachateli, donutili členy rady, aby vyšli na chodbu, a zde zákeřným způsobem ranami do zad zavraždili předsedu MNV v Babicích, říd. učitele Tomáše Kuchtíka, místopředsedu MNV, lesního dělníka Josefa Roubce, a pokladníka MNV, dělníka Bohumíra Netoličku. Předseda místního AV NF, dělník František Bláha, byl bandity zraněn.

Surová a zákeřná vražda zástupců pracujícího lidu, kteří po celodenní práci vyřizovali záležitosti svých spoluobčanů, vzbudila ohromné rozhořčení všech občanů v okolí, kteří přispěli bezpečnostním orgánům při pátrání po pachatelích. Díky podpoře obyvatelstva, pohotovosti a součinnosti všech složek národní bezpečnosti bylo nalezeno místo úkrytu teroristů. Bandité na výzvu ke vzdání se zahájili střelbu. V nastalé přestřelce byli dva bandité na místě usmrceni, ostatní se vzdali. Během necelých 24 hodin byla tak celá banda likvidována. Pomahači a přechovávači této teroristické bandy byli již z největší části zatčeni a budou po zásluze potrestáni.

Dosavadním šetřením bylo zjištěno, že v čele teroristické bandy byl agent západních imperialistů, který byl vycvičen v Bavorsku a nedávno dopraven na naše území, aby v žoldu nepřátel republiky vraždami a teroristickými akty rozvracel pokojnou práci našeho venkovského lidu a usiloval o návrat velkostatkářů, fabrikantů a bankéřů. Za peníze přinesené ze zahraničí se mu podařilo zorganizovat malou skupinku teroristů, rekrutujících se z rodin venkovských boháčů. Skupinka dostávala příkazy pro svou zločinnou činnost ze zahraničí.

Tento nový surový zločin ukazuje našemu lidu v plném světle gangsterské metody západních imperialistů a jejich zločinných, bídáckých pomocníků u nás a vyzývá pracující lid ke zvýšení bdělosti a k rozhodnějšímu boji proti nepřátelům republiky. Se stejnou pohotovostí a neúprosností, s jakou byla likvidována tato skupina vrahů na Jihlavsku, dopadnou orgány naší bezpečnosti, opírajíce se o lid, každého, kdo se pokusí ohrožovat pokojnou práci a životy našeho lidu. (*Potlesk.*)

Řeklo by se, že to je surový banditismus, ale západní imperialisté se nemění, i když na sebe

obléknou ctihodný háv imperialistického novináře, ba někdy i akreditovaných zástupců, jak nám ukazuje a dosvědčuje poslední proces před státním soudem se školeným špiónem a agentem Oatisem a spol.

Celý proces s Oatisem a jeho skupinou svědčí o tom, jak američtí nástupci Hitlerovi zesilují svůj nápor proti zemím lidové demokracie. V celé řadě procesů bylo již dříve dokázáno, s jakými úmysly přijíždějí zástupci kapitalistických vlád do naší vlasti. V řadě procesů byli odhaleni vysocí úředníci imperialistických států jako otevření a zapřísáhlí nepřátelé naší republiky, kteří zneužívají pohostinství a volného pohybu u nás ke špiónáži a rozvratné práci.

Celá galerie takových lidí je nám už z nedávné doby dobře známa. Ať už to byl býv. velvyslanec USA Lawrence Steinhardt, jeden z iniciátorů pokusu o únorový puč r. 1948, usvědčený roku 1950 z padělání cestovních pasů pro nepřátele ČSR, či jeho politický poradce W. Birge, nebo američtí řemeslní špióni S. L. Taggart a S. Meryn, či bývalý americký politický attaché J. Patch, ředitel "dobročinné" americké mise v Praze Daniel Benedikt, špión a hlavní agent trockistické Internacionály Harold Gibson, bývalý první tajemník britského velvyslanectví v Praze, ve skutečnosti vedoucí angloamerické špiónáže proti zemím lidové demokracie a proti SSSR, nebo americká velvyslanecká tajemnice L. Schaffnerová, britský vicekonsul Philip C. T. Wildash, nebo zaměstnanci kanadské legace Danko a Vanier, či holandský špión J. A. Louvers a minulý měsíc odhalený a ze špiónážní činnosti usvědčený francouzský gen. konsul Manach a konsul Michelot - všichni tyto lidé a jejich zákeřná činnost jsou jasným dokladem toho, jak veliká je nenávist kapitalistických zotročovatelů a připravovatelů nové války k našemu svobodnému lidu, k naší socialistické výstavbě a k Sovětskému svazu.

Jak přepestrá je tato banda nenávistných škůdců a zrádců! Jakými methodami ona pracuje: rozhlas vylévající špínu a klevety na Sovětský svaz a naši republiku i jiné země lidové demokracie, mandelinka bramborová, zápalné destičky na ničení úrody, jindy zase sprosté vraždy a loupeže, a mnohdy stačí poukázka do Darexu, kousek čokolády nebo pár parfumovaných cigaret, několik dolarů vydřených z práce dělníků v koloniích, a jsou i bídní škůdci a zrádci, jimž stačí úsměv dolarových otrokářů, aby v nenávisti proti našemu pracujícím lidu byli ochotni udělat sebe větší a sebe surovější zločin.

Zatím co SSSR nám posílá obilí pro zabezpečení naší výživy, zatím co nám posílá své nejlepší stachanovce a kolchozníky, aby nám poradili a pomohli v naší práci, abychom mohli

rychleji a beze ztrát a bez zbytečných obav budovat socialismus v naší vlasti, na druhé straně západní imperialisté a s nimi naše bídná, zrádná emigrace k nám posílá žravý hmyz na ničení úrody a lidský hmyz, hmyz v lidské podobě na provádění vražd, zakládání požárů, sabotáže, špionáže apod. Tito škůdci se k nám dostávají různými cestami, někdy i v diplomatických vozech.

Předním úkolem naší lidově demokratické bezpečnosti tedy právě nyní je zabránit a zamezit spojení domácích nepřátel s jejich chlebovárci, pomahači a spřeženci za hranicemi, znemožnit pronikání špionů, rozvratníků, diversantů a škůdců našeho pracujícího lidu přes naše státní hranice.

Je proto v zájmu bezpečnosti naší republiky, našeho úspěšného budování socialismu věnovat zvýšenou pozornost ochraně státních hranic, které jsou předmětem neustálého tlaku a náporu, zvláště na místech přilehlých k americké okupační zóně. Je třeba po všech stránkách prohloubit péči o orgány, které provádějí střežení a ochranu státních hranic, které v každodenních střetnutích s nepřáteli dosáhly již řady významných úspěchů a pomohly tak nemalou měrou při úspěšném budování socialismu v naší vlasti.

Navrhovaný zákon je jedním z prostředků péče o ochranu státních hranic. Až dosud není v našem právním řádu předpisu, který by jednoduše, účelně a srozumitelně urovnával otázky souvisící s ostrahou státních hranic. Zvýšený její význam právě nyní, v etapě urychleného budování socialismu v naší vlasti, nutně vyžaduje, aby byla ostraha a ochrana státních hranic upravena zvláštním zákonem a aby orgánům tuto ochranu a ostrahu provádějícím - zejména pohraniční stráž, nejmladšímu to článku našich ozbrojených sborů - se dostalo náležitého a nutného právního postavení.

Naše pohraniční stráž, jejíž příslušníci vroubí dnes galerii našeho Národního shromáždění (*Hlučný potlesk.*), navazuje na tradice našich dávných ochránců hranic, na tradice Chodů, o nichž první zmínka v historii se datuje z počátku druhého tisíciletí. Oni střežili přístupové cesty přes šumavské hvozdy, hvozdy Císařského lesa, a není snad občana v naší republice, který by neznal Jiráskovy Psohlavce, líčící boj chodského lidu proti utlačovatelům, a jméno Jana Sladského Koziny se stalo symbolem bojovníka za práva utiskovaného chodského lidu. Symbol Chodů - psí hlava - pak se stává čestným označením na stejnokrojích našich pohraničnicků, abychom jasně dokumentovali, že navazujeme na tradice našich slavných Chodů-Psohlavců. (*Potlesk.*)

Paní a pánové! Musí se stát ctí každého mladého občana naší republiky, aby mohl v době

výkonu své nejčestnější povinnosti - výkonu vojenské služby - nosit stejnokroj naší pohraniční stráže. Stejně jako navazujeme na tradice našich strážců hranic, Chodů, budeme se učit a učíme se ze zkušeností našeho vzoru, sovětských pohraničníků, slavných ochránců hranic prvního socialistického státu světa. *(Potlesk.)*

Naše pohraniční stráž se musí stát nepřekonatelnou překážkou a zábranou pro všechny zrádné elementy narušující naše státní hranice, musí se stát bezpečnou zárukou nedotknutelnosti posvátných hranic naší vlasti.

Bude-li zákon přijat, bude nutno v patřičné míře a formě provádět propagaci pohraniční stráže zvláště mezi naší mládeží, ve školách, seznamování a výchovu všeho obyvatelstva v zásadách, že ochrana a ostraha státních hranic je povinností každého občana republiky.

Navrhovaný zákon pak ve svých 11 paragrafech řeší v podstatě tyto zásady: provádění ostrahy a ochrany státních hranic přináležejí do působnosti ministerstva národní bezpečnosti, které je uskutečňuje zejména pohraniční stráž; pohraniční stráž podléhá ministerstvu národní bezpečnosti, jsou do ní zvláště vybíráni příslušníci pracujícího lidu; příslušníci pohraniční stráže jsou postaveni na roveň vojsku, mají stejná práva a povinnosti; služba v pohraniční stráži se počítá jako služba ve vojsku a při výkonu své služby mají příslušníci pohraniční služby takové postavení, jako příslušníci SNB.

Paní a pánové, branný a bezpečnostní výbor projednal na své schůzi dne 4. července osnovu zákona o ochraně státních hranic a po bohaté a plodné diskusi ji jednomyslně schválil a doporučuje plénu NS přijetí zákona ve znění zprávy výborové. *(Potlesk.)*

Předseda *(zvoni)*: Děkuji panu zpravodaji. Ke slovu se přihlásil pan ministr národní bezpečnosti Lad. **Kopřiva**. Proším pana ministra, aby se ujal slova.

Ministr **Kopřiva** *(uvítán hlučným potleskem a povstáním poslanců)*: Paní a pánové, soudružky a soudruzi!

Zachovat mír a budovat socialismus v naší vlasti - to je v současné době podle pokynů presidenta republiky Klementa **Gottwalda** hlavním cílem našeho lidu a jeho vlády. Vládní návrh zákona o ochraně státních hranic, který dnes Národní shromáždění projednává, odpovídá zcela této politice.

O nutnosti střežit nedotknutelnost státních hranic není sporu; tomu nás učí jednak zkušenosti Sovětského svazu a jednak zkušenosti vlastní. Denně se přesvědčujeme o tom, že imperialistická část světa hledá a bude i nadále hledat všemožné cesty k navázání spojení se zbytky poražené reakce u nás, aby v nich živila naději na změnu režimu. My sice na jedné

straně díky existenci, pomoci, podpoře a záštitě Sovětského svazu a díky tomu, že většinou sousedíme s bratrskými lidově demokratickými zeměmi, můžeme socialismus budovat poměrně za výhodných podmínek; nesmíme však na druhé straně ani na okamžik podceňovat existenci a činnost agresivního imperialistického tábora války, vedeného Spojenými státy. Imperialisté se netají svou nenávistí k zemím tábora míru. Bylo by možno uvést celou řadu i oficiálních prohlášení imperialistických politiků o tom, že proti státům, které nastoupily cestu k socialismu, počítají se všemi prostředky, které mají po ruce. Časopisy na západě otevřeně mluví o různých plánech nepřátelské činnosti vůči těmto zemím.

V březnu letošního roku byl v americkém tisku uveřejněn pověstný plán X, který cynicky odhaluje záměry imperialistů. V těchto strategických plánech se konec konců počítá s rozpoutáním nové světové války. Imperialisté horečně zbrojí. Přikročili k remilitarisaci západního Německa bez ohledu na platnost mezinárodních dohod, které po porážce nacistů spolupodepsali. V tak zvané studené válce, kterou rozpoutali, sázejí hlavně na činnost svých zpravodajských centrál. V americké okupační zóně Německa a Rakouska rozmístili podél našich hranic své zpravodajské služebny a výcvikové tábory. Naverbovali do svých služeb gestapácké kreatury i naše domácí zrádce. Cvičí je k organisování sabotáží, diversí a vražd. S příkazy k provádění nepřátelské činnosti a k terorování našeho pokojného obyvatelstva vysílají je na československé území. Tito vycvičení vrahové počítají při své zákeřné, zločinecké činnosti s podporou zbytků reakce, která po drtivé politické porážce v únoru 1948 ztratila masovou oporu, svou věc v otevřeném politickém boji prohrála a uchyluje se, jak jí to prezident republiky Klement **Gottwald** již v únorových dnech předpověděl, do podzemí, aby odtud poškozovala naše budování a aby se při své podvratné činnosti dala do služeb zahraničních imperialistů a byla jejich agenty a špióny přímo řízena. Jestliže třídní zájem hnál kdysi vykořisťovatele a jejich spřežence u nás do náruče Hitlera, pracují dnes v žoldu jejich amerického dědice. Jejich poslední nadějí je válka, neboť dobře vědí, že jejich vlastní síly dnes již nestačí k tomu, aby se u nás vrátily jejich staré, zlaté časy, kdy lid poslouchal a vykořisťovatelé panovali. Veškerou svou naději skládají proto ve válku proti vlastní zemi.

Pravda, tyto naděje reakce jsou vzhledem k obrovské světové převaze sil tábora míru nereálné a předem odsouzeny k bankrotu. Nelze je však přehlížet. Ukazují, že reakce je pro záchranu svých třídních posic všeho schopna, že v zostřeném třídním boji na cestě k socialismu bude reakce ze svých řad rekrutovat diversanty a vrahy ochotné plnit příkazy svých zahraničních pánů, provádět sabotáže a páchat vraždy pokojných funkcionářů a budovatelů socialismu.

O naprosté zvrhlosti třídního nepřítele našeho lidu svědčí m. j. zejména nedávné bestiální zavraždění 3 členů NV v Babicích na Jihlavsku. Slovem, zkušeností nás učí, že je třeba přervat spoje domácí reakce s imperialistickou cizinou, že je třeba bděle a ostražitě chránit naše území před špiony a agenty, kteří k nám přinášejí instrukce k zasévání rozvratu, k brždění naší výstavby a k páchání vražd na našich lidech.

Do popředí vystupuje nutnost střežit státní hranice novým způsobem. S tím přirozeně dosavadní zákonná ustanovení, pokud se týkají ochrany hranic a pokud byla převzata do našeho lidově demokratického právního řádu z kapitalistických zákoníků, počítat nemohla a ani nepočítala. Kapitalistický režim za prvé republiky se převážně zajímal jen o hospodářskou ochranu hranic. Kapitalisté chránili státními hranicemi svou výrobu a své zisky. Celní orgány stíhaly většinou drobné lidi, kteří se dopouštěli pašeráctví. To ovšem neznamená, že by se na území předmnichovské republiky nezdržovali nepřátelští špioni a záškodníci. Naše země se tehdy hemžila cizími agenty. Tito agenti však neměli nikterak zapotřebí hledat ilegální přechod na naše území. Buržoasní vlády je vítaly přímo s otevřenou náručí. Vzpomeňme jen, s jakou aureolou spasitelství věnovala vládnoucí buržoasie různé ty zahraniční mise, které do naší země ze západu zvala. Vzpomeňme jen klasického příkladu s lordem Runcimanem v předvečer mnichovské zrady. Mimo to měli u nás zahraniční kapitalisté své hospodářské posice a z těchto míst pohodlně budovali politické a zpravodajské sítě a připravovali republice záhubu.

V současné době američtí imperialisté zaplavují své vasalské státy agenty a špiony všech formátů. Většina z nich může díky prodejnosti místní buržoasie vystupovat v legálním rouše úředníků Marshallova plánu a vojenských velitelů Atlantického paktu.

Hlavní zájem imperialistických zpravodajských orgánů směřuje však proti zemím tábora míru. Rozkvět těchto zemí a jejich socialistická výstavba znamenají nejen zúžení kapitalistické světové základny, ale jako příklad a vzor revolucionují utlačované a vykořisťované masy kapitalistických zemí a přispívají tak k dalšímu oslabení moci světového imperialismu.

Je proto lehce pochopitelné, že imperialisté mobilisují všechny síly a prostředky, které mají po ruce, a že se pokoušejí odtrhnout lidově demokratické země od Sovětského svazu a přivést je na cestu vedoucí zpět ke kapitalismu. Díky bdělosti lidu a komunistických stran utrpěly výpočty imperialistů již mnohé citelné rány. Postupně jsou odhalováni jejich zakuklení agenti nasazení do legálních posic. Odhalením skupiny **Šling**, **Švermová**, **Clementis** a spol.

zkrachovaly u nás v podstatě výpočty americko-anglických imperialistů na zvrát, který by byl obdobou titovské zrady v Jugoslávii. Naše úspěchy při odhalování agentů a špiónů nutí imperialisty, aby horečně lepili přetřhané sítě a budovali nové. Do této činnosti, jak se ukazuje, zapřahují plně své diplomaty a novináře, stále více a více jsou však odkázáni na služby agentů přecházejících ilegálně hranice. To platí pro všechny lidově demokratické země. Pro naši republiku to platí tím spíše, že stojíme na nejzašší výspě tábora míru a přímo sousedíme se západním kapitalistickým světem.

V poměru k sousedním kapitalistickým státům se od základu změnila u nás funkce ochrany státních hranic. Nejde již jen o ochranu výroby pomocí celní a poplatkové kontroly, nýbrž jde především o zajištění nedotknutelnosti našeho území a o zabezpečení klidného a nerušeného budování socialismu v naší vlasti. (*Potlesk.*) V tom spočívá základní význam návrhu zákona, který dnes projednáváme.

Chránit území naší republiky proti pronikání imperialistických agentů, špiónů, diversantů a vrahů, bdít, aby zločinné kontrarevoluční živly nemohly opouštět území naší republiky a hledat útočiště na kapitalistickém západě, který nám je vrátí zpět jako teroristy, je věcí všeho lidu, je povinností každého občana republiky. Jediným pánem a hospodářem v naší zemi je lid. Budovatelské úsilí lidu je zárukou toho, že se naše země bude rozvíjet v šťastný domov pracujících. Každý, kdo se odváží sáhnout u nás na vymoženosti lidu, musí počítat s tím, že to bude především lid sám, který ho odhalí a zneškodní (*Potlesk.*)

Gangsterské metody imperialistických agentů vyvolávají oprávněné rozhořčení našeho lidu. Díky podpoře lidu mají pak naše bezpečnostní orgány úspěchy při stíhání protistátních živlů. Pro náš lidově demokratický bezpečnostní aparát je právě při srovnání s policejními orgány buržoasního státu charakteristické, že se může opírat a opírá se o široké vrstvy obyvatelstva od něhož se mu dostává celé pomoci při zneškodňování nepřátel. V tomto směru je nám skvělým příkladem Sovětský svaz, kde díky bdělosti a ostražitosti lidu je práce cizích vyzvědačských agentur předem odsouzena k nezdaru. Tak jako hanebně zkrachovala kontrarevoluce v Sovětském svazu, tak je odsouzena k ztroskotání také u nás, protože i u nás naráží na nezničitelnou sílu lidových mas, budujících socialismus. Revoluční bdělost lidu je síla, proti které žádný nepřítel nic nezmůže. Bude proto při provádění našeho nového zákona o ochraně státních hranic hlavním úkolem všech poctivých občanů, všech stran obrozené Národní fronty, všech orgánů státní správy a národních výborů zvyšovat a prohlubovat revoluční bdělost lidu.

Návrh zákona o ochraně hranic počítá proto také ve svém prvním paragrafu se zásadou, že ochrana státních hranic je první povinností každého občana. Pokud jde o vlastní provádění ochrany našeho území, tu zákon ponechává jako dosud v působnosti ministerstva národní bezpečnosti. Z největší části střežili a dosud střeží naše hranice příslušníci Sboru národní bezpečnosti a třeba po zásluze ocenit jejich namáhavou službu. Na nejvíce ohrožených úsecích našich hranic vůči imperialistickému západu stojí jako pevná hráz pohraniční stráž. Štětává se zde s agenty CIC, vycvičenými k záškodnictví a k vraždám a neváhajícími používat při přechodu hranic zbraní, jimiž jsou vybaveni. Bylo by možno uvádět konkrétní příklady, kdy příslušníci pohraniční stráže, nedbajíce osobního ohrožení, zneškodnili nebezpečné ozbrojené zločince, přinášející na naše území instrukce, vysílačky, falešné osobní doklady, seznamy spolupracovníků, zbraně a hlavně peníze. Peníze jsou pánembohem imperialistů. Domnívají se, že je možno za peníze koupit vše. Kupují si však pouze jednotlivé zvrhlé živly z řad třídních nepřátel lidu, z řad bývalých vykořisťovatelů, z řad vesnických boháčů a jejich spřeženců. Za peníze mohou získat pro své úkoly jenom vyvrhele naší společnosti.

Vysoko je nutno ocenit vlastenectví poctivých pracovitých obyvatel našich pohraničních okresů, sousedících s americkými okupačními zónami v Německu a Rakousku. Shodou okolností stojí zde dnes jako v dobách pradávných, jako v dobách za husitů a Psohlavců na stráži bezpečnosti naší vlasti. V duchu slavných tradic našeho lidu spolupracují s příslušníky pohraniční stráže. Ruku v ruce s výstavbou pohraniční stráže bude třeba spolupráci s lidem dále rozvíjet a pečovat o to, aby v našem pohraničí žilo obyvatelstvo uvědomělé, oddané naší lidově demokratické vlasti a připravené mařit cizím agentům pronikání na naše území.

Návrh zákona o ochraně státních hranic je také právním výrazem nutnosti přebudovat pohraniční stráž tak, aby byla na výši úkolů současné doby. Návrh stanoví, že služba v pohraniční stráži bude napříště výsadou vybraných příslušníků pracujícího lidu. Není pochyby o tom, že být pohraničníkem, být strážcem nedotknutelnosti našich hranic je velkou ctí a výsadou, které se dostane jen nejlepšímu synu pracujícího lidu. (*Potlesk.*) Naše veřejnost bude v příslušnicích pohraniční stráže právem vidět přední bojovníky ve frontě třídního boje. Naše lidově demokratická republika dá útvarům pohraniční stráže vše, co je k výkonu služby nezbytné. Pohraniční stráž budeme budovat podle příkladu Sovětské pohraniční stráže. Cílem našich pohraničníků bude vyrovnat se svým sovětským vzorům. Je jisté, že silná pohraniční stráž, bojově a politicky dobře připravená, zneškodní z největší části zahraniční agenty,

pokoušející se pronikat do naší vlasti, již v pohraničním pásmu a bude tak velkou překážkou americko-anglickým imperialistům při uskutečňování jejich nepřátelských záměrů vůči naší lidově demokratické republice a vůči celému táboru míru. Naši pohraničníci si bojem s nepřátelskými diversanty a vrahy, kterým budou stále účinněji znemožňovat pronikání do naší vlasti, nepochybně vyslouží lásku a úctu lidu.

Důvody, které vedly vládu k vypracování návrhu nové zákonné úpravy ochrany státních hranic, jsou závažné. Jsme povinni všichni, ať již vláda, ať poslanci, ať každý občan, starat se o to, aby naše vlast byla pokojným a bezpečným domovem pracujících, aby bylo pokud možno předem zabráněno zločinné činnosti agentů a vrahů posílaných k nám ze zahraničí. Prosím proto, aby předložený vládní návrh zákona o ochraně státních hranic byl schválen. Děkuji zároveň při této příležitosti všem příslušníkům našeho pracujícího lidu za pomoc, kterou denně poskytují orgánům národní bezpečnosti při ochraně našeho lidově demokratického zřízení. Děkuji i vám, poslancům našeho lidu, za zájem, s kterým se vládní návrh zákona o ochraně státních hranic setkal při projednávání v branném a bezpečnostním výboru a setkává i nyní v plenární rozpravě.

Jménem všech příslušníků pohraniční stráže i Sboru národní bezpečnosti prohlašuji, že důvěru, kterou nám pracující lid věnuje, nezklameme a že budeme dále a s ještě větší silou a houževnatostí bojovat po boku lidu a ve spolupráci s lidem proti všem nepřátelům našeho lidově demokratického zřízení a přispívat tak k zajištění míru a výstavbě socialismu v naší vlasti. *(Hlučný potlesk.)*

Příloha č. 4

Příloha č. 5

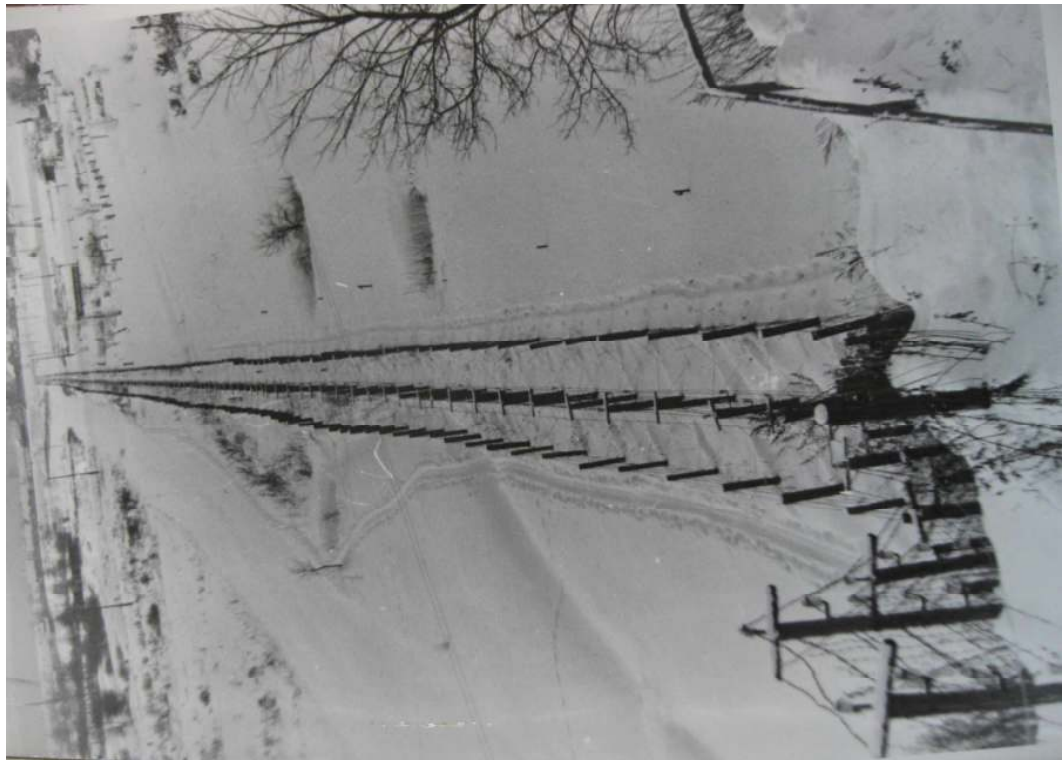
Příloha č. 6

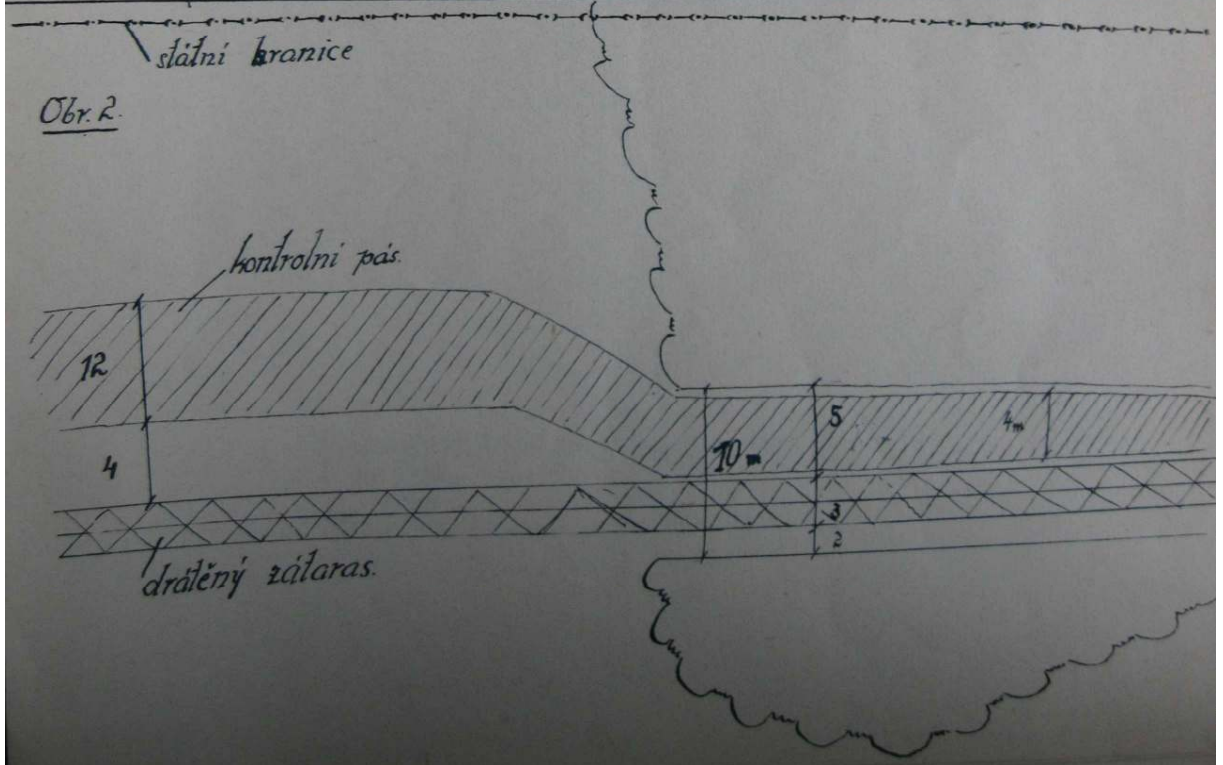
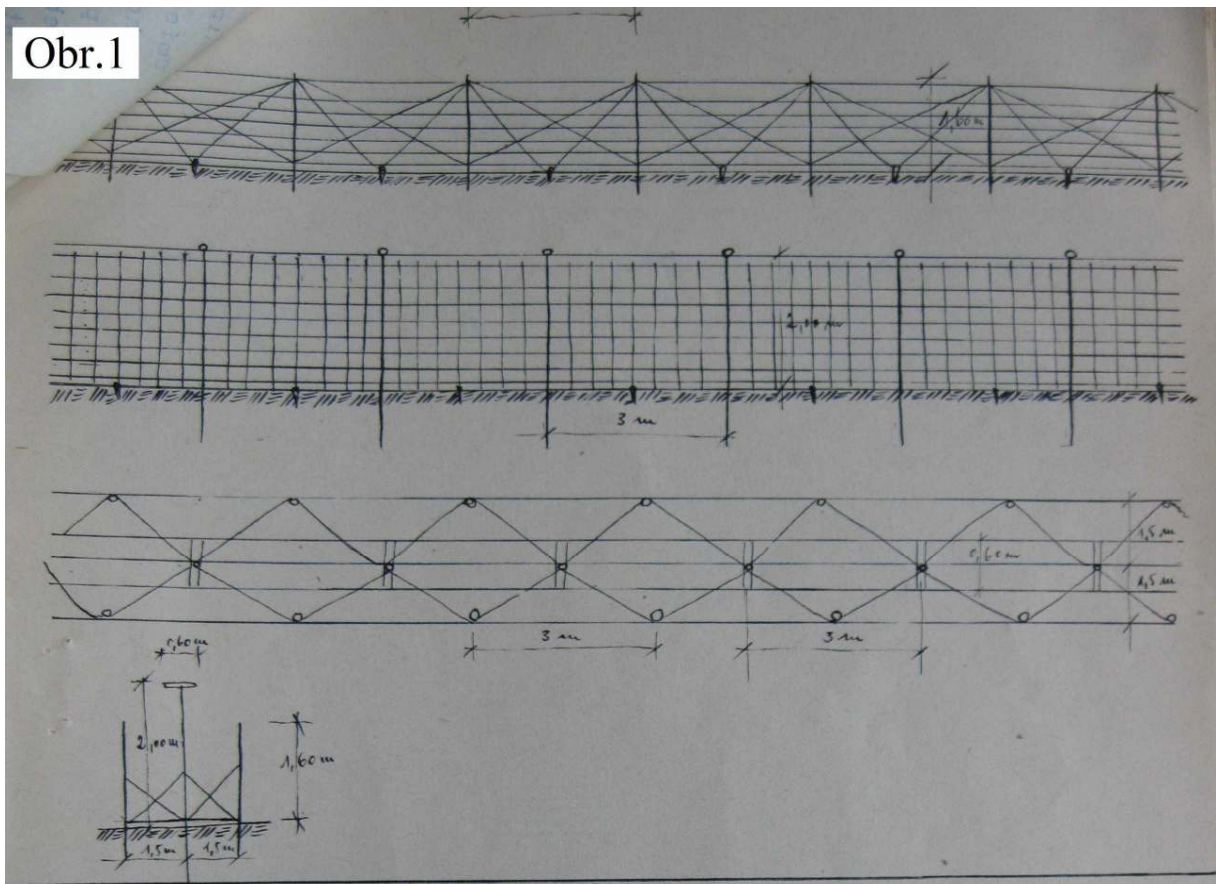
Příloha č. 7

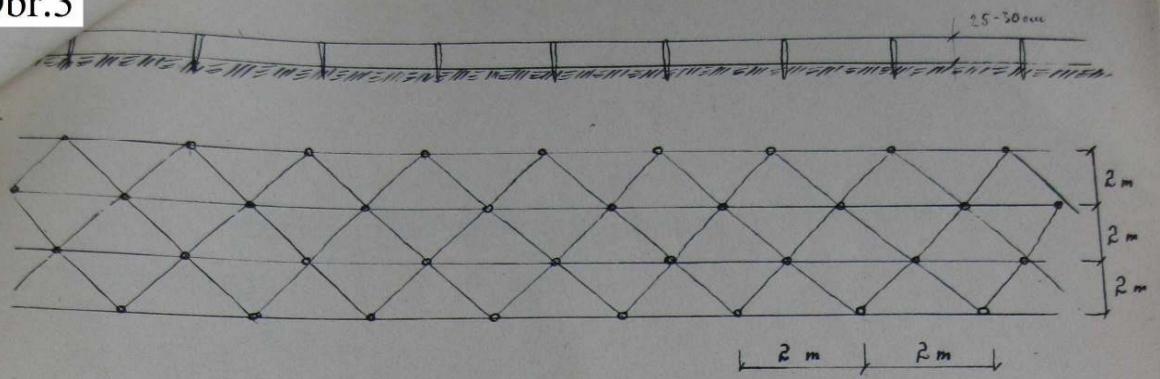
Příloha č. 8

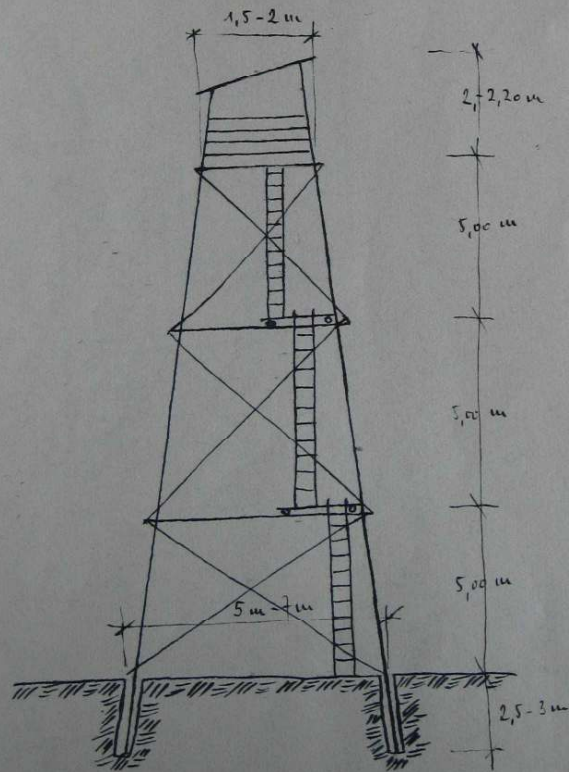
Obr. 1

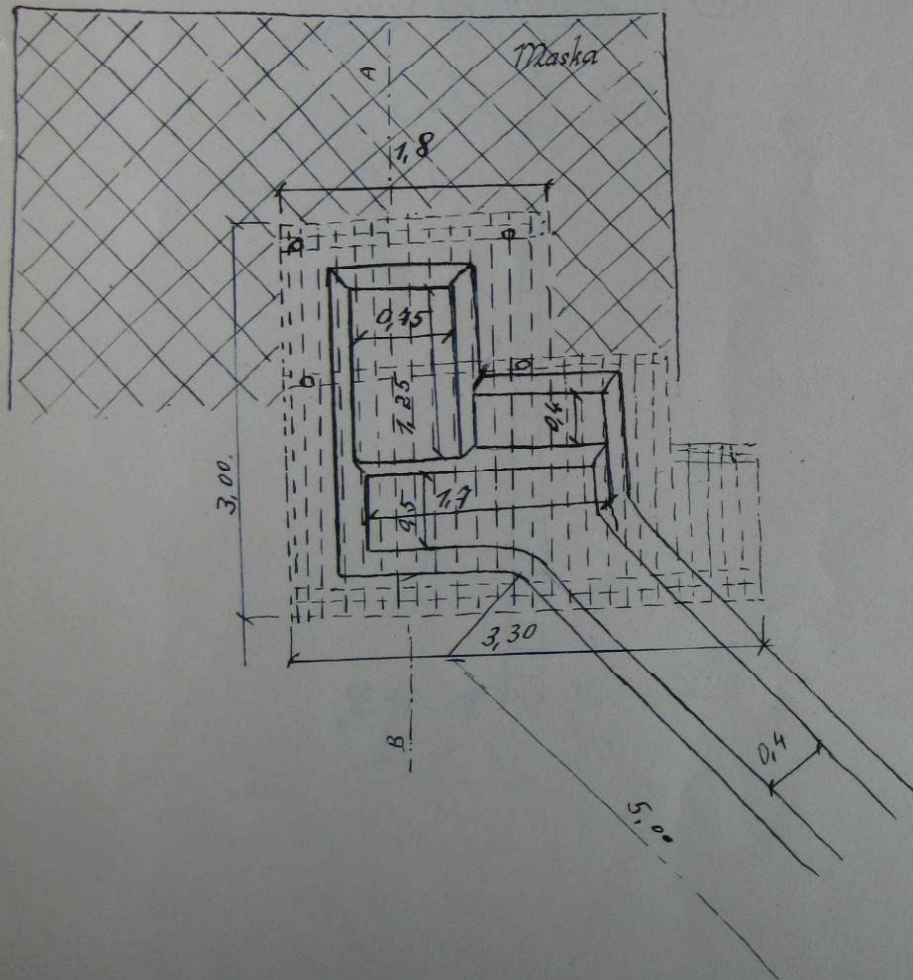
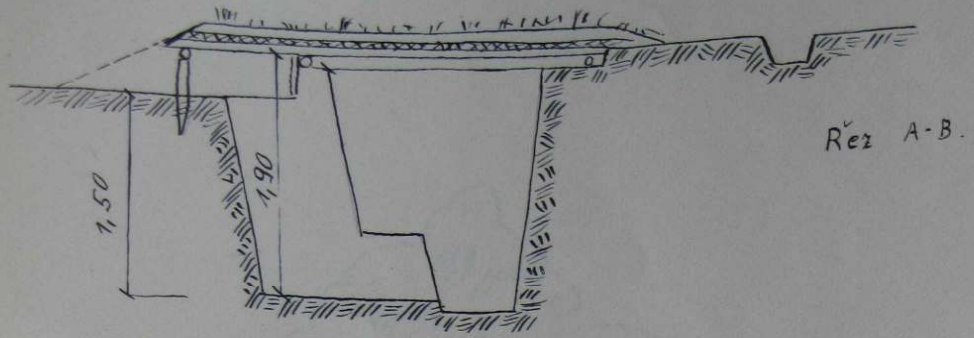
Obr. 3

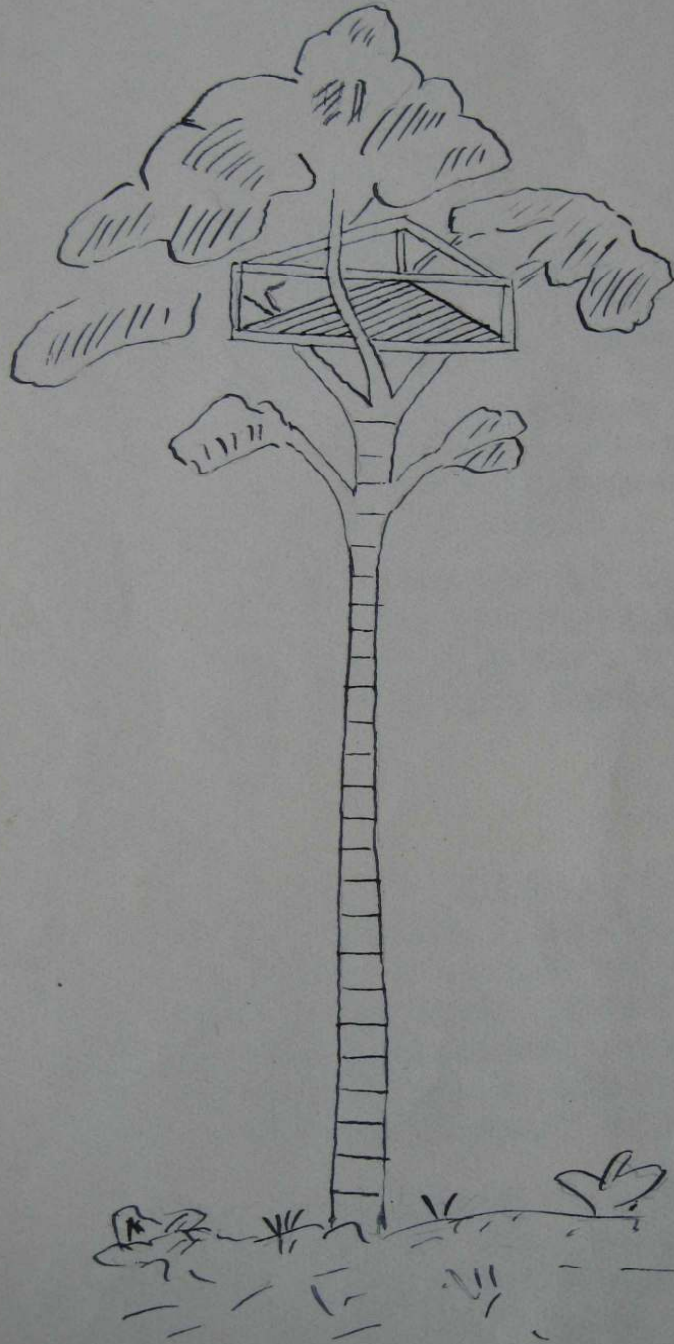
Obr. 4

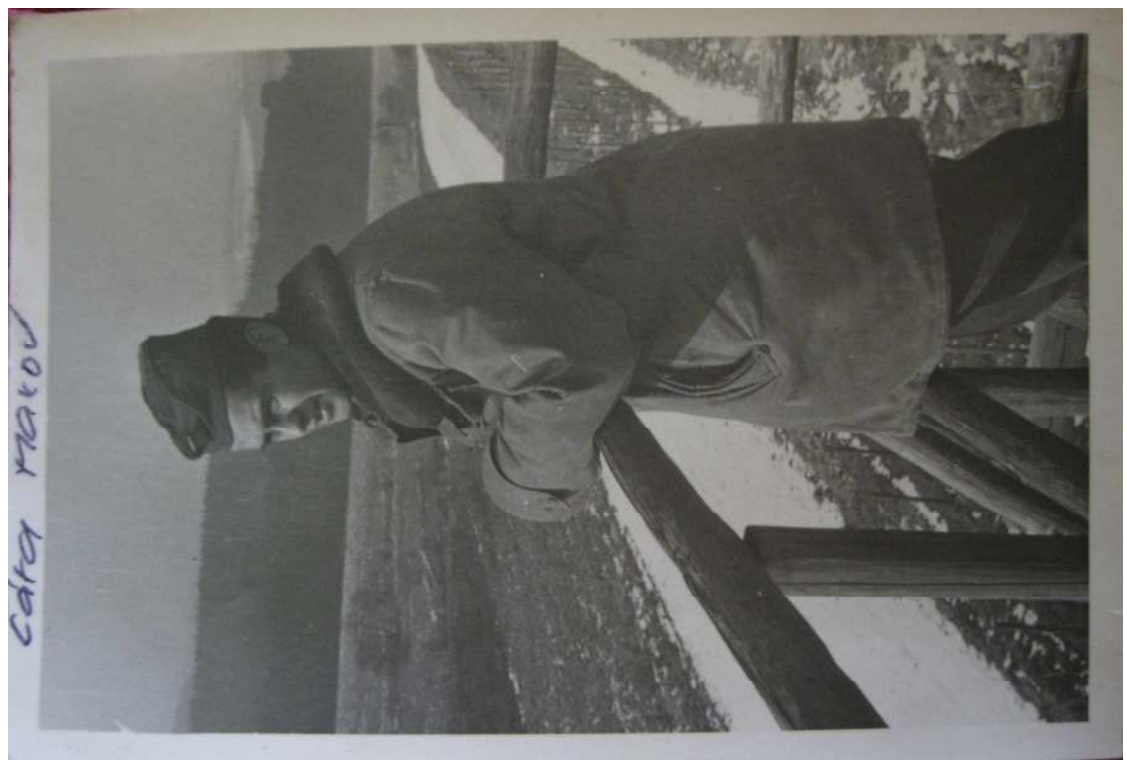
Obr.5

Obr.6

Příloha č. 12

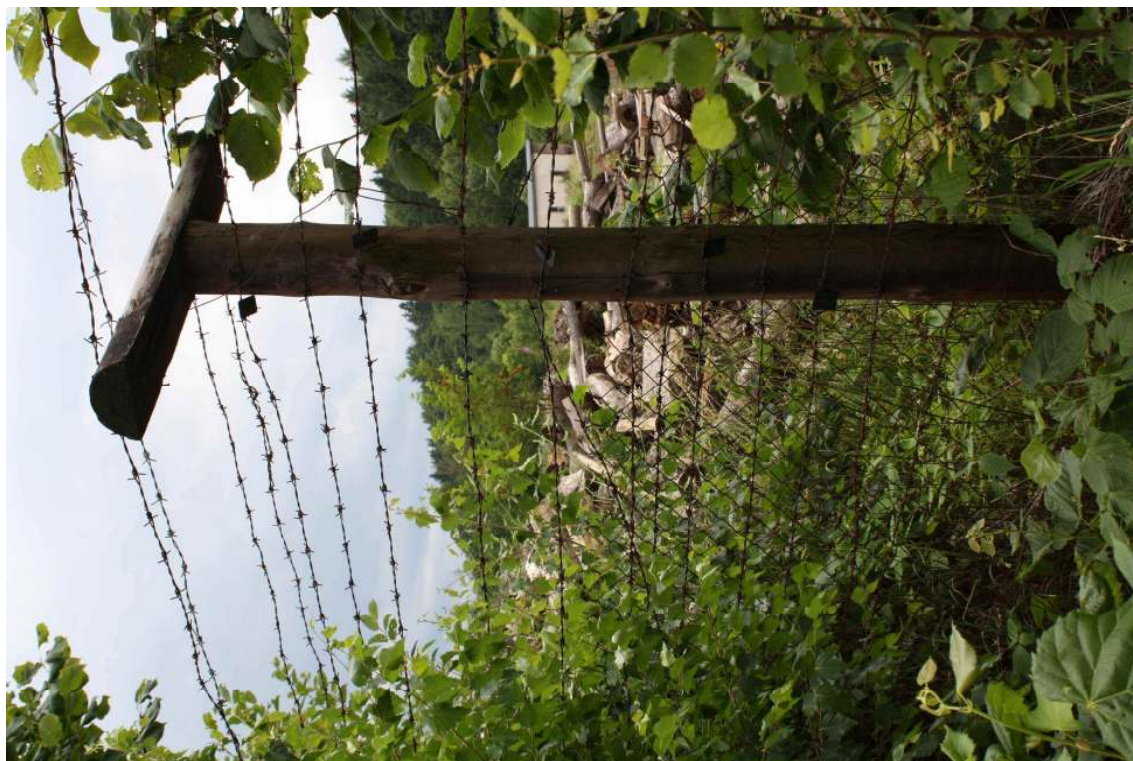

Příloha č. 13

Nemanice

Maxov – signální stěna

Všeruby

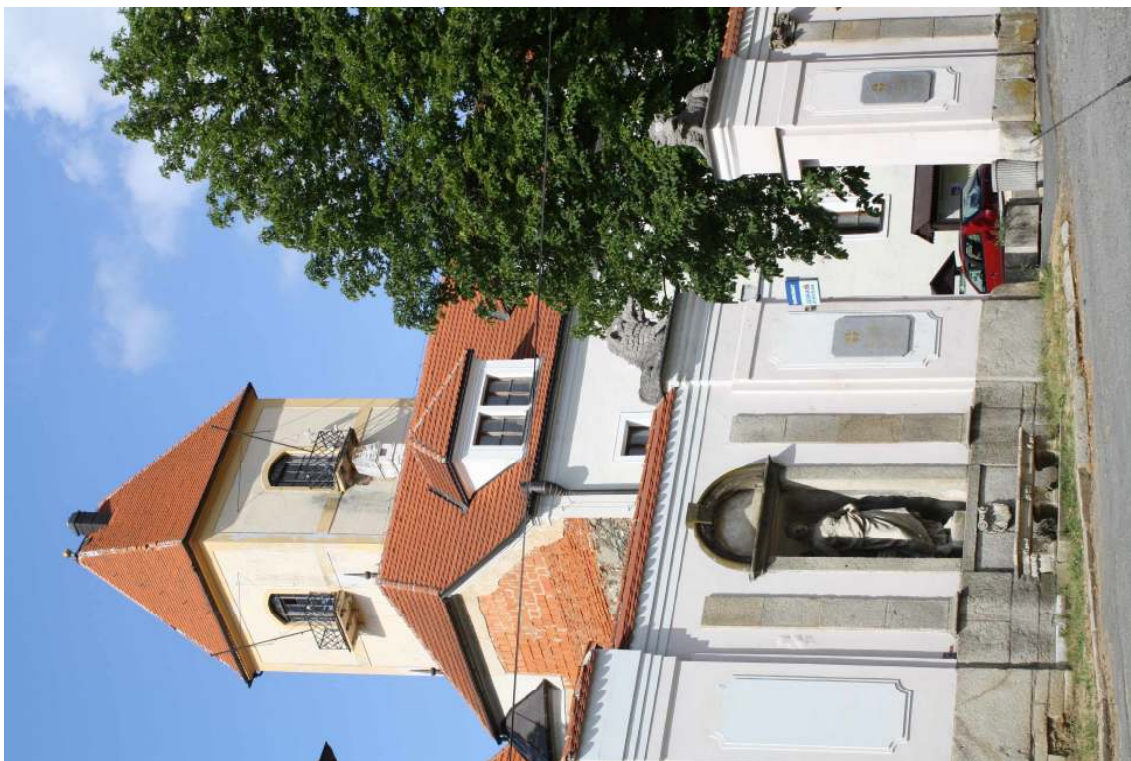
Kout na Šumavě

Trhanov

Poběžovice

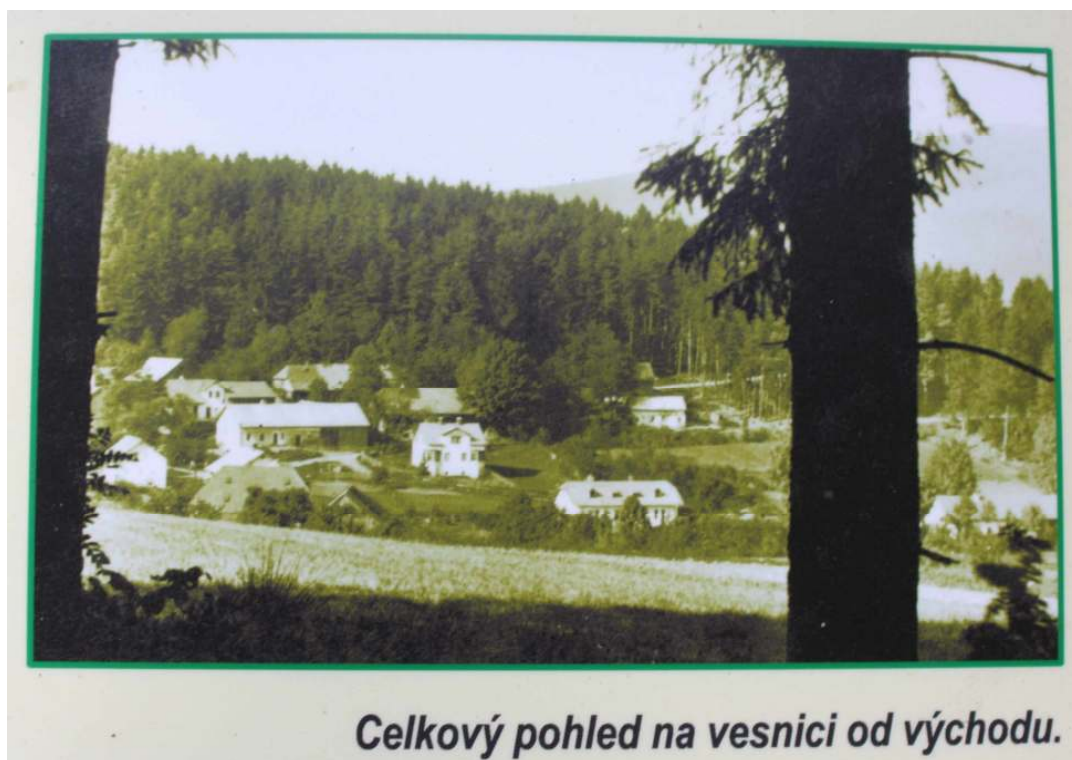
Příloha č. 14

Mýtnice

Pila

Příloha č. 16

Příloha č. 17

Přepis částí rozhovoru s Jiřím Minaříkem, 5. května 2010

Kádrový posudek

J. M.: Narodil jsem se v roce 1938 v Holešovicích, v Praze 7. Tam jsem chodil do základní školy, do měšťanky. Po té měšťance jsem chtěl jít..., po té závěrečné zkoušce jsem chtěl jít do automobilové průmyslovky do Mladé Boleslavi. Jelikož jsem byl z úřednické rodiny, která nebyla dost kádrově dobrá...

E. P.: Můžu se zeptat, a to jsme v kolikátém roce zhruba? 1953?

J. M.: 1953-1955 jsem se učil. Takže do roku 1953 jsem absolvoval tu základní školu a měšťanku, ještě za mne. Chtěl jsem jít na průmyslovku, tam mne nevzali, protože táta byl úředník, máma byla úřednice a já měl kádrový škraloup. Sestra moje mámy od roku 1935 žila v Düsseldorfu v Německu. To se táhlo se mnou a navíc ze strany mojeho dědečka Holečka, který pocházel z Hořovic, odešlo dvanáct dětí do Vídně. A tam obsadili veškerá kožešnictví, která ve Vídni tenkrát byla, takže Holeček tam byl pojem u kožešníků. To všechno oni o mně věděli a řekli: „Ne, ne, hochu, ty na žádnou průmyslovku nepůjdeš a máš tady jedinou možnost jít do Tábora na zedníka, do Kladna na nějakého hutního zedníka.“ Takhle mi to nabízeli. Já s tím měl velký problém, táta s tím nemohl udělat absolutně nic, ačkoli dělal na Akademii múzických umění účetního.

Výcvik roty řidičů a politické školení v Poběžovicích

J. M.: Ale to ostatní, co tam bylo (na brigádě v Poběžovicích), ti velitelé čet, rot, to byli zkrachovalci, opilci, který hledali u Pohraniční stráže nějaký jídlo a byt. Politruka jsme měli nějakýho Turka, ten byl věčně vožralej, to, co nám tam vykládal, to bylo pro nás super, protože jsme tam chrápali na pévéesce, což byla taková místnost, politicko-výchovná světnice. Tam jsme dostávali takové příručky – „Stalin je hvězda, Gottwald je hvězda, Barák je hvězda“. Ale se mnou tam byli lidi, kteří byli naprosto dementní, tam byli kluci, kteří poprvé jeli z nějakých Nízkých Tater vlakem, a ti nevěděli vůbec, kdo je co. A když byly potom nějaké ty předzkoušky, než byly ty závěrečné, tak když se jich někdo zeptal, kdo je prezidentem republiky, tak třeba ten Servátka, ten byl zrovna z těch Tater, tak řekl: „Pan desátník Klimeš.“ To byly horory, to se prostě nevidí. Ale tam se začalo vidět, že něco v pořádku není, ten zámek se doslova devastoval. My jsme chodili na obědy do zámku a tam byla umístěna 9. brigáda Pohraniční stráže Poběžovice, která zdevastovala celý ten zámek

takovým způsobem, že to ještě dnes nemohou dát dohromady.

Pohraniční rota Maxov

J. M.: Ona byla ještě zima v plný parádě, já tu motorku neměl, ta byla na prapoře, tak jsem začal chodit do služeb s těma klukama, s mazákama. Musím říct, že s žádným z těch kluků jsem problém neměl. Byli to samí Slováci, pár Moraváků, z Prahy nikdo. Nikdo mi neřekl ani „ň“, že jsem Pražák, protože ta fobie je, vždycky byla. Začal jsem chodit do těch služeb s těma klukama. Oni mne oťukávali, já se choval normálně. Některý už mi řekl: „Hele, tak mi tykej, si tady nebudeme hrát na něco támhleto.“ Chodil jsem hlavně s třema Slovákama, Brozák, Stolár a ještě jeden. S těmi jsem se dostal do styku.

A byl jsem tam tak tři neděle a měl jsem odpolední volno. A najednou mě zavolal dozorčí, tenkrát to měl politruk Váchal, a říká mi: „Hele, máš tady jednání, jdi do kanceláře.“ A tam přijel nějaký kapitán, Stříkač se jmenoval, ten byl od kontrarozvědky. A teď to spustilo: „Jak to, že máte tetu v Německu? Jak to, že máte příbuzný v Rakousku?“ A už to začlo. Já jsem říkal: „Já jsem to všude psal. Co chcete ode mne?“ A teď on byl z toho blbej. Teď nevěděl, jestli uteču, neuteču, někoho zastřelím... Já jsem říkal: „Heleďte, já jsem to všude psal. Co ode mě chcete? Já je tam mám, zatím jim nepíšu, až se vrátím z vojny, tak jim budu zase psát,“ jsem říkal, „proč mne takhle pronásledujete?“ „Já tě nepronásleduju, já vás nepronásleduju, ale musíme mít v tom pořádek.“ Teď se ptal, kde ta teta bydlí a kde bydlí můj bratranec a kde jsou ti příbuzní v tý Vídni. Já jsem říkal: „Tak si vemte telefonní seznam v tý Vídni, já je neznám, je jich 12 celkem, viděl jsem se se dvouma, když byli v Praze. A nazdar, co ode mne chcete víc? Já vím akorát o jednom bratrancu, který opravuje ve Vídni tramvaje, a to je celý. A tu tetu jsem od mýho narození, kdy mi dělala kmotru na Smíchově v kostele, jsem ji neviděl.“ No tak dobrý.

A večer jsem šel s nějakým Stolárem, s tím Slovákem, k čáře na ty dráty a ten mi říká: „Hele, tady si složil maturitu.“ Já říkám: „Jak to?“ „No, protože já byl nahoře na půdě, když ty jsi byl s tím Stříkačem, takže my nic proti tobě nemáme, já jsem poslouchal všechno, co jsi říkal.“ Takhle to tam chodilo. Od té doby jsem věděl, že tam je nějaký mechanismus, do kterýho se člověk musí zařadit. Ta služba stála na prd, protože když byla zima a dostaly se takové čtyři hodiny u toho drátu, tak se nedalo moc sedět. A tam jsme měli takové spojařské studny, na těch jsme seděli a kouřit jsme nesměli, ale tam se kouřilo. Protože to se naučíte, že ten oheň nikdo nevidí, že to máte v dlani takhle, protože to je vidět do dálky, ale o to nešlo. Nám na

těch Němcích vůbec nezáleželo, nám záleželo, aby nás někdo nepodělal z těch důstojníků. My jsme tam měli na rotě čtyři důstojníky: Macháčka velitele, nějakýho Hečka Slováka, nějakýho Kratochvíla a politruka Váchala. Pak tam byl ještě staršina nějaký Blažek. Z nich nejlepší byl ten Kratochvíl.

J. M.: Najednou se to začalo šetřit s těma mýma příbuznýma, takhle to trvalo do podzimu a pak najednou přišel rozkaz, abych si sbalil věci, sedl na motorku a přijel do Kouta. Co jsem mohl dělat. Macháček, ten velitel roty, my jsme mu říkali „Kocour v botách“, to je ještě dneska podplukovník v Poběžovicích. Tak to řeknu...

Tak jsem jel do toho Kouta, do toho zámečku tam, a tam přišel Bureš, velitel autoroty, a říkal mi: „Budete jezdit se sanitou s doktorem Vítkem. Tady odevzdáte motorku vojínu Kolymu, ten ji dá dohromady a přijde jiný motošroub na Maxov.“ Jsem si říkal: „Dobry, nic horšiho nemůže bejt.“ Ale jak mne představili na marodce tomu doktorovi, tak jsem si říkal: „Ty vole, to máš vyhráno.“ Tam byl lapiduch nějaký Bohouš Zahradníčků, ten byl z Českých Budějovic, absolutně supovej kluk. Teď tam leželi nějakí kluci, protože tam byly různé úrazy.

Převzal jsem to auto a řekli mi, že mám den, abych si to dal dohromady. Tak já jsem na dvoře vyndal sedadla, všechno vyčistil, umyl, dolil oleje, nafoukal pneumatiky. A večer jsem šel na ošetřovnu, tam byl ten Zahradníček, ten lapiduch, a říkal: „Hele, budeš spát se mnou v týhle místnosti.“ Tam jsme spali dva, nádhera, protože já předtím spal na místnosti, kde bylo deset lidí. Jsem říkal: „Dobry.“

A teď jsem se dostal do takové společnosti, tam byl líh a byly tam trestě a z toho lihu a trestí se dělal chlast. A jelikož toho doktora a tu ošetřovnu potřeboval celý prapor, tak tam byl absolutní dostatek jídla kvalitního z té kuchyně, protože ti kuchaři si to tam předcházeli. To mi celkem bylo jedno, protože já nebyl nějaký žravec. Ale začal mi ten normální život, že jsem začal jezdit po těch rotách s tím doktorem, takže jsem sjezdil všechny ty roty, ale nejenom prvního bělskýho praporu, ale jezdili jsme i na planskou brigádu – na Rozvadov, na Vašíček až po Tachov. A brávaly se třeba vzorky vody, jídel. A furt byly nějaký průsery, furt si někdo něco udělal. Takže jsem začal jezdit Kout, nemocnice v Domažlicích, do Plzně a tradá. A když jsem jezdil do té Plzně, tak za mnou chodili lidi: „Kup nám tohle, kup tohle, přivez tohle a támhleto.“ Takže za chvíli jsem byl v takovém řetězu, na který ta armáda nebo ta Pohraniční stráž absolutně neměla, protože my jsme si žili svým životem.

J. M.: Viděl jsem tam (na praporu) chování těch lidí, všichni to byli negramoti a navíc opilci. A jeden udával druhého.

J. M.: A pak jsem viděl, když se mi to blížilo ke konci, že jsou tam velký rozdíly, z těch starých důstojníků, kteří sloužili u první pohotovostní sestavy, a mezi těma, co tam přišli potom z učiliště z Bruntálu. A to samý bylo mezi náma, ti první 1951, ta první sestava až do roku 1955, ti už neexistují, to je všechno pod zemí. Já jsem byl v sestavě 1957-1959, vlastně do října. A to byla už taková..., ti kluci nevěřili tomu, co se říká, věděli, že jsme koncentrák, republika jako koncentrák zadrátovanéj, že tam nejsme kvůli tomu, abychom hlídali nějaký agenty, vůbec žádný, to neexistovalo, tam nechodili.

Akorát naši kontráši přes ty poklopy, přes ty spodky pouštěli lidi do Německa, to byli agenti. Pak přicházeli zase, vždycky hlídku poslali pryč. Řekl starej: „Hele, jděte.“ Mně se to stalo jednou s tím Stolárem, s tím Slovákem. Přijela ta kontrarozvědka, poslali nás na styk s rotou Všeruby, tam baterky, nějaký blbec v kožeňáku vylez pod tím poklopem, oni ho doprovodili, přišli zpátky. Protože pod tím drátákem byly podchody. A Stolár mi říká: „Hele, to je zase nějaký agent.“ A od nás nikdo neutíkal.

Já zažil jedinou věc na tom Maxově, že nás v noci asi v půl jedný vzbudili, že jsme měli udělat zátah hranice ve vzdálenosti dva kilometry od toho drátáku v lese. Skutečně, my jsme tam byli až do rána do deseti hodin a pak jsme se teprve dozvěděli důvod: nějaký dva Poláci utíkali a chtěli tady přes nás ven. A největší prča byla, že ti dva Poláci seděli nad tím koutským štábem, vedeným tím Nozarem, na stromě a poslouchali všechno, co oni tam to (říkali). Pak stejně utekli. Prostříhali dráty. Ale ony některé úseky byly takový, že je stříhat ani nemuseli, protože tam byly potoky. A když se ta voda zdvihla, tak vyrazila ten elektrický proud. Stačilo počkat, až zaprší, tam v Českém lese, na Šumavě se to zdvihá strašně rychle. To se nedalo jinak udělat. A když se tam dávaly dráty, tak se tam nahradily kůly a takhle vznikla tam přehrada, ale stejně se to rozteklo do toho potoka a stejně to vyhodilo (proud). To byly problémy.

J. M.: Proud běžel denně tak dvě tři hodiny maximálně. Nám to bylo jedno, protože tam nikdo nešel, my jsme to věděli. Protože když jste nastoupil do hlídky, tak vám ta předchozí hlídka řekla: „Hele, my jsme to prošli, prosvítli.“ Tak my jsme to za půl hodiny prošli, prosvítli,

nikde nic. A když jsme to předávali další hlídce, tak jsme to prošli, prosvítili. A my jsme byli rádi, že to můžeme jít projít, protože jsme nemrzli.

J. M.: A pak jsme tam měli jeden těžkej průser. To bylo mezi Všerubama a Maxovem. Ženisti vyhazovali baráky do vzduchu a dali nálož od jednoho baráku k druhému. A asi pět kluků nalezlo do toho jednoho baráku, přijel tam nějaký blbec a tam byla ta nálož, on to spojil a ti kluci tam zemřeli. My jsme tam přijeli, přijeli tam hned ti kontráši, to jsme tahali cáry, to bylo na blití. To bylo 1957 za mne.

J. M.: V 1975 jsem mluvil s některýma klukama, který šli na ten Maxov na cvičení – Mirek Prokop, Jirka Dlabola, nějaký Chuchvalec, to je ten, co mi tohleto fotografoval, s tím jsme sloužili, to byl výborný kluk taky. A ti tam byli asi dvakrát na cvičení a říkali, že to tam je ještě daleko horší, že ten dril tam byl takovej. U nás nebyla žádná šikana, nic, to musím říct. Tam jsme se každý postarali o sebe a nazdar. Protože u nás byla výhoda, my jsme fasovali ostrý a ten kluk, s kterým jdete do služby, buď na vás spoléhal, nebo kdyby na vás někdo rajtoval, což se stalo na jiných rotách – na Železný, na Paadorfu, že ho zastřelil a utekl, toho kluka, co ho tam jako driloval. U nás tohle nebylo.

Já si pamatuju, že když jsem přišel na ten Maxov, tak jsme dostali hlídku s klukem Jelínkem, který byl od Pardubic. On byl můj mazák jako, ale byl takovej milej a šli jsme na hlídku do těch vesniček, který byly v tom hraničním pásmu. Ono se tomu říkalo pořádková hlídka. To jsme měli na čtyři a půl hodiny. A na tom Mlejnečku, tam byla taková hostinská, malá chaloupka tam byla, jsme tam udělali asi tři piva a vypadli jsme, aby nás tam neviděl starosta, protože ten by to práskl. Ženská nám povídá: „Hele, kluci, už jděte zadem.“ Tak jsme šli. A seděli jsme v tom lese a já si hrál s tím samopalem a vyšly mi čtyři rány. A teď to tam foukalo takhle do toho... Já z toho byl vyděšený, ten Jelínek taky. Ale neztratil vůbec rozvahu, řekl mi: „Rozeber ho, vyndej zásobník.“ Já jsem ho vyndal a teď jsme ho vyčistili trávou, aby tam nebyl popel... A přišli jsme domů a tam měl nějaký kluk dozorčího, to byl Slovák nějaký, a Jelínek mu říká: „Hele, já potřebuju čtyři náboje.“ Asi za deset minut jsme je měli, on je někde sehnal, tam měli zašitý náboje. Tak jsme to tam nacpali do toho zásobníku. Protože večer důstojník chodil a takhle zkoušel dřevem, jestli jdou stlačit. A když to nešlo, tak bylo jasné, že je to plný, to bylo na péro. Tak takhle mne tenhle kluk zachránil a za tři neděle dostal dovolenou, máma mu poslala, že mu koupili motorku 350 Javu. A z té dovolené se

nevrátil, v Pardubicích se zabil na tý motorce.

E. P.: A můžu se zeptat, co by vám udělali, kdyby se na to přišlo? Jaké byly tresty?

J. M.: Před prokurátora vojenskýho. Použití zbraně – to by byla Libava, tam byl trestný prapor, takový rok. To nebylo dobrý. A do civilu by to potom bylo hrozný, to by mne nikde nevzali. Tenkrát to bylo hrozný. Si nedovedete představit, co to bylo. To bylo samý kádrování.

E. P.: A to jste říkal, že jste měl špatný kádrový posudek, jak to, že vás vůbec vzali k Pohraniční stráž? To zjišťovali až na místě?

J. M.: Já si myslím, že první chyba byla tady na vojenský správě na Praze 7. A pak to zjišťovali tam, když ty papíry přišly. Na brigádě, těm to bylo jedno. Já přijel do Bříkova, oni potřebovali osmdesát lidí k řidičům - výcvikový tábor Poběžovice, tak mne tam prdli. Tam se nikdo o nás nestaral, si říkali, to je jejich věc. A ti kontráši, oni působili na brigádě, ale ti byli jiní, ti dělali špionáž v Německu, ti chodili přes hranice a měli u Němců různý důvěrníky. Ti lidi z těch statků, které byly za čarou, ti byli informanti StB. Oni vždycky zaplatili něco, tenkrát ještě nebyl v Německu blahobyt.

J. M.: My jsme tam měli kluka na Maxově, nějakého Rost'u Bahlejů, on koktal a byl spojař. A on nám zavedl z rádia do polštářů, my jsme měli takový pojítka, když jsme telefonovali z tý čáry na rotu, co se děje, co se neděje. A on nám z nich udělal takový reproduktory a my jsme to dali do polštářů a nám hrál od rána do večera Laxenberg. A vždycky, když přišel blbej Macháček nebo Váchal, tak jsme to vypli, rozhodčí to vypnul. Jak odešli, zase. Protože oni bydleli v jiném baráku, tam měli ty manželky a svý děti. A nakonec na tom Maxově jsem zjistil, kdo z mých spolubojovníků má poměry s manželkami těch důstojníků.

J. M.: Byli důstojníci, poddůstojníci a vojáci. Váchal byl od své náтуры línej, jak nevím co. Radši někam do prdčic. Tak řekl Dvořákovi: „Půjdete na louku a bude politický školení mužstva. A přečteš jim tam z tohodle tohle.“ To měli nějaký příručky ti politrucci. A tenhle Dvořák tam přišel, všichni si lehli do trávy, sundali si bundy a chrápali. A teď tam četl tyhle ty pitominy, prostě jako to bylo marxismus leninismus, takový VÚML vojenský. A z toho se dělaly zkoušky, prověrky. A tam byly scény, ti kluci ze Slovenska, ti byli úplně blbí, ti nevěděli, co to je komunismus a kapitalismus, nic. Kdo je prezident? Desátník Drápek. Tam se nemohli naučit... My jsme měli náčelníka hlavní politický správy v Praze plukovníka Pimparu, což byl figura, to se prostě nevidělo. Byly prověrky, přijeli ti z toho praporu, tam byl

nějaký dohlížitel z brigády, byli jsme na tý pévéesce. A tam byl Slovák Gaži, ten byl takhle udělanej. A oni mu dali otázku: „Kdo je náčelníkem politické správy Pohraniční stráže?“ A on řekl: „Plukovník Pimpas.“

J. M.: Vozil jsem taky filmy. My jsme tam měli promítání. Tam byl jeden kluk, který byl v kurzu promítačů, byla tam pěkná promítačka a vždycky jsme si posunovali ty filmy ty roty navzájem nebo s praporem. To byly český filmy. Na to hodně kluci chodili, protože měli dvě hodiny třeba čas tam se podívat na něco jiného. A taky se tam stávalo, že kluci zůstali na film a měli být třeba i u drátů. To hlavně u Blažka, protože ten vždycky spal, ten byl tvrdej. A jsem říkal: „Hele, půjdete pozdějc, kluci už jsou zpátky.“ Anebo v tom byl zmatek taky někdy. Ale nikdo nikdy nic nepráskl, u nás byla výhoda, že nikdy nikdo nic neřekl, protože jinak by ti kontráši, ti by se zbláznili. To byli blbci první třídy.

Před kontrolou rychle na pořádek dbáš,
a uděláš to, co jindy neděláš,
předvedeš jim aspoň pro dnešek,
jak umíš dbát o svůj zevnějšek.

★
«Pohotovi k boji? — Samozřejmě!
Celá baterie připravena bojovat.»
(Vždyť zatím všechno dohoníme,
než se k nám přijdou podívat.)

Kdo na učebně látku prospáváš,
dnes ukaž zájem nevšední:
Viš-li něco, hlas se pravou,
jinak levou pozvedni.
Družstvo potom — jediný les rukou —
nemůže být poslední.

★
Co se nikdy nestalo,
v diagramu dovíš se pak náhle.
Polekáš se nemálo —
setnina že naráz výtečná je.

Pro koho film svůj natočený máš?
— ne sobě — nepříteli pomáháš.

DESÁTNÍK IVO PRÍLESKY

HRANICE PO JEJICH VZORU JI

STŘEŽ

**JSEM PŘEMĚN NA ROZKAZ PŘEDSĚDŤA
A VÍŠ, ŽE JAKÝKŤ ČESKOSLOVENSKÉ KADYKOLI
BRÁNÍ SVŮJ VĚST — LIDOVÉ DEMOKRATICKOU
ČESKOSLOVENSKOU BRÁNIT MUŽNĚ A UDANĚ.
PRÁHAMI, ŽE JIŽNĚ A ŽE NENUDU VÁMAT NA
PŘEDNÍ ČÁSTI, ŽE JIŽNĚ A ŽE NENUDU VÁMAT NA
SADTI V SVŮJ ŽIVOT K DOSAZENÍ ÚPLNĚHO VÍTEZ.
STVI NAD NEBRITELM...**

DESATNÍK JANK MICHAL A SVYKODNÍK KLČO MARTIN
Jank Michal a Klčo Martin byli v roce 1945 vyznamenáni Medailí za chrabrost a odvahu. Jank Michal byl vyznamenán za své zásluhy při obraně Prahy, Klčo Martin za své zásluhy při obraně Brna.

DESATNÍK TEME JAN
Teme Jan byl vyznamenán Medailí za chrabrost a odvahu za své zásluhy při obraně Prahy.

DESATNÍK KAML A DEŠATNÍK
Kaml a Desatník byli vyznamenáni Medailí za chrabrost a odvahu za své zásluhy při obraně Prahy.

DESATNÍK KAREL A DEŠATNÍK
Karel a Desatník byli vyznamenáni Medailí za chrabrost a odvahu za své zásluhy při obraně Prahy.

DESATNÍK EDDY ALOR
Eddy Alor byl vyznamenán Medailí za chrabrost a odvahu za své zásluhy při obraně Prahy.

DESATNÍK RIKA RICHARD
Rika Richard byl vyznamenán Medailí za chrabrost a odvahu za své zásluhy při obraně Prahy.

HRANICE PO JEJICH VZORU JI

ZA NEDOTKNUTELNOST STÁTŇNICH HRANIC, ZA BEZPEČNOST NAŠÍ VLASTI!

P HRANICŇNÍ STRAŽ!

Těsně za státní hranicí, v blízkosti hranice, v blízkosti hranice, v blízkosti hranice...
 V rámci své činnosti hraniční strážník sleduje a hlídá státní hranici, která je základem naší suverenity a bezpečnosti. Jeho úkolem je chránit území naší republiky před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu. Hraniční strážník musí být fyzicky zdatný, vytrvalý a schopný čelit nebezpečím. Jeho práce je náročná a vyžaduje vysokou koncentraci a pozornost. Hraniční strážník je hrdou osobou, která stojí v čele naší obrany a ochrany našeho území.

Na hraniční strážce čeká tvrdá práce. Musí být připraveni na každou situaci, která se může stát. Jejich úkolem je chránit naši zemi před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu. Hraniční strážník musí být fyzicky zdatný, vytrvalý a schopný čelit nebezpečím. Jeho práce je náročná a vyžaduje vysokou koncentraci a pozornost. Hraniční strážník je hrdou osobou, která stojí v čele naší obrany a ochrany našeho území.

Kolní tábor při hranicích v horách, mezi hranicemi a paňskými údolími, ani se blíží hranicím, aby byl vidět rychlý letový letoun Kobuleckého štábu.

Hranice jsou chráněny náleží příslušnými jednotkami, které jsou připraveny na každou situaci. V případě potřeby jsou schopni čelit nebezpečím a zajišťovat bezpečnost našeho státu.

Avšak, nemůžeme si být jisti, jak dlouho to bude trvat. Každý den je třeba být připraveni na každou situaci, která se může stát. Hraniční strážník musí být fyzicky zdatný, vytrvalý a schopný čelit nebezpečím. Jeho práce je náročná a vyžaduje vysokou koncentraci a pozornost.

Strážníci, kteří hlídají hranice, musí být připraveni na každou situaci, která se může stát. Jejich úkolem je chránit naši zemi před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu. Hraniční strážník musí být fyzicky zdatný, vytrvalý a schopný čelit nebezpečím. Jeho práce je náročná a vyžaduje vysokou koncentraci a pozornost.

Strážníci v polovině vykonávají hlídání v území. Vzhledem k tomu, že hranice jsou dlouhé, je třeba je rozdělit na úseky, které budou hlídány jednotlivými jednotkami.

Je to hraniční strážník, který hlídá hranice. Jeho úkolem je chránit naši zemi před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu. Hraniční strážník musí být fyzicky zdatný, vytrvalý a schopný čelit nebezpečím. Jeho práce je náročná a vyžaduje vysokou koncentraci a pozornost.

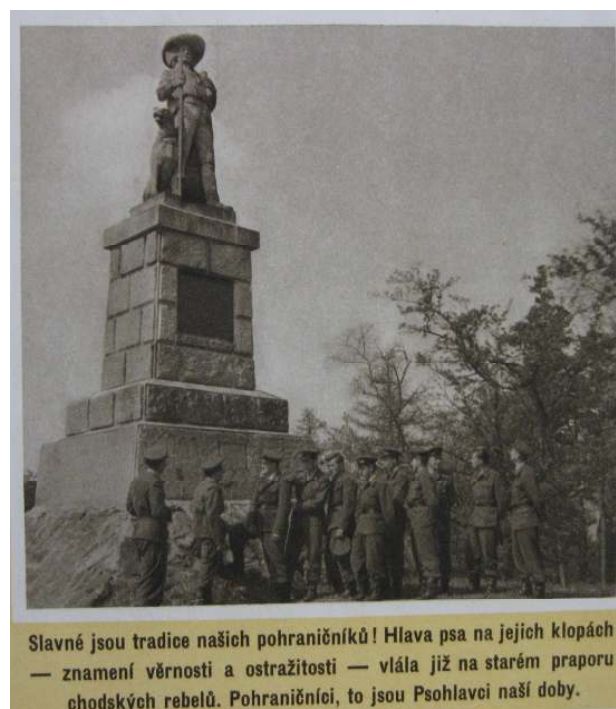
Strážníci v rámci své činnosti hlídají státní hranici, která je základem naší suverenity a bezpečnosti. Jeho úkolem je chránit území naší republiky před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu.

Strážníci v rámci své činnosti hlídají státní hranici, která je základem naší suverenity a bezpečnosti. Jeho úkolem je chránit území naší republiky před cizími vniknutími a zajišťovat bezpečnost našeho státu.

Příloha č. 29

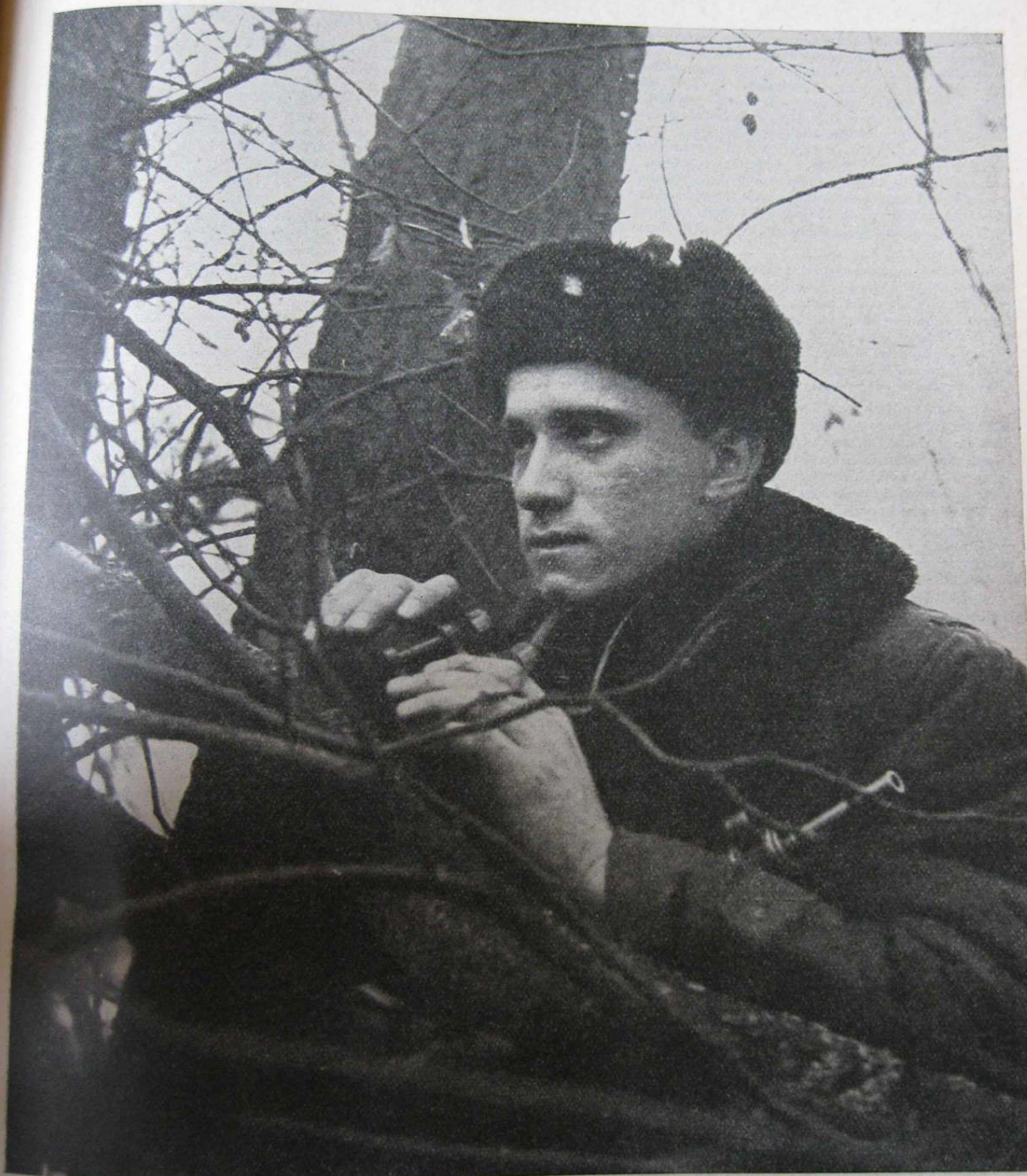
Příloha č. 30

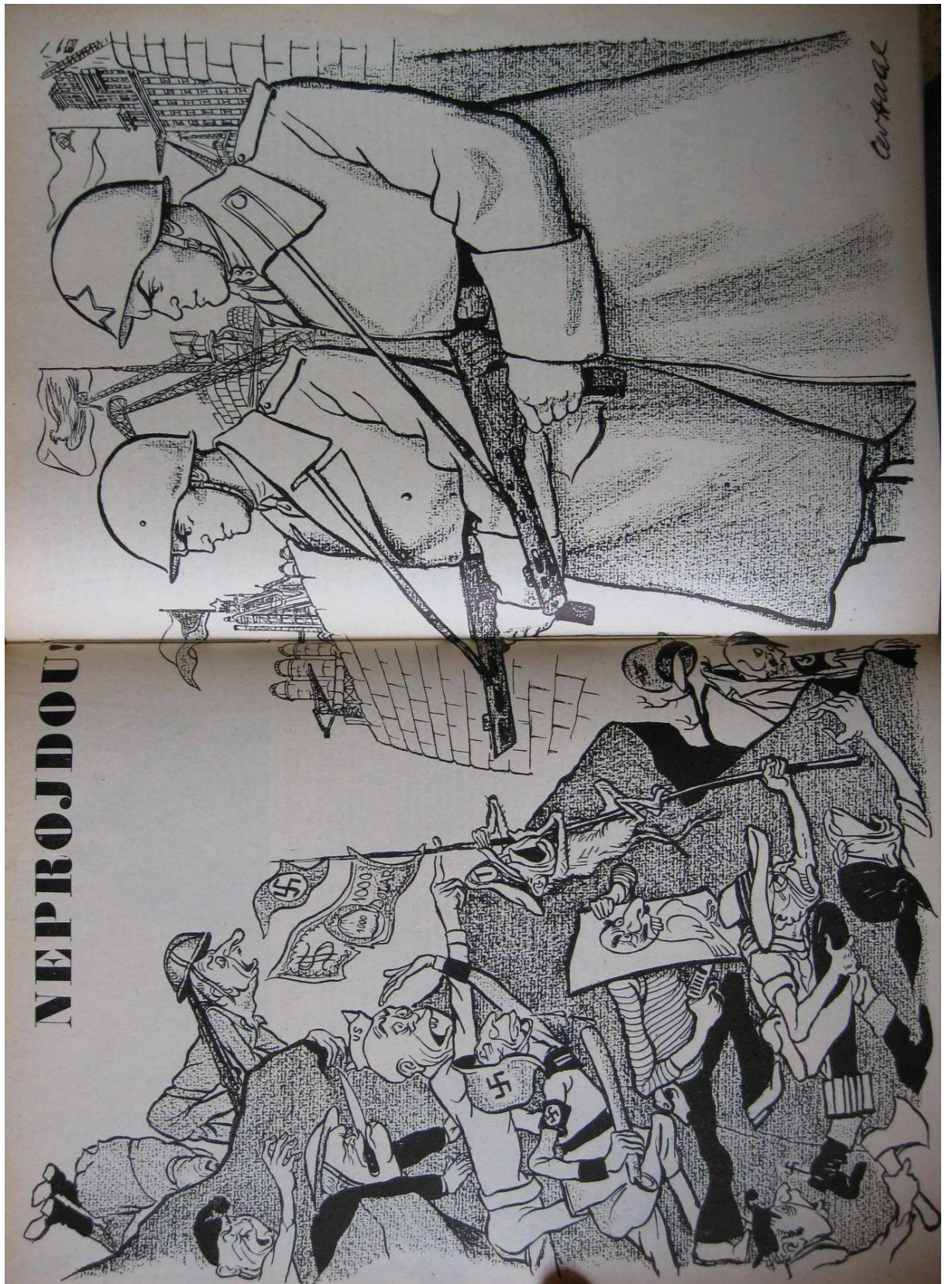
ČESKOSLOVENSKÝ VOJÁK

ČÍSLO 5
7. BŘEZNA 1952
ROČNÍK 1.

BDĚLOST A ODDANOST SVÉMU LIDU UČÍ PŘISLUŠNÍKY POHRANIČNÍ STRÁŽE,
ABY JEJICH OČÍM NEUNIKL ANI JEDINÝ NEPŘÍTEL

FOTO VL. ROCMAN

D I K O B R A Z

ČÍSLO 6 10. ÚNORA 1952 ROČNÍK VIII CENA 3 KčS

Kreslil laureát státní ceny Antonín Pařík

V zemi tam za tou velkou louží
co kulturní vzor Mein Kampf slouží.
„Kultura“ podle toho vzoru
slouží jen plánům agresorů.

My rozhodli se jinak volit.
Kulturu jinou máme pro lid,
a nutno zvláště pánům říci:
kulturu za mír bojující!

K. B.

Kreslil Otakar Mrkvicka.

Děvče a hošík, pionýři,
s kyticí v ruce k chlapcům míří.
Již mají proslov připraven:
„Dnes slavný armády je den...“

A dítě zmlkne. Po proslovu.
Víc v pohledu je nežli v slovu.
Ten říká: „Jste na stráži míru,
střežíte štěstí pionýrů.“

Vojáci chápou. Radost září
veselým smíchem z jejich tváří.
Děkují za ten „dlouhý proslov“.
Někdy se cit nevejde do slov.

D I K O B R A Z

ČÍSLO 18 4. KVĚTNA 1952 ROČNÍK VIII CENA 3 KČS

Ráno v den přehlídky, kdy úsvit sladce
přikouzlil městu úsměv zlatistý,
hoch s odznakem vzorného tankisty
potkal se s nositelem Řádu práce.

Nositel řádu, slevač proslavený,
jako by chtěl své dílo prověřit
přistoupil k mohutnému pancíři
a proklepal mu ocelové stěny.

Pak obrátil se znovu k tankistovi:
„Jak slouží, chlapče? Dobře? Či že ne?“
Hvízdl si chlapec v přílbě kožené:
„Ani se nedá vypovědět slovy!

Kreslil O. Štembera

Prudký jak víchř. Bouře. To je málo!
Jak vaše srdce věrný. Bez vady!“
„To dělá praxe . . . nu a přísady . . .“
řek' starý mistr, dojat jeho chválou.

„Dělali jsme ho s péčí, láskou, pílí,
aby vám bylo v něm jak u mámy.
A já se dneska přišel za vámi
přesvědčit o tom, zda jste se s ním szili.

Žádám tě o to za všechny své druhy.
Čím lépe se s ním naučíte bít,
tím dřív namísto tanků budem lít
konečně jenom traktory a pluchy.

Rozumíš mi?“ Usmál se chlapec hbitý:
„Nu rozumím. A dobře velice.
Já, soudruhu, jsem taky z vesnice
a tankista je na traktor jak šitý.“

„Pojedeš dobře? Znáš svůj úkol?“ „Zdali!
Že Trumanovi navždy přejde chuť
rozbít si čenich o mou pěst a hruď!“
A oba dva se nahlas rozesmáli.

A když pak hřměly tanky ve formaci,
tu zdravili se oba navzájem —
jako se zdraví celá naše zem,
pracující a strážící svou práci.

P. K.

ČESKOSLOVENSKÝ VOJÁK

ČÍSLO 14

1956

NA HRANICÍCH

DES. RUDOLF KALČÍK

*V údolích hor, kde řeky tekou dál,
v zamklých hájích, kde voní drobný vřes,
zásobník v kapse, v ruce samopal,
náš šťastný život obhajuji dnes.*

*Ať fičí víchřice, ať deště šlehají
a mlhy choulí se snad v světě celém,
za světla, za tmy střežím po kraji
klid naší vlasti před nepřítelem.*

*Já vím . . . teď spíš a dětské pusiny
ve vsích i městech se v spánku otvírají,
jdou noční vlaky tmou mé otčiny,
do níž se světla rozžihají,*

*dech klidu rozvírá ti ústa . . .
A tady padá rosa do bažin
za noci, která je tak hustá,
než výstřel rakety ji obnaží.*

*My však tu budem neustále bdít,
přívalem střel přibíjet k zemi vraha,
vždyť za námi jde po své práci lid,
po tobě, země má překrásná, drahá!*

NPOR. M. PETŘÍČEK DOPIS Z HRANICE

*Možná, že zrovna kladeš dítě do postýlky,
možná, že ještě s lampou hovoříš
anebo chutnáš sladkost podvečerní chvílky,
možná, že o mně zadumaně sníš,*

*možná, že myslíš si, jak bezké by to bylo,
kdybych tak náhle stanul ve dveřích,
jak by se kolem všechno rozsvětlo
a jak by za oknem zajiskřil čerstvý sníh,*

*možná, že vzpomínáš na ostrý piskot vlaku,
který mne odvážel daleko od Tebe,
možná, že povzdychneš si někdy za soumraku,
jenom tak tiše, jenom pro sebe,*

*aby to neslyšel náš hošík rozesmátý
a aby neptal se, co je to slzička,
jež v oku stříbří se a umaže Ti šaty,
když zlehýnka Ti sklouzne z pod víčka,*

*možná, že to tak je — ale já vím, že není,
já vím, že s úsměvem jdeš novým jitrům vstříc
a jenom někdy staneš v zamyšlení,
své modré oči trochu přimbouříc,*

*jen někdy, neboť víš, že naše štěstí strážím
a úsměv dítěte a jeho příští čas,
jež slyším odbíjet tam na kremelské věži
v budoucích dnů závratný modrojas,*

*jen někdy povzdychneš a potom řekneš: Milý,
já plakat nebudu, protože dobře vím,
že by tě moje slzy marně rozteskenily,
proto Ti jenom lásku vypovím,*

*abys byl silný za nás matky, děti
a pevně držel štěstí hranici,
aby můj pozdrav, který k Tobě letí,
smíchem, ne slzami, tě zlíbal na lici.*

*Takhle Tě slyším a mám tě ještě radši
pro všechno krásné, co je kolem nás,
pro světlé, bílé dny, jež v ústrety nám kráčí
a pro stalinský, košaticí čas,*

*takhle Tě slyším a proto píši: Milá,
bdím, aby matky mohly klidně spát,
mou silou láska je a láska je má síla,
vzpomínám na Tebe a hledím na západ.*

Příloha č. 41

Pavel Kohout

Zpěv neklidné noci

Už nebudu skládat jen milostné sloky
a počítat hvězdy
a o lásce nýt.
V tišíně noci zahřměly kroky.
To v starostech vážných přechází lid.

Má dcera
tichounce z prsu pije,
s medvídkem klidně spí
můj syn.
Ale svět hlučný a neklidný je.
Je cítit krev z vychladlých rozvalin.

Voní jak čerstvá,
voní a nutí
ke střehu jako před lety.
A nedává času
a nedává chuti
na tiché básnické výlety.

Zas v bavorských polích stáda tanků
dupou jak zvěř, když zdivočí,
zas dozorkyně od Majdanku
staví si pěkně na oči

svou starou lampu z lidské kůže,
toužíce chvívě po nové.
V takové chvíli,

domove,
nemohu, nechci opěvat tvé růže,
nemohu plakat u tvé jedné břízy
a v páru modrých očí utonout,
aby nám zatím někdo zlý a cizí
sto tisíc jiných neproměnil v troud.

Už nebudu skládat jen rozmarné sloky
a z veselých džbánek
vínečko pít.
V tišině noci zahřměly kroky.
To na strážních stezkách bdí dnes lid.
On dovede snít,
on sám verše píše
o dívčím střevíčku,
o jitroceli -
ale když třeba
vzdává tím spíše
chválu oceli,

té těžké,
co ve vzdušných mořích plove,
té chladné co varem klokotá,
té mrtvé
oceli ocelové,
bez níž by nebylo života,
té, která dnes v noci na stříži je
od českých lesů až po Pekin
a za níž má dcera
z prsu pije
a za níž spí s medvídkem
můj syn.

Jsme lidé míru
a lásky
a chleba
a neublížíme kuřeti,
však v této noci nám zbraní třeba,
chceme-li přežít století.

Těch zbraní, bratři, jejichž ústí
zrození bouře nepřipustí,
a přijde-li, pak s kterými
projdeme vichry sterými
a jejichž rachot hromový
ochrání naše domovy!

Ne, nebudu veršem dušičku pitvat
a bez konce soukat
lyrickou nit.
Možná, že zítra čeká nás bitva
a na ni, i na ni teď myslí můj lid.
A nezlomen slabostí,
nezpít vínem
zpívá si píseň jedinou:

Napadnou-li nás – nezahynem!
Napadnou-li nás – zahynou!

